С. Г. Кобернік
Р. Р. Коваленко

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ 10

С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Кам'янець-Подільський
«Абетка»
2024

УДК 911(075.3)
К55

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11.04.2023 №415)

Цей підручник видано за підтримки Уряду Республіки Корея.
Інтерпретації та висновки у цьому підручнику є позицією авторів та не обов'язково відображають політики чи погляди Уряду Республіка Корея

Кобернік С. Г.

К55 Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2024. – 288 с. : іл.

ISBN 978-966-682-432-8.

УДК 91(075.3)

ISBN 978-966-682-432-8

© Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., 2024
© ТОВ «Абетка», 2024

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Шановні друзі!

Цього навчального року ви продовжите здобувати базову географічну освіту. У попередні роки ви ознайомилися з оболонками Землі, природою материків та океанів, природою, населенням і господарством України та світу, прийомами роботи з географічними картами.

Курс «Географія: регіони та країни» продовжить ваше ознайомлення зі світовим господарством, особливостями участі регіонів і окремих країн у міжнародному поділі праці, розкриє роль географії в розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства, а також покаже місце України в міжнародному просторі. Підручник стане надійним помічником у цьому. Подамо деякі корисні поради, як краще працювати з ним.

Під час ознайомлення з текстом параграфа зосереджуйте увагу на найважливіших положеннях і нових поняттях. Для кращого розуміння навчального матеріалу скористайтеся завданнями, наведеними в тексті. Деякі з них потребують вашого творчого підходу й оригінальних рішень. Намагайтеся аргументовано відстоювати власну позицію з будь-якого проблемного питання.

Підручник містить різноманітний ілюстративний матеріал – *малюнки, тематичні карти, картосхеми, схеми, діаграми, таблиці*. Особливу увагу звертайте на запитання і завдання, що додаються до окремих ілюстрацій.

Рубрика **«Перевірте себе»**, що містить перелік завдань і запитань для самоконтролю, передбачає перевірку здобутих знань. Проблемні й творчі завдання позначено «зірочкою»*.

Разом з підручником для якісного вивчення матеріалу з даного курсу доцільно використовувати *географічний атлас, контурні карти* та *практикум* або *робочий зошит*.

ЗИЧИМО ВАМ УСПІХІВ У НАВЧАННІ!

ВСТУП

§1. ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ»

Про що ви дізнаєтеся з курсу «Географія: регіони та країни». В основу курсу покладено регіональний та країнознавчий принципи. Загальною його метою є формування єдиної географічної картини світу на прикладі вивчення населення та просторової організації економіки як у регіонах, так і в окремих країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів. Перед вами постануть *Європа,* яка зробила величезний внесок у розвиток світової цивілізації; *Азія* та *Америка,* які вражають своїми контрастами; далека, неповторна *Океанія; Африка* з її найбіднішими у світі країнами.

Ви також ознайомитеся з *США* та *Японією* – лідерами світової економіки за багатьма показниками; *Великою Британією, Францією, Німеччиною* та *Італією,* які становлять основу європейської економічної системи; переселенськими країнами *Канадою* та *Австралією,* що за порівняно короткий час досягли високих економічних показників; *Китаєм, Індією, Республікою Кореєю, Польщею* та *Бразилією,* відомими значним економічним зростанням в останні десятиліття; екзотичними країнами Африканського регіону – *Єгиптом* та *ПАР*.

Регіони світу за класифікацією ООН. Вам уже відомий поділ світу на материки (континенти), що має фізико-географічне підґрунтя, та частини світу, в основу виокремлення яких покладено історичний чинник. Окрім того, в географічній науці існує поняття «регіон світу».

Регіон світу (від лат. *regio* – область) – група країн і територій, що мають спільне географічне положення і вирізняються спільними рисами: природними, історичними, геополітичними, економічними, соціальними, культурними, етнічними, демографічними, туристично-рекреаційними та ін.

Статистичний відділ ООН задля здійснення статистичного аналізу процесів та явищ, що відбуваються в сучасному світі, розробив систему, за якою поділив материки на *великі регіони світу* (*макрорегіони*), які також поділяються на менші *субрегіони*. Зазначимо, що віднесення країни або території до того чи іншого регіону не залежить від жодних політичних, економічних або інших чинників.

Так виникла геосхема ООН, за якою світ поділений на 5 великих регіонів (макрорегіонів): *Європа, Азія, Океанія, Америка* та *Африка*. Кожен з них поділений на субрегіони (*мал. 1*). Межі регіонів і субрегіонів не завжди збігаються з межами частин світу та материків. Так, регіон *Європа*, за класифікацією ООН, поширюється на Північну Азію, яка становить

1. За картою (*мал. 1*) назвіть субрегіони Європи, Азії, Океанії, Америки, Африки. **2.** До якого субрегіону Європи відносять Україну та сусідні держави? **3.** До якого регіону, субрегіону, частини світу та материка належать такі держави: Німеччина, Мексика, Індія, Єгипет, Австралія, Росія?

азійську частину Росії. Площа регіону *Азія* є меншою, ніж площа частини світу з такою самою назвою. Субрегіон *Північна Америка*, який є частиною регіону *Америка*, тягнеться від Гренландії на півночі до державного кордону США та Мексики на півдні. Територія Північної Америки простягається далі на південь до Панамського каналу.

Регіони світу за геосхемою ООН:
I – Європа; II – Азія; III – Океанія; IV – Америка; V – Африка.
До складу Океанії входять: Австралія та Нова Зеландія (Австралазія), Меланезія, Мікронезія, Полінезія.

Мал. 1. Регіони світу за геосхемою ООН

Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу. Унаслідок інтеграційних процесів у регіонах та країнах відбувається процес глобалізації, що перетворює сучасний світ на єдину систему. У світовому масштабі глобалізація виражається у взаємозв'язках і взаємозалежності населення Землі, що зростають у різних сферах діяльності. Цей процес об'єднує економіку, політику, культуру, інформаційну сферу, технології та управління. Однак саме у сфері економіки глобалізація виявляється найвиразніше. Глобальний ринок спричинив чітку спеціалізацію країн у масштабах усієї планети. Фактично виникла «світова фабрика», пов'язана товарними потоками й глобальними інформаційними системами. Керування нею взяли на себе високорозвинені держави. Багато їхніх виробництв вивезено до країн, що розвиваються, де є природні й дешеві трудові ресурси. У результаті з'ясувалося, що жодна національна економіка не може існувати ізольовано.

Глобалізація має як позитивні, так і негативні наслідки. Вона полягає, з одного боку, у посиленні взаємозалежності світу, розширенні економічних, політичних, культурних зв'язків, інформаційному обміні між усіма країнами. З іншого боку, глобалізація призводить до зростання впливу на весь світ окремих країн, нав'язування ними своїх систем цінностей, економічних і правових відносин.

Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі. Комплексним вивченням регіонів і країн займається наука «країнознавство», яка є складником економічної та соціальної географії світу.

Країнознавство – наука про політичну, соціальну, економічну та культурологічну сфери існування окремих регіонів, країн, світу в цілому.

Пізнавальна роль країнознавства полягає в накопиченні та зберіганні всебічних знань про географічну своєрідність окремих регіонів та країн, створенні їх «візитівок», формуванні географічної картини світу. Конструктивна роль характеризується створенням схеми територіальних структур і мереж, виробленням принципів територіальної організації продуктивних сил, розробкою напрямів оптимізації середовища проживання людини. Країнознавство відіграє важливу роль у сфері зовнішніх економічних і політичних зв'язків, сприяючи підвищенню рівня їх ефективності шляхом формування географічної культури влади, підприємців, дипломатів. Рекреаційне країнознавство сприяє розвитку внутрішнього та міжнародного туризму на основі наукового обґрунтування туристично-рекреаційного освоєння територій, створення повноцінних путівників, оптимізації туристичних маршрутів.

1. *Яка різниця між поняттями «материк» («континент»), «частина світу», «регіон світу»?* **2.** *Назвіть і покажіть на карті великі регіони світу. Порівняйте їх територіальний склад із частинами світу та материками.* **3.** *У чому полягає глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу?* **4.** *Які позитивні та негативні наслідки глобалізації?* **5.** *Яка країнознавства в сучасному світі?* **6*.** *Відшукайте на політичній карті світу держави, території яких розташовані у двох частинах світу. З'ясуйте за малюнком 1, до яких регіонів, за геосхемою ООН, їх віднесено.*

§ 2. ПОЛІТИЧНА КАРТА

Джерела знань про регіони та країни світу. Оскільки країнознавство містить дані з географії, етнографії, демографії, історії, економіки, політології, проведення комплексних країнознавчих досліджень потребує енциклопедичних знань про регіони й країни. Це передбачає пошук відомостей та аналіз потрібної країнознавчої інформації, а також її застосування для розв'язування актуальних проблем.

Усі джерела інформації про регіони та країни світу можна поділити на статистичні, історичні, картографічні, інформаційні. *Статистичні джерела інформації* дають змогу відобразити кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення населення та господарства регіонів і країн. Важливим наслідком цього є моделювання різних соціально-економічних процесів та об'єктів. Аналіз *історичних документів* уможливлює розгляд розвитку регіонів і країн у часі. Знання історичного минулого необхідне для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, для прогнозування їх змін. *Економічні* та *політичні карти* є як інструментом економіко-географічних досліджень будь-якої території, так і його результатом. Нанесені на карту об'єкти та явища відображають їх взаєморозміщення і взаємозв'язки між ними. Карта є дієвим інструментом наукових досліджень. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну місткість географічного матеріалу.

Нині набули важливого значення *інформаційні джерела знань*. Інтернет та створені геоінформаційні системи (ГІС) є засобами збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію. ГІС

дають змогу поєднати модельне зображення території з інформаційними таблицями, космічними та аерозображеннями земної поверхні.

Політична карта та її особливості. У вузькому розумінні – це тематична географічна карта, на якій показано поділ світу на держави та залежні території з нанесенням кордонів, столиць держав, великих міст, транспортних магістралей. У широкому розумінні – це зібрання відомостей про політичну географію світу. Політична карта є нестабільною. Вона відбиває утворення нових держав, зміну їх політичного статусу, об'єднання країн і втрату суверенітету, уточнення кордонів, зміни назв держав. Інколи столиці переносяться до іншого міста, змінюються їх назви. Усі ці зміни фіксує політична карта світу. Головною її властивістю є *динамічність,* тобто здатність постійно оновлюватися.

Що таке територія та акваторія? Важливим поняттям політичної географії є «територія». У міжнародному праві під *територією* розуміють простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнями, надрами й повітряним простором, космічний простір з небесними тілами.

Ділянку водної поверхні певної водойми або її частини (моря, затоки, порту) у визначених межах називають *акваторією* (від лат. *aqua* – вода).

Територія є об'єктом господарської діяльності. За правовим режимом виокремлюють три типи територій: державну територію, територію з міжнародним режимом, територію зі змішаним режимом.

Державною територією є така, що перебуває під суверенітетом певної держави. До *територій з міжнародним режимом* відносять ті, що лежать поза межами державних територій та перебувають у загальному користуванні всіх держав відповідно до міжнародного права. До *територій зі змішаним режимом* відносять континентальний шельф і морські економічні зони у Світовому океані.

Головні об'єкти політичної карти. Головними об'єктами політичної карти є країни, держави та території (*мал. 2*).

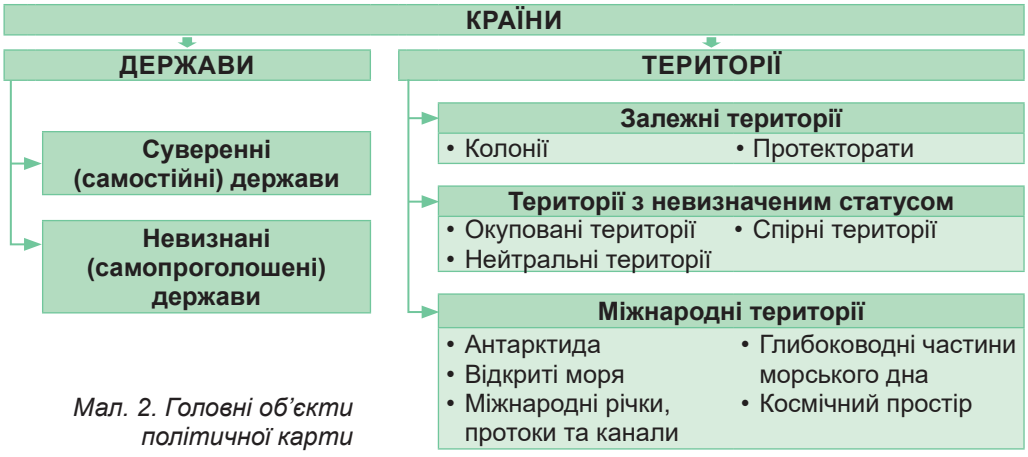

Мал. 2. Головні об'єкти політичної карти

Країна – заселена територія з визначеними кордонами, що в політико-географічному відношенні може мати державний суверенітет або бути залежною від інших держав.

Країною є будь-яка держава. Водночас не кожна країна є державою.

Держави. Головною ознакою держави є наявність суверенітету – повноти законодавчої, виконавчої та судової влади на її території.

Держава – суверенне політичне самостійне утворення, яке здійснює владу на певній території, забезпечує в її межах господарську діяльність.

Більшість держав є офіційно визнаними усіма або майже усіма іншими державами. Головне місто держави – *столиця*. Обмежують територію країни державні кордони: як сухопутні, так і морські.

Державний кордон – вертикальна площина, що відокремлює одну країну від інших.

Непорушність державних кордонів означає визнання їх іншими державами, тобто відсутність територіальних претензій та неможливість їх перетину без узгодження з даною державою.

До складу *території держави* входять: 1) *площа суходолу*, що обмежена державним кордоном, включаючи *надра* (до технічно доступної глибини), *внутрішні води*, *повітряний простір* над країною; 2) згідно з Конвенцією ООН з морського права власністю держави, яка має вихід до моря або відкритого океану, є *територіальні води* – акваторія, що прилягає до берега в межах 12 морських миль (22,2 км), а також 3) *повітряний простір* над державою. Крім того, нині 40 % Світового океану поділено на *морські економічні зони* до 200 морських миль (370,4 км) завширшки та на глибину до 500 м.

У результаті територіальних конфліктів на політичній карті виникли самопроголошені особливі країни-утворення – невизнані держави.

Невизнані держави, або ***квазідержави*** (від лат. *quasi* – ніби, немовби; начебто держави), – це країни, які в односторонньому порядку проголосили незалежність, але не одержали загального міжнародного визнання.

Деякі з них користуються економічною або військовою підтримкою країн, що зацікавлені в їх існуванні. До невизнаних держав належать, *Тайвань* (який офіційно є частиною Китаю, визнаний 24 країнами), *Турецька Республіка Північного Кіпру* (визнана лише Туреччиною), *Абхазія* та *Південна Осетія* (на території Грузії, визнана 4 країнами), *Придністров'я* (частина Молдови, не визнана жодною країною світу) та ін. У 2014 р. на території Донецької та Луганської областей України було створено т. зв. *Донецьку Народну Республіку* (*ДНР*) та *Луганську Народну Республіку* (*ЛНР*). Генеральна прокуратура України визнала ЛНР та ДНР терористичними організаціями.

Території. Окрім держав, на політичній карті існують різні за своїм статусом території: залежні, з невизначеним статусом, міжнародні. Статус країн мають *залежні території*, кожна з яких перебуває під політичним або військовим контролем однієї із суверенних держав.

Залежна територія – це країна, яка перебуває під владою іноземної держави-метрополії.

Нині на політичній карті світу залишилося понад 40 залежних територій. Їх позначено тим самим кольором, що й *країну-метрополію*, яка ними володіє. Головне місто залежної території називають *адміністративним центром*. З-поміж залежних територій розрізняють

колонії та протекторати. *Колонії* позбавлені політичного суверенітету та економічної самостійності. Їх управління здійснюється на основі спеціального режиму. До колоній належать *Гібралтар* (Велика Британія), *Гвіана* (Франція), *Французька Полінезія* та ін. *Протекторати* зазвичай визнають над собою суверенітет певної держави в міжнародних відносинах, але зберігають незалежність у внутрішніх справах. Подібні міждержавні відносини склалися між США та «вільно асоційованими державами», як *Пуерто-Рико, Північні Маріанські Острови*.

Існують *території з невизначеним статусом*: окуповані, нейтральні або спірні території, зокрема частково окупована Ізраїлем *Палестина* (визнана 134 країнами світу), *Західна Сахара,* що окупована Марокко, *Крим*, що окупований Росією. Також є *спірні території*, чия державна приналежність є предметом суперечки між кількома державами або суб'єктами господарювання. Налічується на земній кулі близько 300 спірних територій через етнічні, прикордонні, територіальні суперечки між країнами. Часто це пов'язано з колоніальним минулим. Через це відбуваються регіональні збройні конфлікти. Таких міждержавних сутичок трапляється понад 10 на рік.

Особливий статус міжнародної території має *Антарктида*, хоча згідно з Договором про Антарктиду від 1 грудня 1959 р. материк не належить жодній державі. Проте це не має офіційного визнання.

До міжнародних територій належать *відкриті моря* (частини моря, які не входять ні в територіальні води, ні у внутрішні води держави), *моря, які безпосередньо сполучаються з океанами* (Середземне море). У мирний час вони не є власністю жодної держави. Корабель у відкритому морі є плаваючою територією держави, під прапором якої він перебуває.

До територій з міжнародним режимом також відносять *міжнародні річки, протоки* та *канали, глибоководні частини морського дна за межами континентального шельфу*. *Космічний простір* згідно з нормами міжнародного космічного права не підлягає національному привласненню, відкритий для дослідження та використання всіма державами.

Сучасна політична карта окремих регіонів та світу. На сучасній політичній карті світу налічується близько *240 держав* та *територій*. Кількість *суверенних держав* у XX ст. постійно зростала. Нині їх офіційно є *194*. За геосхемою ООН, на політичній карті Європи розташовано 44 суверенні держави, в Азії – 47, в Океанії – 14, в Америці – 35, Африці – 54.

193 суверенні держави входять до міжнародної *Організації Об'єднаних Націй* (*ООН*), яка створена для підтримки й укріплення міжнародного миру, безпеки та розвитку співробітництва між країнами. Статут ООН підписала 51 держава на конференції у *Сан-Франциско* (США) невдовзі після завершення Другої світової війни. Україна входить до складу ООН з моменту створення цієї організації. Місцем перебування центральних установ ООН є *Нью-Йорк* (США).

1. *Наведіть приклади джерел географічних знань про регіони та країни світу.* **2.** *Яку карту називають політичною? Які її особливості?* **3.** *Які головні об'єкти політичної карти?* **4.** *Поясніть відмінності між поняттями «територія», «акваторія», «держава», «країна», «залежна територія».* **5.** *Що входить до складу території держави?* **6*.** *Підготуйте інформацію про невизнані держави та залежні території в різних регіонах світу. Поясніть причини їх виникнення і перспективи існування.*

Розділ I ЄВРОПА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

§ 3. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ

Особливості економіко-географічного положення Європи. Термін «Європа» має різні значення. Поділ материка на дві частини світу – Європу та Азію – склався у Стародавній Греції, де межею між ними вважали водний шлях від Середземного до Азовського моря. Значно пізніше було встановлено сучасні східні та південно-східні межі Європи по Уральських горах, річці Ембі, північному берегу Каспійського моря та Кумо-Маницькій западині.

За геосхемою ООН, регіон Європа має вдвічі більшу площу й у зв'язку з включенням до його складу Росії, що тягнеться через Північну Азію аж до берегів Тихого океану. У таких межах Європа за площею є передостаннім (після Океанії) регіоном світу. Його територія становить 23 млн км², або 15,5 % суходолу. У Європі проживає 742,3 млн осіб (9,2 % населення планети), а виробляється 25,2 % світового ВВП (*мал. 3*).

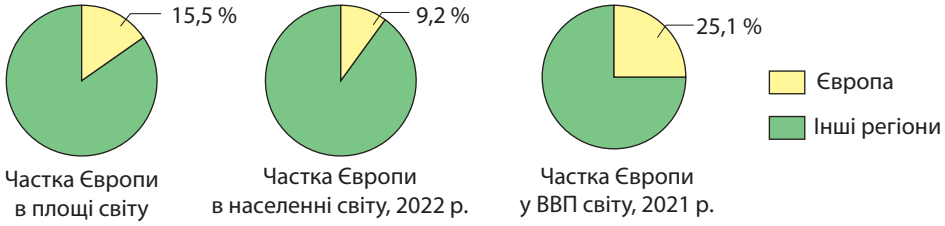

Мал. 3. Місце регіону Європа у світі

Економіко-географічне положення (*ЕГП*) передбачає розташування території відносно суспільних об'єктів: інших країн, політичних блоків, транспортних шляхів, економічних організацій, джерел надходження ресурсів або робочої сили, районів збуту готової продукції, територій з високим рівнем забруднення довкілля тощо. ЕГП передбачає низку складників: політико-географічне положення, транспортно-географічне положення, сусідське положення, еколого-географічне положення. ЕГП Європи має ряд характерних ознак.

Політико-географічне положення європейського регіону досить неоднозначне. Європа – великий політичний центр світу. Усі європейські держави є членами ООН (крім Ватикану). У країнах Європи розміщено сотні штаб-квартир міжнародних організацій. Найбільше їх зосереджено в *Парижі, Брюсселі, Лондоні, Женеві* та *Відні*.

На території Європи розташовані три ядерні держави: *Велика Британія, Франція* та *Росія*.

1. Пригадайте з уроків історії, які територіальні зміни відбулися в Європі в результаті двох світових війн, регіональних конфліктів, розпаду Радянського Союзу.
2. Розкажіть, як змінювалися державні кордони України протягом XX – XXI ст.

Політика великодержавного шовінізму, імперіалізму, територіальної експансії, що її проводить нині уряд Росії стосовно сусідніх країн, загрожує існуванню миру в Європейському регіоні та світі в цілому.

Європа залишається політично нестабільною. Там існує багато осередків напруження. Етнічна або релігійна ідентичність громадян окремих територій породжує культурний регіоналізм і навіть радикальний сепаратизм. Через те політична карта Європи змінюється стрімкими темпами.

За особливістю географічного положення можна виокремити такі групи країн: приморські (що мають вихід до моря або океану), півострівні (що займають весь півострів або його значну частину), острівні (більшою своєю частиною лежать на одному острові), країни-архіпелаги (розміщені на групі островів) та континентальні (що не мають безпосереднього виходу до моря або океану). Користуючись політичною картою, знайдіть країни Європи з різним типом географічного положення. Які переваги й недоліки має кожний із зазначених видів географічного положення?

Транспортно-географічне положення має багато позитивних рис. По-перше, це відносна компактність території, тобто держави розміщені на незначних відстанях одна від одної. Державні кордони здебільшого розташовано на освоєних територіях з добре розвиненою транспортною мережею. По-друге, більшість країн регіону, маючи широкий вихід до морів або відкритого океану, вирізняються достатньо розчленованою береговою лінією. Враховуючи великий господарський потенціал регіону та потреби в сировині, на західному узбережжі Європи виникло чимало універсальних морських портів-велетнів, через які підтримуються економічні зв'язки з державами різних частин світу: *Роттердам* (Нідерланди), *Марсель* та *Гавр* (Франція), *Антверпен* (Бельгія), *Гамбург* та *Бремен* (Німеччина), *Лондон* (Велика Британія), *Генуя* (Італія), *Барселона* та *Валенсія* (Іспанія). По-третє, значна протяжність регіону із заходу на схід потребує додаткових витрат на транспортування ресурсів і готових товарів від місць їх виробництва до місць споживання. Європа розташована на перехресті важливих міжнародних шляхів сполучення. Її територією проходять транзитні залізничні та автомобільні магістралі, важливі авіаційні маршрути. Через гірські перевали в Карпатах, Альпах, Піренеях прокладено дороги та пробито тунелі. Залізничний *Євротунель* під Ла-Маншем з'єднав Велику Британію з материком. Є великі транзитні річки, передусім *Дунай* та *Рейн*. Все це сприяє економічним та культурним зв'язкам між країнами.

Проаналізуйте риси, що притаманні ЕГП Європи. Зробіть висновок про його вплив на розвиток економіки регіону та комфортність життя для людей.

Вигідність *сусідського положення* Європи визначається тим, що регіон наближений до потужних сировинних баз Північної Африки та Західної Азії. Із сусідніх регіонів емігрує до Європи багато людей, що є одним зі способів розв'язування проблеми нестачі трудових ресурсів, через демографічну кризу. Водночас потік нелегальної міграції з країн третього світу спричиняє низку гострих проблем: зростання рівня злочинності, тероризму тощо.

Наближеність країн Європи до зон екологічної кризи визначають особливості їх *еколого-географічного положення*. Районом екологічної

катастрофи є зона Чорнобильської аварії на півночі України. Відносно екологічно чистими залишаються лише окраїни Європейського регіону: Ісландія, Португалія, північ Скандинавського півострова, а також північні та східні території Росії.

Склад регіону. За класифікацією ООН, до регіону Європа відносять 45 країн (*табл. 1*). З них 44 є суверенними державами, в т. ч. Росія, $^2/_3$ площі якої розміщено у Північній Азії. Більшість країн Європи мають невеликі розміри. Окрім найбільшої у світі країни за площею – *Росії* (17,1 млн км²), лише три держави в регіоні можна віднести до великих за площею: *Україну* (603,7 тис. км²), *Францію* (551,6 тис. км²) та *Іспанію* (505,9 тис. км²). Унікальну групу становлять європейські країни-карлики, площа яких не перевищує 500 км²: *Андорра* (468 км²), *Мальта* (316 км²), *Ліхтенштейн* (160 км²), *Сан-Марино* (61 км²), *Монако* (1,95 км²) і найменша держава світу *Ватикан* (0,44 км²).

1. За *таблицею 1* «Країни Європи» згрупуйте країни Європи за площею на середні (100 – 500 тис. км²), малі (50 – 100 тис. км²) та найменші (1 – 50 тис. км²). **2.** Які країни за площею переважають у Європі? **3.** Чи впливають розміри країни на рівень її економічного розвитку?

За ВВП лідерами є *Німеччина, Велика Британія* та *Франція,* а за ВВП на 1 особу – *Ліхтенштейн, Монако, Люксембург*.

Таблиця 1

Країни Європи

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S, тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* / *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
1	Австрія (*Відень*)		83,9 / 9,0	519,7 / 57 744	25	ПлР	Ф	2
2	Албанія (*Тирана*)		28,7 / 2,8	22,7 / 8 107	67	ПлР	У	4
3	Андорра (*Андорра-ла-Велья*)		0,468 / 0,08	3,7 / 46 250	40	КМ	У	2
4	Бельгія (*Брюссель*)		30,5 / 11,7	630,1 / 53 855	13	КМ	Ф	2
5	Білорусь (*Мінськ*)		207,6 / 9,5	71,8 / 7 558	60	ПзР	У	4
6	Болгарія (*Софія*)		110,4 / 6,6	101,6 / 15 394	68	ПлР	У	3
7	Боснія і Герцеговина (*Сараєво*)		51,1 / 3,2	27,2 / 8 500	74	ПлР	Ф	4
8	Ватикан (*Ватикан*)		0,00044 / 0,0005	–	немає даних	АМ	У	2
9	Велика Британія (*Лондон*)		242,5 / 68,0	3 450 / 50 735	18	КМ	У	1
10	Гібралтар (*Гібралтар*)		0,065 / 0,03	–	–	Колонія Великої Британії		5
11	Греція (*Афіни*)		131,9 / 10,3	238,3 / 23 136	33	ПлР	У	3

Продовження табл. 1

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, тис. км² / Населення, млн осіб (2024)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2023) $ млрд / $ на 1 особу	ІЛР*, (2021) місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
12	Данія (*Копенгаген*)		42,9 / 5,9	405,2 / 68 678	6	КМ	У	2
13	Естонія (*Таллінн*)		45,3 / 1,3	40,8 / 31 385	31	ПлР	У	3
14	Ірландія (*Дублін*)		69,8 / 5,1	545,8 / 107 020	8	ПлР	У	3
15	Ісландія (*Рейк'явік*)		103,0 / 0,4	31,02 / 77 550	3	ПлР	У	2
16	Іспанія (*Мадрид*)		506,0 / 47,5	1 581,2 / 33 288	27	КМ	У	3
17	Італія (*Рим*)		302,0 / 58,7	2 300 / 39 182	30	ПлР	У	1
18	Латвія (*Рига*)		64,6 / 1,8	43,6 / 24 222	39	ПлР	У	3
19	Литва (*Вільнюс*)		65,3 / 2,7	77,9 / 28 852	35	ПлР	У	3
20	Ліхтенштейн (*Вадуц*)		0,160 / 0,04	6,9 / 172 500	16	КМ	У	2
21	Люксембург (*Люксембург*)		2,6 / 0,7	85,8 / 122 571	17	КМ	У	2
22	Північна Македонія (*Скоп'є*)		25,7 / 2,1	14,8 / 7 048	78	ПлР	У	4
23	Мальта (*Валлетта*)		0,315 / 0,54	21,0 / 38 889	23	ПлР	У	3
24	Молдова (*Кишинів*)		33,8 / 3,3	17,1 / 5 182	80	ПлР	У	4
25	Монако (*Монако*)		0,002 / 0,04	6,8 / 170 000	немає даних	КМ	У	2
26	Нідерланди (*Амстердам*)		41,5 / 17,7	1 117,1 / 63 113	10	КМ	У	2
27	Німеччина (*Берлін*)		357,6 / 83,3	4 500 / 54 022	9	ПлР	Ф	1
28	Норвегія (*Осло*)		323,8 / 5,5	485,5 / 88 273	2	КМ	У	2
29	Польща (*Варшава*)		312,7 / 40,2	808,4 / 20 109	34	ПлР	У	3
30	Португалія (*Лісабон*)		92,2 / 10,2	287,4 / 28 176	38	ЗР	У	3
31	Росія (*Москва*)		17 098,2 / 143,9	2 240 / 15 566	52	ЗР	Ф	4
32	Румунія (*Бухарест*)		238,4 / 19,6	345,9 / 17 648	53	ЗР	У	3
33	Сан-Марино (*Сан-Марино*)		0,061 / 0,03	2,0 / 66 667	44	ПзР	У	2
34	Сербія (*Белград*)		88,4 / 7,1	75,2 / 10 592	63	ПлР	У	4

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
35	Словаччина (*Братислава*)		49,0 / 5,7	132,1 / 23 175	45	ПлР	У	3
36	Словенія (*Любляна*)		20,3 / 2,1	68,2 / 32 476	23	ЗР	У	3
37	Угорщина (*Будапешт*)		93,0 / 10,0	212,6 / 21 260	46	ПлР	У	3
38	Україна (*Київ*)		603,5 / 35,7	177,2 / 4 964	77	ЗР	У	4
39	Фінляндія (*Гельсінкі*)		336,9 / 5,5	300,5 / 54 636	11	ПлР	У	2
40	Франція (*Париж*)		551,5 / 64,9	3 500 / 53 929	28	ЗР	У	1
41	Хорватія (*Загреб*)		56,6 / 4,0	82,0 / 20 500	40	ЗР	У	3
42	Чехія (*Прага*)		78,9 / 10,5	332,0 / 31 619	32	ПлР	У	3
43	Чорногорія (*Подгориця*)		13,8 / 0,6	7,4 / 12 333	49	ПлР	У	4
44	Швейцарія (*Берн*)		41,3 / 8,9	885,1 / 99 449	1	ДР	Ф	2
45	Швеція (*Стокгольм*)		438,6 / 10,7	593,3 / 55 449	7	КМ	У	2

* **ІЛР**: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8 – 0,9); – середній (0,5 – 0,8).
Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, ДР – республіка, директорія; КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія.
Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.
Місце країни за типізацією ООН: 1 – високорозвинена країна «Великої сімки» (G-7); 2 – високорозвинена, економічно розвинена невелика країна Європи; 3 – високорозвинена, країна середнього рівня розвитку; 4 – країна з перехідною економікою; 5 – залежна територія.

У Європі залишилася одна колонія – *Гібралтар*, яка належить Великій Британії. Це важливий стратегічний пункт, що дає змогу контролювати вихід із Середземного моря в Атлантичний океан.

Геосхема регіонів ООН передбачає поділ Європи на 4 субрегіони: *Західна Європа* (9 держав), *Північна Європа* (10 держав), *Південна Європа* (15 держав і колонія Гібралтар) та *Східна Європа* (10 держав) (*мал. 4*).

Форми державного правління і територіального устрою країн Європи. Існують дві основні *форми державного правління:* республіка та монархія (*мал. 5*).

Республіка (від лат. *res* – справа і *pubicus* – суспільний; суспільна справа) є формою правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам.

За республіканської форми правління органи влади обирають на певний термін або прямим всенародним голосуванням, або через довірених осіб. Існує поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду (кабінету міністрів). Судова влада існує незалежно від них. За формою правління переважна більшість держав Європи є республіками (*див. табл. 1*).

Мал. 4. Субрегіони Європи (за геосхемою ООН)

Розрізняють республіки президентські, парламентські та змішані. У *президентській республіці* президент має широкі повноваження. Він є не лише головою держави, а й очолює уряд. Президентських республік у Європі лише дві: *Білорусь* і *Сан-Марино*. *Парламентська республіка* ґрунтується на верховенстві парламенту. Роль президента при цьому є переважно представницькою, тобто він є представником країни на міжнародних зустрічах. Уряд, який звітує перед парламентом за свою діяльність, очолює прем'єр-міністр. Парламентських республік у Європі більшість, зокрема це *Австрія, Італія, Німеччина, Польща, Фінляндія*. *Змішані республіки* (парламентсько-президентські, президентсько-парламентські, напівпрезидентські) мають сильний парламент, який урівноважує наділеного великими повноваженнями президента. Уряд підзвітний як парламенту, так і президентові, парламент впливає на вибір президентом голови уряду. У Європі це 7 держав: *Португалія, Румунія, Росія, Словенія, Україна, Франція* та *Хорватія*. Особливим видом республіки є *директорія*, яка існує у *Швейцарії*. Там вищим виконавчим органом є Федеральна рада, що її обирає парламент. Він складається із семи членів, кожний з яких протягом терміну своїх повноважень виконує функції президента або віцепрезидента.

Мал. 5. Державний лад країн Європи

Монархія (від грец. *монархіа* – єдиновладдя) – форма правління, за якої верховна державна влада зосереджена в руках однієї особи, яка одержує владу, як правило, у спадок.

За картою «Субрегіони Європи» *(мал. 4)* назвіть країни, що належать до різних субрегіонів. З'ясуйте, до якого субрегіону Європи віднесено Україну.

Монарх зазвичай править довічно. Монархій у Європі достатньо багато – 12. Розрізняють монархії конституційні та абсолютні. Переважна більшість європейських монархій є *конституційними*, за яких влада монарха обмежена конституцією або традиціями. З-поміж конституційних розрізняють парламентські та дуалістичні монархії. За *парламентської монархії* монарх не має влади. Він виконує лише представницьку та церемоніальну функції, тобто «панує, але не править». При цьому законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду. Парламентськими монархіями в Європі є *Велика Британія, Норвегія, Швеція, Данія, Бельгія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Андорра.* За *дуалістичної монархії* влада монарха обмежена конституцією та парламентом у законодавчій сфері. Монарх має свободу прийняття рішень, але в заданих конституцією рамках. У Європі дуалістичними монархіями є *Монако* та *Ліхтенштейн*.

За *таблицею 1* назвіть приклади держав-монархій з різних субрегіонів Європи. У якому субрегіоні Європи існують лише республіки й чому?

За *абсолютної монархії* законодавча, виконавча та судова влада сконцентрована в руках монарха. Монарх символізує єдність нації, історичні традиції, представляє державу на міжнародній арені, підписує накази, що є обов'язковими для виконання. Різновидом абсолютної є *теократична* (від грец. *теос* – бог і *кратія* – влада) *монархія*, яку очолює духовна особа. При цьому політична влада належить церкві, як у *Ватикані.*

За *територіальним устроєм* існують унітарні та федеративні держави. 38 європейських держав є *унітарними* (від лат. *unitas* – єдність). Це країни, у яких існують єдині органи законодавчої та виконавчої влади, діють єдині для всієї країни конституція та система державних органів. Центральні органи влади керують усіма територіями країни. Згідно зі ст. 2 розділу I Конституції *Україна* є також унітарною державою.

Федеративних держав у Європі є лише 6, а саме: *Німеччина* (у складі якої 16 земель), *Австрія* (складається з 9 земель), *Швейцарія* (з 23 кантонів), *Росія* (має у своєму складі автономні республіки), *Бельгія* (має 3 автономні регіони) та *Боснія і Герцеговина* (БіГ) (за конституцією, «м'яка федерація» двох утворень Федерації БіГ та Республіки Сербської).

Федеративні держави (від лат. *foederatus* – об'єднаний у союз) – держави, у межах яких поряд з єдиними (федеральними) законами та органами влади існують окремі автономні територіальні одиниці (штати, землі, провінції, республіки і т. ін.).

Автономія – це право населення здійснювати самоуправління на основі власного законодавства, але в рамках загальнодержавних законів або конституції.

Водночас самостійність суб'єктів федерації недостатня для того, щоб вони могли визнаватися суб'єктами міжнародного права. Це пояснюється тим, що вони не є державами в повному значенні цього слова:

вони *не мають суверенітету,* юридично позбавлені права самостійної участі в міжнародних відносинах, не мають права одностороннього виходу з федерації.

Існують також *конфедерації,* що являють собою міжнародно-правовий *союз суверенних держав,* які зберігають незалежність. Існують спільні органи влади, що координують: зовнішню політику, військові сили, транспорт, зв'язок, економічну сферу. Формально конфедерацією називається *Швейцарія*, але фактично вона є федерацією. Конфедерацією може вважатися *Європейський Союз*.

Прояви військової агресії в Європі. Європейський регіон в останні десятиріччя відчув на собі ряд проявів прямої військової агресії. Війни на Балканах 1991–2001 рр. стали одним із наймасштабніших збройних конфліктів XX століття. Вони супроводжувалися значними руйнуваннями, великими людськими жертвами та скоєними воєнними злочинами. Ці війни, головним чином, відбувалися між сербами, які прагнули зберегти єдину державу Югославія, та народами, що прагнули незалежності від неї. Завершилися війни утворенням нових суверенних держав: *Сербії, Хорватії, Словенії, Північної Македонії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії*.

З 2014 року триває Російська збройна агресія проти суверенітету та територіальної цілісності *України (мал. 6)*. Підготовка до відкритого збройного вторгнення відбувалася через інформаційні, економічні, правові та релігійні війни. У лютому-березні 2014 року відбулося російське збройне вторгнення в *Крим* з подальшою його анексією. З квітня 2014 року триває війна на Донбасі, яка розпочалася зі створення спецслужбами РФ під прикриттям «народних» виступів терористичних утворень: так званих *Донецької (ДНР)* та *Луганської (ЛНР) Народних Республік*. Їхнє визнання Росією стало приводом до широкомасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Верховна Рада України визнала Росію державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом, а її військові дії геноцидом українського народу. Під тимчасовою окупацією РФ знаходиться близько 20 % території України. США, Канада та країни ЄС запровадили ряд санкцій проти країни-агресора й надають величезну військову та економічну допомогу Україні.

Мал. 6. Мітинг у Барселоні проти військової агресії Росії щодо України

Прояви сепаратизму в Європі. Кожній європейській країні притаманна внутрішня регіональна ідентичність. Це може породжувати культурний регіоналізм, який ґрунтується на місцевому патріотизмі та ментальних особливостях, а інколи – навіть радикальний сепаратизм.

Сепаратизм – теорія, політика й практика відокремлення частини території країни з метою створення самостійної національної держави.

У Європі існує близько 100 територій, на яких спостерігаються прояви сепаратизму. Там проживають численні народності, які говорять

різними, часто неспорідненими мовами й створюють для захисту своїх інтересів політичні партії та громадські організації.

Так, *Іспанія* вже впродовж десятків років веде активну боротьбу із сепаратизмом у *Каталонії* із центром у Барселоні. В 2017 р. там відбувся референдум щодо незалежності й відокремлення цієї території від Іспанії.

Спільною проблемою *Іспанії* та *Франції* є сепаратизм у *Країні Басків*. Основою сепаратизму там була організація *ЕТА* («Басконія та свобода»), яка тривалий час застосовувала терористичні методи у своїй боротьбі. Прибічники *ЕТА* вимагали відокремлення провінції від Іспанії та об'єднання в окрему державу із сусідньою частиною Франції, де також проживають баски.

Проблема сепаратизму гостро постала в *Бельгії*. Це пояснюється протистоянням між *Валлонією,* де проживає франкомовне населення, та *Фландрією*, де переважають фламандці, які говорять голландською мовою. Праві сили Фландрії не приховують амбіцій щодо утворення незалежної держави із включенням до неї Брюсселя.

В *Італії* власна сепаратистська партія є в кожному регіоні. Так, з 1991 р. діє партія «Північна ліга», яка виступає за посилення автономії північної частини Італії, аж до проголошення незалежної країни *Паданія*. Також фінансової, а в перспективі й політичної автономії вимагають *Сардинія* та *Сицилія*. Радикальні сили провінції *Венето* вважають незаконним включення Венеції до складу Італії й наполягають на існуванні окремої венеційської мови, яка має бути визнана офіційною в регіоні.

У *Великій Британії* сепаратистські настрої на етнічному підґрунті поширені в *Шотландії* та на релігійному – в *Північній Ірландії* (*Ольстері*).

Крайнім наслідком дії сепаратистських сил у Європі є існування самопроголошених *квазідержав*, що їх не визнала вся світова громадськість або визнали лише деякі держави. На території Молдови з 1991 р. існує не визнане жодною країною світу утворення *Придністровська Молдавська Республіка* зі столицею Тирасполь. Після збройного конфлікту туди була введена 14-та армія Росії, яка перебуває там і донині. Політичний режим у Придністров'ї існує завдяки військовій, політичній та економічній підтримці Росії й досі є осередком політичного напруження. На території Сербії внаслідок війни між сербами та албанцями 2008 р. була проголошена т. зв. *Республіка Косово* зі столицею Приштина, яку визнали 111 держав світу. 2016 р. було підписано Угоду про асоціацію між Косовом та Європейським Союзом. Україна не визнає існування жодних із самопроголошених державних утворень на території Європи.

1. За додатковими джерелами інформації підготуйте повідомлення про чинники, що зумовили існування самопроголошених невизнаних держав у Європі. **2.** Поміркуйте, який вплив чинять квазідержави на політичну стабільність у регіоні.

Кожна держава, яка стикається з проблемами сепаратизму, намагається розв'язувати їх на основі власних політичних та соціокультурних традицій.

1. *Схарактеризуйте особливості ЕГП Європейського регіону. Як вони впливають на розвиток економіки регіону?* **2.** *Назвіть та покажіть на карті субрегіони Європи.* **3.** *Розкажіть, які в Європі існують різні за формою державного правління та територіального устрою країни. Покажіть на карті декілька різних за державним ладом країн.* **4.** *Що таке сепаратизм? Які існують у Європі території прояву сепаратизму?* **5*.** *Поміркуйте, чому в сучасному світі слабшає вплив чинника ЕГП на економічний розвиток країни.*

§ 4. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРОПІ

Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку. Вам уже відомо, що рівень економічного розвитку країни визначається насамперед показником *валового національного продукту (ВВП) на душу населення*. Комплексним показником, що визначає якість життя в країні, є *індекс людського розвитку (ІЛР)*. Визначаючи типи країн, також ураховують їхню роль у світовій економіці та міжнародному політичному житті. За класифікацією ООН, у Європі є два з чотирьох типів країн: *високорозвинені країни* (35 держав) та *країни з перехідною економікою* (9 держав) (*мал. 7*).

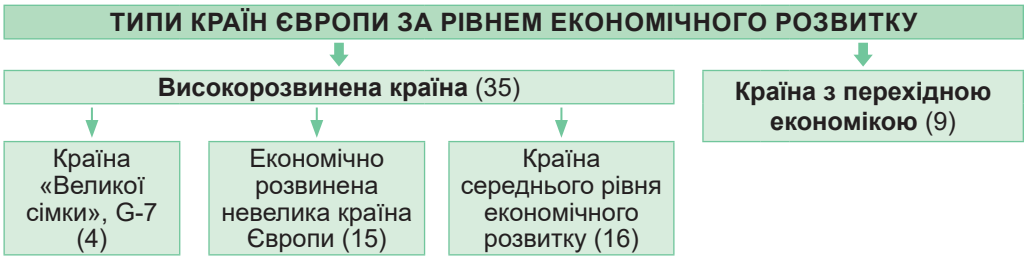

Мал. 7. Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку

Високорозвинені країни входять до міжнародних економічних організацій, більшість з них – до військово-політичного блоку НАТО. Країни мають великий економічний потенціал. У їхньому господарстві за кількістю зайнятого населення переважає невиробнича сфера.

Стрижнем економічного розвитку Європейського регіону є 4 країни з *«Великої сімки»: Німеччина, Франція, Велика Британія* та *Італія*. У них показники ВВП на душу населення становлять 30 000 – 40 000 доларів США на рік; рівень ІЛР – високий (понад 0,9). Вони мають багатопрофільну економіку, але є головними експортерами на світовий ринок наукомісткої промислової продукції: електроніки, робототехніки, новітніх матеріалів. Ці країни перейшли до *постіндустріального* суспільства, у якому провідну роль виконує сфера послуг (освіта, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, фінансові послуги, рекламний бізнес тощо); у ній зайнято понад 70 % населення. Країни «Великої сімки» чинять вирішальний вплив на світову політику.

1. За довідковою *таблицею 1* з'ясуйте, які країни відносять до групи економічно розвинених невеликих країн Європи. Знайдіть їх на політичній карті Європи. **2.** Підготуйте інформацію про спеціалізацію економіки однієї з економічно розвинених невеликих країн Європи. Поясніть, якими чинниками вона зумовлена.

Економічно розвинені невеликі країни Європи є різними за площею. «Невеликими» їх називають через незначний вплив на світову політику та економіку. Деякі з них є партнерами країн «Великої сімки» по НАТО (*Ісландія, Норвегія, Данія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург*), інші – нейтральні країни. Країни мають вузький внутрішній ринок, відчувають значну нестачу сировини, через те зовнішня торгівля для них має величезне значення. Наприклад, *Швейцарія* експортує понад 90 % вироблених годинників, вивозить на світовий ринок медикаменти, медичне, поліграфічне, текстильне обладнання, ювелірні вироби, антикваріат, шоколад. Значну роль відіграє й невиробнича сфера: найбільш надійні у світі банки, величезні страхові компанії, міжнародний туризм, транспортні послуги іншим країнам.

За картою (*див. мал. 4*) та довідковою *таблицею 1* з'ясуйте, у яких субрегіонах переважають високорозвинені країни, а в яких – країни з перехідною економікою.

До *країн середнього рівня економічного розвитку* відносять *Іспанію, Португалію, Грецію, Ірландію, Мальту*. До них після вступу до ЄС долучилися *Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Хорватія, Естонія, Литва, Латвія, Румунія, Болгарія*. Показник ВВП на душу населення в них становить у середньому 8 000 – 25 000 доларів США на рік. Рівень ІЛР високий (0,8 – 0,9). Ці держави є індустріально-аграрними. Мають високий рівень індустріалізації та розвинену сферу послуг. Важливу роль у їхньому господарстві відіграє міжнародний туризм.

Відшукайте на політичній карті світу країни середнього рівня розвитку. Знаючи історичне минуле цих держав, спробуйте пояснити, чому їм вдалося досягти лише середнього рівня економічного розвитку.

До *країн з перехідною економікою* відносять частину держав, що виникли після розпаду Радянського Союзу (*Білорусь, Молдову, Росію, Україну*) та частину країн з колишнього соціалістичного табору (*Албанію, Боснію і Герцеговину, Македонію, Сербію, Чорногорію*). У цих країнах сформувався переважно індустріальний тип економіки і певний час панувала планова економічна система. На початку 90-х рр. XX ст. вони взяли курс на перехід від планової до ринкової економіки. Ці реформи в різних країнах відбувалися неоднаковими темпами. Показники ВВП на душу населення коливаються від менш ніж $2000 у Молдові до майже $9000 у Росії.

Європейський Союз. Європейські країни мають сприятливіші умови для інтеграційних процесів, ніж інші регіони світу. На основі найвищого рівня інтеграції 27 держав є учасницями найпотужнішої регіональної економічної та політичної міжнародної організації *Європейський Союз* (*ЄС*). До 31 січня 2020 р. *Велика Британія* була членом ЄС.

Головними напрямами роботи країн-членів ЄС є такі. По-перше, це *створення економічного союзу,* тобто спільна зовнішня економічна політика, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу й праці. По-друге, *створення монетарного союзу* та єдиної валюти євро. Єврозона – група держав Європейського Союзу, офіційною валютою яких є євро. Спочатку Єврозона налічувала 11 країн, у яких євро було введено

1 січня 1999 р. (готівка – 1 січня 2002 р.). Нині в Єврозоні – 20 країн ЄС. Крім того, євро також введено в обіг у державах-карликах Європи, що формально не входять до складу Євросоюзу, у заморських департаментах Франції, на островах, що входять до складу Португалії, у Косово та Чорногорії. Діє Європейський центральний банк (ЄЦБ). Його штаб-квартира – у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). По-третє, *створення політичного союзу:* спільна зовнішня політика, а також упровадження спільного громадянства. ЄС має прапор (*мал. 8*) та гімн. Гімном 1985 р. стала «Ода до радості» Л. Бетховена. Він не призначений для заміни національних гімнів держав-членів. Гасло ЄС: *In varietate concordia* (з лат. – єдність у різноманітності).

Мал. 8. Прапор ЄС

Ступінь інтеграції країн є достатньо високим: Європейський Союз як єдине ціле є повноправним членом Світової організації торгівлі (СОТ), має представництва в ООН, «Великій сімці», «Великій двадцятці» та постійні дипломатичні місії по всьому світу. ЄС не має власних збройних сил, однак сприяє військовому співробітництву його країн-членів, більшість яких є членами НАТО. Юридично в ЄС не виокремлено столиці, але де-факто такою є *Брюссель* (Бельгія), де розміщується більшість інституцій Європейського Союзу (*мал. 9*).

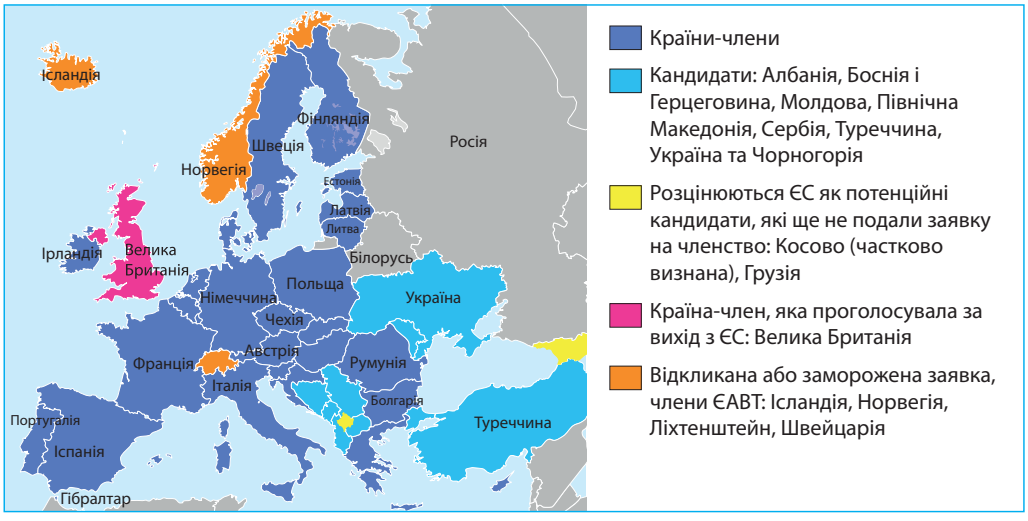

Мал. 9. Європейський Союз та перспективи його розширення

Головними органами ЄС є: *Європейська рада* (*Рада Європи*), що визначає головні політичні напрями ЄС, на рівні міністрів іноземних справ або, за необхідності, інших міністрів приймає рішення практично з усіх аспектів діяльності ЄС; *Європейський парламент* (*ЄП*) – бере участь у підготовці та прийнятті юридичних актів Євросоюзу, формує його зовнішню політику; *Європейський суд з прав людини* – забезпечує єдність трактування законів згідно з угодами ЄС та інші. ЄС має 24 офіційні та робочі мови.

Україна 2014 р. підписала спершу політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС з метою подальшого вступу до цієї організації, а згодом й економічну – тобто Угоду в повному обсязі. З 23 червня 2022 р. Україна є кандидатом на членство у ЄС. 14 грудня 2023 р. Рада ЄС вирішила розпочати переговори щодо вступу України до складу ЄС.

Країни Шенгенської зони. Між країнами ЄС діє *Шенгенська угода* – договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу» (*мал. 10*). Угода набула чинності 1995 р. До Шенгенської зони входять 23 із 27 держав-членів ЄС (усі «старі» держави-члени ЄС, окрім Ірландії, та усі «нові», окрім Кіпру, Румунії та Болгарії). Шенгенська віза діє також на території чотирьох країн Європи, що не входять до ЄС. Це *Норвегія, Ісландія, Швейцарія* та *Ліхтенштейн*. Тобто нині угода діє у 27 країнах Європи.

Мал. 10. Стандартна Шенгенська віза

Рада Європи. Однією з найбільш впливових та найчисленніших міжнародних організацій у Європі є *Рада Європи* (*РЄ*) (*мал. 11*). Штаб-квартира організації розташована в *Страсбурзі* (Франція). У цьому місті у спеціально збудованому Палаці Європи відбуваються засідання РЄ. Нині членами цієї організації є 46 держав. Через військову агресію в Україні 16 березня 2022 року Росію виключили з Ради Європи. Окрім європейських країн, членами РЄ є *Туреччина, Кіпр, Грузія, Вірменія, Азербайджан*. 1995 р. до Ради Європи вступила й *Україна*. З 1993 р. кандидатом до РЄ є *Білорусь*. Статус спостерігача мають Ізраїль, Японія, США, Канада, Мексика, Ватикан. Членство в РЄ відкрите для всіх держав.

Мал. 11. Прапор Ради Європи

Головні напрями роботи РЄ – реалізація прав людини, гуманітарного, правового та соціально-економічного співробітництва, співпраці в області культури, екології, інформації. Один з найбільших успіхів РЄ – це *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* 1950 р., яка слугує основою для Європейського суду з прав людини. РЄ визначила європейські символи: прапор та гімн Європи.

Роль НАТО в загальноєвропейській системі безпеки. З військових міжнародних організацій найупливовішою є *Організація Північноатлантичного договору* (*НАТО*) (*мал. 12*). Договір про утворення блоку було підписано у Вашингтоні 1949 р. дванадцятьма державами Європи та Північної Америки. Нині членами НАТО є 32 країни, 29 з яких розташовані в Європі. 4 квітня 2023 року членом НАТО стала *Фінляндія*. 7 березня 2024 року офіційно вступила в НАТО *Швеція*. Штаб-квартира організації розміщується у *Брюсселі*; офіційні мови: французька та англійська.

Мал. 12. Логотип НАТО

Головним принципом організації є система колективної оборони, тобто спільні, організовані дії всіх її членів у відповідь на атаку з боку

зовнішньої сторони. Основними завданнями організації є підтримання стабільності в зоні Північної Атлантики. У зв'язку з подіями 11 вересня 2001 р. в США на перший план було висунуто нове, нетрадиційне для НАТО, питання боротьби проти міжнародного тероризму. Це сприяло подальшому розширенню «зони відповідальності» Північноатлантичного альянсу. Отже, НАТО практично є базовою структурою сучасної системи міжнародної безпеки. Україна активно співпрацює з НАТО. Це уможливлює підвищення рівня зовнішніх гарантій національної безпеки нашої держави, зокрема її політичної незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів.

1. Назвіть приклади держав Європи, що належать до різних типів і підтипів за рівнем економічного розвитку. 2. Які причини вузької спеціалізації національних економік економічно розвинених невеликих країн Європи? 3. Які головні напрями роботи країн-учасниць ЄС? 4. Що таке Шенгенська зона? 5. Поясніть роль НАТО в загальноєвропейській системі безпеки. 6. Як регіональна інтеграція країн Європи впливає на особливості їхньої економіки. 7*. Спрогнозуйте позитивні риси та ризики вступу України до ЄС.*

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ ТА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ЄВРОПИ

Природні умови Європи. Природні умови європейських країн є переважно сприятливими для господарського освоєння території. Там немає велетенських гірських утворень, які розмежовували б країни, та занадто посушливих чи холодних районів, які суттєво обмежували б розселення. Через те з давніх-давен у Європі оселялися і займалися активною господарською діяльністю люди.

За особливостями рельєфу виокремлюють північну та східну, переважно рівнинні, частини Європи, та південну – гірську. Найбільші рівнини регіону лежать у межах давньої *Східноєвропейської* та молодих *Східноєвропейської* та *Скіфської* платформ. Значні площі на півночі Європи займають *рівнини Фенноскандії*, розміщені на Балтійському щиті Східноєвропейської платформи, де її давній кристалічний фундамент виходить на денну поверхню. Рівнини густо заселені й здавна освоєні людиною.

Переважно високі та середньовисокі молоді, сейсмічно активні гори тягнуться поясом на півдні: *Піренеї, Альпи, Апенніни, Балкани, Карпати, Кримські гори*. Давніми зруйнованими горами є *Скандинавські, Уральські, Центральноєвропейський пояс гір, Північношотландське нагір'я*. Суттєвих перепон для господарського освоєння території вони не спричиняють. Гірські масиви є об'єктами лікувального та гірськолижного туризму, розвитку гідроенергетики.

Своєрідним рельєфом вирізняється *Ісландія*, яка розміщена на межі літосферних плит. Там представлено різновисокі базальтові плато з конусами згаслих і діючих вулканів, нерідко вкритих льодовиками.

Європейський регіон простягається від *субарктичного* кліматичного поясу на півночі до *субтропічного* на півдні. Основна його частина лежить у межах *помірного* поясу зі сприятливим температурним

режимом. У цілому річна кількість атмосферних опадів зменшується з просуванням із заходу на схід: від 1000–2000 мм у приатлантичних районах до 200 мм на Прикаспійській низовині. На півночі освоєння території стримується нестачею тепла. Там землеробство можливе лише в закритому ґрунті.

1. Дайте господарську оцінку природних умов різних частин Європейського регіону. **2.** Які країни мають найсприятливіші природні умови для економічного розвитку та комфортного проживання людей?

Для середземноморського узбережжя в умовах субтропіків характерні надлишок тепла й нестача вологи. Виявляється чітко виражений максимум опадів узимку й мінімум – улітку. Оскільки на півдні й сході Європи відчувається гостра нестача вологи влітку, то виникає потреба в штучному зрошенні. Там культивують теплолюбні, посухостійкі рослини.

Природні ресурси. До природних ресурсів належить сукупність компонентів та явищ навколишнього середовища, що їх людина може безпосередньо використовувати у своїй господарській діяльності.

Природноресурсний потенціал – це сукупність наявних природних ресурсів певної території: світу, регіону, країни або її частини.

Природні ресурси Європейського регіону дуже різноманітні. Проте за тривалий час використання вони зазнали суттєвого виснаження. Передусім це стосується мінеральної сировини.

Мінеральні ресурси. У надрах країн Європи зосереджено різноманітні корисні копалини. Однак частина з них у більшості країн або є кількісно незначною (нафта, природний газ, руди кольорових металів), або їх видобування припинено через виснаження зручних для розробки пластів, а отже, високу собівартість (наприклад, кам'яне вугілля в Німеччині, Бельгії, Великій Британії). Унаслідок цього більшість країн Європи дуже залежать від імпортної мінеральної сировини. Проте деякі країни регіону вирізняються значними покладами окремих видів корисних копалин, наприклад, залізних й уранових руд, калійних солей.

1. На які групи поділяють мінеральні ресурси за господарським призначенням? **2.** Якими бувають корисні копалини за походженням? **3.** Як розміщення родовищ корисних копалин пов'язане з будовою земної кори? **4.** Наведіть приклади різних за господарським призначенням і походженням мінеральних ресурсів.

Більшість країн Європи належить до територій, на яких відчувається дефіцит паливної сировини, особливо нафти й природного газу. Їх поклади, що придатні для експлуатації, виявлено лише в кількох країнах.

Шельф *Північного моря* – нині один з важливих нафтогазоносних районів у світі (*мал. 13*). Активні пошуки нафти й природного газу там почалися після Другої світової війни, а з 1971 р. почалася експлуатація Норвегією великих газових родовищ. Нині найбільші

Мал. 13. Нафтогазоносна платформа в Північному морі

площі дна належать *Великій Британії* (46 %) та *Норвегії* (27 %), значно менші – *Нідерландам* (10 %), *Данії* (9 %), *Німеччині* (7 %), *Бельгії* та *Франції* (по 0,5 %). 90 % нафти та газу видобувають з невеликих глибин – до 60 м, хоча деякі сягають 3 500 – 4 500 м.

Кам'яне вугілля видобувають у Європі протягом кількох століть. Біля його басейнів формувалися старі промислові райони. Ланцюг кам'яновугільних родовищ тягнеться через всю Європу: від Великої Британії до України. Унікальними за покладами басейнами були: *Донбас* (Україна), *Верхньосілезький* (Польща), *Рурський* (Німеччина), *Остравсько-Карвінський* (Чехія). Значні поклади вугілля також мали Велика Британія та Франція. Проте із середини XX ст. через виснаження ресурсів собівартість кам'яного вугілля зросла. До Європи почали завозити дешеве американське, австралійське та південноафриканське вугілля. Через те видобуток кам'яного вугілля стрімко скоротився. Більшу частину шахт було закрито.

Рудні ресурси зосереджені на щитах давніх платформ або поясах складчастості. Лідирують у Європі за покладами залізних руд у перерахунку на корисну речовину *Росія* (18 % світових запасів) та *Україна* (9 %). Також є значні запаси залізних руд у *Швеції*. Найбагатші руди із вмістом металу майже 65 % є в Україні (*Білозерське родовище*).

Руди кольорових металів залягають суцільним поясом на півдні Європи. Там є поклади мідних та поліметалевих руд (*Іспанія, Сербія, Румунія, Болгарія*), ртутні руди (*Іспанія, Італія*). Найбільшим у Європі міднорудним басейном є *Люблінський* у *Польщі*. Багато родовищ мідних руд також є в *Росії* на Кольському півострові та Уралі. У Європі виділяється велика *Середземноморська провінція*, багата на алюмінієві руди – боксити, поклади яких тягнуться через *Францію, Хорватію, Грецію, Угорщину*. Великі поклади *уранових руд* сконцентровані у *Швеції* та *Франції*.

З *нерудних ресурсів* у Європі виділяються поклади калійних солей, які відомі в *Росії* (район Приуралля), *Німеччині* та *Білорусі*. Є родовища самородної сірки (*Польща, Україна*), графіту (*Чехія*), апатитів (*Кольський півострів* у *Росії*), білої глини (каоліну) (*Україна, Німеччина*), будівельного каменю (українського граніту, італійського білого мармуру).

Водні ресурси. Хоча Європу перетинає велика кількість річок, які є основним джерелом водних ресурсів, більшість країн регіону недостатньо забезпечена ними. Найбільше їх споживають промисловість та сільське господарство. Тривале безконтрольне використання водних ресурсів призвело до їх виснаження. Більшість озер і річок у регіоні зазнають сильного забруднення. Особливо відчувають дефіцит води через кліматичні особливості південна та східна її частини.

1. Пригадайте різницю між поняттями «вода» і «водні ресурси». **2.** Назвіть п'ять найдовших річок Європи та країни, якими вони течуть. Поміркуйте, яке значення цих річок у господарстві країн.

Найбільший гідроенергопотенціал мають річки *Скандинавських гір* (зокрема, в Норвегії сконцентровано $^1/_3$ всього потенціалу гідроенергії Європи) та *Альп*.

Земельні ресурси. Переважна частина регіону багата на земельні ресурси. Найкращі у світі ґрунти – *чорноземи* – розміщуються на території України, півдні Росії, в Угорщині. Родючі *бурі лісові* ґрунти вкривають більшу частину середньої частини Європи. На Середземноморському узбережжі сформувалися багаті на поживні речовини *коричневі ґрунти*. Кислі *дерново-підзолисті ґрунти* розміщуються в середній частині Європи. Вони придатні для освоєння за умов інтенсивної меліорації. *Тундрово-глейові ґрунти,* що майже не використовуються в землеробстві, займають крайню північ регіону.

Європа вирізняється найвищим показником коефіцієнта земельного використання серед регіонів світу. Там найвищий рівень розораності земель – 29 %, що перевищує середньосвітовий показник у 2,5 рази. У деяких країнах цей показник сягає 50 %: Україна, Угорщина, Польща, Румунія. Під пасовищами зайнято 18 % земель. Найвищий коефіцієнт земельного використання характерний для Нідерландів, Румунії, Польщі, Данії – 80 %, а найнижчий – для Італії та Португалії – 14–16 %. Резервів для розширення орних земель у Європі небагато.

Біологічні ресурси. *Лісові ресурси* більшості європейських країн було сильно виснажено в минулому у зв'язку з будівництвом і розорюванням ґрунтів. Тепер вони збереглися переважно в північних районах у зоні тайги та в горах.

Нині на одного європейця припадає 0,3 га. Лісом вкрито понад $^1/_3$ території Європи, і це єдиний регіон світу, де площа лісів збільшується. «Лісовим цехом» Європи називають *Скандинавські країни*, які постачають деревину та лісоматеріали на європейський ринок. Цим країнам притаманні найвищі показники лісистості території (*мал. 14*). Величезні площі під лісами має європейська північ *Росії*. Багатими на ліс є також *Білорусь, Австрія, Албанія*.

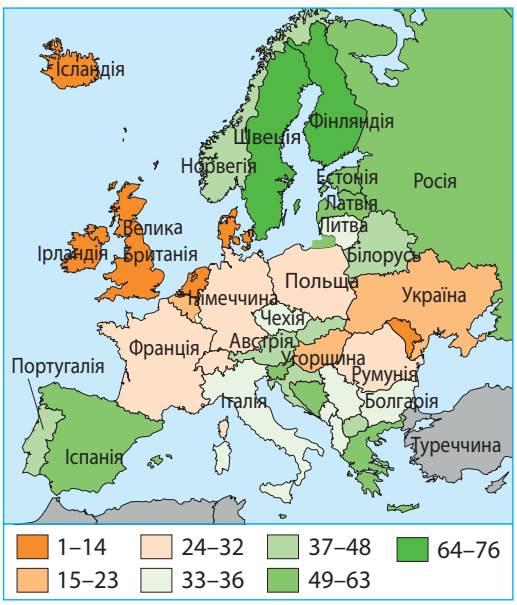

Мал. 14. Лісистість території країн Європи, %

У Європі також мають попит недеревні лісові ресурси: збирання грибів, меду, лісових ягід, лікарських рослин.

Рекреаційні ресурси. Рекреаційними називають природні умови та ресурси, а також суспільні об'єкти, що можна використовувати

для відпочинку, туризму та охорони здоров'я. Рекреаційні ресурси поділяють на *природно-рекреаційні* й *культурно-історичні*. Країни Європи мають найрізноманітніші *природно-рекреаційні ресурси*, які є основою для розвитку курортного господарства. Серед морських курортів відомі Лазуровий берег (Франція), Італійська Рив'єра, Золоті Піски (Болгарія), Мальта, Балеарські острови (Іспанія), Адріатичне узбережжя Хорватії та Чорногорії тощо. Гірськими курортами вирізняються Швейцарія, Австрія, Словаччина, Норвегія, Україна. У Європі є місця, що багаті на термальні та мінеральні джерела. Це Баден в Австрії, Спа в Бельгії, Карлові-Вари в Чехії, Бат у Великій Британії та інші.

На вашу думку, на які види природних ресурсів спиралася економіка більшості європейських країн у минулому? Як змінилися ці пріоритети в наш час?

1. *Схарактеризуйте природні умови Європейського регіону.* **2.** *Що таке природні ресурси та природноресурсний потенціал?* **3.** *Покажіть на карті основні райони видобування мінеральних ресурсів у Європі.* **4.** *Які обчислення необхідні для оцінювання забезпеченості окремих країн мінеральними ресурсами?* **5.** *Дайте господарську оцінку водним ресурсам Європи. Поясніть причини водного дефіциту в регіоні.* **6.** *Схарактеризуйте земельні та лісові ресурси Європи.* **7.** *Що таке рекреаційні ресурси? Покажіть на карті основні райони рекреації в Європі.* **8*.** *Поясніть причини нерівномірного забезпечення регіону Європа різними видами мінеральної сировини.* **9*.** *Поясніть, наскільки подібною є ситуація із забезпеченістю України та Європи в цілому природними ресурсами різних видів.*

§ 6. НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПИ: ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

Демографічні процеси. Вам відомо з попередніх класів, що кількість та якість населення, а також причини, які призводять до їхньої зміни, вивчає наука «демографія». Тобто вона розглядає демографічні процеси. До них належать *природний рух,* або *відтворення населення,* та *механічний рух,* або *міграції населення*, а також пов'язані з ними процеси. *Якість населення* передбачає передусім його можливість до самовідтворення. Вона характеризується такими основними показниками, як *шлюбність, розлучуваність, рівень здоров'я.*

Природний рух населення. Унаслідок природного руху населення відбувається його *відтворення,* тобто безперервна зміна поколінь. Ситуацію з відтворенням населення в сучасній Європі називають «демографічною зимою». Для неї характерні найнижчі серед регіонів світу показники народжуваності (10,18 ‰) та природного приросту населення (−0,46 ‰). У деяких європейських країнах природний приріст припинився, а в 21 країні 2022 р. відбувалася навіть *депопуляція* – систематичне зменшення абсолютної кількості населення (*табл. 2*). Усе це ознаки *першого (звуженого) типу відтворення населення*, що спричиняє низку проблем.

Таблиця 2

Демографічні процеси в країнах Європи, *2021–2022 р.*

№	Країна	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Природний приріст, ‰	Тривалість життя, роки	Сальдо міграцій, ‰	Рівень урбанізації, %
1	Ірландія	14,5	6,7	7,8	81,66	3,79	63,7
2	Ісландія	13,8	6,6	7,2	83,64	2,89	93,9
3	Норвегія	12,2	8,0	4,2	82,55	3,92	83,0
4	Албанія	11,13	7,3	4,0	78,13	–3,23	62,1
5	Іспанія	14,0	10,2	3,8	82,55	4,35	80,8
6	Люксембург	10,7	7,2	3,5	82,98	12,01	91,5
7	Велика Британія	12,5	9,1	3,4	81,94	3,59	83,9
8	Ліхтенштейн	10,4	7,3	3,1	82,56	4,81	14,4
9	Франція	12,3	9,3	3,0	82,59	1,06	81,0
10	Швеція	12,2	9,5	2,7	82,70	3,06	88,0
11	Швейцарія	10,7	8,4	2,3	82,23	4,52	73,9
12	Мальта	10,1	8,5	1,6	80,25	4,49	94,7
13	Нідерланди	10,6	9,2	1,4	82,16	1,90	92,2
14	Бельгія	10,7	9,6	1,1	81,86	4,38	98,1
15	Чорногорія	11,4	10,3	1,1	74,00	–4,97	67,5
16	Данія	10,5	9,5	1,0	81,66	2,73	88,1
17	Сан-Марино	9,8	8,8	1,0	83,86	6,11	97,5
18	Північна Македонія	10,5	9,6	0,9	76,02	0,38	58,5
19	Фінляндія	11,2	10,4	0,8	81,76	2,35	85,5
20	Австрія	10,4	9,9	0,5	82,27	3,55	58,8
21	Андорра	8,2	7,9	0,3	83,42	0,00	87,9
22	Словенія	10,6	10,4	0,2	81,82	1,54	55,1
23	Словаччина	10,2	10,1	0,1	76,88	0,20	53,8
24	Чехія	10,5	10,7	–0,2	78,48	2,32	74,1
25	Молдова	11,8	12,5	–0,7	70,42	–8,87	42,9
26	Білорусь	11,9	12,9	–1,0	72,48	0,72	79,5
27	Естонія	11,8	13,1	–1,3	76,47	–2,79	69,2
28	Португалія	9,4	10,9	–1,5	81,50	0,91	66,3
29	Боснія і Герцеговина	7,9	10,3	–2,4	76,55	–0,38	49,0
30	Гібралтар (Брит.)	6,1	8,8	–2,7	80,42	–3,25	100,0
31	Греція	9,0	12,0	–3,0	81,49	1,00	79,7
32	Німеччина	8,5	11,6	–3,1	81,51	1,78	77,5
33	Польща	7,0	10,7	–3,7	77,40	–0,33	60,0
34	Хорватія	9,0	12,9	–3,9	76,61	–0,50	57,6
35	Україна	9,9	13,8	–3,9	71,57	–2,26	69,6
36	Італія	7,2	11,3	–4,1	82,59	3,02	71,0
37	Монако	6,4	10,7	–4,3	89,52	10,03	100,0
38	Угорщина	8,5	12,9	–4,4	75,69	1,23	71,9
39	Латвія	9,9	14,7	–4,8	74,23	–5,19	68,3
40	Росія	8,3	13,4	–5,1	74,69	1,70	74,8
41	Литва	10,0	15,1	–5,1	74,69	–4,54	68,1
42	Болгарія	8,6	14,4	–5,8	74,39	–0,29	75,7
43	Румунія	8,5	15,3	–6,8	74,92	–4,36	54,2
44	Сербія	9,0	16,4	–7,4	75,26	–0,40	56,5
45	Ватикан	–	–	–	–	–	–
	Європа	10,18	10,64	–0,46	78,77	1,20	73,2
	Світ	20,10	7,70	12,40	68,35		56,2

Після нетривалого бебі-буму, характерного для кінця 1940 – 50-х рр. як демографічного наслідку Другої світової війни, у більшості європейських країн виявилася чітка тенденція до зниження рівня народжуваності та зростання рівня смертності. Народжуваність у Європі за останні пів століття скоротилася вдвічі. Сучасна жінка в Європі протягом життя народжує в середньому 1,3 – 1,5 дитини, що не забезпечує розширеного відтворення майбутніх поколінь, для якого потрібно 2,1 дитини на одну жінку. Найнижчі показники – 1,15 – 1,2 дитини на кожну жінку – зареєстровано в Італії, Іспанії і Португалії. Винятками є лише Албанія та Ірландія, де наразі переважає молоде населення.

1. Пригадайте, які ознаки характерні для першого типу відтворення населення. Які проблеми з ним пов'язані? **2.** За довідковою *таблицею 2* «Демографічні процеси в країнах Європи» порівняйте середні показники народжуваності, смертності, природного приросту, тривалості життя в окремих країнах Європи, регіоні в цілому та світі. Назвіть країни з найнижчим показником народжуваності у світі (8 – 9 ‰ та менше), найвищими показниками смертності (14 – 16 ‰), найбільшою тривалістю життя (понад 80 років). До яких типів і підтипів країн за рівнем економічного розвитку належать ці країни? У якому з чотирьох субрегіонів Європи демографічна ситуація є найгіршою та найкращою?

Існують і соціально-економічні чинники зниження рівня народжуваності, такі як зайнятість жінки на роботі, пізнє взяття шлюбу (жінки – 24 – 28 років, чоловіки – 26 – 30 років), часті розлучення подружжів, зростання «ціни дитини» (економічно дорого утримувати дитину), підвищення рівня культури суспільства, поширення міського способу життя, виробничий травматизм, шкідливі звички, економічні та політичні потрясіння в ряді країн, нещасні випадки тощо. Унаслідок складної демографічної ситуації частка Європи у світовій кількості населення за останні 65 років скоротилася з 15,5 до 9,9 %.

Отже, демографічну кризу, що вразила країни Європи, визначають дві протилежні тенденції: з одного боку, зменшення рівня народжуваності, з другого – зростання тривалості життя. Усе це призводить до старіння і загального скорочення кількості населення країн унаслідок природних чинників. Відповідно до прогнозів ООН, до 2025 р. загальна кількість населення Європи практично не зміниться, а до 2050 р. почне скорочуватися.

Демографічна політика. У всіх країнах Європи у зв'язку зі складною демографічною ситуацією проводять демографічну політику, спрямовану на збільшення народжуваності. Упроваджувана система заходів демографічної політики в цілому подібна, хоча різниться розмірами соціальних виплат та інших пільг. У країнах ЄС було схвалено закони, відповідно до яких передбачено тривалі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами зі збереженням зарплати у повному обсязі або 75 – 90 % від неї. Молодятам надають одноразові позики, матеріальну допомогу у зв'язку з народженням кожної наступної дитини за прогресивно зростаючою шкалою, щомісячну допомогу на дітей, переважне право на придбання квартири багатодітним родинам, на утримання

дітей у дитячих установах. Крім того, закони країн забороняють звільняти жінок з роботи в період декретної відпустки.

У Скандинавських країнах запроваджено безоплатне дошкільне навчання для дітей 4 і 5-літнього віку, гарантовано оплачувану відпустку з догляду за дитиною (частина з якої обов'язково надається не матері, а саме батькові), місячну допомогу на дитину.

Механічний рух населення. З початку 90-х років XX ст. механічний рух (міграції) населення став основним чинником його зростання в країнах Західної та Північної Європи. Ці субрегіони – основний світовий центр притягання імміграційних потоків з Південної та Східної Європи, Північної Африки, Західної та Південної Азії, островів Карибського моря. Там практично в усіх країнах населення зростає завдяки припливу іноземного населення, який випередив природний приріст. За кількістю іноземних підданих серед країн Європи лідирують Німеччина (понад 7 млн осіб), Франція та Велика Британія.

Останнім часом імміграція до країн Європи набула масового характеру. Нині немісцеве населення становить у середньому близько 10 % від загальної кількості населення регіону.

Основними причинами імміграції до європейських країн є *економічні:* майже 40 % офіційних переселенців прибули до європейських країн у пошуках роботи. Решта – ті, хто звернувся з проханням про притулок або приїхали з метою возз'єднання з родиною. Урешті-решт і ця група людей згодом опиняється на ринку праці. Водночас у Європі перебуває близько 5 млн нелегальних мігрантів.

Імміграція до Європи має позитивні та негативні наслідки. З одного боку, приїжджі люди навіть за високого рівня безробіття місцевого населення стають джерелом дешевшої робочої сили в країнах, де вже сьогодні кожна шоста людина старша за 65 років.

З іншого боку, *політичні* міграційні потоки в Європу мають негативні наслідки. Масовий приплив мігрантів з охоплених війнами країн Африки та Близького Сходу призводять до численних людських жертв на шляху до Європи та в самій Європі. Він спричиняє також серйозне фінансове навантаження: для облаштування уряди європейських країн виділяють значні кошти. Мігранти створюють додаткове соціальне навантаження. Україна не фігурує як кінцева точка прибуття політичних біженців, а є країною-транзитером на їхньому шляху до ЄС.

За *таблицею 2* «Демографічні процеси в країнах Європи» порівняйте показники природного приросту та сальдо міграцій у деяких країнах, що розміщені в різних субрегіонах Європи. У яких субрегіонах і країнах сальдо міграцій перевищує природний приріст, а в яких є меншим за нього? Поясніть причини одержаних даних. Які причини міграцій людей до Європи?

1. Які процеси належать до демографічних? 2. Схарактеризуйте природний рух населення в Європі. 3. Поясніть, що таке демографічна політика. Які її основні заходи в Європі? 4. Які позитивні та негативні наслідки імміграції до країн Європи? 5. Поясніть, чому за достатньо високого рівня безробіття високорозвинені країни Європи заохочують приплив іммігрантів з інших країн. 6*. Оцініть працересурсний потенціал різних субрегіонів Європи: кількість, якість, вартість трудових ресурсів.*

§ 7. СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ТА ПРОЦЕСИ УРБАНІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ

Вікова та статева структура населення регіону. Більшості країн Європи притаманний *регресивний тип вікової структури*, що сформувався за першого типу відтворення населення. Для нього характерні мала частка дітей (17 – 21 %) і велика частка літніх людей (18 – 24 %). Частка людей працездатного віку становить 55 – 60 %, але вона поступово скорочується. Так, в Італії, Іспанії, Росії прогнозується скорочення кількості людей працездатного віку на 42 %, у Німеччині та Бельгії – на 28 %, навіть у Франції, де один із найвищих показників народжуваності, починається такий спад.

Поміркуйте, які проблеми постають перед країнами Європи у зв'язку з регресивним типом вікової структури населення. Як країни долають ці проблеми?

У *статевій структурі* населення Європи питома вага жіночого населення вища (52 %) від чоловічого (48 %). Це зумовлено в основному біологічними причинами.

Національна, мовна та релігійна структура населення. На території Європи проживає майже 90 різних за культурним та етнічним складом націй (без урахування азійської частини Росії). 33 з них є титульними державотворчими націями, що відбивається в назвах країн. 8 європейських націй належать до найчисленніших у регіоні (понад 30 млн осіб): *російська, німецька, французька, англійська, італійська, іспанська, українська* та *польська*.

У межах держав проживають численні етнічні та національні меншини, які становлять близько 14 % населення регіону. За національною структурою населення більшості країн Європи є однонаціональним, оскільки етнічні межі в основному збігаються з державними кордонами. Багатонаціональних країн лише п'ять: *Велика Британія, Іспанія, Швейцарія, Молдова* та *Росія*. Двонаціональною є *Бельгія*.

95 % населення Європи говорить мовами *індоєвропейської мовної сім'ї*, до якої належать різні гілки та мовні групи. Найпоширенішою в Європі є *німецька мова*. Нею користуються в шести країнах. Єдиною державною мовою німецька є в Німеччині, Австрії та Ліхтенштейні, а також однією з державних – у Швейцарії, Люксембурзі та Бельгії.

Які народи живуть у багатонаціональних країнах Європи? У яких державах найгостріше постали національні проблеми? Які існують способи їх подолання?

Крім того, частина населення Європи говорить мовами *уральської мовної сім'ї, фіно-угорської гілки*. Такими є угорська, фінська, естонська, а також мови народів Приуралля в Росії. На Мальті говорять мовою, близькою до арабської, яка належить до *семіто-хамітської мовної сім'ї*. Гагаузька та кримськотатарська мови належать до *алтайської мовної сім'ї, тюркської гілки*.

За релігійною належністю абсолютна більшість народів Європи сповідує *християнство*, яке представлене трьома основними гілками. *Католицтво* переважає в Південній та Західній Європі; *протестантизм* – у Північній Європі; *православ'я* – у Східній Європі. *Мусульманство (іслам)* сповідують в Албанії, Боснії і Герцеговині, у Приуралі в Росії. В Україні мусульманство представляє кримськотатарське населення.

Українська діаспора в країнах Європи. У Європі поза межами України живе багато людей українського походження. Українською діаспорою вважаються лише ті, хто живуть поза межами етнічних українських земель і відчувають духовний зв'язок з Україною. Умовно українську діаспору поділяють на *східну* (у межах колишнього Радянського Союзу) та *західну* (поза межами колишнього СРСР).

Українська діаспора в Європі почала формуватися з масової еміграції українців в останню чверть XIX ст. Причина *першої хвилі* еміграції – аграрне перенаселення. Тоді основний потік найбідніших українських селян у пошуках кращого життя був спрямований до Америки. Українська діаспора в Російській імперії була майже вся хліборобською. Її було скеровано в Поволжя, на Урал, а пізніше до Західного Сибіру (Сірий Клин) та на Далекий Схід (Зелений Клин). Перша світова війна спричинила *другу хвилю* масової української еміграції вже з політичних причин. Головним скупченням нової еміграції стала Європа. Так виникли осередки української діаспори в *Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Франції, Бельгії, Австрії, Румунії, Югославії*. У 20-х рр. XX ст. почалася «заробітчанська» еміграція із західних українських земель до *Франції*.

Третя хвиля еміграції і значне розширення української діаспори в Європі відбулися після Другої світової війни. Багато українського населення в результаті війни опинилося в *Німеччині* та *Австрії*. Нова потужна українська громада виникла у *Великій Британії*, зміцніли громади у *Франції*, *Бельгії, Нідерландах*. Найчисленнішою була українська діаспора в *Польщі*, яка складалася з українського населення, що його поляки переселили на західні й північні землі, які до 1945 р. належали Німеччині. У *Польщі, Чехословаччині, Румунії, Югославії* українці набули статусу національних меншин і мали культурно-суспільні організації, школи, пресу, видавництва. У Радянському Союзі українська діаспора хоч кількісно й перевищувала решту української діаспори в Європі, проте була розпорошена по всіх республіках СРСР. Українські преса, театри, клуби, школи поза межами УРСР із середини 1930-х років були ліквідовані, українці зазнали асиміляції.

Таблиця 3

Українська діаспора в Європі, *2020 р.*

№	Країна	Чисельність, тис. осіб	Східна або західна діаспора	№	Країна	Чисельність, тис. осіб	Західна чи Східна діаспора
1	Росія	1930	Східна	12	Естонія	22	Східна
2	Молдова	477	Східна	13	Литва	22	Східна
3	Білорусь	159	Східна	14	Сербія	16	Західна
4	Німеччина	123,3	Західна	15	Австрія	12	Західна
5	Румунія	51,7	Західна	16	Угорщина	8	Західна
6	Польща	49	Західна	17	Словаччина	7,5	Західна
7	Латвія	45,7	Східна	18	Боснія і Герцеговина	5	Західна
8	Португалія	42	Західна				
9	Велика Британія	30	Західна	19	Чорногорія	5	Західна
10	Франція	30	Західна	20	Хорватія	4	Західна
11	Чехія	22,5	Західна	21	Болгарія	1,8	Західна

Після здобуття незалежності почалася *четверта хвиля* еміграції з України. Українці виїжджають, зокрема, у *Португалію, Іспанію, Чехію, Італію* через непевний економічний стан всередині країни. Окрім фізичних міграцій, набуло поширення явище «відпливу розуму» з України. Нині українська діаспора відома у багатьох країнах Європи (*табл. 3*).

Система розселення в регіоні. Розселення в Європі характеризується високими густотою населення та рівнем урбанізації. Середній показник густоти населення становить 65 осіб/км². Європа – один з трьох ареалів світу з максимальною густотою населення. Найбільшого значення цей показник досягає в чотирикутнику міст Ліверпуль (Велика Британія) – Гамбург (Німеччина) – Базель (Швейцарія) – Париж (Франція). Там густота населення зростає до 1 000 – 3 000 осіб/км², на заході Німеччини – навіть до 5 000, в Нідерландах – до 7 000 осіб/км². До держав з найвищим показником густоти населення у світі належить ряд європейських країн: *Монако* (20 000 осіб/км²), *Ватикан* (1 914 осіб/км²) і *Мальта* (1 682,5 осіб/км²). Найменший показник серед країн Європи має *Ісландія* – 3,9 особи/км².

1. Які причини високої густоти населення в Європі? Поміркуйте, які чинники спричиняють коливання густоти населення в межах регіону. **2.** За *таблицею 1* (с. 13) обчисліть середню густоту населення в Україні. Порівняйте її з країнами з різних субрегіонів Європи.

Нині рівень урбанізації в Європі становить 73,2 %. Відповідно до офіційних прогнозів частка міського населення Європи стабілізується на рівні 82 %. Найбільшими її показниками вирізняються Монако – 100 %, Бельгія – 98 %, Мальта – 95 %, Ісландія та Сан-Марино – 94 %, Нідерланди та Люксембург – 90 %. Середній рівень урбанізації мають лише дві європейські держави: Молдова – 45 % та Боснія і Герцеговина – 40 %; низький рівень – Ліхтенштейн (14 %).

У Європі існує 36 міст-мільйонерів (без азійської частини Росії). Серед них до міст-мультимільйонерів належать *Москва* (12,4 млн осіб), *Лондон* (8,7 млн осіб) та *Санкт-Петербург* (5,3 млн осіб). Серед міст-мільйонерів є два українські міста: *Київ* (2,9 млн осіб) і *Харків* (1,4 млн осіб).

Європа – батьківщина міських агломерацій. Нині їх у регіоні є близько 400, серед яких 62 агломерації з населенням понад 1 млн осіб, у яких проживає 27 % міського населення Європи. Найбільшими з них є *Лондонська* (13,9 млн осіб), *Московська* (12,7 млн осіб), *Паризька* (11,3 млн осіб), *Рейн-Рур* (11 млн осіб), *Голландська* (6 млн осіб), *Київська* (5,2 млн осіб), *Мадридська* (5,1 млн осіб), *Міланська* (4,1 млн осіб), *Верхньосілезька* (4 млн осіб).

Унаслідок зростання сусідніх агломерацій у Європі сформувалися мегало-

Мал. 15. Англійський мегалополіс

поліси *Англійський* (або *Лон-Лів*) та *Прирейнський*, у кожному з них проживає 30 – 35 млн осіб. *Англійський мегалополіс* вбирає не менш ніж два десятки великих агломерацій, які разом займають близько 50 тис. км² (*мал. 15*). *Прирейнський мегалополіс* є міждержавним. Він утворився на основі трьох великих агломерацій уздовж річки Рейн у західній частині Німеччини, Голландської агломерації на території Нідерландів та Лотаринзької на сході Франції.

Особливості процесів урбанізації в Європі. Процес урбанізації в Європі пройшов чотири стадії. Перша – власне *урбанізація* (від лат. *urbanus* – міський), за якої відбувалася концентрація населення в містах, особливо великих, що тривала в Європі до середини XX ст. Згодом почали загострюватися «хвороби урбанізації»: шум, стрес, забруднення довкілля. Через те міський спосіб життя перестав влаштовувати людей з високими статками та літніх людей, чутливих до погіршення стану довкілля, росту злочинності, транспортних проблем тощо.

Із 50 – 60-х років XX ст. було помічено, що населення великих міст Європи почало скорочуватися. Люди залишали центральні райони міст, що почали спеціалізуватися на сфері послуг і перетворюватися на ділові центри або занепадати. Так розпочалася друга стадія урбанізації, яка одержала назву *субурбанізація* (від лат. *sub* – під, біля і *міський*). Це процес відтоку міського населення до передмість, унаслідок якого розвивається приміська зона й формуються великі міські агломерації. Причому в ядрі такої агломерації живе лише $^1/_3$–$^1/_4$ населення, основна маса людей – у передмістях і містах-супутниках.

Перехід до третьої стадії відбувся в 70-х рр. XX ст., коли зростання міських агломерацій уповільнилося і посилився відтік населення і виробництва у невеликі містечка та сільську місцевість, де ціни на землю значно нижчі, робоча сила дешевша, а умови довкілля сприятливіші. Так виник процес *рурбанізації* (від англ. *rural* – сільський та *міський*) – поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість.

Поміркуйте, з яких стадій складався процес урбанізації в Україні.

Наприкінці XX ст. урбанізація в Європі набула нових форм і перейшла до четвертої стадії. Почалося повернення людей з високими та середніми статками в перебудовані квартали міст, які до того вважалися непрестижними для проживання. Так розпочався процес протилежний субурбанізації – *джентрифікація* (від англ. *gentrification* – облагороджування) – реконструкція та оновлення раніше непривабливих частин міста й переїзд до них заможних верств населення.

Світові міста в Європі. У світі є такі міста, що відіграють важливу роль не лише в житті країни, а й економічному та політичному житті всього світу. Їх називають світовими (глобальними) містами, або альфа-містами. Такі міста вирізняються проведенням там міжнародних зустрічей, наявністю штаб-квартир міжнародних організацій тощо.

Нині складено перелік зі 153 світових міст, з них у Європі 48 (*табл. 4*). За значенням ці міста умовно поділяють на три типи: альфа (15 міст), бета (20 міст) та гамма (13 міст). Рейтинг світових міст очолює *Лондон*, який відносять до типу альфа++. Серед українських

міст до групи світових належить лише *Київ*, який посідає 73-тє місце та віднесений до типу бета. Світові міста вирізняються багатьма особливостями. Наприклад, *Амстердам*, *Женева*, *Гаага* – кількістю осіб іноземного походження; *Лондон* – довжиною метрополітену та авіапотоками; *Москва* та *Лондон* – кількістю осіб зі статком понад мільярд.

1. За *таблицею 4* з'ясуйте, у яких країнах Європи є найбільше світових міст. **2.** Визначте, які зі світових міст є столицями європейських держав, а які – ні.

Таблиця 4

Світові міста в Європі

Місце у світі	Місто	Тип	Країна
1	Лондон	Альфа++	Велика Британія
4	Париж	Альфа+	Франція
11	Мілан	Альфа	Італія
15	Мадрид	Альфа	Іспанія
18	Москва	Альфа	Росія
19	Франкфурт-на-Майні	Альфа	Німеччина
21	Амстердам	Альфа	Нідерланди
25	Брюссель	Альфа	Бельгія
30	Дублін	Альфа–	Ірландія
32	Цюрих	Альфа–	Швейцарія
34	Мюнхен	Альфа–	Німеччина
37	Варшава	Альфа–	Польща
39	Відень	Альфа–	Австрія
41	Барселона	Альфа–	Іспанія
45	Лісабон	Альфа–	Португалія
48	Дюссельдорф	Бета+	Німеччина
50	Прага	Бета+	Чехія
52	Рим	Бета+	Італія
53	Гамбург	Бета+	Німеччина
56	Берлін	Бета+	Німеччина
57	Афіни	Бета+	Греція
60	Копенгаген	Бета+	Данія
64	Будапешт	Бета	Угорщина
66	Люксембург	Бета	Люксембург
72	Осло	Бета	Норвегія

Місце у світі	Місто	Тип	Країна
73	Київ	Бета	Україна
75	Бухарест	Бета	Румунія
76	Манчестер	Бета	Велика Британія
85	Бірмінгем	Бета–	Велика Британія
88	Женева	Бета–	Швейцарія
93	Братислава	Бета–	Словаччина
97	Штутгарт	Бета–	Німеччина
98	Софія	Бета–	Болгарія
99	Кельн	Бета–	Німеччина
101	Гельсінкі	Бета–	Фінляндія
112	Глазго	Гамма+	Велика Британія
118	Антверпен	Гамма+	Бельгія
123	Единбург	Гамма+	Велика Британія
126	Загреб	Гамма+	Хорватія
130	Белград	Гамма+	Сербія
134	Рига	Гамма+	Латвія
135	Валенсія	Гамма	Іспанія
140	Ліон	Гамма	Франція
142	Санкт-Петербург	Гамма	Росія
143	Лідс	Гамма	Велика Британія
146	Вільнюс	Гамма	Литва
147	Роттердам	Гамма	Нідерланди
153	Таллінн	Гамма–	Естонія

1. *Які особливості статево-вікової структури населення Європейських країн?* **2.** *Розкажіть про національну, мовну та релігійну структуру населення європейського регіону.* **3.** *Розкажіть, як сформувалася українська діаспора в країнах Європи.* **4.** *Яких послідовних стадій зазнав процес урбанізації в Європі?* **5.** *Поясніть поняття «субурбанізація», «рурбанізація», «джентрифікація».* **6.** *Як ви розумієте поняття «світове місто»? Наведіть приклади світових міст у різних субрегіонах Європи.* **7*.** *Поясніть на конкретних прикладах, чи відбуваються явища «субурбанізації» та «джентрифікації» в Україні.*

§ 8. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄВРОПИ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Особливості економіки країн Європи. Європейський регіон посідає провідні позиції у світовій економіці за розмірами промислового та сільськогосподарського виробництва, експортом товарів і послуг, золото-валютними резервами, рівнем розвитку міжнародного туризму. Водночас економіка регіону має низку особливостей.

По-перше, національні економіки *високорозвинених держав* Європи перебувають на *постіндустріальному* етапі розвитку. Протягом кількох десятиліть планомірно скорочувалася питома вага матеріального виробництва (первинного та вторинного секторів) і зростала роль у створенні ВВП і концентрації працівників у сфері послуг (третинному, четвертинному та п'ятинному секторах). Саме останні три сектори економіки нині значною мірою зумовлюють зростання національного виробництва, динаміку інвестицій, перетворюють ряд країн Європи на провідні фінансові центри світу, осередки надання різноманітних послуг. Економічну основу регіону забезпечують національні економіки *Німеччини, Франції, Великої Британії* та *Італії*, які входять до «Великої сімки».

По-друге, нині високорозвинені держави Європи взяли курс від деіндустріалізації на реорганізацію промисловості. Світова фінансово-економічна криза 2007–2008 рр. завдала нищівного удару по ідеології постіндустріального суспільства. Сама криза була спровокована надмірним розвитком фінансового сектору з низьким рівнем прозорості. Тому з 2014 р. взято курс на європейський «промисловий ренесанс». Першочерговими завданнями в цьому напрямі є запровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки, перехід до енерго- та матеріалозбережувальних технологій. Уряди країн особливу увагу приділяють перебудові старих малоефективних виробництв і розвитку новітніх технологій. Зокрема, у рамках ЄС було розроблено програми з часткового зростання та реорганізації традиційних виробництв (сталеварного, синтетичних волокон, текстильного, нафтохімічного, суднобудування) та створення ряду нових. Одним з напрямів структурної політики держав Європи стало залучення прямих інвестицій закордонних компаній. Усі ці заходи називають реіндустріалізацією.

Реіндустріалізація – перехід промислового виробництва на нові технологічні основи, тобто прогресивні «високі» технології.

Процес реіндустріалізації в Європі бере початок з кінця XX ст. Він здійснюється на основі широкого впровадження в промислове виробництво мікроелектроніки, робототехніки, лазерної та оптичної техніки, інформаційних технологій, програмування, біоіндустрії, нових матеріалів, нових видів енергії, космічної техніки тощо. Уряди країн створюють сприятливі умови для закупівлі іноземних патентів і ліцензій. «Високі» технології дають змогу підвищувати продуктивність праці, забезпечувати лідерство на ринку, зменшувати собівартість виробництва та як результат усього цього – забезпечити високий рівень ВВП на душу населення. У Європі найбільший досвід реіндустріалізації мають Німеччина, Велика Британія, Франція, у яких наука та

інновації є рушійною силою економічного зростання, а самі країни вважають високотехнологічними.

По-третє, найважливішою рисою сучасної Європи є зростання взаємозалежності національних економік країн регіону, зростання міжнародного руху товарів і капіталу, розвиток інтеграційних процесів, інтенсивний перехід країн від замкнених національних господарств до економіки відкритого типу, спрямованої на зовнішній світ. Тобто одним з найважливіших напрямів сучасного політико-економічного розвитку Європи є глибокі *інтеграційні процеси* в економічній, монетарній та політичній сферах.

Європейські *країни з перехідною економікою* перебувають на *індустріальному* або *індустріально-аграрному* етапі розвитку. На частку промисловості в структурі національного доходу цих країн припадає в середньому від 45 до 60 %. У більшості країн переважає вторинний сектор економіки.

Економічний простір Європейського регіону є нерівномірним. У його просторовій організації господарства можна виокремити *«центральну вісь розвитку»*, що тягнеться з півдня Великої Британії до півночі Італії на 1600 км (*мал. 16*). Вона займає менш ніж $^1/_{10}$ площі Європи, але там сконцентровано понад $^1/_4$ її населення, $^2/_3$ промислового потенціалу, великі фінансові центри та світові міста. Там розташовані два європейські мегаполіси, низка великих міських агломерацій. Унаслідок регіональної економічної інтеграції в межах «центральної осі розвитку» сформувалися «транскордонні райони» між Бельгією, Нідерландами та Німеччиною; Францією та Німеччиною; Францією та Швейцарією; Німеччиною та Люксембургом.

Добувна промисловість. Одним із складників первинного сектору економіки європейських країн є добувна промисловість. У попередні століття вона мала неабияке значення. Але наприкінці XX ст. через виснаження

1. Пригадайте основні ознаки регіональної інтеграції країн Європейського Союзу.
2. Які особливості економіки країн Європи зумовлено регіональною інтеграцією?
3. Поясніть, як країни, що не входять до складу ЄС, залучені до загальноєвропейської економічної системи.

Мал. 16. Центральна вісь розвитку Європи

За політичною картою Європи назвіть країни, територією яких проходить «центральна вісь розвитку».

ресурсів і ускладнення умов їх видобування роль добувної промисловості в Європі різко знизилася. Через те нині спостерігаються суттєві диспропорції між споживанням мінеральної сировини в регіоні та власним видобуванням. При цьому відчувається гострий дефіцит окремих її видів, особливо руд кольорових металів та енергоносіїв. Потреба у близько $^3/_4$ необхідних для виробництва корисних копалин задовольняється завдяки імпорту.

У Європі склалося кілька основних районів видобування мінеральних ресурсів, а саме: Північне море, Верхня Сілезія, Скандинавія, Середземномор'я. На шельфі *Північного моря* ведеться розроблення *природного газу* та *нафти*. Беззаперечно лідирує в Європі за їх видобутком *Норвегія* (без урахування Росії). Окрім того, як природний газ, так і нафту в Північному морі видобуває *Велика Британія*, природний газ – *Нідерланди*.

Видобування нафти контролюють великі компанії: *British Petroleum*, *Mobil*, *Occidental*, *Shell / Esso*, *Philips*.

Країни Європи є великими споживачами імпортної сирої нафти. На них припадає понад 40 % її світового імпорту. Нафта надходить переважно з країн *Близького Сходу* та *Африки*. Частину власної видобутої нафти експортують *Велика Британія* та *Норвегія* переважно до сусідніх європейських країн. Переважна частка імпортного природного газу в Європу надходить газопроводами з *Росії*.

Другим районом видобування мінеральних ресурсів у Європі є *Верхня Сілезія* в *Польщі*. Цей район відомий видобуванням *кам'яного вугілля*, яке залягає в зручних геологічних умовах, тому має відносно низьку собівартість. Нині Польща стала найбільшим виробником кам'яного вугілля в ЄС, але й вона скоротила видобуток цієї сировини майже у 1,5 раза.

Районом видобування *рудних ресурсів* є *Скандинавія*. Видобутком залізних руд вирізняється *Швеція*, де основний обсяг розробок зосереджено на державних підприємствах. Високоякісна шведська залізна руда експортується до інших європейських країн. Скандинавія також є районом видобування *поліметалевих руд*, з яких вилучають *мідь* на території *Швеції, Фінляндії* та *Норвегії*, *нікель* – на території *Фінляндії*, *свинець* та *цинк* – на території *Швеції*. Країни Європи виплавляють кольорові метали переважно на імпортній сировині з країн, що розвиваються.

Видобування *алюмінієвих руд* (*бокситів*) ведуть у корі вивітрювання в *Середземноморському районі*. Там цим виробництвом займаються *Греція* та *Хорватія*. У минулому значні обсяги бокситів видобували на півдні Франції, але нині французька алюмінієва промисловість переорієнтувалася на імпортну сировину.

З нерудної сировини Європа найбільш відома видобуванням *калійних солей*. На 1-ше місце у світі за їх видобутком вийшла *Білорусь*. Також розвинуте це виробництво в *Німеччині*. Видобуванням *білого мармуру* відома *Італія*; *каоліну* (білої глини) – *Німеччина; графіту* – *Чехія, Австрія*.

Сільське господарство. Попри різну якість земельних ресурсів та особливості природних умов, у Європі сформувалося високоінтенсивне

сільське господарство. Відбулася «друга зелена революція», яка, крім механізації та хімізації виробництва, передбачила широке використання електроніки, біотехнології та застосування біологічних методів боротьби зі шкідниками.

Існують серйозні відмінності між країнами щодо рівня зайнятості в сільському господарстві. Наприклад, у Великій Британії цей показник становить лише 1,4 %, у Португалії – 19 %, у Румунії – 42 %. Європейські країни не лише цілком забезпечують себе продовольством, а й експортують продукцію рослинництва та тваринництва. У рослинництві Європи переважають овочівництво, садівництво, виноградарство, а в ряді країн – зернове та цукробурякове виробництва. У тваринництві найбільш розвинуте молочне скотарство.

Через природні умови виникла зональна спеціалізація сільського господарства Європейського регіону. Розрізняють п'ять зональних типів сільського господарства, кожний з яких має свою спеціалізацію: північноєвропейський, середньоєвропейський, південноєвропейський, балканський та східноєвропейський. У перших двох переважає тваринництво, у трьох останніх – рослинництво.

Для *північноєвропейського типу* характерне переважання молочного скотарства та вирощування кормових культур. Із зернових там культивують невибагливі до ґрунтів і тепла жито та овес, з бульбоплідних – картоплю.

Середньоєвропейський тип характеризується провідним розвитком молочно-м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва (*мал. 17*). Кормовою базою для них є кормові культури. Із зернових вирощують пшеницю та ячмінь; з технічних – цукровий буряк, льон-довгунець, ріпак, тютюн; з бульбоплідних – картоплю.

Мал. 17. Ферма в Австрії

Південноєвропейський тип сільського господарства спеціалізується на культивуванні субтропічних рослин: оливок, інжиру, цитрусових, мигдалю, винограду, овочів, тютюну, на зрошенні – бавовнику. Із зернових основними є пшениця та кукурудза. Лідирують у світі за вирощуванням винограду Італія, оливок – Іспанія. Тваринництво є менш розвиненим. Воно представлене переважно розведенням овець та кіз.

Для *балканського типу* основними є зернові культури – пшениця та кукурудза. Серед технічних переважають соняшник, тютюн, ефіроолійні культури (зокрема, олійна троянда). Вирощують багато винограду, овочів, фруктів. У тваринництві представлено молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство.

Знаючи особливості природних умов різних частин Європи, наведіть приклади країн з різними типами сільського господарства. До якого типу найближче за все сільське господарство України?

Східноєвропейський тип сільського господарства розвивався в особливих економічних умовах. Там існували колгоспи, радгоспи. Чітко вираженої спеціалізації країни не мають. Культивують зернові культури, овочі, тютюн, фрукти, виноград.

Лісове господарство. На Європу припадає $^1/_4$ площ лісів земної кулі. Ліси вкривають 44 % регіону. Майже 80 % лісів Європи припадають на Росію. Найбільшою лісистістю території вирізняється Фінляндія: ліси вкривають 76 % її території. На більшій частині Європейського регіону 80 – 90 % лісів доступні для заготівлі. Площа лісів у Північній та Західній Європі зростає. За останні 15 років було відновлено 13 млн гектарів лісу, що дорівнює площі Греції. Натомість у Східній Європі показник лісистості удвічі нижчий за середньоєвропейський. Там через надмірну експлуатацію площа лісів неухильно скорочується.

Обчисліть середню ресурсозабезпеченість Європи лісовими ресурсами, якщо під лісом зайнято 1 млрд гектарів, а населення Європи становить 742 млн осіб.

Лише 26 % європейських лісів вважаються природними. Без урахування Росії цей показник є значно меншим – 5 %. Приблизно 4 % лісів є штучними, а решта (три чверті) порушено в результаті діяльності людини й вважаються напівприродними. У половині країн Європи переважає державна (суспільна) форма власності на ліс, а решта – приватна. Скандинавія та європейська північ Росії є основними районами лісозаготівлі. З цих територій деревина експортується до лісодефіцитних країн. Велике значення має лісозаготівля в гірських лісах Альп (Австрія, Швейцарія, Словенія) та Карпат (Україна, Румунія).

Мал. 18. Лісове господарство у Швеції

Лісове господарство Скандинавських країн є взірцем дбайливого ставлення до природи (*мал. 18*). Воно враховує екологічні, господарські та соціальні аспекти.

1. *Які характерні особливості економіки країн Європи?* **2.** *Поясніть поняття «постіндустріальне суспільство», «реіндустріалізація», «регіональна інтеграція».* **3.** *Назвіть основні райони видобування мінеральних ресурсів у Європі. Поясніть, чому зменшилося значення добувної промисловості в європейській економіці.* **4.** *Обґрунтуйте особливості спеціалізації сільського господарства різних субрегіонів Європи.* **5.** *Які основні завдання лісового господарства?* **6*.** *Поміркуйте, яким досвідом Скандинавських країн може скористатися Україна для подальшого розвитку лісового господарства.*

§ 9. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Переробна промисловість Європи. Переробна промисловість країн Європи сформувалася під дією чотирьох основних чинників: сировинного (на нього зорієнтовані старі промислові райони), транспортного, працересурсного та наукового (біля них сформувалися нові промислові центри та вузли). Унаслідок реіндустріалізації переробна промисловість європейських країн переходить до нових технологічних засад з широким використанням новітніх досягнень науки. Новітні виробництва переробної промисловості, що нині визначають спеціалізацію країн Європейського регіону – це *виробництво машин та устаткування, кольорова металургія, хімічне виробництво,*

електроенергетика. До старих, традиційних для Європи виробництв належать *чорна металургія; виробництво тканин, одягу та взуття; виробництво харчових продуктів та напоїв; виробництво деревини та паперу*. Однак вони зазнають суттєвих змін у виробничій структурі та принципах розміщення.

Виробництво електроенергії. У країнах Європи виробництво електроенергії розвивається найбільш динамічно. Часто воно фінансується державними коштами. Країни Європи посідають чільне місце у світі за обсягами виробленої електроенергії (*мал. 19*).

Основу електроенергетики більшості країн Європи становлять *теплові електростанції* (ТЕС), які дають понад половину електроенергії регіону. Більшість ТЕС працює біля великих міст з орієнтуванням на споживчий чинник. Виробництво електроенергії на ТЕС ґрунтується на нафті та природному газі (*мал. 20*), потреба в яких частково задовольняється завдяки власному видобуванню в Північному морі. Більшу частину нафти та газу імпортують з країн, що розвиваються, Перської затоки та Північної Африки. *Нафтопереробна промисловість*, що виробляє нафтопродукти для ТЕС і транспорту, переважно тяжіє до транспортних шляхів (морських портів або ліній нафтопроводів), якими імпортна нафта надходить до Європи. Найпотужніші нафтопереробні заводи Європи працюють у морських портах Італії, Франції, Німеччини та Нідерландів. Видобування кам'яного вугілля у високорозвинених країнах Європи зовсім припинилося, а його споживання суттєво скоротилося. У Східній Європі споживання енергетичних сортів вугілля ще зберігається, зокрема у Польщі. У цьому субрегіоні важливе значення у паливно-енергетичному балансі країн має буре вугілля, як у жодному з регіонів світу.

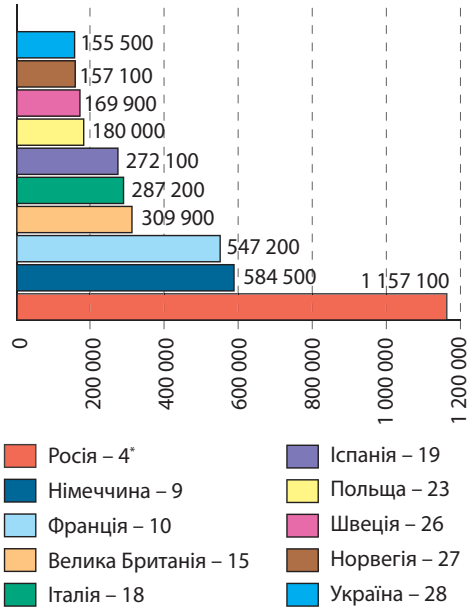

* Місце країни у світовому рейтингу за виробництвом електроенергії

Мал. 19. 10 найкращих країн Європи за виробництвом електроенергії, ГВт · г, 2021 р.

Проаналізуйте гістограму 10 найкращих країн Європи за виробництвом електроенергії (*мал. 19*). З'ясуйте, у яких субрегіонах Європи розташовані ці країни.

Майже третину електроенергії в Європі дають *атомні електростанції* (АЕС). Особливого розвитку вони набули у країнах, що мало забезпечені паливними ресурсами. Найбільшою часткою атомної енергетики в паливно-енергетичному балансі вирізняються *Франція* (68,4 %), *Україна* (55,9 %) та *Угорщина* (46,0 %). Понад третину електроенергії АЕС

виробляють, наприклад, у *Швеції, Бельгії, Болгарії*. Найпотужніша атомна електростанція в Європі – *Запорізька АЕС* (6 млн кВт) – на території України. У березні 2022 року в ході повномасштабного російського вторгнення вона була захоплена російськими окупантами. Після аварій на Чорнобильській АЕС в Україні 1986 р. та на японській АЕС «Фукусіма-1» 2010 р. деякі країни Європи почали згортати ядерні програми й під тиском громадськості зупиняти роботу ядерних реакторів. Однак щодо перспектив використання ядерної енергії в Європі поки що немає єдиного погляду. Такі країни, як Україна, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Росія продовжують активно розвивати цей вид енергетики. Водночас повністю припинила експлуатувати на своїй території АЕС Італія. Значно скорочує їх роботу Німеччина.

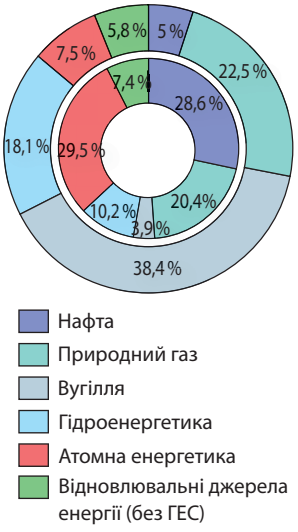

Мал. 20. Частка різних джерел енергії в паливно-енергетичному балансі країн ЄС (внутрішнє коло) та світу (зовнішнє коло)

Через природні умови *гідроелектроенергетика* в більшості країн Європи має допоміжне значення. Гідроенергопотенціал річок у Європі вже використаний на 80 %, а в деяких країнах значно більше: *Швейцарія* – 99 %, *Франція* – 95 %, *Італія* – 95 %, *Німеччина* – 95 %, *Велика Британія* – 95 %. Через те подальших перспектив для використання цього виду енергії в регіоні небагато. Виняток становлять лише кілька країн. Унікально високою є частка ГЕС у паливно-енергетичному балансі *Норвегії* – 92,1 %. А норвезька гідрогенерувальна компанія «Старкрафт» є однією з найпотужніших у світі. Частка ГЕС є значною в *Ісландії* (67,6 %), *Австрії* (62,9 %), *Швейцарії* (56,3 %), *Латвії* (47,5 %), *Чорногорії* (47,2 %), *Швеції* (44,7 %).

З 80-х рр. XX ст. в Європі активно використовуються *відновлювальні джерела енергії* (ВДЕ) й потужність їх неухильно зростає. Нині вони дають понад 7 % електроенергії регіону. Найчастіше використовують *енергію вітру*. Вона є найбільш перспективною на морських узбережжях, у гірських районах, на відкритих просторах степів. Цей вид енергії найбільш активно використовують у *Нідерландах, Великій Британії, Німеччині, Іспанії*. У *Данії* частка ВЕС вже досягла 42 % в загальному виробництві електроенергії країни.

За коловими діаграмами (*мал. 20*) порівняйте значення різних джерел енергії в паливно-енергетичному балансі країн Європейського Союзу та світу. Поясніть одержані дані.

Сонячна енергія є найдешевшим, але поки не достатньо використовуваним джерелом енергії. СЕС споруджують в умовах жаркого та сухого клімату.

Перспективною в Європі є *біоенергетика*, яка передбачає використання біомаси для добування електроенергії.

Геотермальну енергію «залучали до роботи» ще до нашої ери в лазнях Стародавнього Риму. Але перші геотермальні електростанції (ГеоЕС) були збудовані в Італії лише в 20-х рр. XX ст. Нині ГеоЕС діють в *Італії, Ісландії, Росії.*

Енергію припливів людина використовувала здавна. Але перші припливні електростанції (ПЕС) з'явилися лише у середині 60-х років XX ст.: «Ранс» у Франції та Кислогубська в Росії. ПЕС можна будувати лише у районах, де припливна хвиля досягає великої висоти. Такі умови є на окремих узбережжях Росії, Великої Британії, Франції.

Почалось використання також інших джерел енергії. У Норвегії споруджено *прибійні* електростанції. Завдяки *енергії хвиль* в океані світять маяки та подається вода в акваріуми Океанографічного музею в *Монако*.

Металургійне виробництво. У країнах Європи металургія сформувалася ще з часів промислових переворотів XVIII – XIX ст. як базове виробництво, що забезпечило розвиток машинобудування. Старі райони *чорної металургії* тяжіли до сировини: здебільшого до родовищ коксівного вугілля (*Німеччина, Польща, Чехія, Бельгія*), рідше – до залізорудних басейнів (*Швеція, Люксембург*). У деяких країнах склалося вдале поєднання родовищ залізних руд і коксівного вугілля, біля яких виникли великі металургійні бази (*Франція, Велика Британія*).

В останні кілька десятиліть темпи зростання чорної металургії в Європі уповільнилися. Нині країни Азії відтіснили на другу позицію європейські країни за виплавкою чорних металів. Докорінно змінилися також чинники розміщення металургійних комбінатів. Так, у другій половині XX ст. чорна металургія багатьох європейських країн була переорієнтована на дешевшу й водночас високоякісну імпортну сировину з *Канади, Австралії, Бразилії, ПАР* або брухт. Через це відбулося зрушення виробництва чавуну та сталі до морських портів. Зокрема, це проявилося в *Італії, Німеччині, Франції, Нідерландах*. Найпотужніший із сучасних металургійних комбінатів, що працює біля моря, споруджений у місті *Таранто* на півдні *Італії*.

У яких частинах України склалися великі центри чорної металургії? На які чинники вони зорієнтовані в своєму розміщенні?

Найбільшими світовими виробниками сталі серед країн Європи є *Німеччина, Італія, Франція, Іспанія*. У Європі працюють провідні сталеплавильні компанії світу, такі як «Міттал Стіл» (Нідерланди), «Арселор» (Люксембург–Франція), «Брітіш Стіл» (Велика Британія), «Тіссен» (Німеччина). До найбільших районів чорної металургії світу належать *Рурський* (Німеччина), *Південно-Уельський* (Велика Британія), *Остравсько-Карвінський* (Чехія), *Верхньосілезький* (Польща).

Завдяки науково-технічному прогресу швидко розвивається *кольорова металургія*. З початку XXI ст. в країнах Європи зростає виробництво та споживання кольорових металів. Нині Європа є лідером з розвитку *алюмінієвої промисловості*. Початок її розвитку в регіоні надала *Франція,* яка має значні поклади бокситів.

Великими країнами-виробниками алюмінію в Європі є *Норвегія* та *Ісландія*. З власної сировини виробляють алюміній *Угорщина*, *Хорватія*, *Греція*.

Згадайте, з яких стадій складається металургія алюмінію та які вона має особливості у своєму розміщенні.

Виплавка *міді* представлена в економіці *Німеччини* та *Бельгії*, які працюють на імпортних рудах, а також *Польщі*, яка має власну сировинну базу.

Виробництво машин та устаткування. Протягом століття виробництво машин та устаткування визначає спеціалізацію багатьох європейських країн. На ці виробництва припадає $^1/_3$ усієї промислової продукції та $^2/_3$ експорту регіону.

Серед кількох десятків виробництв машин та устаткування, що розвинені в Європі, провідне місце посідає *автомобільна промисловість*. Вона виникла понад 100 років тому в Німеччині та Франції, а до масового виробництва перейшла пізніше, ніж США – після Першої світової війни. Після Другої світової війни автомобілебудування перейшло до масового виробництва й виробництва на експорт. Водночас виникли спеціалізовані автоскладальні заводи, на яких відбувалася переорієнтація на трудові ресурси середньої та низької кваліфікації на конвеєрі. Пізніше одноманітну людську працю замінили роботи. При цьому відбулася децентралізація виробництва, і розміщення автомобільних заводів стало більш рівномірним.

Таблиця 5

Рейтинг країн Європи за виробництвом автотранспортних засобів, *2021 р.*

Місце у світі	Країна	Виробництво автомобілів		Рік максимального виробництва
		тис. штук	%	
6	Німеччина	3309	4,1	2016
9	Іспанія	2098	2,6	2000
11	Росія	1566	2,0	2012
12	Франція	1351	1,7	1989
16	Чехія	1111	1,4	2018
17	Словаччина	1000	1,2	2019
18	Велика Британія	932	1,2	1963
20	Італія	796	1,0	1989
23	Польща	439	0,5	2008
25	Румунія	421	0,5	2019
28	Угорщина	394	0,5	2019
29	Португалія	290	0,4	2019
31	Бельгія	261	0,3	1990
32	Швеція	258	0,3	1999
35	Австрія	137	0,2	2006
…	…	…	…	…
45	Україна	8	0,01	2008
ЄС		13 093	16,3	2007
СВІТ		80 146	100	2018

Якщо наприкінці XX ст. найбільше автомобілів у Європі виробляли країни «Великої сімки», то останнім часом автомобілебудування перемістилося в бік дешевшої робочої сили – до південних частин регіону (*табл. 5*). Так, нині найстрімкішими темпами розвивається автомобілебудування в *Іспанії*, яка за кількістю випущених автомобілів поступається в Європі лише *Німеччині*. За два десятиліття Іспанія пройшла шлях від невеликих автоскладальних заводів до великого серійного виробництва. Виникли автоскладальні заводи у *Португалії, Греції*. У наш час нарощуються обсяги виробництва автомобілів у країнах Східної Європи: *Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії*. Однак цей бум пояснюється залученням іноземного капіталу. Натомість скорочується автоскладання у *Франції, Великій Британії, Італії*.

1. За даними *таблиці 5* з'ясуйте, до яких підтипів високорозвинених країн належать найбільші виробники автомобілів у Європі.
2. Визначте, які країни нарощують обсяг виробництва автомобілів, а які – скорочують. Поясніть причини таких тенденцій.

Характерною рисою європейського автомобілебудування є високий рівень його монополізації. У цьому виробництві посідають провідні позиції найбільші автомобільні концерни. Найбільш впливовими з них є: німецькі *Volkswagen*, *Daimler-Benz* та *BMW*, італійський *Fiat*, французькі *Renault* та *Peugeot-Citroлn*, шведська *Volvo* та інші. Водночас на європейський ринок проникають американські, японські, південнокорейські компанії. Через те автомобільна промисловість деяких європейських країн стала за своїм характером інтернаціональною.

Нині понад 80 % всіх автомобілів, що складаються в країнах Європи, – легкові, решта – автобуси та вантажні автомобілі. Складанням вантажних автомобілів відомі *Чехія, Болгарія, Румунія*; автобусів – *Швеція, Угорщина, Україна*.

Виробництво машин та устаткування *загального призначення* представлене в Європі *верстатобудуванням* та *роботобудуванням*. Лідером у регіоні є *Німеччина*, яка вирізняється якістю та обсягом виробництва, а також експортом верстатів і промислових роботів.

У зв'язку зі змінами напрямків перевезень змінилася географія *суднобудування* в Європі. Зазнали занепаду старі корабельні Великої Британії. Більшого значення нині набули центри суднобудування *Німеччини, Швеції, Фінляндії, Польщі*.

Чим визначається переважний розвиток автомобілебудування та точного машинобудування в країнах Європи? Яку роль відіграють інші виробництва машинобудування?

Велике значення має європейське *авіакосмічне виробництво*. Його осередком є аерокосмічний концерн *EADS*, що володіє 80 % акцій консорціуму *Airbus Industrie*, акціонерами якого є *Франція, Німеччина, Велика Британія* та *Іспанія*. Ця компанія створила найбільший пасажирський літак А-380.

Великого значення набуло *точне машинобудування*. Країни Європи є виробниками побутової техніки, електричного та медичного обладнання, фотоапаратури, годинників, верстатів з програмним керуванням, вимірювальних приладів та іншої наукомісткої продукції.

Хімічне виробництво. За значенням хімічне виробництво Європи поступається лише машинобудуванню. Воно посідає важливе місце в економіці всіх європейських країн. Європейський регіон є провідним експортером (42,5 %) та імпортером (35,3 %) хімічної продукції у світі. Зростає виробництво нових матеріалів, що заміняють традиційні, підвищується значення хімії в сільському господарстві, розширюється мережа фармацевтичних підприємств. На великі європейські корпорації (німецькі *BASF*, *Bayer*, *Linde*; французьку *Air Liquide*; голландські, британські, швейцарські, норвезькі, бельгійські) припадає понад половину світового торгового обігу продукції хімічної промисловості.

Велике значення має хімія полімерів. Так, за виробництвом пластмас, синтетичних смол, хімічних волокон, синтетичного каучуку, синтетичних мийних засобів, гумотехнічних виробів вирізняються *Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія, Бельгія*. Французький концерн *Michelin* є найбільшим у світі виробником шин.

Важливе значення має виробництво мінеральних добрив. Ним займаються *Україна, Франція, Німеччина*.

Традиційною для *Німеччини, Франції, Великої Британії, Швейцарії, Угорщини, Болгарії* стала фармацевтична промисловість. В *Італії* та інших країнах відбувається «аптечна революція», що передбачає випуск дешевших препаратів на основі однакових діючих речовин, ідентичних провідним фармацевтичним компаніям.

Беззаперечним лідером у *парфумерній промисловості* є *Франція*. Це традиційне для Європи виробництво розвинуте також в *Італії, Швейцарії, Польщі, Великій Британії, Австрії*. Найбільшою транснаціональною косметичною корпорацією є *L'Oreal*, з 74 заводів якої понад половину працюють у *Німеччині, Бельгії, Великій Британії, Італії*. Нині у *Швейцарії* та *Франції* розвивається т. зв. клітинна косметика, у якій використовуються білки-регулятори, що беруть участь у клітинному обміні речовин.

Виробництво деревини, паперу. Лісова промисловість Європи переважно тяжіє до лісонадлишкових районів. Через те вона активно розвивається у *Скандинавських країнах, Росії* та *Білорусі*. Там переважає виробництво целюлози та паперу. Меблева промисловість поширена повсюдно. Туристів приваблюють меблеві аукціони в Данії, а італійські гарнітури «під старовину» зорієнтовано на вишуканих покупців. Всесвітню славу має чеська компанія «Кох-і-Нор», яка випускає олівці з місцевого графіту. Виробництвом лиж відомі *Австрія* та *Естонія*.

Виробництво тканин, одягу, взуття. У країнах Європи втрачає свої колишні провідні позиції легка промисловість у зв'язку зі швидким зростанням виробництва тканин, одягу та взуття в країнах, що розвиваються, з дешевою робочою силою. Проте регіон залишається великим виробником вовняних (*Італія, Росія, Румунія, Франція*) та лляних (*Білорусь, країни Балтії, Україна*) тканин.

У швейній промисловості зростає виробництво готового одягу та різних аксесуарів: рукавичок, краваток, парасольок тощо. У її рамках виникло таке явище, як Висока мода, або от кутюр (фр. *Haute couture*). Це дуже дорогий одяг ручної роботи, розрахований на багаті верстви

населення. Для просування виробів Високої моди на основі одиничних зразків серійно виготовляють готовий одяг – моделі прет-а-порте (фр. *prêt-à-porter*). Законодавцями мод залишаються *Франція*, *Австрія*, *Італія*, *Велика Британія*. Найбільше готового одягу та взуття експортує *Італія*, виробів з хутра – *Німеччина* та *Греція*; тканин – *Франція*.

Старі текстильні райони Європи продовжують існувати й донині: *Ланкашир* та *Йоркшир* у Великобританії, *Фландрія* в Бельгії, *Ліонський* у Франції, *Міланський* в Італії, *Лодзинський* район у Польщі. Водночас легка промисловість зміщується до Південної Європи, де існує дешевша робоча сила. Так, *Португалія* перетворилася на головну «швейну фабрику» Європи, а Італія – на велетенську «фабрику взуття».

Виробництво харчових продуктів, напоїв. Для деяких країн Європи традиційною стала *харчова промисловість*. Так, своїм виноробством вирізняються *Франція, Іспанія, Болгарія, Молдова*; пивоварінням – *Німеччина* та *Чехія*, виробництвом макаронів – *Італія*; масла та сирів – *Данія, Нідерланди, Швейцарія, Італія*; рибних консервів – *Ісландія, Норвегія, Іспанія, Португалія, країни Балтії*; овочевих консервів – *Болгарія, Угорщина*; вина – *Франція, Іспанія*.

Основні регіони промисловості Європи. У Європі склалося багато промислових районів ще у XIX ст. з орієнтуванням на сировинний чинник. Зокрема це *Рурський* у Німеччині, *Верхньосілезький* у Польщі, *Придніпров'я* в Україні, *Центральна Росія* та *Уральський* в Росії. Нові промислові райони зорієнтовані на працересурсний та науковий чинники, тому тяжіють до столиць держав. Наприклад, це *Іль-де-Франс* біля Парижа, *Великий Лондон* навколо британської столиці.

За текстом підручника та тематичними картами атласу дослідіть спеціалізації старих та нових промислових районів Європи. Поясніть результати своїх досліджень.

1. Схарактеризуйте традиційні та відновлювані джерела енергії європейських країн. 2. Поясніть, як змінилося значення та чинники розміщення чорної металургії в Європі. 3. Які особливості розвитку кольорової металургії в Європі? 4. Які основні виробництва притаманні машинобудуванню Європи? 5. Поясніть, чому в економіці Європи провідне значення мають машинобудування, хімічна промисловість та електроенергетика. 6. Назвіть старі й нові регіони промисловості Європи та поясніть їх спеціалізацію. 7. Схарактеризуйте традиційні виробництва, що характерні для різних субрегіонів Європи. 8*. Поясність, як реіндустріалізація вплинула на спеціалізацію старих промислових районів Європи та формування нових.*

§ 10. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Сфера послуг у країнах Європи. Провідним сектором економіки високорозвинених країн Європи є сфера послуг. У ній працює 65 % економічно активного населення. Заклади сфери послуг створюють близько 70 % ВВП країн Європейського Союзу. Внесок сфери послуг в економічне зростання Європи перевищує внесок промисловості. У складі споживчих витрат населення частка послуг зростає найбільш швидко. У країнах Європи за останні півстоліття частка витрат людей на послуги зросла у 1,5 раза.

Транспорт. Країни Європи мають тісні економічні зв'язки всередині регіону та з усіма регіонами світу. Важливу роль в цьому відіграє потужна транспортна система, яка об'єднує мережу швидкісних залізниць, автомобільних шляхів, морських та річкових маршрутів, трубопроводів. Транспортні мережі країн мають або радіальну конфігурацію (наприклад, у Франції), коли дороги сходяться до столиці, яка є найбільшим транспортним вузлом, або поліцентричну (зокрема, у Німеччині), коли великих транспортних вузлів у країні є кілька.

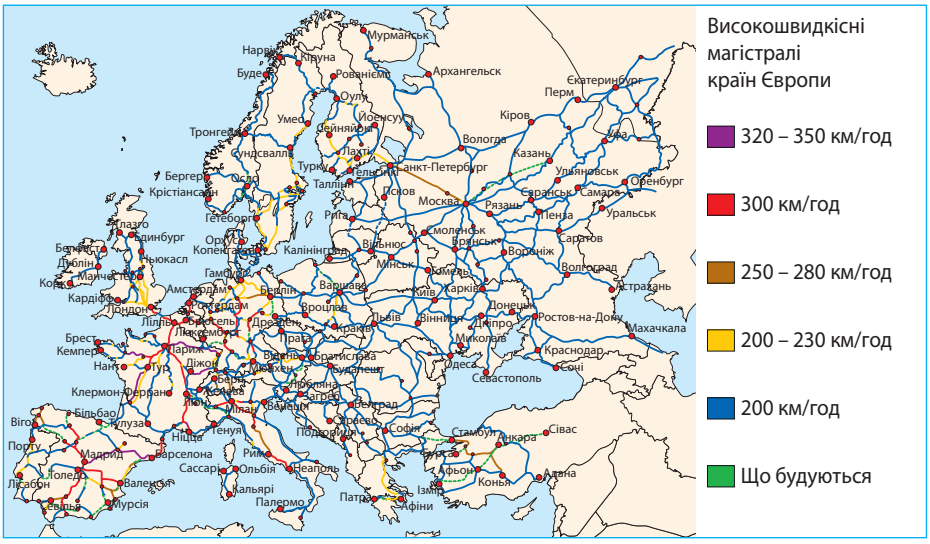

Мал. 21. Високошвидкісні та швидкісні залізниці Європи

Основу транспортної мережі Європейського регіону становить система *високошвидкісних залізниць* (*мал. 21*). Високошвидкісними є потяги, що долають понад 250 км/год. Першими країнами з такими дорогами були *Франція* (з 1981 р.), *Італія* (з 1984 р.) та *Німеччина*. У них, а також в Іспанії використовується вітчизняний рухомий склад, в інших країнах Європи – іноземні потяги. Західна частина Європи об'єднана в єдину високошвидкісну залізничну мережу *Eurostar* і *Thalys*. За протяжністю високошвидкісних ліній 1-ше місце в Європі та 2-ге у світі (після Китаю) належить *Іспанії*. З 1994 р. розпочато регулярне залізничне сполучення між Парижем та Лондоном через прокладений під дном протоки Ла-Манш Євротунель.

У Європі значного розвитку набув *автомобільний транспорт*. Він забезпечує 80 % пасажирських перевезень у регіоні. За протяжністю автомобільних шляхів серед країн Європи лідерами є *Росія* (1,4 млн км), *Франція* (1,0 млн км), *Іспанія* (681 тис. км), *Німеччина* (644 тис. км) та *Швеція* (573 тис. км). Європа є батьківщиною *автобанів* (від нім. *Autobahn* – автомагістраль) – швидкісних автострад підвищеної комфортності. Перший автобан був споруджений на півночі Італії 1924 р. Нині найбільше таких трас є в *Німеччині, Австрії, Швейцарії, Франції* та *Великій Британії*. Столиці країн сполучені *міжнародними транспортними коридорами* (*мал. 22*). Протилежні береги

з'єднані, зокрема, *Європейським маршрутом Е85* (від Балтійського моря до Чорного).

Мал. 22. Найважливіші пан'європейські транспортні коридори

Найбільший вантажообіг має *морський транспорт*. За тоннажем морського торговельного флоту серед країн Європи вирізняються *Греція, Мальта, Норвегія, Велика Британія, Німеччина* та *Данія*. Основою морського транспорту є *морські порти*. У Європі їх понад 900. В останні десятиліття європейські порти поступилися першістю за вантажообігом морським портам Азії. Найбільшим морським портом у регіоні та 11-м у світі є *Роттердам* у Нідерландах, який називають «морськими воротами» Європи. Він розташований у гирлі річки Рейн. Площа становить 105 км². Порт витягнутий на 40 км і водночас може приймати 375 суден.

Авіаційний транспорт Європи відіграє важливу роль у перевезенні пасажирів на великі відстані. Перші позиції за авіаперевезеннями пасажирів у регіоні посідають *Велика Британія, Франція* та *Німеччина*. 55 % усіх перевезень припадають на міжнародні лінії, 45 % – на внутрішні. В усіх країнах Європи працюють аеропорти. Найбільшими вважаються аеропорти, пасажирообіг яких становить понад 10 млн осіб за рік. Вони є великими аеропортами-хабами, вузловими аеропортами.

Аеропорт-хаб – це аеропорт, який використовують авіакомпанії як пункт пересадки пасажирів, через велику частку стикованих рейсів.

У Європі до найбільших аеропортів-хабів (за 2022 р.) належать *лондонський аеропорт Хітроу* у Великій Британії (80,1 млн пасажирів), *«Руассі–Шарль де Голль»* (Париж) у Франції (72,2 млн), *амстердамський аеропорт «Схіпхол»* у Нідерландах (71,1 млн), *аеропорт «Франкфурт»* (Франкфурт-на-Майні) у Німеччині (69,5 млн) та *міжнародний аеропорт «Мадрид–Барахас»* в Іспанії (57,9 млн).

Трубопровідний транспорт є найдешевшим для доставляння рідких та газуватих вантажів. Найбільша мережа підводних трубопроводів працює в Північному морі.

Фінансова діяльність. Фінансові послуги становлять великий і зростальний сектор у всіх країнах Європи, особливо в тих, господарство яких зазнає стрімкої модернізації. Важлива роль в об'єднанні Європи належить єдиній європейській валюті (другій світовій валюті) – *євро*.

Спостерігається тенденція до посилення концентрації фінансових операцій у рамках *міжнародних* і *регіональних фінансових центрів*. Глобалізація ринків фінансових послуг сприяє росту й консолідації *світових фінансових центрів*, у яких зосереджено міжнародні банки, банківські консорціуми, фондові біржі, де здійснюються міжнародні валютні, кредитні операції, операції з цінними паперами й золотом.

Найбільшим фінансовим центром в Європі є *Лондон* (*мал. 23*). Лондонський фінансовий центр включає чотири ринки: золота, валют, короткота середньострокового кредитування, страхування. Лондонський валютний ринок є найбільшим у світі. Лондонська фондо ва біржа – найбільш інтернаціональна у світі: на ній торгує понад 445 міжнародних компаній із 63 країн світу.

Мал. 23. Лондонська фондова біржа

До великих фінансових центрів у Європі належать *Париж* (Франція), *Амстердам* (Нідерланди), *Цюрих* і *Женева* (Швейцарія), *Франкфурт-на-Майні* (Німеччина). *Люксембург* – унікальний фінансовий центр, місто-держава, у якому понад 35 % ВВП дає фінансовий сектор.

Освіта й наукова діяльність. Зростання ролі сфери послуг та інформації, прискорення технічного прогресу, зміна характеру людської діяльності вимагає якісної системи освіти. У регіоні існує єдиний *Європейський простір вищої освіти* на основі *Болонського процесу* (його підтримують 48 країн-учасниць, у т. ч. й Україна). Мета процесу – зближення, гармонізація та послідовність вищої освіти в країнах Європи. Рівні вищої освіти в усіх країнах мають бути максимально подібними, а наукові ступені легко порівнюватися. Таке рішення було оформлене в м. Болонья у 1999 р.

До 200 найкращих університетів Європи потрапили 46 британських, 36 німецьких, 19 італійських та 11 шведських вишів. Тривалий час цей список очолюють британські університети *Оксфорд* і *Кембридж*.

Європа є одним зі світових осередків розвитку наукових досліджень. Бюджетні витрати на науку є найбільшими в *Німеччині, Франції, Великій Британії* та *Італії*. Територіальні форми організації науки різноманітні: невеликі *«інкубатори»*, що обслуговують фірми з наукомісткими технологіями; більші *технопарки* різного профілю (наукові, технологічні, виробничі тощо) та величезні, широкого профілю *технополіси*.

Перші центри науки створювалися при університетах та інших центрах розвитку науки. Одні з них тяжіли до університетських міст, наприклад, *Кембридж* у Великій Британії, *Гайдельберг* у Німеччині. Інші сформувалися у столицях або у великих агломераціях, зокрема

Париж, Ліон у Франції; *Единбург* у Великій Британії; *Берлін, Гамбург, Мюнхен* у Німеччині; *Рим, Мілан, Турин* в Італії. Пізніше науково-технічні центри з'явилися в старих промислових районах: *Рурі* в Німеччині; *Мідленді, Ланкаширі* та *Йоркширі* у Великій Британії. Найбільше таких «міст науки» є в Німеччині, Франції, Великій Британії, Італії, Нідерландах, Бельгії, Іспанії (*мал. 24*).

Мал. 24. Технопарки і технополіси в Європі

1. За мал. 24 знайдіть технополіси в різних країнах Європи. Поясніть чинники їх формування. **2.** Підготуйте інформацію про один з технополісів Європи.

Міжнародний туризм. Близько 60 % населення Європи проводять свою щорічну відпустку в закордонних туристичних поїздках. Середньорічні темпи зростання числа іноземних туристів у Європі становить понад 5 %, а валютних надходжень від них – 14 %. Найбільші туристичні потоки у *Франції* (90,2 млн осіб на рік), *Іспанії* (83,8 млн осіб на рік), *Італії* (64,6 млн осіб на рік), *Німеччині* (39,4 млн осіб на рік) та *Великій Британії* (36,9 млн осіб на рік). Туризм також поширений у країнах «другого ешелону»: *Болгарії, Чехії, Польщі, Словаччині, Мальті*.

У Європі поширені різні види туризму. *Культурний туризм* передбачає відвідування музеїв, виставок, історичних пам'яток. Він характерний для *Італії, Греції, Франції, Великої Британії* та інших.

Діловий туризм передбачає відвідування міжнародних ярмарків і професійних салонів. У цьому напрямі вирізняється *Німеччина*.

Низка європейських країн відома *оздоровчим туризмом*. У регіоні є курорти різного профілю: кліматичні (*Франція, Італія*), бальнеологічні, або *spa*-курорти (*Чехія, Угорщина, Німеччина, Австрія*), морські (*Іспанія, Італія, Мальта, Хорватія, Греція, Болгарія*), приозерні (*Фінляндія, Польща, Угорщина, Швейцарія*), гірські (*Швейцарія, Австрія, Чехія*) та ін.

Спортивний туризм буває активним і пасивним. Перший здійснюються заради особистих занять певним видом спорту, другий – для відвідування спортивних змагань. До цього виду належать гірськолижні курорти (*Швейцарія, Австрія, Німеччина, Чехія, Швеція*), бази для занять вітрильним спортом (*Мальта*) тощо.

Використовуючи різні джерела інформації, складіть тематичний туристичний маршрут, який ознайомлюватиме з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО у кількох країнах Європи.

Паломницький (*прочанський*) *туризм* полягає у відвідуванні святих місць. Паломників цікавлять *Ватикан*, у *Греції* – гора Афон,

у *Великій Британії* – святині англіканської та римо-католицької церков, в *Ірландії* – свята гора Кроу тощо.

Розважальний туризм – це поїздки на карнавали (*Італія, Німеччина*), кориду (*Іспанія*), відвідування ігрових закладів (*Монако*).

Торгівля. Протягом XX ст. обсяги торгівлі в країнах Європи виросли в понад 9 разів. Торговельні послуги передбачають *маркетинг*, *інжиніринг*, *фінансування, технічний супровід товару* тощо. Комерсант став важливим посередником між виробником та споживачем.

Внутрішня торгівля реалізує товари всередині країни. У торговельному комплексі існують поряд *дрібна роздрібна* та *велика комерційна торгівля*. Їхніми сучасними формами є *супер-* та *гіпермаркети*. Ці установи повністю контролює великий капітал, який також відстежує нові форми розподілу товарів: торгівлю за каталогами, дисконтні магазини, інтернет-магазини тощо. До світових торгових гігантів належать німецькі мережі *Metro* та *Tengelurann*, французькі *Carrefour* та *Promodes*, бельгійська *Delhazi de Lion*, голландська *Ahold* та ін.

Зовнішня (міжнародна) торгівля забезпечує обмін товарами й послугами між національними господарствами та між транснаціональними корпораціями. Країни Європи, що домінують у світовій торгівлі: *Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія, Бельгія, Іспанія* та *Швейцарія*.

Економічні зв'язки України з країнами Європи. Основною формою зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Європи є *зовнішня торгівля*. Україна експортує до країн Європи чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, руди, насіння і плоди олійних рослин. Збільшується експорт свинини, м'яса. У структурі імпорту товарів до України переважають енергоносії, машини та обладнання, продукція хімічної промисловості. Основні партнери України у сфері торгівлі – *Німеччина*, *Польща*, *Італія, Іспанія*.

Важливе значення в зовнішніх зв'язках України з країнами Європи має *надання послуг*. Україна надає європейським країнам *транспортні послуги* (трубопровідні, морські, залізничні, авіаційні перевезення), послуги у сфері *телекомунікацій*, з *перероблення матеріальних ресурсів, комп'ютерні* та *інформаційні послуги*. Натомість ми одержуємо послуги, що пов'язані з фінансовою діяльністю, послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні, інформаційні, ділові та туристичні. Основним партнером України у сфері послуг є *Європейський Союз*. Серед країн ЄС найбільше послуг від України одержує та їй надає *Німеччина*.

1. *Схарактеризуйте роль транспортної системи в економічному розвитку Європи.* **2.** *Покажіть на карті найбільші морські порти та аеропорти-хаби в Європі.* **3.** *Які особливості притаманні фінансовій діяльності в країнах Європи? Назвіть найбільші фінансові центри в Європі.* **4.** *Для чого створюють у Європі технопарки й технополіси?* **5.** *Які основні види міжнародного туризму залежно від мети поїздки характерні для країн Європи?* **6*.** *Поміркуйте, як змінилися вектори зовнішніх економічних зв'язків України з країнами Європи протягом останніх десятиліть.* **7*.** *Поясніть, наскільки позитивним є переважання сфери послуг порівняно з виробничою сферою в економіці високорозвинених країн Європи.*

ТЕМА 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

§ 11. НІМЕЧЧИНА: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – *Федеративна Республіка Німеччини (ФРН)*

Склад території – *16 земель*

Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО,* Європейський *Союз та ін.*

Офіційна мова – *німецька*

Релігія – *християнство (протестантизм, католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Німеччина – лідер об'єднаної Європи. Вона посідає 4-те місце у світі та 1-ше в Європі за валовим внутрішнім продуктом (ВВП), 11-те місце у світі та 3-тє в Європі – за золото-валютними резервами. За військовою потужністю Німеччина – 8-ма держава у світі та 4-та в Європейському регіоні. Країна посідає 7-ме місце у світі та 1-ше в Європі за рівнем прямих іноземних інвестицій; 4-те місце у світі та 1-ше в Європі за рівнем науково-дослідної активності.

Сучасні успіхи німецької економіки зумовлені ефективною моделлю її економічного розвитку та забезпечені дією чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (*мал. 25*). Основні з них: економіко-географічне положення (ЕГП), працересурсний, науково-технічний, споживчий, природноресурсний потенціал, зважена соціальна та економічна політика уряду.

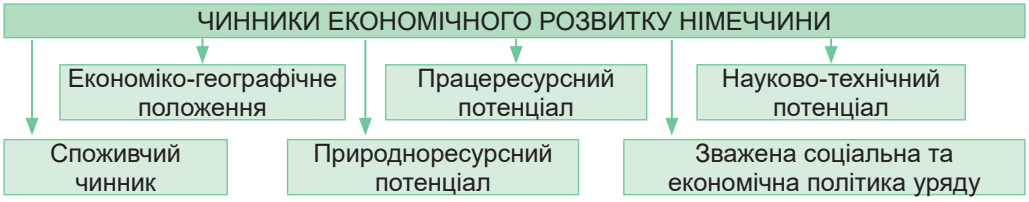

Мал. 25. Чинники, що визначають місце Німеччини в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Важливою передумовою розвитку національної економіки Німеччини є її ЕГП. Німеччина розміщена в субрегіоні Західна Європа. Вона межує суходолом з дев'ятьма державами.

Країни-сусіди Німеччини – це переважно високорозвинені держави, її партнери в *Європейському Союзі*. Усі сусідні країни, крім *Швейцарії* та *Австрії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*. Німеччина розташована на перетині найважливіших транзитних шляхів сполучення Європи. Вона має вихід до Північного та Балтійського морів. Країна наближена до важливих мінерально-сировинних баз Європи.

За політичною картою Європи визначте, з якими країнами межує Німеччина. До якого соціально-економічного типу належать сусідні країни Німеччини?

Працересурсний потенціал. Демографічна ситуація в Німеччині характеризується I типом відтворення населення. Народжуваність низька: 8,5 особи/тис. Смертність перевищує народжуваність у 1,5 раза – 11,6 особи/тис. Через те головною проблемою країни є депопуляція: від'ємний природний приріст становить -3,1 особи/тис., середній вік населення – один з найвищих у Європі та світі – 47,8 року, тривалість життя в країні – 81,51 року.

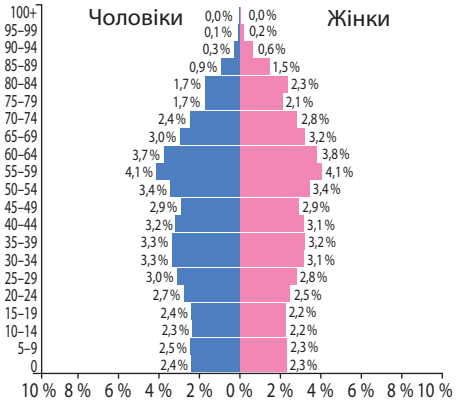

Мал. 26. Статево-вікова піраміда Німеччини, 2023 р.

За статево-віковою пірамідою Німеччини (*мал. 26*) з'ясуйте, люди яких вікових груп переважають у країні. Як змінюється чисельність людей молодого віку?

Наприкінці XX ст. у Німеччині гостро постали дві проблеми: зростання безробіття та брак висококваліфікованих фахівців і робітників у непопулярних сферах діяльності. Нині рівень безробіття знизився з 12 % до 5 %, а дефіцит робочої сили подолано через заохочення притоку іноземних робітників.

У сучасних умовах відбувся перерозподіл зайнятого населення в секторах національної економіки Німеччини. Зменшилася частка працівників у первинному й вторинному секторах. Водночас зросла зайнятість у третинному секторі – сфері послуг (понад 73,8 %).

Порівняйте структуру зайнятості населення в Німеччині та Україні.

Німеччина – *однонаціональна держава*. 91,5 % її населення становлять *німці*. Серед осіб з міграційним минулим, які отримали німецьке громадянство, переважають турки (2,4 %), греки, росіяни, італійці, поляки, серби, хорвати, іспанці. У Німеччині живе близько 20 тис. осіб української діаспори.

Науково-технічний потенціал. Неабиякі наукові досягнення дають німецьким компаніям значні переваги в конкурентній боротьбі. Держава підтримує фундаментальні дослідження, участь німецького наукового середовища в міждержавних наукових програмах у рамках ЄС, стимулює запровадження наукового доробку в малий бізнес. За часткою витрат ВВП на наукові дослідження (близько 3 %) Німеччина входить 5 країн-лідерів світу. Уряд Німеччини приділяє велику увагу використанню відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Так, країна посідає 2-ге місце у світі за використанням сонячної енергії, а 2004 р. у ФРН було введено в експлуатацію найбільшу у світі сонячну електростанцію.

Природноресурсний потенціал. Природні умови Німеччини в цілому сприятливі для розвитку господарської діяльності.

Клімат країни помірний, перехідний від морського до помірно-континентального. Такі кліматичні особливості визначають спеціалізацію сільського господарства.

У минулі століття на розміщення німецької промисловості впливали *мінеральні ресурси*. Нині більшість родовищ виснажені. Тому Німеччина стала країною, залежною від імпортної мінеральної сировини.

Хоча країна має багато повноводних річок (Рейн, Дунай, Ельба), вона відчуває дефіцит *водних ресурсів* через великі потреби виробництва. Незначний гідроенергопотенціал річок, що стікають з Альп, майже повністю залучений у виробництво. Велику роль у судноплавстві, крім річок, відіграють канали.

Родючі бурі лісові *ґрунти* розміщені на рівнинах центру та півдня. На півночі переважають кислі дерново-підзолисті ґрунти. *Лісові ресурси* обмежені.

Зважена соціальна та економічна політика уряду. Успіхи німецької економіки є наслідком дотримання принципів моделі соціально-економічного розвитку, що її було прийнято після Другої світової війни. В основу німецького «економічного дива» покладений *змішаний, соціально-ринковий* тип економічної системи, який поєднує свободу ринкових відносин з державним регулюванням економіки. При цьому основний акцент робиться на соціальному забезпеченні. У центрі системи – підприємницька діяльність держави. На соціальні програми Німеччина витрачає понад третину ВВП.

Система розселення. Для Німеччини характерні дуже високі показники середньої густоти населення та високий рівень урбанізації. Середня *густота населення* становить 233,2 особи/км^2. Особливо густо заселений старий промисловий пояс *Рур*, де густота населення коливається від 1 000 до 5 000 осіб/км^2.

Рівень урбанізації високий – 77,5 %. На відміну від інших країн Європи в Німеччині немає єдиного центру міського розселення. Деякі міста в минулому були столицями німецьких князівств, що згодом стали федеральними землями в складі федеративної країни. Розширенню системи міст сприяв також розвиток мережі німецьких університетів. Нині в країні існує 13 надвеликих міст з населенням понад 500 тис. осіб, у т. ч. 4 міста-мільйонери. Найбільшими осередками розселення стали міста-мільйонери: на сході – *Берлін* (3,54 млн осіб), на півночі – *Гамбург* (1,82 млн осіб), на півдні – *Мюнхен* (1,42 млн осіб). Унаслідок субурбанізації навколо міст сформувалися міські агломерації. У західній частині країни сформувалася найбільша в Європі *Рейнсько-Рурська міська агломерація* (11 млн осіб), яка разом з агломерацію Рандстад у Нідерландах утворює *Прирейнський мегаполіс*. Серед понад 100 міст, які входять до складу *Рейнсько-Рурської агломерації*, існує четверте за кількістю жителів у Німеччині місто-мільйонер *Кельн* (1,03 млн осіб). До світових міст Німеччини належать *Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Дюссельдорф, Гамбург, Штутгарт* і *Кельн*.

1. Які основні чинники визначають місце Німеччини в міжнародному поділі праці? 2. Як особливості ЕГП Німеччини вплинули на її економічний розвиток? 3. Схарактеризуйте працересурний потенціал Німеччини. Які наслідки має масштабна імміграція до країни? 4. Як змінилася структура зайнятості населення Німеччини внаслідок постіндустріального розвитку країни? 5. Яке значення природноресурсного чинника в економічному розвитку Німеччини? 6. У чому полягає соціальна спрямованість економічного розвитку Німеччини? 7. Які особливості має система розселення в Німеччині? Покажіть на карті найбільші міста країни. 8. Як змінювався вплив різних чинників на економічний розвиток Німеччини протягом XX – XXI ст.?*

§ 12. НІМЕЧЧИНА: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Німеччина першою з високорозвинених країн перейшла до постіндустріальної економіки. У структурі ВВП знизилася частка первинного й вторинного секторів економіки та зросла частка третинного сектору. Зокрема, скоротився випуск продукції традиційних виробництв вторинного сектору – чорної металургії, суднобудування, виробництва тканин та одягу. У чорній металургії перенесений акцент з виплавки сталі на виробництво труб, інших сталевих виробів, машин та обладнання. За таких умов у старому промисловому районі Німеччини *Рур* після структурних змін домінування важкої промисловості зійшло нанівець. Натомість сформувався третинний сектор, що представлений торговими концернами, великими підприємствами з логістики.

У Німеччині триває реіндустріалізація. У сучасній німецькій переробній промисловості 100 найбільших фірм дають 60 % загального обігу й забезпечують роботою понад 50 % усього населення. Продукція концернів *BASF*, *Hoechst* і *Bayer* становить понад 30 % продажів хімічного виробництва Німеччини. *Siemens* і *Bosch* виробляють 20 % електротехніки, *Daimler-Benz* і *Volkswagen* забезпечують 15 % виробництва автомобілів, компанія *Merck* – один з лідерів світового фармацевтичного ринку. Дрібні та середні виробники створюють близько половини ВВП в країні та забезпечують понад 60 % робочих місць.

Головні складники третинного сектору. Соціальна спрямованість державної економічної політики призвела до росту значення в національній економіці Німеччини сфери послуг. Її частка у ВВП країни становить 78 %. Особливе місце посіли фінансова діяльність, транспорт, державне управління, туризм, освіта та наука, торгівля. Всесвітньо відомими є німецькі біо- та інформаційні технології (*мал. 27*).

Фінансова система Німеччини вирізняється високим ступенем централізації капіталу. Німецькі банки є крупними акціонерами промислових компаній та компаній сфери послуг. Через те вони активно втручаються в процес прийняття бізнес-рішень. Серед банків головну позицію посідає *Deutsche Bank*, який є найбільшим у Євросоюзі. Провідні німецькі банки мають свої дочірні філії в інших країнах Європи.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ НІМЕЧЧИНИ

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
• Фінансова діяльність • Транспорт • Державне управління • Туризм • Освіта та наука • Торгівля	• Виробництво машин та устаткування • Хімічні виробництва • Виробництво харчових продуктів і напоїв • Відновлювальні джерела енергії	• Тваринництво: *скотарство, свинарство. Птахівництво* • Рослинництво: *пшениця, цукровий буряк, ріпак, льон-довгунець, хміль, виноград*

Мал. 27. Головні складники економіки Німеччини

Франкфурт-на-Майні є найбільшим фінансовим і біржовим центром Німеччини. У ньому розміщуються Федеральний банк, штаб-квартири багатьох комерційних банків. Барометром стану німецької економіки вважають *Франкфуртську фондову біржу*. Вона відбиває ціни на акції 30 найбільших німецьких компаній.

У зв'язку з центральним розташуванням у Європі та віддаленістю більшої частини території країни від моря важливе значення має розвиток транспорту. За пасажиро- та вантажообігом першість утримує *автомобільний транспорт*. Після США Німеччина має найбільшу мережу автомагістралей у світі. За протяжністю *залізниць* Німеччина є лідером у Європі. Мережею високошвидкісних залізниць Німеччина сполучена з Бельгією, Францією, Швейцарією. Великими залізничними вузлами є *Гамбург, Берлін, Франкфурт-на-Майні* та *Мюнхен*. Основні зовнішні торговельні перевезення забезпечує *морський транспорт*. Найбільшими морськими портами є *Гамбург* і *Бремен*. *Авіаційний транспорт* відіграє важливу роль у перевезенні пасажирів на великі відстані. До найбільших аеропортів-хабів світу належить *аеропорт «Франкфурт»*, пасажирообіг якого становить 69,5 млн пасажирів на рік. Важливе значення для здійснення економічних зв'язків усередині країни має *річковий транспорт*. Найважливішим міжнародним річковим шляхом є *Рейн*. Канал *Рейн – Майн – Дунай* є водним шляхом сполучення між Північним і Чорним морями.

Поряд з торгівлею найбільшим сектором у сфері послуг Німеччини є *міжнародний туризм*. Щорічно Німеччина приймає 39,4 млн осіб. Найпопулярнішими туристичними містами є *Берлін, Мюнхен, Гамбург*, *Баден-Баден*.

1. Визначте, які види міжнародного туризму залежно від мети поїздки характерні для Німеччини. **2.** Підготуйте інформацію про основні регіони культурного, ділового, оздоровчого, спортивного, розважального туризму в Німеччині.

Велике значення в економіці Німеччини мають *освіта* та *наука*. Найкращими вишами Європи є університети *Мюнхена*, *Гайдельберга, Берліна, Бонна, Дрездена*.

Німеччина – один із світових осередків розвитку наукових досліджень. У країні працюють три із семи найкращих *технопарків* у світі, що їх називають «Силіконовою долиною XXI століття»: у Мюнхені, Гамбурзі та Дрездені. З федерального та місцевих бюджетів фінансуються дослідження у сферах охорони здоров'я, програмного забезпечення, телекомунікацій, мультимедіа, мікроелектроніки.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Німеччина належить до найбільших у світі виробників транспортних засобів, верстатів, приладів, електроніки, хімічних речовин, зокрема фармацевтики, харчових продуктів і напоїв. Найбільші німецькі концерни мають свої філії, виробничі та науково-дослідні потужності по всьому світу.

Одним зі стовпів німецької промисловості є багатопрофільне *машинобудування*. На Німеччину припадає понад 20 % світового експорту машин. Щодо найважливішого – *виробництва автомобілів* країна посідає 4-те місце у світі та 1-ше в Європі за кількістю випущених

автомобілів. П'ять найпопулярніших у світі автомобільних компаній: німецькі «Даймлер-Бенц», «БМВ» та «Фольксваґен», а також американські, дочірні філії яких працюють у Німеччині, – «Опель» та «Форд» випускають на території країни понад 90 % усіх автомобілів. Головними центрами автомобільної промисловості є *Вольфсбург, Рюссельсгайм, Кельн, Штутгарт, Мюнхен*. Німеччина посідає 1-ше місце в Європі за виробництвом морських суден, що розвинене біля морського узбережжя *Гамбурга, Бремена*. Але це виробництво дуже залежить від іноземних замовлень. Країна спеціалізується на виробництві військових кораблів, а також річкових прогулянкових і круїзних суден.

Німеччина бере участь у міжнародних проєктах з випуску *пасажирських літаків, військової* та *ракетної техніки*. Велике значення мають також *верстатобудування* та *точне машинобудування*. Країна відома своєю оптикою (компанія *Carl Zeiss*), виробництвом годинників і годинникових механізмів, дитячих іграшок, товарів для моделювання. Найбільшим виробником побутової техніки тривалого використання є концерн *Siemens*.

Ще з кінця XIX ст. Німеччина стала світовим лідером у розвитку *хімічного виробництва*. Нині за обсягами виробництва країна поступається лише Китаю, США та Японії. У світі відомі німецькі хімічні концерни *Aventis*, *Bayer*, *Bosch*, *BASF*. Основною продукцією хімічних виробництв Німеччини є пластмаси та інші полімери, фарби, косметичні засоби.

Німеччина – один із найбільших виробників *харчових продуктів і напоїв* у Європі. У харчовій промисловості країни переважають підприємства середнього та малого бізнесу, чисельність персоналу яких до 250 осіб. Основними є виробництва м'ясних та молочних продуктів, пива, виноградних вин, кондитерських виробів. Успіх німецької продовольчої продукції ґрунтується на високій якості та смаку, безпеці, оптимальній ціні. М'ясні вироби, такі як шварцвальдська шинка або франкфуртські сосиски, сири «Едамер» та «Гауда», відомі у світі.

За виробництвом електроенергії (584,5 млрд кВт/год – 2021 р.) Німеччина посідає 9-те місце у світі та 1-ше в Європі. Економіка налаштована на перехід від ядерної та викопної енергії до ВДЕ та енергоефективності. Цей проєкт назвали «німецьким енергетичним поворотом». Сонячні панелі та вітрові турбіни забезпечують до половини споживаної електроенергії. Перехід до ВДЕ зміцнив малий та середній бізнес, уможливив самостійне виробництво відновлювальної енергії. У Німеччині відбувається сільська енергетична революція.

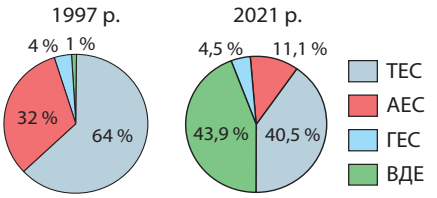

Мал. 28. Структура електроенергетики Німеччини

Проаналізуйте *мал. 28*. Як і чому змінилося значення різних джерел електроенергії в країні протягом останніх 20 років?

Особливості аграрного сектору. Аграрний сектор Німеччини вирізняється високим ступенем концентрації та індустріалізації. В агровиробничій сфері країни зайнято близько 20 % населення.

В аграрних відносинах переважають малі родинні ферми з наділами землі до 20 га. В останні десятиліття зростає частка великих господарств, що перевищують 50 га, особливо на півночі країни. Кредитуванням та фінансуванням аграрного сектору, а також регулюванням ринків збуту сільгосппродукції опікується держава. Нині Німеччина перетворилася на одного з найбільших в Європі сільськогосподарських виробників. Водночас країна не задовольняє потреб населення у продовольстві, тому є одним з найбільших імпортерів сільгосппродукції.

Високопродуктивне *тваринництво* дає 70 % вартості сільськогосподарської продукції. Німеччина має велике поголів'я великої рогатої худоби, свиней, домашньої птиці. Найбільший прибуток дає молочне господарство, головними районами розвитку якого є Північнонімецька низовина та Приальпійський район (*мал. 29*). Свинарство, птахівництво та м'ясне скотарство розвинуті повсюдно. Вони працюють на імпортних кормах або на власних: картоплі, кормових коренеплодах або відходах виробництва цукру. На основі тваринницької сировини налагоджено виробництво ковбас, твердих сирів, вершкового масла, сметани.

Мал. 29. На тваринницькій фермі в Німеччині

У *рослинництві* кормові культури переважають над продовольчими. Для потреб тваринництва вирощують кормовий буряк, кукурудзу, ячмінь, конюшину, люцерну. Багато фуражного зерна імпортується.

Із зернових вирощують пшеницю та жито. Сорти ярого ячменю вирощують для виробництва пива. В країні налагоджено виробництво технічних культур: цукрового буряку, льону-довгунцю, ріпаку, соняшнику, тютюну. Через традиційне виробництво пива національною культурою став хміль. У міжгірних улоговинах вирощують виноград та овочі. На Північнонімецькій низовині на кислих дерново-підзолистих ґрунтах культивують багато картоплі, яку на півночі країни витісняє кукурудза, її використовують для кормів у тваринництві.

Характерні риси просторової організації господарства. На території Німеччини склалися три великі регіони, що відрізняються своєю спеціалізацією: Південний, Північний та Східний.

Південний регіон розвивається найбільш динамічно. Там сконцентровано новітні виробництва, потужні науково-дослідні та освітні центри країни: Мюнхен, Штутгарт. *Північний регіон* – старий виробничий район, що склався з орієнтуванням на сировинний чинник. Його найбільш відчутно торкнулася реіндустріалізація. Частину старих виробництв було ліквідовано, інша – зазнала модернізації. Осередками Північного регіону є Рур, Гамбург, Бремен. *Східний регіон* – це «нові землі», які увійшли до складу ФРН 1990 р. Там відбулося глибоке реформування економіки на основі поглинання планового господарства, що панувало протягом 40 повоєнних років, ринковою системою господарювання. Інтеграція та модернізація економіки східних земель ще становить проблему.

Зовнішні економічні зв'язки. Особливістю німецької економіки є її експортна орієнтація. Основні торговельні партнери Німеччини – це

країни ЄС. Крім того, країна веде активну торгівлю з *США, Індією, Китаєм, Японією*. Велика увага приділяється присутності німецьких фірм на ринках країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, Південної Африки. Серед експортних товарів переважають машини, транспортні засоби, хімікати, метали та вироби з них, харчові продукти, тканини. Високий попит у Європі мають німецька поліграфічна продукція, порцеляна, зброя, мереживо, хутряні вироби, музичні інструменти, побутова техніка, оптичні прилади, спортивний одяг та інвентар, пиво.

Значне місце у зовнішніх зв'язках Німеччини посідає діяльність на ринку капіталу, причому серед інвестицій переважають капіталовкладення в економічнорозвинені західноєвропейські країни та США. До Німеччини традиційно інвестують капітал США (до 30 % усіх іноземних інвестицій). Близько чверті промислової продукції Німеччини виробляється на підприємствах з участю іноземного капіталу.

Міжнародні зв'язки України з Німеччиною. Німеччина була й залишається одним з головних економічних партнерів України, що експортує в нашу країну продукцію машинобудування, автомобілі, побутову техніку, електроніку, харчові продукти та товари народного споживання.

Особливе місце в німецько-українських відносинах належить інвестиційному співробітництву. За обсягами прямих інвестицій в економіку Україну ФРН посідає 2-ге місце (після Кіпру) серед країн світу. Співробітництво в соціальній сфері охоплює широкий діапазон питань: охорона навколишнього середовища, гуманітарна та технічна допомога, телекомунікації, культура, вища освіта та науково-дослідна діяльність тощо. Україна має представництва в Берліні та Мюнхені.

1. *Поясніть, які існують особливості сучасного постіндустріального розвитку Німеччини.* **2.** *Назвіть головні складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки Німеччини.* **3.** *Покажіть на карті промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові й туристичні центри Німеччини та поясніть причини їх формування.* **4.** *Схарактеризуйте особливості аграрного сектору Німеччини.* **5.** *Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку окремих регіонів Німеччини: Південного, Північного та Східного.* **6*.** *Спрогнозуйте перспективи розширення економічних зв'язків України з Німеччиною.*

§ 13. ФРАНЦІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

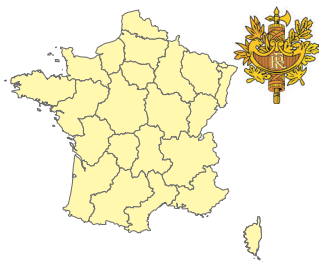

Офіційна назва – *Французька Республіка*
Склад території – *95 департаментів, особлива територіальна одиниця Корсика, 5 «заморських департаментів», 5 «заморських спільнот», «заморська спільнота з особливим статусом» Нова Каледонія, Французькі Південно-Антарктичні території*
Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.*
Офіційна мова – *французька*
Релігія – *християнство (католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Францію називають «колискою європейської інтеграції», оскільки після Другої світової війни країна стала однією із тих, які ініціювали об'єднання Європи. Вона посідає 6-те місце у світі та 3-тє в Європі за ВВП, 14-те місце у світі та 4-те в Європі – за золото-валютними резервами. Франція – постіндустріальна країна з розвиненою промисловістю. Франція – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки. За військовою потужністю країна посідає 6-те місце у світі та 3-тє в Європейському регіоні. Франція була третьою країною світу, яка запустила власний супутник Землі. Вона має широку космічну програму й космодром на мисі Куру у Французькій Ґвіані, що розташована в Південній Америці.

Місце Франції в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників моделі її економічного розвитку (*мал. 30*): вигідне економіко-географічне положення; науково-технічний, працересурсний, споживчий; природноресурсний потенціал, а також історичний чинник.

Мал. 30. Чинники, що визначають місце Франції в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Франція – високорозвинена держава, що займає приморське положення в субрегіоні Західна Європа. Вона межує з високорозвиненими державами, що є її партнерами в *Європейському Союзі*. Усі сусідні країни, крім *Швейцарії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*.

Країна розташована на перетині найважливіших транзитних шляхів сполучення Європи. $^2/_3$ її кордонів – морські. Франція є водночас і середземноморською, і приатлантичною країною. Її морські порти *Марсель* і *Гавр* належать до найбільших у світі. У країні споруджено другий у Європі за завантаженням пасажирський аеропорт-хаб «*Руассі-Шарль-де-Голль*» у Парижі. Сприятливим для розвитку господарства країни є її наближення до важливих мінерально-сировинних баз Європи, Північної Африки, Західної Азії.

Дайте господарську оцінку ЕГП Франції. Поясніть, як його особливості вплинули на міжнародну спеціалізацію країни.

Науково-технічний потенціал. Держава бере участь у розвитку науки та фінансує науково-дослідну роботу, спрямовану на економічний розвиток країни. У найбільшому технополісі Франції «Софія Антиполіс», розташованому біля Ніцци, працює 1 200 технологічних компаній, близько 100 з яких іноземні. Приблизно половина компаній займається дослідженнями, інша половина розвиває інформаційні, біо- та агротехнології. Другим за значенням технополісом Франції є науковий центр у Монпельє. Дослідження ведуться у трьох напрямах: медицина, інформаційні та агротехнології. «Містом науки» називають технополіс Іль-де-Франс, який включає Париж і столичний регіон. У ньому розта-

шовано 9 наукових і технологічних парків. У Ліоні створений великий технополіс, зорієнтований на розробку й виробництво новітніх електронних, фармацевтичних та інших товарів підвищеного попиту.

Працересурсний потенціал. До початку XIX ст. Франція була найбільш багатолюдною країною в Європі. Втрати населення країни сталися під час світових війн у XX ст. Нині для *демографічної ситуації* Франції характерний I тип відтворення населення. Однак рівень народжуваності є достатньо високим: 12,3 особи/тис; смертність низька: 9,3 особи/тис.; природний приріст позитивний: 3 особи/тис. Середній вік населення становить 41,7 року, тривалість життя в країні – 82,59 року.

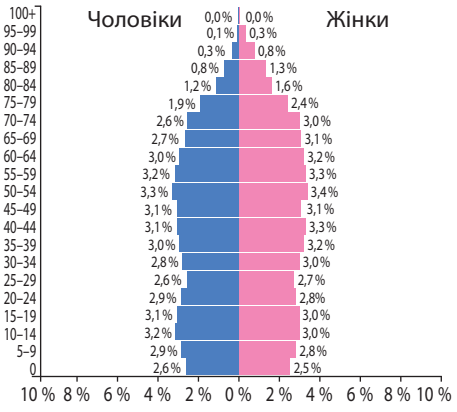

Мал. 31. Статево-вікова піраміда Франції, 2023 р.

Для країни характерне *позитивне сальдо міграцій*. Країна перетворилася на один з основних осередків трудової імміграції. Сюди прибуває багато тимчасових робітників з Португалії, Іспанії, Греції, Італії, Польщі, країн Північної Африки. Зменшилася частка працівників у первинному та вторинному секторах економіки, натомість зросла у третинному секторі (*мал. 32*).

Порівняйте статево-вікові піраміди Франції (*мал. 31*) та Німеччини (*див. мал. 26*). Люди яких вікових груп є найчисленнішими в кожній з країн? Яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому?

Франція – *однонаціональна країна*. Понад 85 % її населення становлять *французи*. Незначну частку становлять національні меншини: на сході – *ельзасці*, на острові Корсика – *корсиканці*, на північному заході – *бретонці*. Національне питання у Франції ніколи гостро не поставало. У країні живе близько 35 тис. осіб *української діаспори*.

Оскільки трудові ресурси Франції вирізняються високим рівнем кваліфікації й високою вартістю, продукція старих французьких виробництв стає неконкурентоспроможною на світовому ринку через пропозицію дешевших аналогів із країн, що розвиваються.

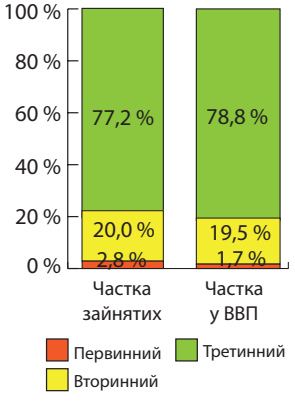

Мал. 32. Значення секторів економіки Франції, 2021 р.

Природноресурсний потенціал. Природні умови Франції в цілому сприятливі для розвитку господарської діяльності. Понад половину території займають рівнини. Молоді високі гори здіймаються лише на крайньому півдні – *Піренеї* та південному сході – *Альпи*.

Порівняйте природні умови Франції та Німеччини.

Клімат на півночі помірний морський, на півдні – субтропічний. Такі відмінності клімату визначають широку спеціалізацію сільського господарства.

Мінеральні ресурси нині сильно виснажені, а добувна промисловість переживає глибоку кризу.

Країна добре забезпечена водними ресурсами. Найбільшими річками є *Рона, Луара, Сена, Гаронна, Рейн.* Значний гідроенергопотенціал мають Рона та її альпійські притоки. Морські припливи північно-західного узбережжя Франції використовуються в електроенергетиці.

Найбільш родючі *бурі лісові* ґрунти сформувалися на вулканічних породах Центрального масиву. *Лісові ресурси* обмежені. Країна славиться *природно-рекреаційними ресурсами* Лазурового берега та Альп.

Історичний чинник. Франція була третьою за площею на планеті колоніальною імперією й мала володіння в усіх регіонах світу. Залишками колись великої колоніальної імперії є сучасні заморські володіння Франції. Ці території мають різні правовий статус і рівень автономії, проте всі вони є частиною французької економіки, представлені в парламенті Франції, наділені правом голосу в Європейському парламенті.

Традиційна особливість французької економічної політики – велика частка державного сектору (57 %). Це є наслідком політики дирижизму (від фр. *diriger* – управляти) – активного втручання в керування ринковою економікою з боку держави, що її проводив уряд Франції в середині 40-х рр. XX ст. У 80-х рр. XX ст. країна перейшла від політики дирижизму до неолібералізму, тобто посиленню ринкових відносин. Відбулася денаціоналізація низки великих промислових, банківських і страхових компаній.

У Франції прийнятий принцип «змішаної економіки», що передбачає активну участь як держави, так і приватних осіб в управлінні економічною діяльністю. Ступінь соціального захисту населення в країні – один з найвищих у світі. На нього витрачається близько 30 % ВВП. В економіці існує планування на 5 років наперед, але його дотримуються лише державні підприємства. Для приватних воно не є нормативним документом.

Система розселення. Франція є однією з найбільш густозаселених і високоурбанізованих країн світу. Середня *густота населення* – 117,1 особи/км^2. Особливо густо заселені околиці Парижа та Ліона.

Найбільша густота сільського населення (майже 100 осіб/км^2) – у районах з родючими ґрунтами. Це Північна Франція, морське узбережжя Бретані, рівнини Ельзасу, долини річок Рона та Сона. У країні сформувалася радіальна система розселення, у якій домінує Париж. У столиці та його містах-супутниках зосереджено понад 17 % населення країни (11,3 млн осіб). Від Парижа віялоподібно розходяться основні осі розселення. Окремі осі розселення тягнуться вздовж узбережжя Середземного моря та в долинах річок Луари і Гаронни.

Рівень урбанізації – 81 %. Характерна риса урбанізації Франції – дуже висока концентрація населення у великих містах і міських агломераціях. Міст-мільйонерів у країні є 5: *Париж* (2,2 млн осіб), *Марсель* (1,6 млн осіб), *Ліон* (1,4 млн осіб), *Лілль* (1,3 млн осіб), *Тулуза* (1,1 млн осіб). На сході сформувалася велика поліцентрична міська

агломерація *Лотаринзька*. До світових міст у Франції належать *Париж* та *Ліон*. За чисельністю переважають малі й середні міста, а в сільській місцевості – хутори й невеликі села. Околиці Парижа є найбільшим урбанізованим районом Європи. У міських агломераціях відбуваються *маятникові міграції*: з міст-супутників і сіл люди щоденно їздять на роботу в ядра агломерацій.

Франкофонія. Французька мова є офіційною в 32 країнах світу. Її вважають рідною близько 3 %, а використовують як державну 13 % населення світу. 46,3 % франкомовного населення живе в Африці, 44 % – у Європі, 7,6 % – в Америці, 1,8 % – в Азії, 0,3 % – в Океанії.

Мал. 33. Прапор Франкофонії

Франкофонія – франкомовний простір, тобто спілка країн, де говорять французькою мовою. До *Міжнародної організації франкофонії* входить 56 країн та урядів, що представляють різні держави або частини держав світу, а також 14 спостерігачів. Прапор франкофонії символізує п'ять континентів (*мал. 33*). Головним критерієм для вступу до організації вважають культурні зв'язки з Францією, що склалися історично. Україна є спостерігачем франкофонії.

1. Які основні чинники визначають місце Франції у міжнародному поділі праці? 2. Як впливає ЕГП Франції та Німеччини на їхній економічний розвиток. 3. Порівняйте науково-технічний потенціал Франції та Німеччини. 4. Які особливості характерні для працересурного потенціалу Франції? 5. Дайте господарську оцінку природноресурсного потенціалу Франції. Порівняйте з Німеччиною. 6. Яка роль держави в управлінні економічною діяльністю у Франції? 7. Що таке франкофонія? 8. Використовуючи тематичні карти та рейтинги показників соціально-економічного розвитку країн, обґрунтуйте місце французької національної економіки в Європі та світі.*

§ 14. ФРАНЦІЯ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Франція – *високорозвинена постіндустріальна держава*. Вона посідає 14-те місце за ВВП на душу населення серед країн Європи та 22-ге – у світі.

Найбільші французькі фірми є відомими у світі та Європі. Проте за обсягами товарообігу, прибутковістю та кількістю працівників вони поступаються американським, німецьким і низці британських компаній.

В останні десятиліття економіка країни зазнала структурних зрушень. У первинному секторі економіки відбулося згортання добувної промисловості. Сільське господарство продовжує відігравати важливу роль в економіці Франції, хоча в ньому зайнято лише 2,8 % населення. У 1,5 раза скоротилося значення вторинного сектору. Так, у переробній промисловості через скорочення традиційних виробництв (чорна металургія, текстильна промисловість) зросла частка новітніх: машинобудування, хімічної промисловості, електроенергетики. Це призвело до занепаду старих промислових районів. Важливе значення

для престижу Франції на світовому ринку має виробництво та продаж предметів розкоші. У країні сформувався потужний третинний сектор, що представлений різноманітними видами послуг. Він охоплює понад $^3/_4$ зайнятого населення та виробляє 79 % ВВП країни.

У французькій економіці значною є частка іноземного капіталу, зокрема, у промисловості – до 40 %, сфері послуг – 9 %, в інформатиці та інших новітніх виробництвах – понад 50 %. На підприємствах з іноземним капіталом працює понад 20 % населення. За розмірами іноземних інвестицій у національну економіку Франція посідає 3-тє місце у світі. США та Німеччина найбільше інвестують у країну.

Головні складники третинного сектору. У третинному секторі французької економіки особливе місце посідають фінансова діяльність, освіта, туризм, швидкісні залізниці (*мал. 34*).

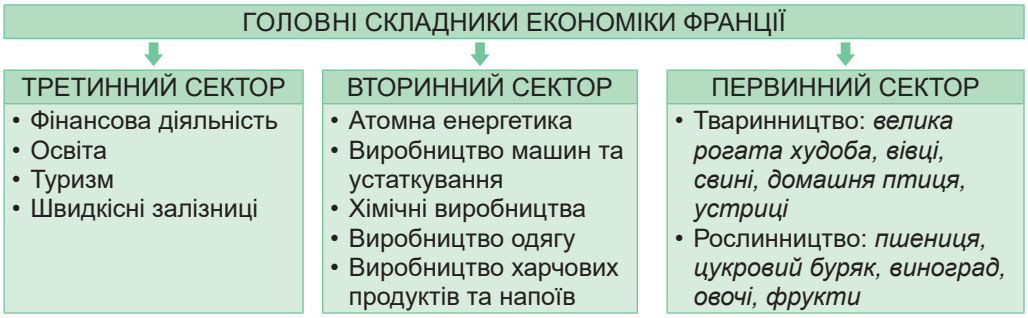

Мал. 34. Головні складники економіки Франції

Найбільше значення має *фінансово-кредитна система*. Чільне місце в ній посідає банківський сектор. Основна частина банківських операцій припадає на три банки: «Банк насьональ де Пари», *Crédit Lyonnais* і *Société Générale*. Комерційний банк *Crédit Agricole* обслуговує переважно аграрний сектор економіки. Зростає значення страхових компаній, пенсійних та інвестиційних фондів, фондових бірж. *Париж* є найбільшим фінансовим і біржовим центром Франції.

Французька *система освіти* вважається однією з найкращих у світі. Основна її особливість – доступність безоплатного навчання в державних вищих навчальних закладах. Щорічно на освіту витрачається близько 6 % ВВП. Освіту в приватних закладах здобувають лише близько 17 % учнів середньої школи та 14 % студентів вишів. У Франції працює 80 університетів і близько 300 т. зв. вищих шкіл. Серед 200 найкращих університетів Європи – 15 французьких вишів: університети *Парижа*, *Ліона*, *Марселя*, *Бордо*, *Страсбурга*, *Монпельє*, *Тулузи*.

У Франції з початку 90-х рр. XX ст. *міжнародний туризм* став одним із найпотужніших видів економічної діяльності. За обсягом туристичних потоків країна посідає 1-ше місце у світі – 90,2 млн осіб на рік (2022 р.). Державним органом, що сприяє розвитку туризму в країні, є Національна рада з питань туризму.

Туристична привабливість Франції пояснюється багатими рекреаційними ресурсами та високим економічним потенціалом території. *Рекреаційні ресурси* представлено великою кількістю пам'яток історії,

культури, архітектури й мистецтва, багатоманітністю краєвидів, океанічними й морськими узбережжями, наявністю гірських масивів Альп і Піренеїв, комфортними кліматичними умовами, численними джерелами цілющих вод. Насиченість території соборами, монастирями, палацами, фортецями й музеями є однією з найвищих у світі. До списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Франції внесено 49 об'єктів (2022 р.). За цим показником країна поступається лише Італії та Іспанії. Культурні заклади активно використовуються для організації фестивалів, свят, ювілеїв тощо.

Економічний потенціал території полягає в транспортній доступності, мережі культурно-розважальних закладів. Усе це зумовлює розвиток екскурсійно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, спортивного та інших видів туризму в країні. Найпопулярнішими для туристів місцями у Франції є *Париж* з його околицями (*Іль-де-Франс*), *Ніцца, Ліон, Руан, Страсбург, Ла-Рошель, Лурд, Бордо, Марсель*. Париж називають «світовою столицею туризму».

Мал. 35. Швидкісний потяг у Франції

Французька система залізничного транспорту – одна з найбільш розвинених у Європі. Вона охоплює всю країну й складається з місцевих, нічних та високошвидкісних потягів *TGV*. Франція – батьківщина *швидкісних залізниць* у Європі (*мал. 35*). Першу гілку було відкрито 1981 р. між Парижем і Ліоном. Нині усі високошвидкісні залізниці країни сходяться до Парижа. Ними можна дістатися не лише до французьких міст, а й до сусідніх країн: Швейцарії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Італії, а через підводний Євротунель під Ла-Маншем – до Великої Британії. Високошвидкісні потяги у Франції долають до 320 км/год. Пройшов випробування потяг, який досяг швидкості 575 км/год. Потяги для високошвидкісних залізниць – французького складання.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Пік розвитку промислових виробництв Франції припав на 60–70-ті рр. XX ст., коли вони демонстрували середні темпи росту до 7 % на рік. Однак згодом темпи почали спадати. Особливо зменшилося виробництво традиційних товарів: тканин, шкіри, паперу, чавуну і сталі, будівельних матеріалів. Надалі швидкими темпами розвивалися найновітніші наукомісткі промислові виробництва, що посилило конкурентоспроможність французької промислової продукції. На світовому ринку отримали визнання аерокосмічне та військове виробництва, металообробка, автомобілебудування, електронна та електротехнічна промисловість, кольорова металургія (зокрема обробка рідкісноземельних металів), фармацевтика, парфумерія, хімічна промисловість, атомна енергетика. Провідні позиції Франція посідає у робототехніці, засобах зв'язку, виробництві нових матеріалів, біотехнології, мікроелектроніці, енергетиці.

За виробництвом електроенергії (547,2 млрд кВт/год – 2021 р.) Франція посідає 10-те місце у світі та 2-ге в Європі (після Німеччини). У зв'язку з нестачею паливних ресурсів уряд країни приділяє увагу розвитку *атомної енергетики*. Вона спирається на власну сировинну

(уранові руди) та потужну науково-технічну базу. Водночас частину уранових руд довозять з африканських країн – Нігеру та Габону. У країні діють 19 АЕС.

За кількістю електроенергії, що виробляється на атомних електростанціях, країна поступається лише США, а за часткою атомної енергетики їй немає рівних у світі – 68,4 % (2021 р.) (*мал. 36*). Виробництво електроенергії перевищує власні потреби на 20 %, тому країна експортує найбільше електроенергії у світі.

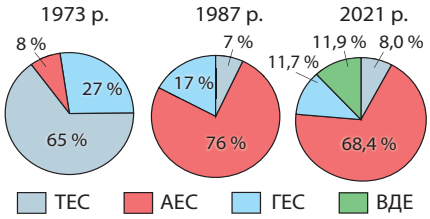

Мал. 36. Зміна структури електроенергетики Франції

За секторними діаграмами (*мал. 36*) з'ясуйте, які зміни відбулися у структурі електроенергетики Франції протягом останніх десятиліть. З чим це пов'язано?

У Франції проводяться активні наукові дослідження в області атомної енергетики. На півдні країни споруджується Міжнародний експериментальний термоядерний реактор. *Électricité de France* (*EDF*) є провідною компанією з виробництва й постачання електроенергії у Франції, а також найбільшим ядерним оператором у світі. 85 % її акцій належить державі. Компанія виробляє 95 % електроенергії без викидів вуглекислого газу.

Провідна роль у промисловості Франції належить *виробництву машин та устаткування*. Найбільше значення має *виробництво автомобілів*, якому належить третина вартості продукції машинобудування. Автомобільну промисловість Франції контролюють дві найбільші компанії – державна *Renault* і приватна *Peugeot-Citroen* (*мал. 37*). За останні 30 років виробництво автотранспортних засобів у країні скоротилося вдвічі. Нині за цим показником Франція посідає лише 10-те місце у світі та 4-те в Європі, поступаючись Німеччині, Іспанії та Великій Британії.

Мал. 37. Автомобілі Renault, Peugeot

Добре розвинуте *авіаційно-космічне виробництво*, у якому Франція успішно конкурує із США. На території Франції швидко розвивається концерн *European Aeronautics Defence and Space* (*EADS*). Це транснаціональна фінансово-промислова група з переважанням французького та німецького капіталу за участі Великої Британії та Іспанії. Вона виробляє пасажирські літаки та гелікоптери, засоби супутникового зв'язку, авіатанкери-дозаправники для військово-повітряних сил тощо. Найбільший у світі пасажирський лайнер *Airbus A380*, складений на підприємстві концерну *EADS* в місті Тулуза, став символом європейської інтеграції (*мал. 38*).

Мал. 38. Літак Airbus A380, складання м. Тулуза

Високого рівня розвитку досягла *електротехнічна промисловість*, зокрема обладнання для атомних та гідравлічних електростанцій, а також електрокабель. Цей широкий асортимент

продукції випускає потужний концерн *Alcatel – Alstom*. В електротехнічній промисловості також відомий концерн «Томсон», який посідає 1-ше місце у світі за випуском навігаційного обладнання для літаків.

Франція входить до передових країн світу за виробництвом *хімічної і нафтохімічної продукції*. Серед хімічних виробництв нині переважає «легка хімія». На французькому ринку діє близько 300 парфумерно-косметичних компаній. Абсолютним лідером є корпорація *L'Oreal*. Виробництва парфумів та ліків зосереджено в Парижі та на його околицях. У країні також налагоджене виробництво хімічних волокон, пластмас, синтетичного каучуку, шин, побутової хімії.

Традиційно визначає міжнародну спеціалізацію Франції *виробництво одягу*. Як правило, у цьому виробництві переважають невеликі майстерні. З великих компаній найбільш відома *Christian Dior*. *Париж* традиційно вважається світовою столицею моди.

З традиційних видів діяльності найважливіше значення має *виробництво харчових продуктів і напоїв*. У ньому працює найбільша кількість населення, зайнятого у вторинному секторі економіки, а за вартістю експорту воно поступається лише авіаційно-космічному виробництву. В останні роки зростає виробництво здорових та органічних продуктів. Країна славиться виробництвом марочних вин, коньяків, лікерів. У кожній частині країни виробляють свої марки вин: шампанське, бордоське, анжуйське, бургундське, кагор (*мал. 39*).

Мал. 39. На виробництві вина Кагор у місті Каор

У країні одержують близько 400 сортів твердого сиру. Також відомі виробництва м'ясних та молочних продуктів, хлібобулочних та кондитерських виробів, овочевих консервів, соусів, приправ, харчових добавок, морепродуктів. Найбільшою концентрацією підприємств харчової промисловості вирізняються території навколо столиці (Іль-де-Франс), Бретань, землі вздовж річки Луари. Найбільшою харчовою компанією є *Danone*. У «заморських» регіонах Франції виробляють цукор із тростини, ром, ваніль, іланг-ілангову олію, морепродукти, тропічні фрукти, консервують ананаси, пакують креветки.

Особливості аграрного сектору. Франція є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції в Європі та одним з найбільших її експортерів у світі. Хоч у країні чисельно переважають дрібні ферми, значну частку продукції виробляють у великих господарствах, що їх всіляко підтримує держава.

Основним аграрним виробництвом у країні є *тваринництво,* яке дає $^2/_3$ вартості сільськогосподарської продукції. Франція вирізняється значним поголів'ям великої рогатої худоби, овець, свиней, домашньої птиці. Країна постачає на світовий ринок м'ясо (яловичину, свинину, баранину) та молочні продукти. Традиційним є розведення устриць (90 % європейського виробництва) та жаб.

Рослинництво Франції спеціалізується на вирощуванні зернових культур (пшениці, ячменю, кукурудзи) та цукрового буряку. За виробництвом зерна Франція посідає 1-ше місце у Європі та є найбільшим

його експортером у регіоні. У країні висаджують близько 550 сортів винограду. За споживанням овочів на душу населення країна є лідером у світі. Також розводять квіти, в т. ч. для виготовлення парфумів.

Характерні риси просторової організації господарства. Для французької економіки характерним є нерівномірне розміщення продуктивних сил, надзвичайна централізація промислової, фінансової, культурної та політичної діяльності в столичному регіоні. Ще півстоліття тому головних промислових районів у Франції було три: багатопрофільний Іль-де-Франс (Великий Париж), вугільно-металургійний Схід (Лотарингія) та текстильна Північ (Лілль). Через припинення видобутку вугілля та залізних руд, зменшення обсягів текстильного виробництва ці райони стали депресивними. Водночас швидко зросла роль Півдня (Марсель, Тулуза) та Заходу (Бордо, Бретань) країни.

Іль-де-Франс – найпотужніший економічний осередок Франції. Він займає 2 % території країни, там проживає 23 % населення, яке забезпечує виробництво 30 % ВВП. На цій території зосереджено 60 % вишів, 40 % наукових працівників, тисячі високотехнологічних підприємств, 37 % менеджерів і керівників підприємств, 18 з 20 найбільших фінансово-промислових груп і 48 з 50 найбільших компаній Франції. Там розташований найбільший діловий центр сучасної Європи – паризький район «науки і промисловості» Ла Віл'єт. Іль-де-Франс – найбільший у світі центр туризму, проведення конференцій та виставок, найбільший у Європі технополіс.

З метою подолання територіальних диспропорцій французький уряд проводить регіональну політику з вирівнювання економічного розвитку територій. Для цього, наприклад, на південь країни було перенесено авіаційно-космічне та металургійні виробництва.

Зовнішні економічні зв'язки. Для економіки Франції характерне негативне сальдо торговельного балансу. Після вступу країни до Єврозони продукція французької економіки втрачає свою конкурентоспроможність через високу вартість євро відносно якості її продукції. Основними експортними товарами є машини і транспортне обладнання, літаки, військова техніка, пластмаси, хімікати, фармацевтика, залізо і сталь, напої. Франція є провідним експортером атомних технологій та технології зберігання радіоактивних відходів.

Країна належить до найбільших імпортерів енергоресурсів, особливо нафти, що її завозить переважно з Алжиру і країн Перської затоки. Імпортуються також природний газ і вугілля. Природний газ надходить з Нідерландів, Росії та Алжиру. З інших товарів імпортуються машини та обладнання, транспортні засоби, споживчі товари, літаки, хімічні речовини.

Основними торговельними партнерами Франції є *країни ЄС*, переважно *Німеччина*. Зростає економічна співпраця з країнами Середнього та Близького Сходу, Африки, Латинської Америки, Східної Європи, Китаєм. Значне місце в зовнішніх зв'язках країни посідає діяльність на ринку капіталу. Водночас зростає й обсяг іноземних інвестицій в економіку Франції. Країна має великий розмір зовнішнього боргу, що становить 113 % від ВВП (2021 р.).

Міжнародні зв'язки України з Францією. Україна розширює політичні, економічні та культурні відносини з Францією. Уряд Франції відкрив кредитну лінію для України для використання у сфері ядерної безпеки та розвитку сільського господарства. Україна постачає Франції чорні метали, продукцію хімічної промисловості, текстиль, а Франція – продукцію хімічної промисловості, технічне обладнання, товари широкого вжитку.

1. Які спільні ознаки постіндустріального розвитку Франції та Німеччини? 2. Порівняйте перелік головних складників третинного та вторинного секторів економіки Франції та Німеччини. 3. Які чинники зумовили провідні позиції Франції в розвитку міжнародного туризму? 4. Які з традиційних видів економічної діяльності та чому зберігають важливе значення в економіці Франції? 5. Порівняйте значення аграрного сектору в економіці Франції та Німеччини. 6. Схарактеризуйте особливості просторової організації господарства Франції. 7. Поясніть, під дією яких чинників протягом останніх десятиліть змінилася просторова організація господарства Франції. 8*. Поміркуйте, які причини обмежують економічні зв'язки України з Францією.*

§ 15. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

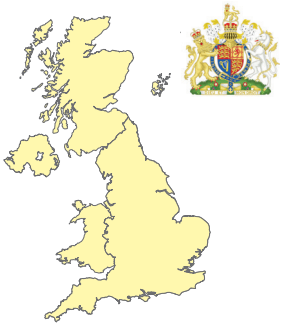

Офіційна назва – *Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії*
Склад території – *4 історичні області: Англія (45 графств і особлива адміністративна одиниця Великий Лондон), Шотландія (9 районів і острівна територія), Уельс (8 графств), Північна Ірландія (26 округів), самостійні адміністративні одиниці: о-в Мен, Нормандські о-ви. Має 14 залежних територій (Британські заморські території).*
Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО та ін.*
Офіційна мова – *англійська*
Релігія – *християнство (протестантизм, католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Велика Британія – одна з «найстаріших» країн з ринковою економікою. Колишня величезна Британська колоніальна імперія після розпаду й досі зберігає свою присутність в усіх регіонах світу й очолює Співдружність Націй.

Сполучене Королівство посідає 5-те місце у світі та 2-ге в Європі (після Німеччини) за ВВП, 18-те місце у світі та 5-те в Європі – за золото-валютними резервами. Велика Британія – постіндустріальна країна. Велика Британія – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН. За військовою потужністю вона є п'ятою державою у світі та першою – в Європі.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Великої Британії в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників. Основні з них: своєрідне ЕГП, історичний чинник, багаті фінансові та матеріальні ресурси, значні науково-технічний, працересурсний, споживчий та природноресурсний потенціали (*мал. 40*).

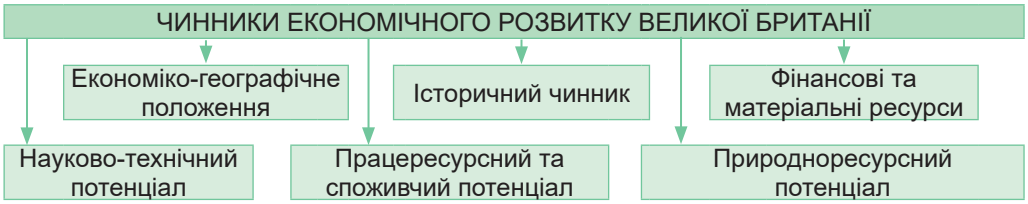

Мал. 40. Чинники, що визначають місце Великої Британії в міжнародному поділі праці

Пригадайте, за яким планом характеризується ЕГП країни. Що означають поняття «політико-географічне положення та «транспортно-географічне положення»?

Економіко-географічне положення. Велика Британія є державою, що розташована в межах найбільшого європейського архіпелагу. На півдні держава має морські кордони з *Францією* через протоку *Ла-Манш*. Під найвужчою його частиною – *Па-де-Кале* – збудований тунель, яким здійснюється регулярне залізничне сполучення між двома країнами. На сході та південному сході вона відокремлена акваторією *Північного моря* від *Норвегії, Швеції, Данії, Німеччини, Нідерландів* та *Бельгії*. Кордони суходолом має тільки з *Ірландією*. Всі сусідні держави, крім *Швеції* та *Ірландії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*.

Велика Британія лежить на перетині найважливіших морських та авіаційних шляхів сполучення між Північною та Західною Європою. Сприятливим для розвитку господарства Великої Британії є її наближення до важливих мінерально-сировинних баз Європи. Так, залізні руди завозяться із сусідньої *Швеції*, частина природного газу – з *Норвегії*, ліс та пиломатеріали – зі *Скандинавських країн*.

Історичний чинник. У минулі століття у зв'язку з колоніальними захопленнями Велика Британія створила найбільшу в історії людства колоніальну імперію. У ній проживала чверть населення земної кулі. Переселенці з Британських островів склали основний етнічний елемент у формуванні американської, англо-канадської, англоавстралійської, англоновозеландської націй. Разом з тим розширювалася сфера вживання англійської мови.

Назвіть і покажіть на політичній карті світу країни, у яких англійська мова є державною. У який час розпалася Британська колоніальна імперія?

Великих змін зазнала економіка Великої Британії внаслідок реалізації нової економічної політики уряду Маргарет Тетчер у 70-80-х рр. XX ст. Тоді відбулася масштабна приватизація державних підприємств, у результаті якої частину з них було закрито, іншу – продано приватному бізнесу. Крім того, відбулася *деіндустралізація* країни. Внаслідок цього цілі промислові райони було ліквідовано. Скоротилися старі традиційні матеріало-, праце- та енергомісткі й неекологічні виробництва: видобуток вугілля, чорна металургія, суднобудування, текстильне та взуттєве виробництва. Їх місце посіли новітні високотехнологічні виробництва машинобудування та хімічної промисловості.

Нині головною особливістю макроекономічного розвитку країни є неоліберальна, т. зв. англосаксонська модель розвитку. Для неї харак-

терна перевага вільного приватного підприємництва, на яке припадає понад 80 % загального обсягу виробництва. Політика уряду спрямована на створення максимально сприятливих умов для розвитку приватного бізнесу з деяким регулюванням господарства з боку держави.

Фінансові ресурси. Роль країни як головного світового фінансового центру світу залишається основним джерелом її економічної потужності. Основою фінансових ресурсів Великої Британії є найстаріша банківська система, яка належить до найрозвиненіших у світі. Фінансово-економічна еліта Великої Британії – це керівники банків та фінансово-промислових груп.

Науково-технічний потенціал. На науково-дослідні роботи країна витрачає 1,88 % ВВП щороку. Велика Британія посідає 2-ге місце у світі після США за кількістю вчених – лауреатів Нобелівської премії. Найбільш суттєвими є винаходи британської науки в галузі біотехнології, зокрема структури ДНК, у клонуванні, комп'ютерній томографії. Важливі винайдення стосуються суперпровідників, радіоастрофізики, досліджень озонових дір. Велика Британія є лідером у сфері електроніки й телекомунікацій. Одна лише компанія *British Telecom* щороку здійснює близько тисячі науково-дослідних відкриттів.

На початку 80-х років XX ст., коли промислові райони Великої Британії потерпали від кризи, прем'єр-міністр країни Маргарет Тетчер прийняла рішення про створення в цих регіонах, поблизу всесвітньо відомих університетів, *технопарків*.

Працересурсний потенціал. Для *демографічної ситуації* Великобританії характерним є I тип відтворення населення. Внаслідок урбанізації з початку XX ст. постійно знижується рівень народжуваності. Але він достатньо високий: 12,5 особи/тис. Смертність низька: 9,1 особи/тис. Природний приріст у країні: 3,4 особи/тис. Наслідком I типу відтворення населення є *«старіння нації»*. Середній вік населення становить 40,6 року. Тривалість життя в країні висока – 81,94 року. В Англії темпи природного приросту є високими. Швидко зростає кількість населення Північної Ірландії, де природний приріст значно перевищує середній по країні й становить 6 осіб/тис., що зумовлено переважно релігійними причинами. Значно нижчими темпами збільшується число жителів в Уельсі. Натомість населення Шотландії та північно-східних промислових районів Англії скорочується.

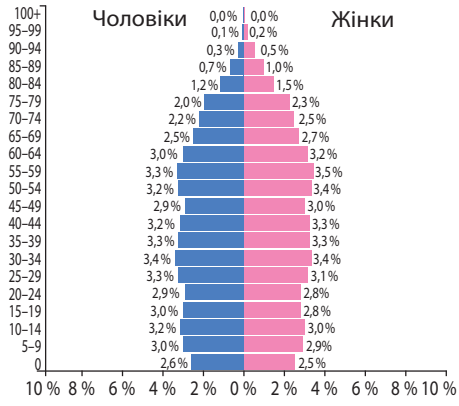

Мал. 41. Статево-вікова піраміда Великої Британії, 2023 р.

З другої половини XX ст. спостерігається *позитивне сальдо міграцій* до країни. За кількістю іммігрантів Сполучене Королівство поступається в Європі лише Німеччині.

Порівняйте статево-вікові піраміди Великої Британії (*мал. 41*) та Франції (*див. мал. 31*). З'ясуйте, яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

Історичний розвиток зумовив *багатонаціональний склад населення* Великої Британії та наявність представників різних мовних груп індоєвропейської сім'ї – *германської* та *кельтської*. Більшість становить *англійське* (80 %), *шотландське* (15 %) та *ірландське* (4 %) населення. У Великій Британії живе близько 12 тис. осіб *української діаспори*.

Маючи багатонаціональний склад населення, держава водночас є унітарною.

Трудові ресурси Великої Британії вирізняються високим рівнем кваліфікації, а через те – високою вартістю. Структура зайнятості: зменшилася частка працівників у первинному та вторинному секторах економіки, натомість зросла у третинному секторі (*мал. 42*).

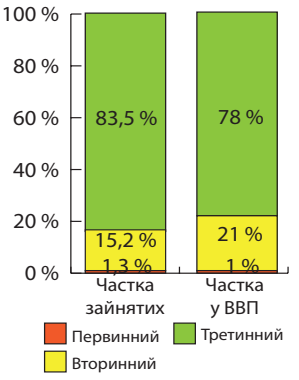

Мал. 42. Значення секторів економіки Великої Британії, 2021 р.

Природноресурсний потенціал. За особливостями *рельєфу* Велика Британія поділена на північно-західну гірську частину та південно-східну рівнинну.

Кліматичні особливості островів зумовлені теплими течіями Атлантичного океану. Річні амплітуди коливань температур незначні. Літо прохолодне, зима достатньо тепла. У горах Шотландії сніг лежить 1–1,5 місяця, а на півдні – не більше тижня, що дає змогу впродовж усього року використовувати природні пасовища.

Мінеральні ресурси Великої Британії розробляються багато років, і вони значно виснажені. Старі промислові райони країни переорієнтовуються на нові види економічної діяльності. Оскільки всі вугільні шахти закриті, країна перетворилася з експортера вугілля на його імпортера. З паливних корисних копалин країна найкраще забезпечена *нафтою* та *природним газом* завдяки родовищам шельфової зони *Північного моря*. Велика Британія є другим у світі експортером *каоліну* (білої глини), з якої роблять порцеляну.

Країна багата на *водні ресурси*. Гідроенергопотенціал річок використовується в Шотландії та Північному Уельсі. Судноплавними є річки *Темза* та *Северн*.

Найродючіші бурі лісові *ґрунти* розміщені на рівнинах південного сходу, що уможливлює їх активне використання в рослинництві.

Дайте господарську оцінку природноресурсного потенціалу Великої Британії. Порівняйте з Німеччиною та Францією.

Система розселення. Великобританія є однією з найбільш густозаселених і високоурбанізованих країн світу. Середня *густота населення* становить 275,7 особи/км². Максимальний показник має *Англія* (понад 350 осіб/км²), мінімальний – *Шотландія* (у горах – до 2 осіб/км²). Найгустіше заселена територія від *Лондона* до *Ліверпуля*. Уже наприкінці XIX ст. в містах країни проживало майже $^3/_4$ населення. У другій половині XX ст. спостерігався зворотний процес – *субурбанізація*. Нині активно відбувається *джентрифікація* великих міст.

Міст-мільйонерів у країні два: *Лондон* (8,6 млн осіб) і *Бірмінгем* (1 млн осіб). *Лондон* є столицею, головним політичним, культурним, фінансовим, туристичним та промисловим осередком, транспортним вузлом країни. Разом з приміською зоною він утворює величезну міську агломерацію – *Великий Лондон*. Там проживає 13,9 млн осіб (понад 20 % населення країни). Від *Лондона* до *Ліверпуля* сформувався *Англійський мегаполіс*, у якому сконцентровано понад половину населення держави.

1. Пригадайте, що собою являють міська агломерація та мегаполіс. **2.** На карті атласу знайдіть найбільші міста та міські агломерації Великої Британії.

Співдружність Націй. 53 незалежних держави, переважна більшість яких раніше входили до складу Британської колоніальної імперії (окрім Руанди та Мозамбіку), нині є членами міжурядової організації, що її раніше називали Британською Співдружністю, а нині відома як *Співдружність Націй* (*мал. 43*).

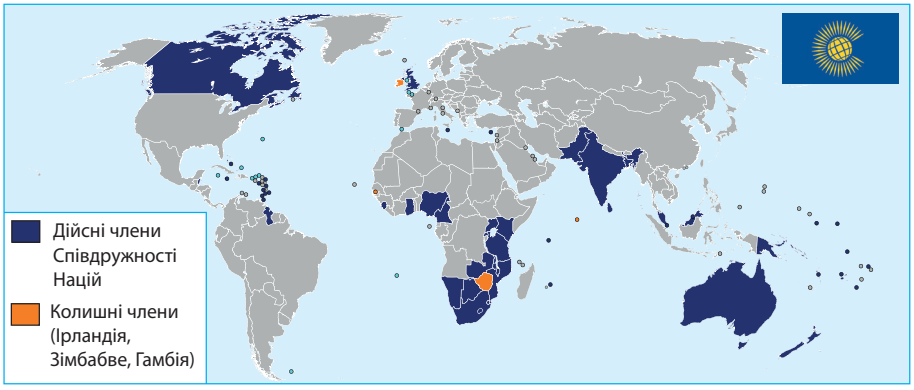

Мал. 43. Країни-члени Співдружності Націй

За *мал. 43* з'ясуйте, в яких регіонах світу розташовані країни-члени Співдружність Націй. Що символізує прапор організації?

Англійський монарх є формальним головою 14 держав-членів Співдружності, що відомі як Королівства Співдружності. Де-юре (за законом) король очолює ці держави та є символом вищої влади. У країнах є її представник – генерал-губернатор. Офіційно їх жителі не є підданими англійського короля. Де-факто (насправді) в цих країнах існує свій уряд, який керує державою. До Королівств Співдружності належать *Канада*, *Австралія* та *Нова Зеландія*, країни, що розташовані в Карибському басейні та Океанії. Деякі з Королівств Співдружності навіть використовують державні атрибути Великої Британії.

1. Як особливості ЕГП Великої Британії впливали на її економічний розвиток у минулому й в наш час? 2. У чому полягає «англосаксонська» модель розвитку економіки Сполученого Королівства? 3. Схарактеризуйте працересурний потенціал Великої Британії. Порівняйте з іншими розвиненими країнами Європи. 4. Як змінилася структура зайнятості населення Великої Британії внаслідок деіндустріалізації економіки. 5. Порівняйте значення природноресурсного чинника в економічному розвитку Великої Британії та Франції. 6. Поясніть, який вплив на систему розселення у Великій Британії мали деіндустріалізація та реіндустріалізація.*

§ 16. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Велика Британія – країна з високорозвиненою, потужною, незалежною економікою. Водночас видобуток вугілля припинений, виробництво сталі скоротилося вдвічі. Британська кольорова металургія завдяки високим внутрішнім потребам залишається однією з найбільших в Європі. Важливими в її розвитку є новітні машинобудівні, хімічні виробництва.

Лондон є одним з провідних фінансових, товарно-біржових і туристичних центрів світу. Добре себе зарекомендувало британське будівництво, створивши споруди світової якості: Євродіснейленд біля Парижа (Франція), олімпійські об'єкти в Атланті (США), аеропорт у Гонконгу (Китай).

Протягом останніх десятиліть в англійській економіці скорочено державний сектор. Крім того, проведено дерегуляцію економіки, послабилася система соціального забезпечення. Структурні зміни в британській економіці останніх десятиліть пов'язані зі зростанням значення третинного сектору. Він забезпечує створення 78 % ВВП країни (*мал. 44*).

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
• Фінансова діяльність • Туризм • Освіта	• Виробництво машин та устаткування • Хімічні виробництва • Кольорова металургія • Видобуток нафти і природного газу	• Тваринництво: *скотарство, свинарство, птахівництво* • Рослинництво: *кормові, зернові культури, картоплярство, садівництво*

Мал. 44. Головні складники економіки Великої Британії

За *малюнком 44* проаналізуйте значення різних секторів в економіці Великої Британії. Порівняйте з Німеччиною та Францією.

Головні складники третинного сектору. Чверть ВВП країни створюють фінансові послуги. *Лондон* називають «фінансовою столицею світу». Серцем банківської системи країни є *Bank of England*, найстаріший у світі Центральний банк, створений наприкінці XVII ст. Окрім британських, у Лондоні працюють понад 50 найбільших банків світу. Основними видами фінансової діяльності, крім банківських, є страхувальні послуги, ринок фінансових інструментів (ф'ючерси, опціони, глобальні депозитні розписки), ринок облігацій, валютний ринок, фінансовий лізинг, трастові операції із закордонними акціями, операції з дорогоцінними металами, контроль значної частки світового біржового ринку нафти та деяких інших стратегічних товарів. У Великій Британії розташовані найважливіші товарні та фондові біржі світу: Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів, Балтійська біржа.

Туризм є другим за значенням у сфері послуг. У ньому зайнято 7 % працездатного населення й створюється близько 5 % ВВП. Країну відвідує 36,9 млн туристів (2022 р.). За цим показником країна посідає

10-те місце у світі та 5-те в Європі. Велика Британія приваблює туристів з усього світу своєю багатовіковою самобутньою культурою, історією, неповторним англійським колоритом.

У Лондоні, Глазго, Ліверпулі проводять бізнес-форуми й конгреси, що сприяє діловому туризму. Великої популярності набув британський спортивний туризм, метою якого є забезпечення можливості туристам займатися обраним видом спорту. Особливо популярні вітрильний спорт і футбол. Лондон – величезний туристичний центр світу. Велику Британію відвідує найбільше туристів зі США, Франції, Німеччини, Ірландії, Нідерландів.

Мал. 45. Університети Оксфорд (вгорі), Кембридж

Освіта Великої Британії складається з державного та приватного секторів. Вища освіта у Великій Британії є державною. Навчання здійснюється у понад 850 вищих навчальних закладах, що дають змогу здобути ступінь бакалавра та магістра. Серед британських вишів розрізняють університети, вищі школи та коледжі (пропонують спеціальну освіту: художню, музичну або аграрну). Велика Британія є безумовним лідером за кількістю найкращих університетів Європи, до 200 найкращих входять 46 британських. Серед них *Оксфорд* і *Кембридж*, університети *Единбурга, Манчестера, Бристоля, Глазго, Ліверпуля* та інших міст країни (*мал. 45*).

Підготуйте інформацію про один з університетів Великої Британії. Чи хотіли б у ньому навчатися в майбутньому й чому?

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. У промисловому виробництві Великої Британії важливе місце посідає *добувна промисловість*. За одночасного закриття шахт тривалий час зростали обсяги *видобутку нафти* та *природного газу* на континентальному шельфі Північного моря. Однак через падіння світових цін на нафту собівартість її видобутку у Великій Британії зросла в 5 разів. Як результат, видобуток скоротився на 40 %. Англійська компанія *British Petroleum* та англо-голландська *Royal Dutch / Shell* – серед лідерів у своєму сегменті ринку. Системою трубопроводів і танкерами нафта з шельфових родовищ надходить до нафтового терміналу «Саллом-Во», де завантажується в танкери для подальшого транспортування. Внаслідок скорочення видобутку країна зберігає значний імпорт нафти. Зовнішня торгівля природним газом є незначною.

У переробній промисловості пріоритетними є машинобудування, хімічна промисловість, харчова промисловість (12,5 % усього виробництва), у т. ч. виробництво молока, чаю, кондитерських виробів, металів (10,8 %), паперу.

У *машинобудуванні* чільне місце посідає виробництво *транспортних засобів* (12,4 % вартості усього промислового виробництва). У виробництві *автомобілів* відомі національні (*Rover, Jaguar, Vauxhall)* (*мал. 46*) та філії іноземних (*Ford, Honda, Nissan, Toyota*)

компаній. Велика Британія лідирує у світі за експортом вантажних автомобілів «Лендровер», випускає автомобілі вищого класу «Роллс-Ройс» та «Бентлі». Англійське *суднобудування* відоме виробництвом бурових платформ і судового обладнання. *Авіакосмічна промисловість* Великої Британії – третя у світі після США та Франції. Вона складає цивільні та військові літаки (*British Aerospace, Harrier, Tornado, Eurofighter Typhoon*), гелікоптери («СиКинг», «Линко»), авіадвигуни («Роллс-Ройс»), а також обладнання для європейського концерну *Airbus Industry*, що виготовляє літаки. Усім відомі британські літаки вертикального злету та посадки.

Мал. 46. Автомобіль Jaguar виробництва Великої Британії

Потужним є британське *виробництво машин та обладнання загального призначення*. У країні складають сучасну сільськогосподарську та будівельну техніку (компанія *JCB*). За виробництвом верстатів, зокрема текстильного обладнання, країна посідає 7-ме місце у світі.

Точне машинобудування відоме своєю *електронікою* та *електротехнікою*. У країні виробляють комп'ютери, програмне забезпечення, засоби телекомунікації (волоконну оптику, радари, системи стеження за повітряним рухом), медичне обладнання, побутову техніку, а також годинники та фотоапарати.

Хімічна промисловість Великої Британії ґрунтується на нафтогазовій сировині. Вона спеціалізується на виробництві нових матеріалів, парфумів, агрохімії. Країна посідає 4-те місце у світі за виробництвом лікарських засобів. У країні виробляють різні види пластмас, зокрема конструкційні. Основні райони хімії сформувалися на південному сході Англії, в Ланкаширі та Чеширі.

Особливості аграрного сектору. Сільське господарство в країні є одним з найбільш продуктивних та механізованих у світі. Особливість розвитку – зростання концентрації аграрного капіталу та його зрощування з промисловим і, як наслідок, формування агровиробничої сфери. Площа сільгоспугідь становить 76 % від усього земельного фонду. Більша їх частина зосереджена у великих фермерських господарствах площею понад 100 га. Виробництво високотоварне.

У структурі виробництва переважає *тваринництво*, а саме молочне та м'ясо-молочне скотарство, беконного напряму свинарство, птахівництво. На тонкорунне вівчарство нині припадає всього 1 % всієї сільськогосподарської продукції (*мал. 47*).

Мал. 47. На англійській фермі

Частка *рослинництва* в економіці країни незначна. Воно спрямоване на обслуговування тваринництва. Із зернових культур переважають пшениця та сірі хліби: ячмінь, овес, із технічних – цукровий буряк, льон-довгунець, ріпак. Вирощують картоплю, розводять фруктові сади. Основні райони землеробства – Східна та Південно-Східна Англія.

Країна забезпечує потреби населення в харчових продуктах лише наполовину. Імпортується 80 % вершкового масла, 60 % цукру, 50 % пшениці та бекону, 25 % яловичини та телятини.

Як змінилася спеціалізація старих промислових районів Великої Британії внаслідок структурної перебудови економіки?

Характерні риси просторової організації господарства. Близько 80 % усього виробництва сконцентровано в Англії. У період індустріалізації на півдні та в центрі Англії сформувався великий промисловий пояс від Лондона до Ліверпуля. Внаслідок реіндустріалізації та структурної перебудови економіки цей пояс втратив своє лідерство в межах країни. Натомість сформувався новий великий осередок господарства з розвиненими третинним та вторинним секторами економіки – *Великий Лондон*. Для розвитку інших територій держава проводить регіональну політику.

Зовнішні економічні зв'язки. Велика Британія вирізняється негативним сальдо зовнішньої торгівлі. Імпорт країни становлять як промислова продукція, так і сировина, напівфабрикати, продовольство. Основну частку в експорті становлять машини та обладнання. Велика Британія є постачальником на світовий ринок авіаційного та навігаційного обладнання, турбореактивних двигунів, електроніки, тракторів, текстильного та гірничошахтного обладнання. Країна посідає одне з перших місць у світі за експортом зброї. Натомість суттєво зменшилася в експорті частка британських текстильних товарів.

Головними торговельними партнерами Великої Британії є країни Європейського Союзу та США. Сполучене Королівство здійснює до 10 % світового експорту послуг: банківських, страхових, брокерських, консультативних, а також у сфері комп'ютерного програмування. Левова частка англійських інвестицій припадає не на Старий Світ, а на США, країни Співдружності Націй, особливо Канаду, Австралію та інші колишні британські колоніальні володіння. Натомість понад 30 % іноземних прямих капіталовкладень в економіку Великої Британії контролюється корпораціями США. Важливе значення має також голландський, німецький та японський капітал.

Міжнародні зв'язки України з Великою Британією. Україна підтримує активні економічні, політичні та культурні відносини з Великою Британією. Сполучене Королівство експортує в Україну енергетичні генератори, виробниче обладнання, електронні пристрої, косметику, хімічні матеріали, харчові продукти. В експорті з України переважають метали, текстиль, олійні культури, телекомунікаційне обладнання, цукор, кондитерські вироби. Зміцнюються політичні контакти та організована співпраця у військовому, військово-технічному напрямах.

1. Назвіть головні складники третинного сектору економіки Великої Британії. Порівняйте їх з Францією та Німеччиною. 2. Як змінилася спеціалізація промислового виробництва Великої Британії внаслідок реіндустріалізації? Порівняйте з промисловим виробництвом Франції та Німеччини. 3. Порівняйте особливості аграрного сектору Великої Британії, Франції та Німеччини. 4. Поясніть, як змінилася просторова організація господарства Великої Британії внаслідок деіндустріалізації та постіндустріального розвитку країни. 5*. Поміркуйте, які традиційні для Великої Британії види економічної діяльності нині відчувають занепад, а які продовжують успішно розвиватися. 6*. У яких видах економічної діяльності можливе подальше співробітництво України з Великою Британією?*

§ 17. ІТАЛІЯ

Офіційна назва – *Італійська Республіка*

Склад території – *20 областей, 5 з яких мають особливий статус (з автономною адміністративною та податковою системами)*

Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.*

Офіційна мова – *італійська*

Релігія – *християнство (католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Італія є однією з країн, що посідають важливі позиції в економічному та політичному житті сучасного світу. Проте й донині самі італійці кажуть, що їхня країна «остання серед перших, але й перша серед останніх».

Італія посідає 8-ме місце у світі та 4-те в Європі за ВВП, 15-те місце у світі та 4-те в Європі – за золото-валютними резервами. Характерною особливістю країни є значні диспропорції рівнів розвитку індустріальної Півночі країни та відсталого напіваграрного Півдня. Сучасна Італія – це легкові автомобілі та високошвидкісні залізниці, побутова техніка, туристичні потоки та виноградники на гірських схилах, брендовий одяг та університети з багатовіковою історією. Водночас це країна зі значною тіньовою економікою, організованою злочинністю, зростальним рівнем безробіття та незаконної імміграції.

Місце Італії в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 48*). Основні з них: ЕГП, працересурсний, споживчий, природноресурсний потенціал, активна роль держави в економіці країни.

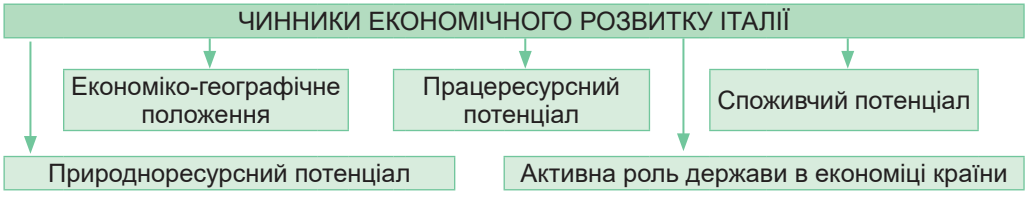

Мал. 48. Чинники, що визначають місце Італії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Італія займає півострівне положення в Південній Європі. Вона межує на півночі з *Францією, Швейцарією, Австрією* та *Словенією*. На території країни розміщено два анклави – *Сан-Марино* та *Ватикан*.

Порівняйте ЕГП Італії та інших країн «Великої сімки» Європи. Виявіть особливості положення кожної з країн.

Італія розташована на перетині транзитних шляхів сполучення між Європою, Африкою та Азією, близько до Суецького каналу. Переважна більшість кордонів – морські. Найбільшим портом є *Генуя*. Сприятливим для країни є її наближення до мінерально-сировинних баз Північної Африки (нафтогазових родовищ Алжиру та Лівії) та Західної Азії (нафта Перської затоки).

Працересурсний потенціал. Для Італії характерний I тип відтворення населення (*мал. 49*). Народжуваність низька: 7,2 особи/тис. Через те смертність перевищує народжуваність й становить 11,3 особи/тис. Тому проблемою країни є депопуляція: від'ємний природний приріст -4,1 особи/тис. Результатом депопуляції є *«старіння нації»*. Середній вік населення – один з найвищих у Європі та світі – 45,6 року, середня тривалість життя – 82,59 року.

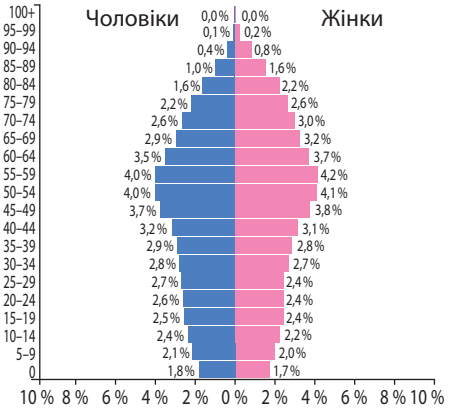

Мал. 49. Статево-вікова піраміда Італії, 2023 р.

Нині країна переживає великомасштабну *імміграцію*. Там проживає понад 4,5 млн іноземців. Це й трудові мігранти з Китаю, України, Румунії, Польщі, і політичні біженці та незаконні переселенці з країн Африки та Азії. Внаслідок масової імміграції молодих людей за останні десятиліття в Італії спостерігається деяке зростання рівня народжуваності. Кількість дітей на одну жінку збільшилася від рекордно низького рівня 1,18 дитини в 1995 р. до 1,24 у 2023 р.

За статево-віковою пірамідою Італії (*див. мал. 49*) з'ясуйте, чи загрожує країні дефіцит трудових ресурсів у найближчому майбутньому.

Через регіональні диспропорції економічного розвитку країні притаманні великомасштабні *внутрішні міграції* з сільських районів до промислових міст.

Італія – *однонаціональна країна*. 92 % її населення становлять *італійці*, решта – *румуни, араби, албанці, китайці* та інші. В Італії проживає понад 150 тис. осіб українського походження.

Для трудових ресурсів Італії характерні низька продуктивність праці та низький рівень кваліфікації. У структурі зайнятості економічно активного населення переважає третинний сектор економіки (сфера послуг) – 67,8 % (*мал. 50*). Поширена надомна праця, зайнятість у незареєстрованих підприємствах.

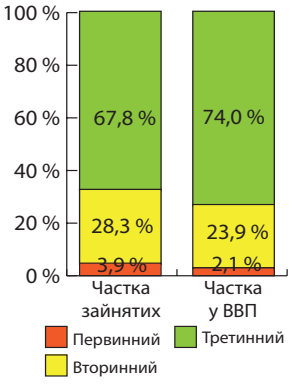

Мал. 50. Значення секторів економіки Італії, 2021 р.

Природноресурсний потенціал. Природні умови Італії різноманітні. У рельєфі 80 % площі займають молоді сейсмічно активні гори – *Альпи* та *Апенніни*. На території країни є діючі вулкани. Усе це значно ускладнює освоєння території. Лише 20 % площі займає на півночі *Паданська низовина* – головна житниця країни.

Клімат Італії має риси субтропічного поясу: з вологою та теплою зимою та сухим спекотним літом. На Паданській низовині клімат помірний морський.

За умови значного розмаїття *мінеральних ресурсів* Італія забезпечена ними недостатньо. Більшість родовищ невеликі або незручні для розробки. Тому італійська економіка забезпечується сировиною переважно через імпорт. З рудної сировини на території країни є унікальні родовища *ртутних руд* на північному заході. Більш істотним є видобуток нерудних ресурсів: *білого мармуру* (Каррара), *самородної сірки, калійної* та *кухонної солей* на острові Сицилія.

Через особливості клімату *водні ресурси* країни обмежені. Річки невеликі, улітку сильно міліють, деякі пересихають. Лише річка *По* є повноводною протягом року. 60 % гідроенергоресурсів Італії зосереджено в Альпах. Навколо багатьох озер споруджено курорти всесвітнього значення.

Земельні ресурси багаті: переважають коричневі, бурі лісові ґрунти та червоноземи. *Лісові ресурси* в Альпах мають переважно ґрунтозахисне значення. Своїми *природно-рекреаційними ресурсами* особливо вирізняються північно-західне узбережжя *(Італійська Рив'єра)* та *Альпи*. Унікальними є *культурно-історичні* ресурси.

Активна роль держави в економіці країни. Сучасна Італія має найбільший з усіх розвинених країн державний сектор економіки, що контролює до половини італійської промисловості та 70 % банківської системи. До того ж Італію називають «найбільш регульованою» державою Європи, у якій діють майже 150 тис. законів. Італійський уряд виступає за створення в країні соціально-ринкового типу економічної системи на зразок Німеччини та Франції. Держава надає усілякі пільги та кредити приватним компаніям.

Система розселення. Італія є однією з найбільш густозаселених країн світу. Середня *густота населення* становить 196 осіб/км^2. Майже половина населення розміщується на Паданській низовині. Найменш заселеними є Альпи, острів Сардинія та економічно відсталий Південь.

Італія – високоурбанізована країна. *Рівень урбанізації* становить 71 %. У країні сформувалася поліцентрична система розселення. На півночі середні та великі міста розташовані на невеликій відстані одне від одного. Регіональним центром є *Мілан* (1,4 млн осіб) з великою агломерацією. Іншими великими містами регіону є *Турин* (891 тис. осіб), *Генуя* (608 тис. осіб) та *Венеція* (262 тис. осіб). На іншій території міська мережа більш розріджена. Центром розселення центральної частини є *Рим* (2,9 млн осіб), південної – *Неаполь* (960 тис. осіб) із сформованими агломераціями. На півдні Італії переважають малі містечка, які за характером зайнятості подібні до сіл, за що їх називають «селянськими містами». Найбільшим містом там є *Палермо* (656 тис. осіб) на острові Сицилія.

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Тривалий час за темпами економічного зростання Італія відставала від високорозвинених країн. Після Другої світової війни в країні було здійснено глибокі перетворення, що сприяли швидкому зростанню економіки: щорічний приріст ВВП становив 5,7 %. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну, а згодом і постіндустріальну країну. Виробництво сучасної Італії зорієнтоване на передові технології.

Структура ВВП Італії подібна до інших європейських країн «великої сімки». У ній переважає сфера послуг (*див. мал. 50*).

За *малюнком 50* порівняйте значення різних секторів в економіці Італії та інших європейських країн «великої сімки».

Велике значення має малий та середній бізнес. Експорт продукції цих підприємств удвічі перевищує експорт аналогічних товарів із Франції. У фінансовій діяльності італійські банки є скромними за розміром порівняно з великими європейськими групами.

Головні складники третинного сектору. Італійська сфера послуг представлена багатьма видами діяльності, з-поміж яких вирізняються туризм, освіта, швидкісні залізниці, а також торгівля, кредитно-банківська діяльність (*мал. 51*).

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ ІТАЛІЇ

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
• Туризм • Освіта • Швидкісні залізниці	• Виробництво машин та устаткування • Хімічні виробництва • Металургійні виробництва • Індустрія моди • Виробництва харчових продуктів та вин	• Рослинництво: *фрукти, овочі, цитрусові, виноград, оливки, тютюн, зернові, цукровий буряк* • Тваринництво: *велика рогата худоба, вівчарство, свинарство*

Мал. 51. Головні складники економіки Італії

Італія – п'ята країна у світі та третя в Європі за обсягом іноземних туристичних потоків, четверта у світі за прибутками від *туризму*. Для Італії характерні різні види туризму за метою поїздки: пізнавальний, пляжний, спортивний, діловий, паломницький, шоп-тури, пов'язаний з певною подією та ін.

Пізнавальний туризм країни має першочергове значення. В Італії сконцентровано близько 60 % культурних цінностей Європи. Кожне італійське місто є музеєм просто неба. Найбільш популярними серед туристів є Рим, Венеція, Флоренція, Неаполь, Піза. Станом на 2022 р. на території Італії розташовано більше об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, ніж у будь-якій країні світу – 58, та ще 30 є «кандидатами» на включення до цього списку. Уряд Італії вкладає мільярди євро в реконструкцію пам'яток архітектури.

Італія пропонує для *пляжного* туризму узбережжя п'яти морів. Це елітні курорти Лігурії, Адріатики, середземноморських островів. Північні гірські області Італії відомі *спортивним* туризмом. Відомі також футбольні тури до Мілана.

В Італії діє близько 2 000 закладів для проведення ділових зустрічей: конгрес-центрів, виставкових комплексів, готелів. Усе це робить Італію країною *ділового* туризму, який найбільш розвинений у Римі, Мілані, Неаполі, Флоренції, Турині, Генуї. *Паломницький* туризм відбувається на території Ватикану. Основними містами для здійснення *шоп-турів* є Мілан, Рим і Флоренція. В Італії щороку проходить багато фестивалів і

карнавалів: міжнародний кінофестиваль, «Венеційська бієнале», Венеційський карнавал масок, Історична регата у Венеції. У цей час окремі міста країни стають осередками туризму, пов'язаного з певною *подією*.

У системі *освіти* Італії провідну роль відіграє держава, також значним є вплив на освіту католицької церкви. До 200 найкращих вишів Європи входять 19 італійських університетів *Пізи, Мілана, Болоньї, Рима, Падуї, Трієста, Турина, Флоренції, Верони* та низки інших міст країни.

У третинному секторі економіки Італії чільне місце належить *залізничному транспорту*. З 16,5 тис. км італійських залізниць 1 тис. км – це високошвидкісні шляхи. Вони сполучають 10 великих міст північної та центральної частин країни: Турин, Мілан, Венецію, Падую, Верону, Болонью, Флоренцію, Рим, Неаполь та Салерно. Високошвидкісний потяг категорії «Червона стріла» використовується на оновленій лінії Турин – Мілан – Флоренція – Рим – Салерно (*мал. 52*). Він замінив внутрішні авіаційні перельоти, набуваючи під час руху швидкості до 355 км/год. Ходять також потяги категорії «Срібна стріла», що використовуються як на високошвидкісних, так і звичайних лініях, досягаючи швидкості 250 км/год.

Мал. 52. Високошвидкісний потяг «Червона стріла»

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Характерними ознаками промисловості Італії є низька частка високотехнологічних виробництв і висока працемісткість. Найважливішими є машинобудування, хімічні, металургійні виробництва, індустрія одягу, взуття, харчових продуктів та вин. Найбільша концентрація промислового виробництва характерна для Півночі країни.

Найбільш динамічним промисловим виробництвом в Італії є *машинобудування*. Виробництво *автомобілів* представлене транснаціональною компанією *Fiat Chrysler Automobiles* зі штаб-квартирою в Нідерландах (*мал. 53*). Продукцією компанії є легкові та комерційні автомобілі, мотоцикли, мопеди, велосипеди, будівельні та сільськогосподарські машини, трактори, двигуни. На території Італії компанія працює в Турині. Дочірніми компаніями є *Alfa-Romeo* (Неаполь), *Ferrari* (Мілан), *Lancia*, *Abarth*, *IVECO*. Автоскладальні виробництва автомобілів *Fiat* розміщені у багатьох країнах світу.

Екскаватор *Case Construction*

Комбайн *Case IH*

Мікроавтобус *IVECO Daily*

Легковий автомобіль *Fiat Croma II*

Мал. 53. Продукція концерну Fiat

Італія також відома своєю *електронікою* та *електротехнікою*, зокрема брендами *Candy*, *Indesit*, *De'Longhi*. Відомі італійські бренди з виробництва зброї *Beretta*, *Benelli*.

Хімічна промисловість Італії спеціалізується на випуску барвників, засобів захисту рослин, мінеральних добрив. Найбільш швидкими темпами розвивається нафтохімія (національний нафтогазовий концерн *Eni*), виробництво шин (компанія *Pirelli*), пластмас, синтетичних волокон, фармацевтики, парфумів. Сировиною слугує як місцева сировина, так й імпортна нафта, газ, апатити. Виробництво тонкої хімії зосереджене на північному заході, продуктів перероблення нафти – на північному сході, продуктів неорганічної хімії – у центрі, хімії органічного синтезу та мінеральних добрив – на півдні.

Важливими для італійської економіки є *металургійні виробництва*. Так, країна посідає 8-ме місце у світі та 2-ге в Європі (після Німеччини) за *виробництвом сталі* (2022 р.) та має тенденції до нарощування обсягів виробництва. Чорна металургія працює виключно на імпортній сировині. Це зумовлює її розміщення в портових містах: Таранто (найпотужніший металургійний комбінат Європи), Неаполі, Генуї. Переробні комбінати розміщено у великих індустріальних центрах, де є багато брухту (Турин, Мілан, Венеція). Найбільшими сталеплавильними компаніями є *Techint, Lucchini, Gruppo Riva, Danieli*. *Кольорова металургія* використовує переважно власну сировину. На її родовища зорієнтовано центри з виплавки свинцю, цинку, ртуті, на джерела електроенергії – алюмінію та магнію.

Знайдіть на економічній карті основні промислові центри Італії. Визначте їх спеціалізацію та чинники, що її зумовлюють.

Вагому частку в економіці Італії становить *індустрія моди*. За обсягом виробництва шкіряного взуття та готового одягу Італія посідає 2-ге місце у світі. В індустрії моди працюють всесвітньо відомі компанії, що випускають брендовий одяг марок *Armani, Versace, Dolche&Gabbana, Gucci, Benetton, Diesel, Prada* та ін.

Традиційним для промисловості Італії є *виробництво харчових продуктів* та *вин*, що працює як на власній, так і довізній сировині.

Спеціалізація аграрного сектору. Сільське господарство Італії лише на $^{3}/_{4}$ забезпечує внутрішні потреби в продовольстві. У рамках «спільного ринку» в Італію збільшується імпорт із країн ЄС пшениці, жита, м'яса, молочних продуктів і яєць, що становить конкуренцію для місцевої продукції. Водночас країна постачає на світовий ринок тонни овочів та субтропічних фруктів. Аграрне виробництво представлено в основному дрібними фермами. Через гірський рельєф важко використовувати техніку. За умов проведення державної аграрної політики відбувається перехід на капіталістичну форму господарювання.

Для центральної та південної частин країни характерний *південноєвропейський* (*середземноморський*) *тип* сільського господарства. У його виробничій структурі переважає *рослинництво*. З технічних культур поширені теплолюбні *оливки* та *тютюн* (1-ше місце в Європі за збиранням). Вирощується багато овочевих культур (у т. ч. й у теплицях), фруктів, цитрусових, мигдалю, волоських горіхів, фундука. Овочів в Італії вирощують більше, ніж у Франції, Німеччині та Великий Британії разом. Особливе значення має культура томатів. За збиранням *винограду* країна є світовим лідером (*мал. 54*). Із зернових

культур у цих регіонах вирощують *тверду пшеницю* для виготовлення макаронів. Роль *тваринництва* незначна, передусім через нестачу кормів. Розводять *м'ясне поголів'я худоби, свиней, кіз, овець*.

Мал. 54. Виноградники в Тоскані

На півночі, на Паданській низовині, переважає *середньоєвропейський тип* сільського господарства. Там зосереджено основні площі родючих земель, на яких вирощують *зернові* (*пшеницю, кукурудзу, ячмінь, рис*) і *технічні* (*цукровий буряк, сою*) *культури*. За врожайністю рису Італія поступається лише Китаю. На півночі країни зосереджено половину всіх лук, на яких розводять *велику рогату худобу*.

Характерні риси просторової організації господарства. Північ Італії має потужний промисловий розвиток, а Південь вирізняється найвищим рівнем безробіття. З метою зменшення розриву в рівні економічного розвитку Півночі та Півдня італійський уряд проводить регіональну політику. В рамках регіональної політики з підйому італійського Півдня ще в середині 80-х рр. XX ст. поблизу міста Барі був створений перший у країні технопарк «Новус Ортус».

Зовнішні економічні зв'язки. Для країни характерне негативне сальдо зовнішньої торгівлі. В імпорті переважають сировина, паливо та напівфабрикати, деякі харчові продукти. Водночас Італія експортує автомобілі та інші транспортні засоби, побутову техніку, споживчі товари (взуття, одяг, меблі), фрукти, овочі тощо. Понад 60 % зовнішньоторговельного обігу Італії припадає на країни Євросоюзу, передусім на Німеччину, Францію та Велику Британію. Поза межами Європи країна має значні економічні зв'язки із США та країнами ОПЕК.

Важливе значення мають валютні надходження від туризму, перекази від сезонних робітників, які виїжджають на заробітки до країн Європи та Північної Америки, а також від емігрантів, які постійно проживають за межами Італії. Спостерігається значний приплив у країну іноземного капіталу у формі інвестицій та запозичень.

Міжнародні зв'язки України з Італією. Італія одна із перших у січні 1992 р. визнала суверенітет України. Того ж року в Києві відкрилося італійське посольство. Розпочато співробітництво на рівні малих та середніх підприємств. У зовнішньоторговельному обігу України частка Італії становить 3,9 % (в експорті – 5,2 %, імпорті – 2,6 %).

1. Порівняйте чинники, що визначають місце в міжнародному поділі праці Італії та Франції. 2. Чим вирізняється працересурсний потенціал Італії з-поміж інших високорозвинених країн Європи? 3. Порівняйте системи розселення Італії та інших європейських країн «Великої сімки». 4. Назвіть головні складники третинного та вторинного секторів економіки Італії. 5. Схарактеризуйте територіальні відмінності спеціалізації аграрного сектору Італії. 6. Які характерні риси просторової організації господарства Італії? З чим пов'язані диспропорції в рівні економічного розвитку Півночі та Півдня країни? 7. Поміркуйте, що мають на увазі італійці, які кажуть: «Ми – останні серед перших, але й перші серед останніх».*

§ 18. ПОЛЬЩА

Офіційна назва – *Республіка Польща*
Склад території – *16 воєводств*
Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.*
Офіційна мова – *польська*
Релігія – *християнство (католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Польща – справжній європейський феномен. Її називають «Китаєм Європи», який не припиняє свого динамічного розвитку. Нині Польщу відносять до країн середнього рівня розвитку. Вона посідає 21-ше місце у світі та 9-те в Європі за ВВП. Серед країн Східної Європи Польща поступається за ВВП лише Росії. Польща посідає 21-ше місці у світі та 8-ме в Європі за золото-валютними резервами. Місце Польщі в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 55*). Основні з них: ЕГП, природноресурсний та працересурсний потенціал, інтеграційні процеси в межах ЄС.

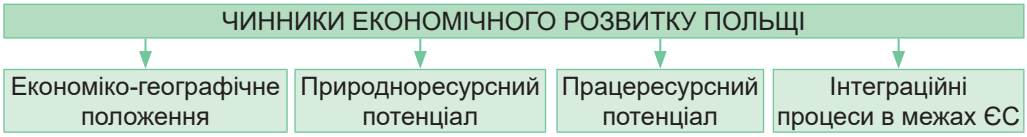

Мал. 55. Чинники, що визначають місце Польщі в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Польща – держава Східної Європи. На заході країна межує з *Німеччиною*. Інші кордони проходять з країнами середнього рівня розвитку: *Чехією, Словаччиною, Литвою*, а також з країнами з перехідною економікою: *Україною, Білоруссю* та *Росією*. Партнерами Польщі в *ЄС* та у військово-політичному блоці *НАТО* є *Німеччина, Чехія, Словаччина* та *Литва*.

Польща розташована на перетині транзитних шляхів сполучення між Західною, Північною та Східною Європою. На півночі має широкий вихід до Балтійського моря (порти *Гданськ, Гдиня, Щецин*). Сприятливим для розвитку країни є наближення до мінерально-сировинних баз Східної Європи: нафтогазових родовищ Росії, залізних руд України, лісових ресурсів Росії та Білорусі.

Природноресурсний потенціал. Більшу частину Польщі займає освоєна людиною *Польська низовина*. 20 % території країни припадає на гори: на південному заході підіймаються давні низькі *Судети*, на півдні – молоді середньовисотні *Карпати* з найвищою частиною *Татрами*. Клімат країни помірний, з надмірним зволоженням і невеликим сезонним коливанням температур.

Порівняйте природноресурсний потенціал Польщі та України.

Польща забезпечена окремими видами *мінеральних ресурсів*. З паливних корисних копалин вирізняються великі поклади *кам'яного* та *бурого вугілля* (*Верхньосілезький* кам'яновугільний басейн), з рудної сировини – родовище *мідних руд* біля м. Легниця. Значними є поклади *поліметалевих руд* у Верхній Сілезії. З нерудних корисних копалин ви-

добувають *самородну сірку* на південному сході, *бурштин, калійну* та *кухонну солі* – на півночі.

Дайте господарську оцінку ЕГП Польщі. Порівняйте ЕГП Польщі та України.

Водні ресурси країни є значними. Найбільшими річками є *Вісла* та *Одра*. Вони судноплавні лише на окремих ділянках. На півночі країни є багато дрібних озер. Цей район називають Мазурським Поозер'ям.

Земельні ресурси Польщі досить різноманітні. На півночі переважають кислі підзолисті та дерново-підзолисті ґрунти, на півдні – родючі бурі лісові. *Лісові ресурси* недостатні.

Рекреаційними ресурсами вирізняються Балтійське узбережжя та північне Поозер'я. Польські міста *(Краків, Варшава)* приваблюють туристів історичними пам'ятками. Процвітають гірськолижні курорти.

Працересурсний потенціал. Для *демографічної ситуації* Польщі характерний I тип відтворення населення. Народжуваність у країні є низькою – 7,0 особи/тис. Смертність перевищує народжуваність (10,7 особи/тис). Через те спостерігається депопуляція: від'ємний природний приріст -3,7 осіб/тис. Середній вік населення – 41,9 року. Середня тривалість життя – 78,76 року. Статево-вікова піраміда має ознаки скорочувального типу (*мал. 56*). Чисельність працездатного населення удвічі є більшою, ніж дітей та літніх людей разом.

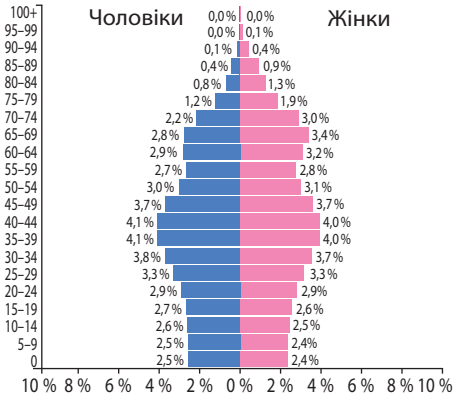

Мал. 56. Статево-вікова піраміда Польщі, 2023 р.

Для країни характерне *негативне сальдо міграцій* або близьке до нуля. Багато поляків працюють у сусідніх розвинених країнах Європи. Водночас Польща є привабливою для імміграції з України, Молдови, країн Азії.

Польща достатньо забезпечена трудовими ресурсами (*мал. 57*). Польщі вдалося залучити понад 2 тис. іноземних компаній для організації виробничої діяльності. Через це країна посіла 3-тє місце в ЄС за числом робочих місць.

Повоєнний перегляд кордонів і численні міграції призвели до того, що сучасна Польща є однією з найбільш *однонаціональних країн* світу: 96,7 % її населення становлять *поляки*. Незначну частку становлять німці, білоруси, українці, цигани.

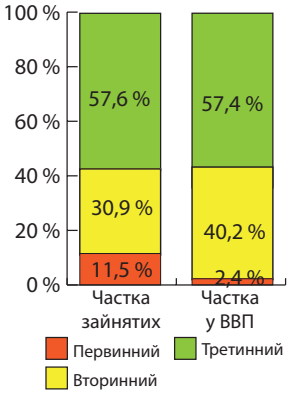

Мал. 57. Значення секторів економіки Польщі, 2021 р.

Вплив інтеграційних процесів у ЄС на розвиток польської економіки. Після вступу до Європейського Союзу 2004 р. Польща переорієнтувала свою економіку на внутрішній ринок ЄС. Машинобудування та виробництво тканин поступилися місцем виробництву харчових продуктів, індустрії одягу та взуття, хімічним виробництвам. Посилилося значення видобування

мінеральних ресурсів і металургії. Зросло експортне значення польського аграрного сектору.

1. Порівняйте структуру зайнятості населення Польщі (*мал. 57*) та однієї з європейських країн «Великої сімки». **2.** Які спільні проблеми використання трудових ресурсів мають Україна та Польща?

Щорічне зростання ВВП країни становить майже 3,5 %. За результатами 2016 р. співвідношення ВВП Польщі щодо інших високорозвинених країн Європи перевищило 70 %. Польща має великий внутрішній споживчий ринок. Тому експорт країни менший 40 % ВВП. Середній та малий бізнес, частка якого – майже половина ВВП, визначають темпи його зростання.

Система розселення. Польща має високу *густоту населення* – 127,6 особи/км². Максимальних значень цей показник сягає у Верхній Сілезії – близько 700 осіб/км². *Рівень урбанізації* високий – 60 %. Історично в країні склалася поліцентрична система міського розселення. Найбільшими містами країни є *Варшава* (1,7 млн осіб), *Краків* (756 тис. осіб), *Лодзь* (740 тис. осіб), *Вроцлав* (633 тис. осіб) і *Познань* (553 тис. осіб). Навколо міст утворилися міські агломерації. Найбільшими серед них є *Верхньосілезька* (охоплює близько 20 міст), *Гдансько-Гдинська, Варшавська, Лодзинська*, *Краківська.*

Особливості структури економіки країни. Після 45 років планової економіки Польщі темпи інфляції сягали майже 640 %. Відчувався дефіцит товарів першої необхідності. 1989 р. була створена експертна комісія під орудою міністра фінансів Лешека Бальцеровича, яка підготувала план реформ з переходу від планової до ринкової економіки. План Бальцеровича, або «шокова терапія», передбачав реформи з приватизації державних підприємств, підтримку малого та середнього бізнесу, лібералізацію цін. Країні була надана допомога Міжнародного валютного фонду (МВФ) для стабілізації економіки та Всесвітнього банку для модернізації підприємств. Внаслідок цього спад в економіці та рівень життя населення з 1992 р. змінилися стабільним підйомом.

Нині Польща – це *індустріально-аграрна країна* з ринковою економікою. Істотну частку (понад 70 %) становить приватний сектор економіки. За час проведення реформ було ліквідовано неринкові форми товарообігу, ефективно діє антимонопольне законодавство.

Прискорений розвиток третинного сектору. Сучасна транспортна система країни. Провідними видами діяльності в третинному секторі Польщі є транспорт, внутрішня та міжнародна торгівля, побутові послуги. За роки реформування економіки зросла роль фінансових послуг, готельного бізнесу, громадського харчування. Щорічно зростає число туристів в гірських районах та на узбережжі Балтійського моря.

У країні сформувалася інтегрована транспортна система *наземного транспорту*, що складається з автомобільних, залізничних і річкових шляхів. 85 % усіх вантажів перевозять вантажні автомобілі. Територією країни проходять транзитні автомагістралі, що з'єднують європейські країни з азійськими. Залізничні дороги є власністю держави. Швидкісними залізницями з'єднано найважливіші транспортні вузли країни: Варшаву, Вроцлав, Познань, Гданськ. У Польщі добре розвинене річкове судноплавство, що має зв'язок з Балтійським морем.

Першочергового значення для зв'язків Польщі зі світом набули *морські порти*: Гданськ, Щецин, Гдиня, Свіноуйсьце. Польща має великі морські торговий та рибальський флоти. *Авіаційний транспорт* важливий лише в зовнішніх пасажироперевезеннях. Найбільшим польським аеропортом є варшавський аеропорт «Окенце».

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Зростанню ВВП Польщі сприяє особлива увага держави до розвитку та модернізації промислових виробництв (*мал. 58*).

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ ПОЛЬЩІ

ВТОРИННИЙ СЕКТОР

- Машинобудівні виробництва
- Металургія
- Хімічні виробництва
- Видобування мінеральних ресурсів
- Індустрія одягу, взуття
- Виробництво харчових продуктів

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР

- Рослинництво: *фрукти, овочі, ягоди, зернові, картопля, цукровий буряк*
- Тваринництво: *свині, молочно-м'ясна велика рогата худоба, домашня птиця, вівці*

Мал. 58. Головні складники економіки Польщі

Польське *машинобудування* зазнало змін. У ньому зберігається частка старих металомістких видів виробництва, продукцією яких є дорожньо-будівельна техніка, турбіни та котли для електростанцій. У Варшаві, Познані, Любліні працюють дочірні підприємства автомобільних транснаціональних корпорацій «Форд», «Фольксваген», «Опель», «Деу», *Fiat Chrysler Automobiles*. У польське електротехнічне машинобудування та електроніку проникли транснаціональні корпорації «Філіпс», «Сіменс». Польська фірма *Brilux* виробляє освітлювальні прилади, компанія *Zelmer* – побутову техніку. Польща випускає пасажирські й товарні вагони, локомотиви (Вроцлав, Познань, Зелена Гура). Поблизу моря сконцентровано центри суднобудування: Гданськ, Гдиня, Щецин. Значення машинобудування поступилося першістю виробництву палива та енергії, а також харчових продуктів.

Роль металургії зростає. *Чорна металургія* працює на власному коксівному вугіллі та переважно імпортних рудах. Найбільші металургійні комбінати зосереджено у Верхній Сілезії. За виплавкою сталі Польща посідає 18-те місце у світі та 7-ме в Європі. Старі металургійні підприємства зазнали реконструкції і переведення на сучасні технології. *Кольорова металургія* представлена виплавкою з власної сировини міді та срібла (Легниця), за обсягом яких Польща посідає 1-ше місце в Європі. У Верхній Сілезії плавлять з місцевих руд свинець і цинк.

Польща входить до десятки європейських країн за кількістю продукції *хімічної промисловості*. Країна відома виробництвом парфумів, синтетичного каучуку, автомобільних покришок, синтетичних волокон, пластмас. Польська компанія *Polpharma SA* входить до десятки найкращих фармацевтичних виробників світу.

Порівняйте виробничу структуру промисловості Польщі та України. Поміркуйте, у яких промислових виробництвах Україна може скласти конкуренцію Польщі.

Важливим у польській промисловості залишається *видобування мінеральних ресурсів,* особливо кам'яного вугілля та мідних руд.

Польське *виробництво харчових продуктів* відоме на ринках Європи. Особливо вирізняються молочне, м'ясопереробне, плодоовочеве, цукрове, кондитерське, борошномельне виробництва.

Спеціалізація аграрного сектору. Аграрний сектор – один з найважливіших виробництв Польщі (2,4 % ВВП). Економічні реформи наприкінці 80-х рр. XX ст. зміцнили приватний сектор на селі. Колишні великі радгоспи були подрібнені та приватизовані. За допомогою Всесвітнього банку на селі створено сучасну інфраструктуру, модернізовано механізацію виробництва.

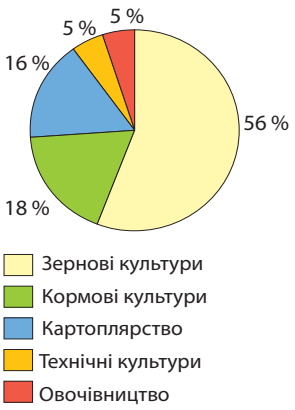

Мал. 59. Структура сільгоспугідь у рільництві Польщі

Рослинництво є основним аграрним виробництвом у Польщі. Країна – один з найбільших у Європі виробників жита, цукрового буряку, картоплі. Освоєно виробництво заморожених овочів, свіжих яблук та яблучних консервів, свіжої полуниці. У рільництві найбільші площі зайнято під зерновими культурами (*мал. 59, 60*). На північному сході поширено посіви картоплі, жита, вівсу та льону, у центрі та на півдні – пшениці, цукрового буряку, хмелю. Навколо Варшави та у Прикарпатті поширене садівництво.

Мал. 60. Збирання полуниці в Польщі

У *тваринництві* переважає свинарство. Також розводять молочно-м'ясну велику рогату худобу, домашню птицю, вівці, бджоли, рибу.

Характерні риси просторової організації господарства. Розміщення господарства Польщі є достатньо рівномірним. Більша територіальна концентрація промисловості притаманна південній частині країни – *Верхній Сілезії*. У цьому регіоні сконцентровано найбільші підприємства добувної промисловості, металургії, машинобудування, хімічної промисловості.

Зовнішні економічні зв'язки. Польща активно підтримує зовнішні економічні зв'язки з багатьма країнами світу. Більша частина її товарообігу припадає на країни ЄС та держави Східної Європи. Для країни характерне позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.

На світовий ринок Польща експортує мінеральну сировину (вугілля, мідні руди), сталь, хімікати, деякі машини та обладнання, харчові продукти, а також живу худобу. Польська побутова техніка, одяг та взуття орієнтовано на ринки країн Східної Європи. Найбільшу частку в імпорті Польщі складає постачання сирої нафти та природного газу, а також автомобільних запчастин. Щорічно зростає імпорт технологій та робочої сили. Польща є перспективною державою для іноземного інвестування завдяки низькому ризику фінансової кризи.

Міжнародні зв'язки України з Польщею. Усебічні зв'язки нашої держави з Польщею мають важливе значення. Це зумовлено спільні-

стю політико-стратегічних інтересів, активним співробітництвом у всіх сферах суспільного життя між двома державами. Польща підтримує інтеграційні прагнення України щодо НАТО та Європейського Союзу.

У товарообігу між країнами польський експорт перевищує імпорт. Зв'язки між країнами розвиваються у сільському господарстві та переробці його продукції, машинобудуванні, енергетиці, військово-промисловому комплексі, фармації. Серед країн ЄС Польща посідає 2-ге місце в зовнішньоторговельному обігу України (після Німеччини).

Складіть схему товарообігу між Польщею та Україною.

1. *Які переваги ЕГП Польщі визначають її місце в міжнародному географічному поділі праці?* **2.** *Дайте господарську оцінку природноресурсного потенціалу Польщі.* **3.** *Порівняйте працересурсний потенціал Польщі та Італії.* **4.** *Порівняйте структуру економіки країни Польщі та європейських країн «Великої сімки».* **5.** *Яких змін зазнали промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Польщі в результаті реформування економіки країни?* **6.** *Яку спеціалізацію має аграрний сектор Польщі?* **7*.** *Які причини економічного успіху Польщі?*

§ 19. РОСІЯ

Офіційна назва – *Російська Федерація (РФ), Росія*
Склад території – *83 суб'єкти: 21 республіка, 46 областей, 9 країв, 4 автономні округи, 1 автономна область, 2 міста федерального значення: Москва, Санкт-Петербург*
Член міжнародних організацій – *ООН, СНД, ЄврАзЕС та ін.*
Офіційна мова – *російська*
Релігії – *християнство (православ'я), мусульманство, буддизм (ламаїзм)*

Місце країни у світі та регіоні. Російська Федерація (РФ) – в міжнародно визнаних кордонах є найбільшою за площею державою світу.

Росія – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН. Країна має найбільший запас зброї масового ураження, паритет з яким мають лише США. Російські збройні сили за чисельністю та рівнем військового бюджету є п'ятою армією у світі. В останні десятиріччя РФ була ініціатором війн у Сирії та на територіях низки країн колишнього Радянського Союзу. Після повномасштабного вторгнення в Україну 2022 року уряди України, Литви та Сейм Латвії визнали Росію державою-терористом, а Європарламент – державою-спонсором тероризму. РФ здійснює пропаганду війни засобами масової інформації з активним залученням керівництва країни та наближених до нього політичних діячів та науковців.

Росія належить до країн з перехідною економікою. Країна посідає 11-те місце у світі за ВВП, 5-те місце у світі за золото-валютними резервами. Місце Росії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників: ЕГП, природноресурсний та працересурсний потенціал, політична система (*мал. 61*).

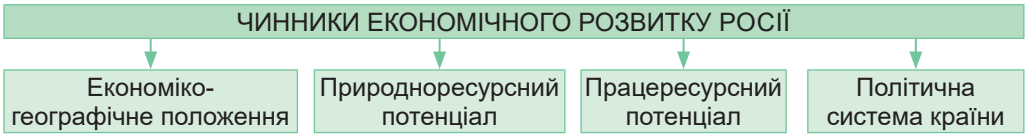

Мал. 61. Чинники, що визначають місце Росії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Росія має особливе географічне положення: $^1/_3$ її території географічно розташована в Східній Європі, $^2/_3$ – у Північній Азії. Межує по суходолу з 14-ма країнами, що мають різний рівень економічного розвитку. Найдовший кордон – з *Казахстаном* (7 598,6 км), найкоротший – з *КНДР* (39,4 км).

Користуючись політичною картою, визначте країни, з якими межує Росія. Пригадайте, до яких соціально-економічних типів країн вони належать.

Визначте переваги та недоліки ЕГП Росії. Дайте господарську оцінку ЕГП країни. Поміркуйте, величезна площа Росії – це її недолік чи перевага.

Більшість країн-сусідів є нейтральними позаблоковими державами. До військово-політичного блоку НАТО входять *Норвегія, Естонія, Латвія, Литва* та *Польща*. Про вступ до НАТО проголосила *Фінляндія*. *Китай* є ядерною державою.

$^2/_3$ кордонів Росії – морські. Вона має вихід до морів трьох океанів та омивається водами 14 морів. Морські транспортні коридори пов'язують Росію з країнами ЄС, США, Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

Природноресурсний потенціал. *Природні умови* Росії різноманітні. У *рельєфі* переважають рівнини, що займають 70 % площі. Є гори різного віку: від давніх зруйнованих до молодих сейсмічно активних.

Росія розміщена у чотирьох кліматичних поясах. З півночі на південь *клімат* змінюється: від арктичного та субарктичного до помірного та субтропічного. У помірному поясі з заходу на схід клімат змінюється від помірноконтинентального, континентального, різко континентального до мусонного. Зволоження зменшується з віддаленням від Атлантичного океану. Значні площі займає багаторічна мерзлота.

З'ясуйте, наскільки сприятливими є природні умови Росії для розвитку її економіки. Визначте найбільш комфортні для проживання та господарської діяльності території, а також райони з екстремальними умовами.

Країна багата на *мінеральні ресурси*. Росія має поклади усіх видів паливної сировини. Світового значення поклади *нафти* та *природного* газу сконцентровано в *Західносибірському* та *Волго-Уральському басейнах*. *Кам'яне вугілля* зосереджено у *Кузнецькому басейні* та кількох басейнах у Східному Сибіру та на Далекому Сході. Значними є родовища *бурого вугілля* та *торфу*.

Серед рудної сировини є значні запаси *залізної руди* (Кольсько-Карельська група родовищ, Курська магнітна аномалія – КМА, гори Південного Сибіру, виснажені поклади Уралу), *мідно-нікелевих*, *хромових*, *олов'яних, поліметалевих руд*, *бокситів*, *золота*.

Істотними є поклади нерудних корисних копалин: *апатитів*, *калійної* та *кухонної солей*, *графіту, алмазів*, *піриту, азбесту*,

бурштину. Багата мінерально-сировинна база забезпечує роботу власної добувної та переробної промисловості.

З'ясуйте, яку спеціалізацію господарства Росії зумовлюють її природні ресурси.

Країна багата на *водні ресурси*. У країні зосереджено найбільші у світі запаси прісних вод. Більшість річок є повноводними протягом року. Величезний гідроенергопотенціал мають сибірські річки, особливо Єнісей та Ангара.

Найбільш родючі чорноземні *ґрунти* розміщені на півдні Східноєвропейської та Західносибірської рівнин. Більшу частину Центральної Росії займають кислі підзолисті ґрунти, Сибіру та Далекого Сходу – мерзлотно-тайгові.

Країна має колосальні запаси *лісових ресурсів*, що є найбільшими у світі. Основну частину дерев становлять цінні хвойні породи: сосна, ялина, модрина, кедр. Однак їх освоєння стримує розташування лісонадлишкових районів (Сибіру, Далекого Сходу) у важкодоступних щодо транспорту умовах.

Унікальними є *рибні* запаси країни. Особливо вирізняються ними Охотське, Баренцове та Каспійське моря.

Працересурсний потенціал. Для Росії характерний I тип відтворення населення. Рівень народжуваності становить 8,26 особи/тис., смертності 13,36 особи/тис. Природний приріст від'ємний: -5,1 особи/тис. Середній вік населення становить 40,3 року. Показник середньої тривалості життя – 72,44 року. Статево-вікова піраміда Росії має ознаки стабілізації кількості населення (*мал. 62*).

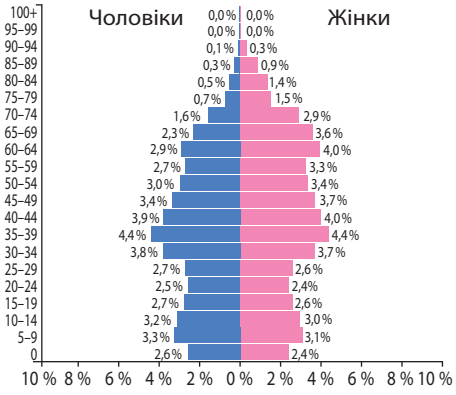

Мал. 62. Статево-вікова піраміда Росії, 2023 р.

Для Росії характерне *позитивне сальдо міграцій*. Спостерігається приплив робітників із сусідніх країн до промислових районів Росії, особливо до нафтогазових родовищ і територій лісозаготівлі. В країні перебуває понад 300 тис. біженців з українського Донбасу.

1. За статево-віковою пірамідою (*мал. 62*) порівняйте співвідношення жіночого та чоловічого населення різних вікових груп. Поясніть одержані дані. **2.** Обчисліть частку працездатного населення Росії. Порівняйте її з частками дітей та літніх людей. З'ясуйте, наскільки високим є соціальне навантаження для суспільства.

Трудові ресурси в Росії характеризуються високим рівнем освіти та низькою вартістю робочої сили. У третинному секторі економіки Росії зайнято менше людей, ніж у більшості країн Європи, а в первинному та вторинному – більше (*мал. 63*).

Національний склад населення. Росія – *багатонаціональна країна*, в якій налічується понад 160 націй та народностей (*мал. 64*). Більшість населення становлять *росіяни* (77,7 %). Головними районами

проживання національних меншин є Урал *(татари, башкири, чуваші, мордва, марійці, удмурти)*, Кавказ *(чеченці, аварці, інгуші, осетини, черкеси)*, Європейська Північ *(карели, комі, саамі)*, Сибір та Далекий Схід *(якути, евенки, ненці, ханти, мансі, чукчі, буряти)*. Дані останніх переписів населення Росії засвідчують, що в країні спостерігається зменшення частки «європейських» народів.

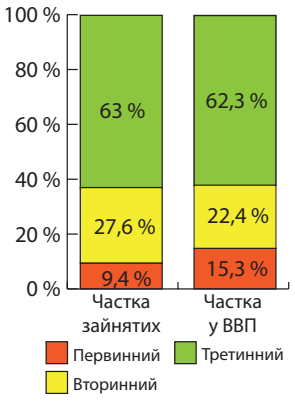

Мал. 63. Значення секторів економіки Росії, 2021 р.

Державною мовою є російська. Народи Росії говорять більш ніж 100 мовами та діалектами. Кожна республіка має право на запровадження у своїх межах національної мови як другої офіційної.

Українська діаспора в Росії. У Росії сформувалася найчисленніша у світі українська діаспора. За офіційними російськими джерелами, вона становить 1,9 млн осіб. Насправді українська діаспора в Росії може становити близько 5 млн осіб, людей українського походження – від 7 до 10 млн. Найбільш населеними українцями регіонами Росії є: *Слобожанщина* (області, що межують з Україною), *Малиновий Клин* (Кубань), *Жовтий Клин* (Поволжя), *Сірий Клин* (Західний Сибір), *Зелений Клин* (Приморський і Хабаровський краї, Сахалінська й Амурська області).

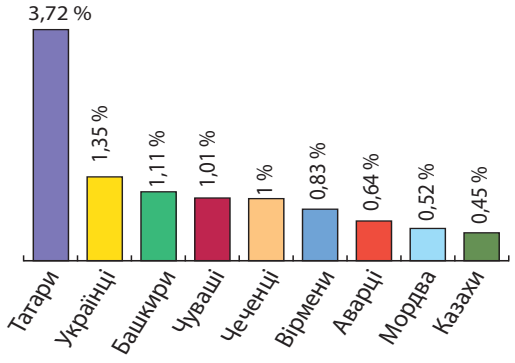

Мал. 64. Найчисленніші етнічні та національні меншини в Росії (за даними перепису 2010 р.)

Триває швидка асиміляція українців. Відбувається переслідування російською владою українських організацій та культурних закладів: зупинено діяльність Українського освітнього центру, ліквідовано Бібліотеку української літератури в Москві.

Система розселення. Росія має низький показник *середньої густоти населення* – 8,5 осіб/км². $^3/_4$ населення проживає в європейській частині країни, де найбільш сприятливі природні умови. Найщільніше заселено Центральну Росію та Північний Кавказ (до 100 осіб/км²). В азійській частині Росії населення зосереджене на півдні уздовж Транссибірської магістралі та на території Кузнецького вугільного басейну. На значних площах Сибіру та Далекого Сходу майже немає постійних жителів. *Рівень урбанізації* високий – 74,8 %.

1. Поясніть, які причини зумовили наявність численної української діаспори в різних регіонах Росії. **2.** Підготуйте інформацію про українську діаспору одного з російських регіонів.

У країні є 15 міст-мільйонерів, з яких 10 розташовані у європейській частині. Найбільшими містами Росії є *Москва* (12,4 млн осіб) і *Санкт-Петербург* (5,3 млн осіб).

Політична система та особливості економіки Росії. На думку американського політолога Александра Мотиля, путінський режим – «це не просто авторитарний, це фашистський режим, з культом сильного лідера, і в цьому він подібний до режиму Муссоліні в Італії. Це надмірна централізація влади, за якої рішення приймає одна людина. Весь апарат держуправління стає заручником волі однієї людини».

Політичний режим Росії використовує механізм створення зони «замороженого конфлікту», щоб не допустити країни Східної Європи до зближення із Заходом. Так було зроблено на території Молдови (Придністров'я) та Грузії (Абхазія, Південна Осетія). Окрім того, уперше після Другої світової війни Росія змінила визнані світовою спільнотою державні кордони, окупувавши український Крим та Севастополь. В РФ внаслідок повномасштабної війни проти України відбувається *мілітаризація економіки* – збільшення військового сектору в загальній структурі національного господарства на шкоду іншим сферам.

США запровадили економічні санкції проти військово-промислового комплексу Росії задля того, щоб зруйнувати російську військову машину та ланцюги її постачання. Зокрема, під санкції США потрапила російська корпорація «Тактичне ракетне озброєння», яка є головним виробником зброї для російської армії. ВПК Росії зазнав труднощів із виробництвом високоточних керованих боєприпасів. Через санкції Росія не зможе виробляти сучасне озброєння, зокрема гіперзвукові авіаційні ракетні комплекси «Кинджал», які здійснили кілька ударів по території України. Через неспроможність забезпечити власну армію сучасним озброєнням РФ звертається за військовою допомогою до інших країн, зокрема Ірану та КНДР. Росія не зможе «поставити на конвеєр» виготовлення іранських «Шахедів», адже вони на 70% складаються з імпортних деталей.

Обмежувальні політичні й економічні заходи були введені провідними країнами світу щодо РФ та низки російських осіб і організацій, через військове вторгнення в Україну. Зокрема введено заборону на залучення великими російськими компаніями фінансування на ринках розвинених країн, а також на імпорт до Росії технологій та обладнання для перероблення нафти, обмеження можливості російських компаній вести розрахунки в доларах США, євро, британських фунтах та японських єнах. Також запроваджені обмеження на імпорт високотехнологічної продукції. До «чорного списку» ЄС, який передбачає заборону на постачання товарів і технологій, а також надання фінансової допомоги, потрапили такі компанії військово-промислового комплексу РФ: «Уралвагонзавод», концерн «Калашников», «Алмаз-Антей», авіабудівні та суднобудівні корпорації, включаючи «МіГ», «Гелікоптери Росії», «Сухий», «Туполєв», ОСК, компанії космічного сектора, включаючи ракетно-космічний центр «Прогрес» та інші. Євросоюз, США та Канада повністю закрили свій повітряний простір для будь-яких

літаків, що належать, зареєстровані або контрольовані з Росії, у тому числі для приватних літаків олігархів.

Росія – індустріально-аграрна країна. Її економіка має надмірну спрямованість на видобуток мінеральних ресурсів та гостру залежність від експорту кількох їх видів (передусім природного газу й нафти), що забезпечує левову частку прибутків держави. При цьому потреба в товарах народного вжитку задовольняється завдяки імпорту, а власне переробне виробництво розвивається недостатньо. Через російську військову агресію в Україні діє заборона ЄС на імпорт російської нафти, що доставляється морем. Доступним лишається трубопровідне постачання. ЄС приєднався до механізму обмеження цін на російську нафту (на рівні 60 доларів за барель), запропонованому спочатку США та схваленому країнами G7. Мета цього – скоротити доходи від експорту енергоресурсів з Росії та одночасно уникнути зростання цін на нафту, якщо припинення поставок призведе до тимчасового дефіциту палива на ринку.

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій організації господарства Росії помітні великі диспропорції. В *європейській частині* сконцентровано майже 80% населення, 85% промислової та сільськогосподарської продукції. Там працює 90% наукового потенціалу держави. Близько половини ВВП країни дають лише 5 регіонів, 3 з яких розміщені в європейській частині країни. Найбільш праце- та наукомісткі виробництва забезпечують майже 30% ВВП країни: Москва й Московська область (25% ВВП) та Санкт-Петербург (майже 4% ВВП). В *азійській частині* країни (крім півдня) переважають добувна промисловість та лісове господарство. Тут по 10% ВВП дають завдяки видобутку мінеральної сировини Ямало-Ненецький та Ханти-Мансійський автономні округи. Основна частина населення сконцентрована в комфортних для життя південних частинах Сибіру та Далекого Сходу.

1. *Які особливості ЕГП та природноресурсного потенціалу визначають спеціалізацію економіки Росії?* **2.** *Порівняйте працересурсний потенціал Росії та високорозвинених країн Європи.* **3.** *Схарактеризуйте національний склад населення Росії.* **4.** *Що таке мілітаризація економіки? Як вона впливає на економічний стан Росії?* **5.** *Назвіть характерні риси просторової організації господарства Росії. З чим вони пов'язані?* **6*.** *Поміркуйте, якими заходами міжнародна спільнота в сучасному світі здатна протистояти агресивним намірам окремих країн та сприяти збереженню миру та стабільності на планеті.*

Розділ II АЗІЯ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

§ 20. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АЗІЇ

Особливості ЕГП Азії. Регіон Азія (за геосхемою ООН) є другим за площею (після Америки) та першим за кількістю населення регіоном світу. Його територія майже у 1,5 раза перевищує площу Європи й становить 32,7 млн км², або 22 % суходолу. Там проживає майже 4,8 млрд осіб, тобто 59,1 % населення планети, а виробляється 37,8 % світового ВВП (*мал. 65*). Протягом XX – XXI ст. населення Азії зросло у 4 рази. Усі суверенні країни Азії є членами ООН.

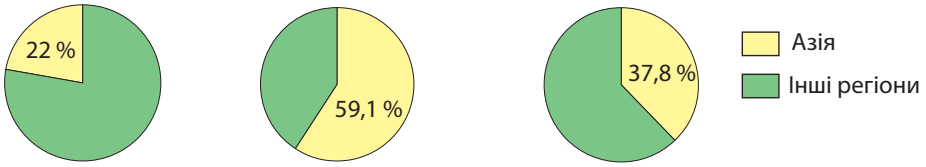

Частка Азії в площі світу | Частка Азії в населенні світу, 2021 р. | Частка Азії у ВВП світу, 2022 р.

Мал. 65. Місце регіону Азія у світі

Транспортно-географічне положення азійського регіону має багато позитивних ознак. По-перше, Азія розташована на перетині важливих міжнародних транспортних шляхів. Регіон має вихід до трьох океанів: Тихого, Індійського та Атлантичного. В Азії працює понад 40 морських портів-велетнів, у т. ч. 11 – у Китаї, 7 – в Японії, 6 – у Республіці Кореї, 4 – в Індії. Три найбільші у світі з них – *Шанхай*, *Сінгапур*, *Тяньцзінь*. Деякі азійські країни мають острівне положення, є країни-архіпелаги. По-друге, в Азії існує 13 континентальних країн, що розташовані всередині материка і не мають виходу до моря. Це може значно стримувати їх економічне зростання. Низка континентальних країн Азії має вихід до Каспійського моря-озера. По-третє, ряд країн Азії сусідять, що сприяє активізації економічних зв'язків.

Порівняйте частку Азії та Європи в площі, кількості населення та ВВП світу. Зробіть висновки з одержаних даних.

Сприятливою рисою *сусідського положення* країн є партнерські відносини в політичних і економічних міжнародних угрупованнях. Найбільш перспективним з них є *форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва*. Членом вій-

1. Використовуючи політичну карту світу, наведіть приклади азійських країн, що мають приморське, півострівне, острівне положення, країни-архіпелаги та континентальні країни. **2.** Порівняйте транспортно-географічне положення країн, що розташовані в різних частинах Азії.

ськово-політичного блоку *НАТО* є *Туреччина*. Країни західної частини Азії наближені до Європейського регіону, що сприяє налагодженню активних економічних зв'язків з цією розвиненою частиною світу.

Проаналізувавши особливості ЕГП різних частин Азії, назвіть країни з найбільш сприятливим та найбільш проблемним для їх економічного розвитку розташуванням.

Еколого-географічне положення різних азійських країн неоднакове. Екологічно «чистими» є південно-східні та центральні частини Азії. Територіями екологічної кризи є промислові райони *Японії, Північно-Східного Китаю, Східної Індії, країн Перської затоки, Казахстану*. Район *Приаралля*, який охоплює території *Казахстану, Узбекистану* та *Туркменістану*, є зоною екологічної катастрофи.

Райони збройних конфліктів і проявів тероризму. Характерною ознакою *політико-географічного положення* азійського регіону є наявність багатьох осередків політичної нестабільності, значна частина яких пов'язана з колоніальним минулим. Більшість збройних конфліктів мають національне або релігійне підґрунтя.

З повоєнних років триває протистояння між *Ізраїлем* та *Палестинською автономією,* між грецькою та турецькою громадами на *Кіпрі.* Періодично спалахують конфлікти між *Індією* та *Пакистаном.* Не розв'язане питання *курдів* – народу, який живе на межі трьох країн: Туреччини, Іраку та Ірану й прагне створити власну державу. Не встановлено миру в *Афганістані* та *Таджикистані,* де не вщухає війна після виведення радянських військ. Афганістан перетворився на центр виробництва наркотиків, «експорту» тероризму, підготовки ісламських екстремістів для бойових дій в інших державах.

Відстоюючи свої т. зв. геополітичні інтереси, Росія та США неодноразово розв'язували військові дії в різних країнах Азії, зокрема у В'єтнамі, Іраку, Сирії. Новим осередком геополітичного впливу стає *Китай*.

1. Дайте оцінку політико-географічного положення (ПГП) Азійського регіону. **2.** Чи впливає ПГП на встановлення економічних зв'язків між країнами?

В Азійському регіоні є держави, що мають ядерну зброю. До «старих» ядерних держав належить *Китай*. Згодом з'явилися «молоді» ядерні держави: *Індія* та *Пакистан. КНДР* оголосила про випробовування ядерної зброї на її території. Нині ядерна зброя є й в *Ізраїлю*.

Склад регіону. За класифікацією ООН, до регіону Азія відносять 47 суверенних держав (*табл. 6*). На відміну від Європи в Азії існує багато великих за площею країн. Дві з них, *Китай* та *Індія*, належать до групи найбільших (понад 3 млн км^2). Територія Китаю майже така, як всієї Європи (без європейської частини Росії), а Індії – як всіх країн Західної, Північної та Південної Європи разом. Існують і карликові держави: *Сінгапур* (720 км^2), *Бахрейн* (701 км^2) та *Мальдіви* (298 км^2).

Кількість населення двох країн Азії – Китаю та Індії – становить понад 1,3 млрд осіб у кожній. Ще в п'яти азійських державах мешкає понад 100 млн осіб (*знайдіть їх назви за табл. 6*). За ВВП лідерами є *Китай, Японія, Індія* та *Республіка Корея*, а за ВВП на 1 особу – *Катар, Сінгапур, Ізраїль* та *Японія*.

Країни Азії

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
1	Азербайджан (*Баку*)		86,6 / 10,5	76,6 / 7 295,2	91	ПзР	У	8
2	Афганістан (*Кабул*)		652,9 / 43,4	14,5 / 334,1	180	ПзР	У	7
3	Бангладеш (*Дакка*)		148,5 / 174,7	446,3 / 2 554,7	129	ПлР	У	7
4	Бахрейн (*Манама*)		0,778 / 1,5	44,7 / 29 800	35	КМ	У	6
	Британська територія в Індійському океані		0,06 / 0,003	–	–	Залежна територія		«Заморська територія» Великої Британії
5	Бруней (*Бандар-Сері-Бегаван*)		5,8 / 0,46	15,1 / 32 826,1	51	АМ	У	4
6	Бутан (*Тхімпху*)		38,4 / 0,79	2,9 / 3 670,9	127	КМ	У	7
7	В'єтнам (*Ханой*)		331,3 / 99,5	433,7 / 4 358,8	115	ПлР	У	9
8	Вірменія (*Єреван*)		29,7 / 2,8	24,2 / 8 642,9	85	ПзР	У	8
	Гонконг / Сянган (КНР) (*Гонконг / Сянган*)		1,1 / 7,5	377,0 / 50 266,7	4	Спеціальний адміністративний район Китаю		3
9	Грузія (*Тбілісі*)		69,7 / 3,7	30,5 / 8 243,2	63	ЗР	У	8
10	Ємен (*Сана*)		527,9 / 35,2	18,4 / 494,3	183	ПзР	У	7
11	Ізраїль (*Тель-Авів*)		22,1 / 9,3	509,5 / 54 784,9	22	ПлР	У	Високорозвинена країна; переселенська країна
12	Індія (*Нью-Делі*)		3287,6 / 1441,7	7000 / 4 855,4	132	ПлР	Ф	6
13	Індонезія (*Джакарта*)		1910,9 / 279,8	1371,2 / 4 900,6	114	ПзР	У	3
14	Ірак (*Багдад*)		435,1 / 46,5	254,4 / 5 471	121	ПлР	Ф	4
15	Іран (*Тегеран*)		1630,8 / 89,8	403,5 / 4 493,3	76	ПзР	У	4
16	Йорданія (*Амман*)		89,3 / 11,4	51,0 / 4 473,7	102	КМ	У	6
17	Казахстан (*Астана*)		2724,9 / 19,8	260,5 / 13 156,6	56	ПзР	У	8
18	Камбоджа (*Пномпень*)		181,0 / 17,1	41,9 / 2 450,3	146	КМ	У	7

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
19	Катар (*Доха*)		11,6 / 2,7	234,2 / 86 740,7	42	АМ	У	4
20	Киргизстан (*Бішкек*)		199,9 / 6,8	12,8 / 1 882,4	118	ПлР	У	8
21	Китай (КНР) (*Пекін*)		9600,0 / 1425,2	20000 / 14 033,1	79	ПлР	У	9
22	Кіпр (*Нікосія*)		92,5 / 1,3	32,2 / 24 769,2	29	ПлР	У	2
23	КНДР (*Пхеньян*)		120,5 / 26,2	Немає даних	Немає даних	ПлР	У	9
	Кокосові острови (*Вест-Айленд*)		0,014 / 0,0005	–	–	Залежна територія		«Зовнішня територія» Австралії
24	Кувейт (*Ель-Кувейт*)		17,8 / 4,3	161,8 / 37 628	50	КМ	У	4
25	Лаос (*В'єнтьян*)		236,8 / 7,7	15,2 / 1 974	140	ПлР	У	7
26	Ліван (*Бейрут*)		10,5 / 5,2	21,8 / 4 192,3	112	ЗР	У	6
27	М'янма (*Найп'їдо*)		676,6 / 55,0	64,5 / 1 172,7	149	ЗР	У	7
	Макао / Аоминь (КНР) *Макао / Аоминь)*		0,033 / 0,7	47,1 / 67 285,7	Немає даних	Спеціальний адміністративний район Китаю		3
28	Малайзія (*Куала-Лумпур*)		330,6 / 34,7	415,6 / 11 976,9	62	КМ	Ф	3
29	Мальдіви (*Мале*)		0,3 / 0,52	6,7 / 12 884,6	90	ПзР	У	6
30	Монголія (*Улан-Батор*)		1564,1 / 3,5	19,9 / 5 685,7	96	ЗР	У	8
31	Непал (*Катманду*)		147,2 / 31,2	41,0 / 1 314,1	143	ПлР	Ф	7
32	ОАЕ (*Абу-Дабі*)		71,0 / 9,6	504,2 / 52 520,8	26	КМ	Ф	4
33	Оман (*Маскат*)		309,9 / 4,7	109,1 / 23 212,8	54	АМ	У	6
34	Пакистан (*Ісламабад*)		796,1 / 245,2	338,2 / 1 379,3	161	ПлР	Ф	6
	Палестина (*Газа*)		6,0 / 5,3	15,6 / 3 050	106	Автономія в межах Ізраїлю		Частково визнана держава
35	Республіка Корея (*Сеул*)		100,4 / 51,7	1712,8 / 33 129,6	18	ПзР	У	3
	Різдва Острів (*Сеттльмент*)		0,135 / 0,002	–	–	Залежна територія		«Зовнішня територія» Австралії

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
36	Саудівська Аравія (*Ер-Ріяд*)		2206,7 / 37,5	1067,6 / 28 469,3	35	АМ	У	4
37	Сінгапур (*Сінгапур*)		0,728 / 6,1	501,4 / 82 196,7	12	ПлР	У	3
38	Сирія (*Дамаск*)		185,2 / 24,3	15,6 / 642	150	ЗР	У	6
39	Східний Тимор (*Ділі*)		14,9 / 1,4	2,3 / 1 642,9	140	ПлР	У	7
40	Таджикистан (*Душанбе*)		141,4 / 10,3	11,9 / 1 155,3	122	ПзР	У	8
41	Таїланд (*Бангкок*)		513,1 / 71,9	514,9 / 7 161,3	66	КМ	У	3
	Тайвань (Китайська Республіка) (*Тайбей*)		36,0 / 24,0	756,6 / 31 525	Немає даних	Формально – провінція Китаю, фактично – незалежна держава		3
42	Туреччина (*Анкара*)		783,6 / 86,3	1108,5 / 12 844,3	48	ПзР	У	3
43	Туркменістан (*Ашгабат*)		488,1 / 6,6	77,1 / 11 681,8	91	ПзР	У	8
44	Узбекистан (*Ташкент*)		448,9 / 35,7	90,9 / 2 546,2	101	ПзР	У	8
45	Філіппіни (*Маніла*)		300,0 / 119,1	436,6 / 3 665,8	116	ПзР	У	3
46	Шрі-Ланка (*Шрі-Джаяварденепура-Котте*)		65,6 / 21,9	74,8 / 3 415,5	73	ПзР	У	6
47	Японія (*Токіо*)		377,9 / 122,6	4400 / 35 889,1	19	КМ	У	1

*__ІЛР__: дуже високий (понад 0,9); високий (0,8 – 0,9); середній (0,5 – 0,8); низький (>0,5).

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія.
Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.
Місце країни за типізацією ООН: 1 – високорозвинена країна «Великої сімки» (G-7); 2 – високорозвинена, країна середнього рівня розвитку; 3 – країна, що розвивається, нова індустріальна країна; 4 – країна, що розвивається, нафтодобувна країна; 5 – країна, що розвивається, «дрібні острови»; 6 – країна, що розвивається, країна великого потенціалу; 7 – країна, що розвивається, найменш розвинена країна; 8 – країна з перехідною економікою; 9 – країна з плановою економікою.

Внаслідок територіальних конфліктів на політичній карті Азії виникло 5 самопроголошених *невизнаних держав (квазідержав)*: *Тайвань*, який офіційно є частиною Китаю (визнало 24 країни світу); *Турецька*

Республіка Північного Кіпру (*ТРПК*), яка існує за підтримки турецьких військ; *Республіка Абхазія* та *Південна Осетія* (визнали 4 держави); *Республіка Нагірний Карабах (РНК)* (ніким не визнана).

За картою «Субрегіони Азії» (*мал. 66*) назвіть найбільші держави, що належать до різних субрегіонів.

За геосхемою ООН, Азія поділена на 5 субрегіонів (*мал. 66*): *Східна Азія* (5 держав), *Південно-Східна Азія* (11 держав), *Південна Азія* (9 держав), *Західна Азія* (17 держав) та *Центральна Азія* (5 держав).

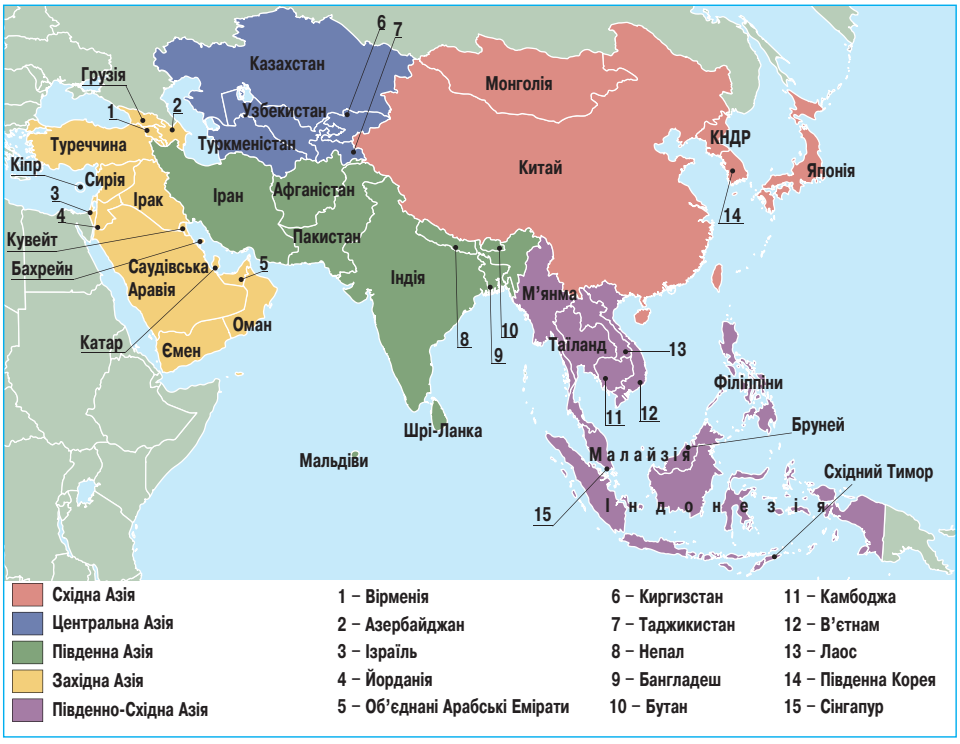

Мал. 66. Субрегіони Азії

Форми державного правління й територіального устрою країн Азії. За формою правління понад $^2/_3$ держав Азії є *республіками* (*див. табл. 6*). В Азії традиційно багато *президентських республік*, у яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд (наприклад, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Туреччина, Іран, Вірменія). *Парламентськими республіками*, де уряд очолює прем'єр-міністр, в Азії, зокрема, є Ізраїль, Індія, Сінгапур, Ірак. Особливу групу серед парламентських республік Азії становлять Китай, В'єтнам, Лаос та КНДР, в яких єдина політична партія має законодавчу владу. *Змішаних республік* серед азійських країн небагато: Грузія, Ліван, М'янма, Монголія та Сирія.

В Азії існує достатньо багато *монархій* – 13. Із них *абсолютних монархій* 4: Катар, Оман, Бруней, Саудівська Аравія. *Конституційними монархіями* є Японія, Непал, Бутан, Таїланд, Камбоджа, Малайзія, Йорданія та ряд інших країн.

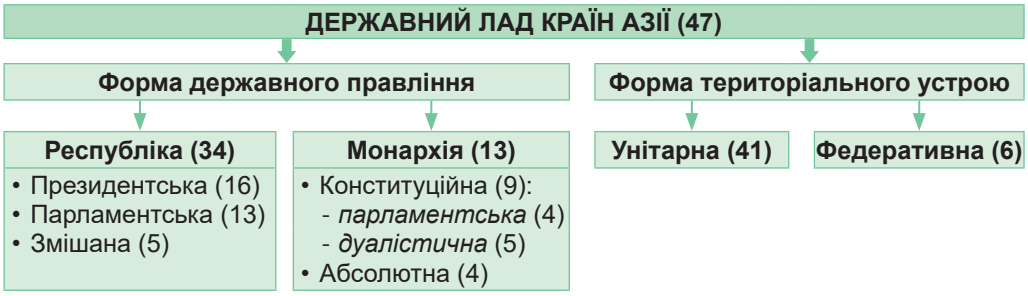

Мал. 67. Державний лад країн Азії

За територіальним устроєм $^{4}/_{5}$ держав Азії є *унітарними*. Федеративних держав в Азії – 6. На їх території поряд з єдиними законами існують автономні територіальні одиниці: в Індії – 25 штатів, Пакистані – 4 провінції, Непалі – 5 регіонів, Іраку – 18 провінцій та Автономний Район Курдистан. Унікальними є азійські федеративні монархії: Малайзія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) (*мал. 67*).

Типи країн Азії за рівнем економічного розвитку. За рівнем економічного розвитку в Азії є всі типи держав: високорозвинені країни, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою та країни з плановою економікою (*мал. 68*).

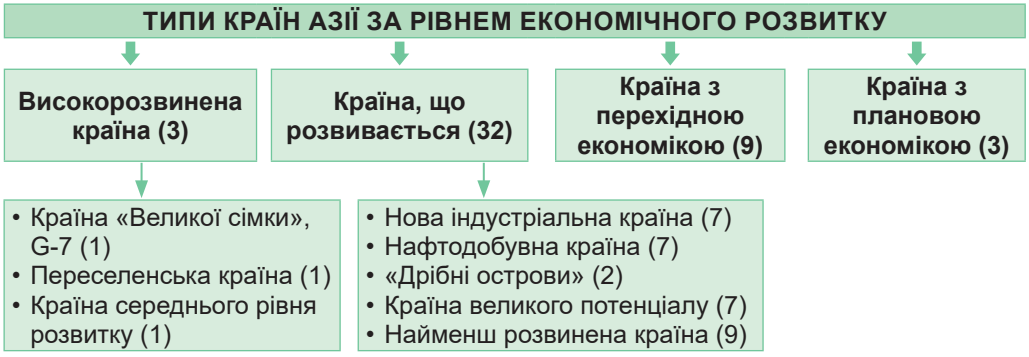

Мал. 68. Типи та підтипи країн Азії за рівнем економічного розвитку

Лише 3 азійські держави відносять до типу *високорозвинених країн: Японію* – країну «Великої сімки», *Ізраїль* – переселенську країну та *Кіпр* – країну середнього рівня розвитку.

32 держави Азії відносять до країн, що розвиваються. Найбільших успіхів у розвитку виробництва серед них досягли *нові індустріальні країни (НІК)*, економіка яких перебуває у фазі стрімкого підйому. Перша хвиля індустріалізації охопила т. зв. далекосхідних тигрів: *Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, Гонконг (Сянган)*. У другу хвилю до них приєдналися *Малайзія, Таїланд, Індонезія*, а в третю – *Туреччина* та *Філіппіни*. Завдяки швидкому реформуванню господарства темпи економічного зростання НІК були найвищими у світі – 7–12 % на рік. Показники ВВП на душу населення становлять в середньому 15 000 – 25 000 доларів США на рік на людину. Рівень ІЛР високий (0,8 – 0,9) або середній (0,5 – 0,8).

До групи *нафтодобувних країн з високими прибутками* в Азії відносять *країни Перської затоки* та *Бруней*. Їх показники ВВП на душу населення коливаються від $5 000 до $60 000 на рік на людину. ІЛР високий або середній. Основна частка ВВП в цих країнах створюється завдяки експорту нафти.

1. Знайдіть на політичній карті та назвіть нафтодобувні країни Перської затоки. **2.** Які позитивні та негативні риси виробничої структури економіки цих країн?

Країни-«дрібні острови» вирізняються спеціалізацією у сфері послуг: туристичному бізнесі, банківській справі. Тому вони мають показники ВВП на душу населення від $9 000 до $25 000 на рік на людину. У Південній Азії до таких країн належать *Мальдівські Острови*. Одним з найбільших фінансових центрів на Близькому Сході вважається *Бахрейн*.

До азійських *країн великого потенціалу* відносять, зокрема, *Індію, Пакистан, Ліван, Йорданію, Шрі-Ланку*. Їх показники ВВП на душу населення коливаються від $1 500 до $11 000 на рік. ІЛР – середній. У більшості з них переважає сільське господарство. Промисловість представлена гірничодобувною, харчовою та легкою.

За статистикою ООН, до групи *найменш розвинених країн* включено 9 азійських держав: *Афганістан, Бангладеш, Бутан, Ємен, Камбоджу, Лаос, М'янму, Непал, Східний Тимор*. У них на одного жителя припадає $500 – $1 500 на рік, питома вага обробної промисловості становить 10 %, частка письменного дорослого населення є менш ніж 20 %. ІЛР низький або середній. Економіка дуже слабка.

До *країн з перехідною економікою* відносять усі держави *Центральної Азії* та три країни Західної Азії (*Грузію, Вірменію, Азербайджан*).

Особливий тип становлять *країни з плановою економікою*. Головною формою власності є державна. За характером перетворень держави поділяють на *країни з елементами ринкової економіки*, є спеціальні економічні зони з особливим економічним порядком (*Китай, В'єтнам*); та *країна з централізовано керованою економікою* (*КНДР*).

Міжнародні організації в Азії. Потужним регіональним геополітичним та економічним угрупованням є *Асоціація держав Південно-Східної Азії* (*АСЕАН*). Нині до неї входять 10 країн (*мал. 69*). Країни АСЕАН проголосили своєю метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку країн-учасниць, забезпечення спільної оборони, а також надання країнам-учасницям змоги мирного розв'язування спірних питань. Між країнами було створено зону вільної торгівлі, що надала систему тарифних переваг для сприяння вільному потоку товарів у межах АСЕАН.

Мал. 69. Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

З метою захисту незалежності та обстоювання інтересів арабських країн

було створено регіональну міжнародну організацію *Ліга арабських держав* (*ЛАД*). Нині до неї входять 22 країни Західної Азії, Північної та Східної Африки (*мал. 70*). Штаб-квартира розташована у Каїрі (Єгипет). Ліга арабських держав зіграла важливу роль у підвищенні ролі жінок в арабському суспільстві, сприянні соціального захисту дітей, збереженні арабської культурної спадщини, зростанні рівня грамотності населення. Ліга пропонує заходи щодо боротьби зі злочинністю та наркоманією.

Мал. 70. Ліга арабських держав (ЛАД)

1. Які особливості ЕГП різних частин азійського регіону? Як вони впливають на рівні економічного розвитку країн? 2. У яких країнах Азії є райони збройних конфліктів і проявів тероризму? З чим пов'язане їх існування? 3. Назвіть та покажіть на карті межі субрегіонів Азії. 4. Наведіть приклади різних за формами державного правління та територіального устрою азійських країн. Покажіть їх на карті. 5. Який тип країн за рівнем економічного розвитку й чому переважає в Азії? Покажіть на карті приклади азійських країн, що належать до різних типів і підтипів країн. 6. Порівняйте ступінь впливу чинника ЕГП на економічний розвиток країн Азії та Європи.*

§ 21. ПРИРОДНІ УМОВИ, ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА НАСЕЛЕННЯ АЗІЇ

Природні умови Азії. За особливостями *рельєфу* Азія – найвища частина світу: гори, нагір'я та плоскогір'я займають $^3/_4$ її площі. Гірські системи тягнуться трьома великими поясами: на півдні та сході – молоді сейсмічно активні гори *Альпійсько-Гімалайського* та *Тихоокеанського поясів*, у центрі – давні різні за висотою хребти *Урало-Монгольського поясу*. Між ними лежать великі за площею рівнини: на сході – *Велика Китайська рівнина*, в Індії – *плоскогір'я Декан*, у Саудівській Аравії – *Аравійське плоскогір'я*, в країнах Середньої Азії – *Туранська низовина*.

1. За фізичною картою Азії, з'ясуйте, які країни в регіоні є переважно рівнинними, гірсько-рівнинними, переважно гірськими. **2.** Дайте господарську оцінку рельєфу різних субрегіонів Азії.

Величезна протяжність суходолу зумовлює різноманітні *кліматичні умови* в регіоні. Азія (без урахування території Росії) простягається від помірного кліматичного поясу на півночі до екваторіального – на півдні. З просуванням від узбережжя Тихого та Індійського океанів вглиб материка клімат змінюється від мусонного (з вологим літом і сухою зимою) до дуже посушливого континентального. На крайньому заході спостерігається субтропічний середземноморський тип клімату зі спекотним сухим літом та теплою вологою зимою. Восени поблизу східноазійських берегів проходять тропічні циклони (тайфуни), що супроводжуються ураганними вітрами й зливами.

Природну перешкоду для освоєння окремих територій Монголії та Китаю створює *багаторічна мерзлота*, що займає чверть площі Азії.

Мінеральні ресурси. В Азії зосереджено понад 40 % світових запасів нафти та природного газу, $^{2}/_{3}$ олов'яних та вольфрамових руд, значна частка хромітів, нікелевих руд, сурми. Значна частка видобутої сировини експортується. Лише кілька азійських країн цілковито залежать від імпорту мінеральної сировини, зокрема Японія, Республіка Корея.

У регіоні знайдено величезні поклади *паливних ресурсів*, передусім *нафти* та *природного газу*. З-поміж перших 30-ти країн світу за розвіданими запасами нафти 15 країн розташовані в Азії, а за запасами природного газу – 17. Найбільшим нафтовим районом світу є *басейн Перської затоки*, в якому розміщено 15 унікальних родовищ: кожне з них має запаси понад 1 млрд тонн. Якість нафти дуже висока. Собівартість нафти Перської затоки – найнижча у світі.

Великі поклади нафти, природного газу концентруються в *Зондському басейні* на території Індонезії та Брунею. Значними запасами природного газу вирізняється *Середньоазійський басейн*, де його видобуток ведуть Туркменістан, Казахстан, Узбекистан. Під дном *Каспійського моря* є родовища нафти, розробкою яких займається *Азербайджан*.

Деякі азійські країни багаті на *кам'яне вугілля*. Найбільші його запаси у Китаї (*Північно-Східний басейн*), Індії (*Східний*, або *«Індійський Рур»*), Казахстані (*Карагандинський* та *Екібастузький басейни*). Родовища *бурого вугілля* є в Китаї, Індонезії, Казахстані, Туреччині.

Рудні ресурси Азії досить різноманітні. Поклади *залізних руд* і родовища *марганцевих руд* виявлено в Китаї, Індії та Казахстані. В Альпійсько-Гімалайському поясі знайдено поклади *хромових, поліметалевих, мідних, молібденових, сурм'яних, ртутних руд*. У Тихоокеанському поясі переважають родовища *олов'яних* (Китай, Малайзія, Індонезія, Таїланд) та *вольфрамових* (Китай) *руд*. Давній Урало-Монгольський пояс багатий на запаси *поліметалевих* і *мідних руд* (Казахстан), а також унікальні поклади *мідно-молібденових руд* (Монголія). *Алюмінієві руди* залягають у давній корі вивітрювання на території *Індії, Індонезії, Китаю, В'єтнаму*. З *нерудних ресурсів* найбільш відомі поклади *калійних солей* Мертвого моря (Ізраїль), *фосфоритів* (Ізраїль, Йорданія, Сирія, Казахстан), *слюди* (Індія), *графіту* (Шрі-Ланка), *самородної сірки* (Туркменістан, Туреччина), *алмазів* (Індонезія), *коштовного каміння* (Індія, М'янма, Камбоджа). У Червоному морі та Перській затоці видобувають *перлини* та *корали*.

Проаналізувавши карту природних ресурсів Азії (*мал. 71*), визначте, які країни мають найбагатшу мінерально-сировинну базу та які виробництва можуть розвиватися на її основі.

Водні ресурси. Територія Азії пронизана річковими системами. Найкраще ними забезпечено східні, південні та південно-східні райони. Великі проблеми з водопостачанням відчувають промислово розвинені райони Японії, Сінгапур, Сянган. Через те 80 % прісної води Сінгапур купує в Малайзії, а Сянган – третину в Китаї, а ще третину отримує внаслідок опріснення морської води. Найважливішими джерелами водопостачання є річки Китаю (*Янцзи, Хуанхе*), Індії (*Ганг*), Пакистану

(*Інд*), Бангладеш (*Іраваді*), Іраку (*Тигр*), Туркменістану та Узбекистану (*Амудар'я*). Багаті на гідроенергоресурси річки Тибету (Китай), плоскогір'я Декан (Індія), гір Центральної Азії.

Земельні ресурси. Різноманітні природні умови Азії відбилися на розмаїтті *земельних ресурсів*. У регіоні сконцентровано майже $^1/_3$ ріллі, $^1/_5$ пасовищ та $^2/_3$ зрошуваних площ світу. Понад 90 % ріллі сконцентровано в мусонних областях, де сформувалися родючі *червоноземи, жовтоземи* та *бурі лісові* (Китай), а також *чорні тропічні ґрунти* (Індія). Найкращі *чорноземні ґрунти* розміщені у степовій зоні на півночі Казахстану, частково – в Китаї. Родючими є також землі середземноморських областей – *коричневі* (Туреччина).

За картою (*мал. 71*) та враховуючи забезпеченість природними ресурсами, а також рівень економічного розвитку азійських країн, зробіть висновок про можливості розвитку різних видів господарської діяльності в різних субрегіонах Азії.

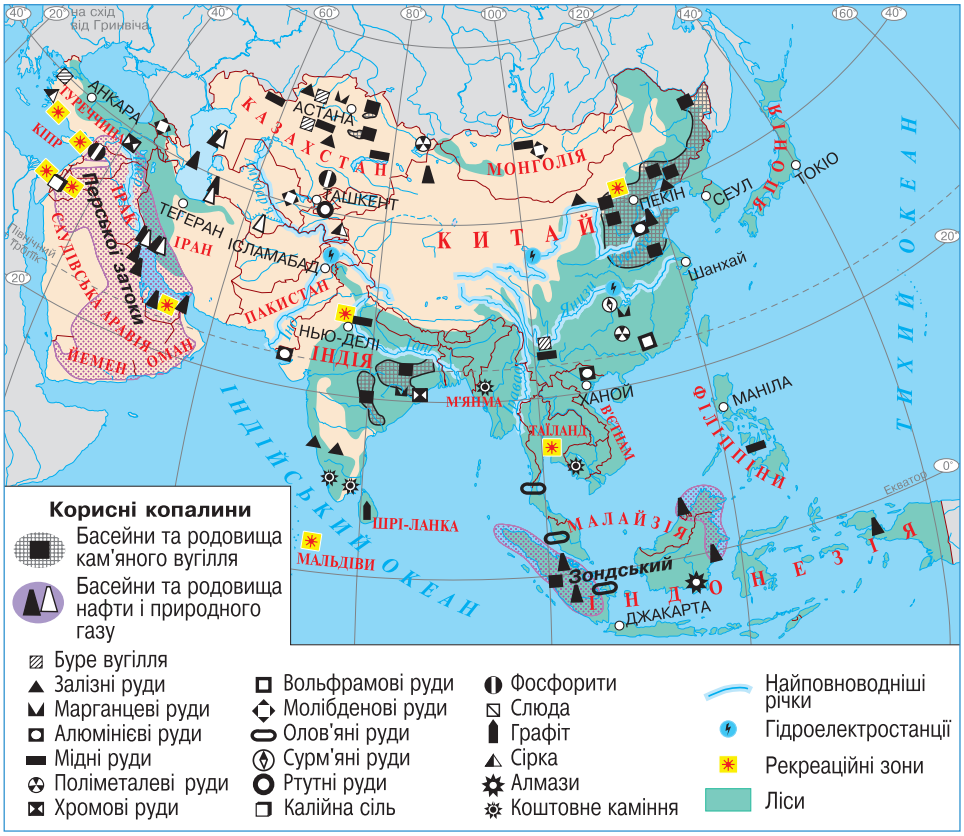

Мал. 71. Природні ресурси Азії

Біологічні ресурси. *Лісовими ресурсами* країни Азії забезпечено не однаково. Територією регіону проходять обидва лісові пояси: *північний* з переважанням хвойних порід (північно-східна частина Китаю) та *південний*, в якому домінують цінні листяні породи (Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма).

Рекреаційні ресурси. Своїми *природно-рекреаційними ресурсами* вирізняються *Туреччина, Кіпр, Ізраїль, ОАЕ, Таїланд, Мальдіви*. Великими *культурно-історичними* пам'ятками відомі *Ізраїль, Йорданія, Китай, Індія*.

Особливості демографічних процесів і працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації більшості азійських країн тривалий час був характерний II тип відтворення населення. У повоєнні роки рівень смертності знизився вдвічі. Це було спричинено міжнародною допомогою, створенням системи охорони здоров'я тощо. За умов слабкої економіки «демографічний вибух» зіграв негативну роль у соціально-економічному розвитку країн. Завдяки ефективній демографічній політиці в багатьох країнах (Китаї, Сінгапурі, Ірані, В'єтнамі, КНДР) «демографічний вибух» вдалося приборкати, й нині природний приріст має тенденцію до спаду. Менш ефективними виявилися заходи з регулювання народжуваності в Індії та більшості арабських країн.

В останні роки ряд країн Азії перебувають на різних стадіях демографічного переходу від II до I типу відтворення населення. Раніше за інші азійські країни перейшла до I типу відтворення *Японія*. Нині відбувається депопуляція з від'ємним природним приростом населення окрім Японії (-2,9 особи/тис.) у *Вірменії* (-5,6 особи/тис.), *Грузії* (-2,5 особи/тис.), *Республіці Корея* (-0,2 особи/тис.), *Китаї* (-0,1 особи/тис.). У цих країнах зростає середня тривалість життя й відбувається демографічне старіння. Останнім часом до I типу відтворення також з низьким природним приростом перейшли *Сінгапур* (5 особи/тис.), *Кіпр* (4,7 особи/тис.), *Таїланд* (4,7 особи/тис.), *КНДР* (3,9 особи/тис.).

Міграції населення за межі Азійського регіону були інтенсивними в другій половині XIX ст. Тоді вихідці з Китаю та Індії в пошуках роботи виїздили до Америки та островів Океанії. У XX ст. поширилися міждержавні міграції в межах самої Азії. Зокрема, *економічні причини* призвели до переселення китайців до країн Південно-Східної Азії, а індійців – на Шрі-Ланку. Тривають *релігійні* міграції між Індією та Пакистаном. З *політичних* міркувань люди виїжджають із районів політичного напруження, утворюючи потоки біженців. Це характерно, зокрема, для Сирії, Йорданії, Палестини, Афганістану, Камбоджі, КНДР.

Азійські країни мають високий *працересурсний потенціал* з низькою вартістю робочої сили. Швидка індустріалізація та модернізація виробництва багатьох азійських країн, більше застосування новітніх технологій зумовлюють створення нових робочих місць у містах. Випереджальний розвиток сфери послуг, у т. ч. освіти, сприяє підвищенню кваліфікації економічно активного населення. На селі зростає продуктивність праці на тлі відставання в соціально-економічному розвитку. Це призводить до збільшення надлишкової робочої сили в сільській місцевості та переміщення величезних мас селян до міст.

Національний та релігійний склад населення. На території Азії проживає понад 1100 націй та народностей, які перебувають на різних ступенях етнічного розвитку. Їхні мови належать до багатьох (близько 15) мовних сімей. Там є дуже малі етноси, а поряд з ними проживають найчисленніші народи світу: китайці, хіндустанці, бенгальці та японці.

Через те більшість азійських країн за *національною структурою* населення є багатонаціональними. Понад 150 націй та народностей проживає в Індії та Індонезії, близько 75 – на Філіппінах, понад 55 – у Китаї та В'єтнамі, понад 30 – в Ірані, Афганістані, М'янмі, Таїланді. Часто межі розселення народів (наприклад, курдів, пенджабців, азербайджанців) розчленовано державними кордонами, що спричиняє багато складних міжетнічних проблем. Однонаціональних країн небагато. Це *Японія, Республіка Корея, КНДР, Бангладеш, Вірменія, арабські країни Західної Азії*. Двонаціональною країною є *Кіпр*.

Різноманітним є мовний склад населення Азії. Найбільше говорить мовами *китайсько-тибетської* (китайська, мови народів Тибету та М'янми), *індоєвропейської* (гінді, бенгальська, пенджабська, вірменська, таджицька, фарсі, пушту), *семіто-хамітської* (арабська, єврейська) та *алтайської* (турецька, казахська, монгольська, корейська, японська) мовних сімей. *Кавказьку* мовну сім'ю утворюють грузинська, абхазька та ін. мови. У Південно-Східній Азії проживають народи *австронезійської* мовної сім'ї. Деякі мови народів Азії належать до найбільших за кількістю її носіїв: китайська (Китай, Тайвань, Сінгапур, Малайзія), гінді (Індія), бенгальська (Бангладеш), японська, корейська, в'єтнамська, тамільська (Шрі-Ланка), турецька, пенджабі (Пакистан) та ін.

В Азії зародилися всі три світові релігії. Більшість держав Азії сповідують *мусульманство (іслам)*. Іслам поширений переважно в Західній, Центральній, частково Південній (Іран, Афганістан, Пакистан, Бангладеш) та Південно-Східній Азії (в Індонезії, Малайзії, Брунеї). *Буддизм* сповідують переважно у Східній та Південно-Східній Азії. Прихильників *християнства* в Азії небагато: католицтво поширене на Філіппінах, православ'я – у Грузії, частково на Кіпрі. Азія також породила багато національних релігій: *юдаїзм* в Ізраїлі, *індуїзм* в Індії, Непалі, на Шрі-Ланці, *конфуціанство* та *даосизм* у Китаї, *синтоїзм* у Японії. Традиційні племінні вірування збереглися переважно у внутрішніх гірських районах Індії, Китаю і країнах Південно-Східної Азії.

Розселення. Середня *густота населення* Азії – 146,8 особи/км². Там спостерігається найбільша у світі густота сільського населення – понад 60 осіб/км². Однак населення в Азії розміщене вкрай нерівномірно. Існують держави, що входять до десятки з найбільшою густотою населення: Сінгапур (8104,4 особи/км²), Бахрейн (1928,0 особи/км²), Бангладеш (1152,9 особи/км²), Мальдіви (1733,3 особи/км²). Малозаселено Центральну та частково Західну Азію. Найбільш високогірні частини Тибету та Гімалаїв не мають постійного населення. Монголія є найменш заселеною країною у світі (майже 2,2 особи/км²).

З'ясуйте причини нерівномірності заселення Азії.

Урбанізаційні процеси. Протягом другої половини XX ст. частка міського населення в усіх країнах Азії мала тенденцію до зростання. Основним чинником зростання міського населення був високий природний приріст у самих містах (*мал. 72*). Згодом індустріалізація азійських країн посилила урбанізаційні процеси. Спершу цей процес охопив Японію, пізніше – Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, а згодом й нафтодобувні країни Західної Азії та Туреччину, Китай.

Нині середній рівень урбанізації Азійського регіону становить 59,5 %. Він значно поступається усім, окрім Африки, регіонам світу. Для ряду країн Азії вже характерний високий рівень урбанізації. Зокрема, це *Сінгапур* (100 %), *Японія* (91,3 %), *Ізраїль* (92,1 %), *Республіка Корея* (83,2 %), *Монголія* (71,2 %), *КНДР* (60,3 %), *Казахстан* (55,1 %), *Китай* (52,6 %), а також арабські країни (зокрема, *Катар* – 99,2 %, *Кувейт* – 97 %) і держави Закавказзя. Водночас низький рівень урбанізації мають *Шрі-Ланка* (18,3 %) та *Непал* (18,2 %). У більшості країн Азії темпи урбанізації випереджають темпи приросту промисловості, будівництва та сфери послуг, через те виникає явище *хибної урбанізації*.

Мал. 72. Динаміка міського та сільського населення Азії (1950–2050 рр.)

У багатьох азійських країнах відбувається модернізація села, що призводить *рурбанізації*. По-перше, на село переносяться, розширюються і модернізуються підприємства з перероблення сільськогосподарської сировини. По-друге, у селах – відносно дешева робоча сила. Там з'являються швейна та взуттєва промисловість, складальні підприємства з електроніки та електротехніки, виробництва сувенірів, простих виробів з пластмас або металів. У селах на півдні Китаю сконцентровано 80 % світового виробництва ґудзиків і застібок. Так, у сільській місцевості багатьох країн Азії (Таїланду, Філіппін, Індонезії, Малайзії) формуються «агропромислові міста».

Світові міста, міські агломерації та мегаполіси в Азії. Із 50 відомих у світі міст-мультимільйонерів в Азії розташовано 36, у 14 з яких проживає понад 10 млн осіб. До найбільших міст світу належать китайські *Чунцин* (30,2 млн осіб), *Шанхай* (24,2 млн осіб) і *Пекін* (21,1 млн осіб). Всього в Китаї є 17 міст-мультимільйонерів, в Індії – 4, у В'єтнамі та Пакистані – по 2; у Бангладеш, Індонезії, Іраку, Ірані, Республіці Кореї, М'янмі, Саудівській Аравії, Сінгапурі, Таїланді, Туреччині, Японії – по 1.

Із переліку 173 світових міст в Азії розташовано – 37 (*табл. 7*). Їх найбільше всього в Індії та Китаї.

Навколо міст виникли найбільші у світі *міські агломерації*. З десятки найбільш населених агломерацій світу 8 розміщено в Азії. Найпотужнішими з-поміж них є *Токійсько-Йокогамська* (37,9 млн осіб), *Джакарта* (31,8 млн осіб), *Делі* (26,5 млн осіб), *Маніла* (24,2 млн осіб) та *Сеул-Інчхон* (24,1 млн осіб).

У Японії та Китаї виникли найбільші форми міського розселення – *мегаполіси*. Так, у Японії сформувався мегаполіс *Токайдо*. Він займає площу 70 тис. км², де живе понад 70 млн осіб, що становить 56 % населення країни. Два мегаполіси сформувалися на південно-східному

узбережжі Китаю: *Дельта річки Янцзи* та *Гонконг/Сянган – Гуанчжоу* (охоплює 11 агломерацій з населенням майже 50 млн осіб).

Таблиця 7

Світові міста в Азії

Місце у світі	Місто	Тип	Країна
3	Гонконг	Альфа+	Китай
5	Сінгапур	Альфа+	Сінгапур
6	Токіо	Альфа+	Японія
7	Шанхай	Альфа+	Китай
9	Дубай	Альфа+	ОАЕ
12	Пекін	Альфа	Китай
16	Мумбай	Альфа	Індія
23	Куала-Лумпур	Альфа	Малайзія
24	Сеул	Альфа	Республіка Корея
26	Джакарта	Альфа	Індонезія
33	Нью-Делі	Альфа–	Індія
35	Стамбул	Альфа–	Туреччина
42	Бангкок	Альфа–	Таїланд
43	Тайбей	Альфа–	Тайвань (КНР)
54	Маніла	Бета+	Філіппіни
58	Тель-Авів	Бета+	Ізраїль
59	Бангалор	Бета+	Індія
65	Бейрут	Бета	Ліван
67	Гуанчжоу	Бета	Китай
70	Хошімін	Бета	В'єтнам
74	Ченнай	Бета	Індія
77	Карачі	Бета	Пакистан
80	Ер-Ріяд	Бета	Саудівська Аравія
83	Абу-Дабі	Бета–	ОАЕ
84	Нікосія	Бета–	Кіпр
89	Колката	Бета–	Індія
96	Манама	Бета–	Бахрейн
106	Шеньчжень	Бета–	Китай
111	Осака	Бета–	Японія
115	Ханой	Гамма+	В'єтнам
119	Доха	Гамма+	Катар
120	Лахор	Гамма+	Пакистан
122	Джидда	Гамма+	Саудівська Аравія
124	Амман	Гамма+	Йорданія
125	Гайдарабад	Гамма+	Індія
129	Ель-Кувейт	Гамма+	Кувейт
138	Алмати	Гамма	Казахстан

1. Схарактеризуйте природні умови Азійського регіону. 2. Покажіть на карті основні басейни видобутку наливних ресурсів в Азії та поясніть причини їх формування. 3. Дайте господарську оцінку водним, земельним, лісовим та рекреаційним ресурсам різних субрегіонів Азії. 4. Які особливості характерні для демографічних процесів у Азії. Порівняйте з Європою. 5. Схарактеризуйте особливості урбанізаційних процесів і розміщення населення в Азії. 6. Порівняйте працересурсний потенціал країн Азії та Європи. 7*. Чим можна пояснити той факт, що за найвищих темпів урбанізації Азія залишається одним з найменш урбанізованих регіонів світу?*

§ 22. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Особливості економіки країн Азії. У повоєнні роки в Азії у сільському господарстві працювало 80 % економічно активного населення і там створювалося понад половину ВВП, нині частка аграрного сектору суттєво скоротилася. Натомість у кілька разів зросла частка працівників у промисловості та сфері послуг. У країнах Азії спостерігається подальше зростання абсолютної кількості зайнятих у промисловості (*мал. 73*). Основною сферою поглинання вивільненої із сільського господарства робочої сили стала сфера послуг, у якій продуктивність праці поки що нижча, ніж у промисловості.

Переважно аграрними залишаються М'янма, Камбоджа, Лаос. Промисловість у них представлено переважно обробкою деревини, коштовного каменю та переробленням аграрної сировини: каучуку, рису, джуту.

В Азії сформувалося кілька *моделей економічного розвитку* країн. Найвідомішою є *японська (східноазійська) модель*. Її економічними засадами є державне регулювання економікою, експортна орієнтація, широке залучення іноземних інвестицій та впровадження науково-технічних досягнень, створення національних монополій для підтримки конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку. У Японії таку модель розвитку економіки запозичили країни Східної та Південно-Східної Азії й швидко досягли значних успіхів.

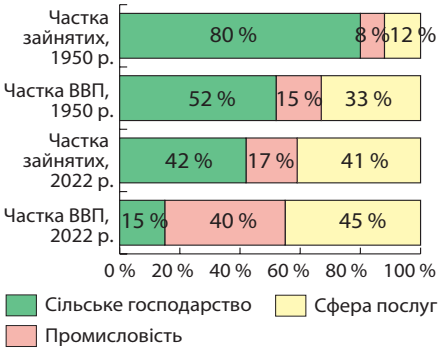

Мал. 73. Динаміка частки різних сфер економіки азійських країн (1950, 2022 рр.)

Китайська модель економічного розвитку поєднує ринкові відносини з командно-адміністративними методами планового керування під ідейно-політичним керівництвом комуністичної партії. У країні поліпшуються макроекономічні показники розвитку, темпи зростання економіки є одними з найвищих у світі (до 10 % щорічного приросту ВВП), триває інтеграція країни зі світовою економічною спільнотою, підвищується рівень життя населення.

Південноазійська модель економічного розвитку поєднує в собі напівфеодальні пережитки з модернізацією суспільно-економічного життя та впровадженням новітніх науково-технічних досягнень у виробництво. Стрімкому економічному зростанню перешкоджають політична нестабільність, релігійно-етнічні та військово-політичні конфлікти, демографічні проблеми.

Економічна модель близькосхідних країн, що експортують нафту пов'язана з використанням достатнього й навіть надлишкового капіталу, отриманого від експорту нафти для різних потреб. Валютні надходження дали змогу не лише ускладнити вузьку сировинну спеціалізацію країн, а й закупати продовольство, забезпечити фінансування енергетики, аграрного сектору, сфери послуг, інфраструктури. В економіку країн залучаються закордонний капітал, іноземна робоча сила.

Турецька модель економічного розвитку пов'язана з певним орієнтуванням на Європу. Економічні успіхи країни ґрунтуються на вдалому ЕГП, наявності трудових ресурсів, ліберальній економіці, залученні іноземних інвестицій, гнучкій зовнішньоекономічній стратегії уряду та відносній демократизації суспільства за збереження основних ісламських цінностей.

Північнокорейська модель економічного розвитку полягає в жорсткому командно-адміністративному плануванні розвитку з боку держави, ізоляції від світової економічної спільноти (автаркії), значній мілітаризації суспільства.

Первинний сектор економіки. Добувна промисловість. Одним зі складників первинного сектору економіки країн Азії є добувна промисловість. Світовими лідерами в експорті скрапленого газу є Індонезія

та Малайзія. Серед інших великих постачальників вирізняються Бруней, Оман, Катар та ОАЕ.

Таблиця 8

Країни Азії з найбільшим видобутком мінеральних ресурсів

Країна (за абеткою)	Паливна сировина			Рудна сировина		Нерудна сировина
	Нафта, *млн т*	Природний газ, *млрд м³*	Вугілля, *млн т*	Залізні руди, *млн т*	Руди кольорових металів	
Бруней	5,9	11,1	–	–	–	–
В'єтнам	16,0	9,3	81,7	–	Al, Sn	–
Індія	40,2	31,1	605,1	73,5	Al, Cu, Mn	Слюда
Індонезія	43,0	74,9	421,0	–	Cu, Sn, Al	Алмази
Ірак	218,9	1,1	–	–	–	–
Іран	216,4	226,9	–	12,4	Cr	–
Казахстан	79,3	22,0	114,7	14,9	Cu, Mn, Cr	Фосфорити
Катар	79,4	182,8	–	–		–
Китай	199,7	136,6	3680,0	224,0	Al, Cu, Sn, W, Mn	Фосфорити, калійна сіль
Малайзія	32,7	64,4	3,4	–	Sn	–
ОАЕ	182,4	61,1	–	–	–	–
Саудівська Аравія	585,7	110,9	–	–	–	–
Таїланд	17,6	38,9	18,0	–	Sn	–
Туреччина	–	–	88,2	4,4	Cr	Самородна сірка
Туркменістан	12,7	81,8	–	–		Самородна сірка
Філіппіни	–	4,0	8,8	–	Cr	

1. За таблицею «Країни Азії з найбільшим видобутком мінеральних ресурсів» (*табл. 8*) знайдіть і назвіть по три країни регіону, що видобувають найбільше нафти, природного газу, вугілля та залізних руд. **2.** Розподіліть країни, що видобувають найбільше мінеральної сировини, згідно з їхнім положенням у різних субрегіонах Азії.

Активно функціонує створена 1960 р. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), яка контролює ціни на нафту.

В останні десятиліття Азії зробила велетенський крок уперед, створивши власну базу для геологічної розвідки. Завдяки цьому було відкрито нові родовища мінеральної сировини, детальніше досліджено будову земної кори азійських докембрійських платформ. За останні півстоліття частка Азії у світовому видобутку корисних копалин зросла в 4 рази й нині становить більш ніж 40 % від світового показника.

Сільське господарство. На орні землі в Азії припадає лише 17 % поверхні, а на одну людину в середньому – 0,15 га ріллі. Цей показник ще нижчий в Індії (0,14 га/особу), Китаї (0,1 га/особу), Республіці Кореї (0,04 га/особу). Непродуктивних земель в Азії більше, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. Ситуацію пом'якшує той факт, що у багатьох країнах регіону збирають по 2 – 3 врожаї на рік. Добре забезпечені орними землями окремі країни, зокрема Казахстан (1,5 га/особу), Туреччина, Іран. В умовах малоземелля невеликими є й площі фермерських господарств (1 – 2 га), що суттєво відрізняє аграрний сектор Азії

від Європи та Америки. Малі ферми використовують ручну малопродуктивну працю. Проте в Японії вони показали себе як прогресивні, хоч їх середня площа становить лише 1,4 га.

Справжнім проривом в агросфері стала *зелена революція*. Був зроблений акцент на запровадженні високопродуктивних сортів швидкостиглих рослин (спершу пшениці, згодом рису) та порід тварин, механізацію праці, використання добрив, зведення зрошувальних систем тощо. У результаті зеленої революції за другу половину XX ст. виробництво сільгосппродукції в Азії зросло в 4,8 рази, а населення – лише у 2,6 рази. Найбільших успіхів у розвитку аграрного сектору досягли Республіка Корея, Таїланд, Китай, Тайвань.

Азійські країни є постачальниками технічних культур на світовий ринок: із семи найбільших виробників бавовнику у світі п'ять розміщуються в Азії (Китай, Індія, Пакистан, Узбекистан, Туреччина).

Неабияких успіхів у сільському господарстві досягли нафтодобувні країни Західної Азії. Саудівська Аравія прибутки від нафти почала частково спрямовувати на сільське господарство. Країна стала лідером на Близькому Сході у розвитку зернового господарства та експорту пшениці (*мал. 74*). Аналогічні проєкти реалізують у Кувейті, Бахрейні, Катарі.

Мал. 74. Пшеничне поле в Саудівській Аравії

Нині в аграрних відносинах азійських країн існують високо- та дрібнотоварний сектори. Перший спеціалізується на вирощуванні експортних культур (чаю, бавовнику, джуту, цукрової тростини, гевеї, спецій, кокосової пальми, тропічних фруктів), другий постачає продукцію на внутрішній ринок (рис, пшеницю, просо, сою, батат). Основними типами господарств у високотоварному секторі є приватні ферми або плантації.

У структурі сільського господарства переважає *рослинництво*. У *мусонних областях* на червоноземах, жовтоземах, чорних тропічних ґрунтах зосереджено основні райони землеробства Азії. Із зернових культур там вирощують *рис, пшеницю*. Країни Азії дають 90 % світового збору рису, під яким зайнято понад 50 % ріллі (*мал. 75*). Світовими лідерами за збором рису та пшениці є Китай та Індія. Із технічних культур вирощують та експортують *чай* (Китай, Індія та Шрі-Ланці), *каву* (В'єтнам, Індія), *бавовник* (Китай, Індія, Пакистан), *джут* (Бангладеш, Індія, Пакистан), *цукрову тростину* (Індія, Таїланд, Китай, Індонезія), *тютюн* (Китай), *прянощі* (Індія, Малайзія, Шрі-Ланка, Індонезія, Філіппіни, Таїланд).

Мал. 75. Рисові поля в Китаї

У *континентальних областях* на чорноземах і сіроземах пустель на зрошенні культивують *пшеницю* (Казахстан, Іран) та *бавовник* (Узбекистан). Для власного споживання сіють *просо* та *сорго*. Саудівська Аравія відома вирощуванням *кави-мокко*, Афганістан, Пакистан, Іран – *опійного маку*.

Середземноморські області з коричневими ґрунтами спеціалізуються на вирощуванні *винограду, цитрусових, олив, садівництві* (Туреччина, Сирія, Ізраїль). Із зернових переважає *пшениця*.

Для *екваторіального* типу клімату характерним є вирощування багаторічних дерев. На країни Південно-Східної Азії припадає понад 90 % виробництва натурального каучуку у світі, що його добувають із соку *гевеї* (Малайзія, Індонезія, Таїланд) та *копри* – сушеної м'якоті кокосового горіха (Філіппіни). Тут є плантації *кави, какао* (Індонезія).

Завдяки зеленій революції в аграрному секторі азійських країн зросла частка продукції *тваринництва*. Наприклад, на Китай припадає 53 % світового виробництва *свинини*. В Індії також було проведено *білу* та *блакитну революції*. Перша передбачала успіхи в молочному скотарстві, друга – у сфері рибальства. Під пасовищами зайнято 22 % території Азії. Найчастіше розводять *овець*. За їх поголів'ям вирізняються Китай, Індія, Туреччина, країни Центральної Азії, Монголія. Там з овець одержують вовну, м'ясо, каракуль, шкіру. Туреччина відома доглядом за *ангорськими козами*. За поголів'ям *великої рогатої худоби* є лідером Індія. На Тибеті для одержання молока вирощують *яків*. У пустельних районах важливим є розведення *верблюдів*. Як тяглову силу розводять *буйволів* (країни Південно-Східної Азії) та *слонів* (Індія). Традиційним залишається *шовківництво* та *бджільництво*.

За текстом підручника та тематичними картами атласу порівняйте спеціалізацію аграрного сектору однієї з країн Південно-Східної та Західної Азії.

Лісове господарство. Ліси поширені в регіоні вкрай нерівномірно. Найбільше територій вкрито лісом у Південно-Східній (Лаос – 72 %, М'янма – 64 %) і частково у Східній Азії (Японія – 76 %, Республіка Корея – 64 %). Натомість країни Західної Азії практично позбавлені лісу. Азія посідає 1-ше місце з-поміж регіонів світу за заготівлею лісу-кругляку та деревини листяних порід. Ліси промислового призначення концентруються на північному сході Китаю. Ця країна є значним виробником паперу, дерев'яних меблів і пиломатеріалів. Найбільшими країнами-експортерами деревини є Індонезія, Малайзія та Філіппіни. Цінні породи дерев екваторіальних і тропічних лісів йдуть на виробництво якісних меблів та паркету. Нині в країнах Південно-Східної Азії розвивається деревообробка. Основні імпортери лісу в межах регіону – Японія і Південна Корея.

Великих збитків лісовому господарству в Азії надало неконтрольоване використання деревини. Зважаючи на це, уряди країн приділяють багато уваги лісовідновленню.

1. Схарактеризуйте основні риси сучасного стану економічного розвитку країн Азії. 2. Обґрунтуйте розміщення основних районів видобування мінеральних ресурсів в Азії. 3. Назвіть та покажіть на карті найбільші басейни з видобутку нафти і природного газу, кам'яного вугілля в країнах Азії. Назвіть країни зі значними обсягами видобутку залізних руд і руд кольорових металів. 4. Використовуючи тематичні карти, порівняйте спеціалізацію сільського господарства різних кліматичних областей в Азії. 5. Поясність, як змінилося значення аграрного сектору в національних економіках країн Азії внаслідок проведення аграрних реформ. 6*. Порівняйте продовольчий кошик жителів Казахстану та Туреччини.*

§ 23. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Розвиток вторинного сектору економіки. З другої половини XX ст. в азійських країнах зростає роль вторинного сектору. Спершу зростала частка важкої промисловості: металургійних, хімічних та машинобудівних виробництв. Швидко розвивається електронний складник машинобудування: створено виробничу базу інформаційних технологій, включаючи виробництво побутової техніки, розробку програмового забезпечення, виробництво напівпровідникової мікроелектроніки.

Мал. 76. На підприємстві електроніки в Таїланді

Найбільшими темпами індустріалізація відбувається в нових індустріальних країнах другої та третьої хвилі. На першому етапі в цих країнах промисловість мала дуже вузьку спеціалізацію. Підприємства електроніки в Таїланді випускали дисководи для ПК (*мал. 76*), одержуючи деталі для комплектування з інших країн Південно-Східної Азії: Малайзії, Філіппін, Таїланду. Потім ці пристрої експортувалися до Китаю та на Тайвань для складання комп'ютерів. На наступному етапі в країнах склалися виробництва повного циклу. Відбувається диверсифікація промисловості, яка охопила Таїланд, Малайзію, Індонезію, Філіппіни, Туреччину. Близько третини їх ВВП забезпечують металургійне та хімічне виробництва, машинобудування, виробництво харчових продуктів, будівельний сектор.

Основними виробництвами переробної промисловості в країнах Азії є електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, легка та харчова промисловість, а в окремих країнах – лісова. Основними промисловими районами в Азії стали: *Тихоокеанський* в Японії, *Північно-Східний* у Китаї, *«Індійський Рур»* на Сході Індії. Цілі промислові регіони сформувалися в *Південно-Східній Азії*, *країнах Перської затоки*, на *півночі Казахстану*.

Мал. 77. ГЕС «Сань-Ся» в Китаї

Виробництво електроенергії. Лідером у світі та регіоні за обсягами одержання електроенергії є *Китай* (30 % світового виробництва). У країні запущена на річці Янцзи електростанція – ГЕС *«Сань-Ся»* («Три ущелини») (*мал. 77*). Її проєктна потужність становить 22,4 млн кВт. До лідерів з виробництва електроенергії у регіоні також належать *Індія* (6,0 % світового виробництва), *Японія* (3,6 %), *Республіка Корея* (2,1 %), *Іран* та *Саудівська Аравія* (по 1,3 %).

Найбільшу частку електроенергії в регіоні одержують на ТЕС. Зростає зацікавленість країн у використанні відновлюваних джерел енергії. У Китаї започатковано використання енергії вітру, сонця та біомаси, в Індії – вітру, в Японії та Туреччині – сонця, на Філіппінах і в Індонезії – внутрішнього тепла Землі.

Металургійне виробництво. *Чорна металургія* зорієнтована на сировинний чинник і розміщується біля басейнів з видобутку залізних, марганцевих руд, коксівного вугілля. Світовим лідером за приростом

чорної металургії є *Китай* (52,8 % світового виробництва). Серед країн Азії до десятки світових лідерів за виплавкою сталі належать *Індія (6,0%), Японія (4,9%), Республіка Корея* (3,6 %) та *Туреччина* (2,1 %). Збільшується кількість країн, які плавлять сталь з імпортної сировини або брухту. У країнах Азії розвивається *кольорова металургія*. Виробництво алюмінію та міді набуло поширення в *Індії*, *Китаї, ОАЕ, Бахрейні, Японії, Республіці Кореї* та *Казахстані*. Більшість з них (окрім Казахстану та частково Китаю) працюють на імпортній сировині.

Виробництво машин та устаткування. Багатопрофільне машинобудування розвинуто в *Японії, Китаї, Індії, Республіці Кореї, КНДР, В'єтнамі, Казахстані,* автомобілі виробляють майже у 20 країнах регіону. Найбільше автомобілів власних брендів складають *Китай* (32,5 % світового виробництва), *Японія* (9,8 %), *Індія* (5,5%) та *Республіка Корея* (4,3 %). Автоскладальні заводи на імпортних деталях використовують дешеву робочу силу в нових індустріальних країнах: *Таїланді, Туреччині, Індонезії, Малайзії, Пакистані,* на *Філіппінах*. Найбільшими у світі виробниками суден стали *Республіка Корея* (36 % світового виробництва), *Китай* (35 %) та *Японія* (близько 25 %). Ці ж країни виробляють швидкісні локомотиви та космічну техніку, побутову техніку, комп'ютери та деталі до них. Для машинобудування *Ізраїлю* характерна висока частка військово-промислового комплексу, авіабудування, точне машинобудування (медичне обладнання, електротехніка).

Хімічне виробництво. Швидкими темпами розвивається хімічна промисловість *Китаю,* яка спеціалізується переважно на виробництві мінеральних добрив. Країна забезпечує 34 % усього виробництва мінеральних добрив світу та контролює 21 % їх експорту. Зростає роль хімічної промисловості *Індії*. Країна стала одним зі світових лідерів у виробництві азотних добрив та фармацевтичних препаратів. Із початку 90-х рр. XX ст. на основі нафтових родовищ сформувався новий регіон хімічної промисловості – країни *Перської затоки*, в яких розвинуто *нафтохімію* та *синтез мінеральних добрив*.

Виробництво тканин, одягу, взуття. Спираючись на дешеву робочу силу та власну сировину, країни Азії одними з провідних зробили виробництва тканин, одягу та взуття. Нині 70 % усіх тканин виробляється в Азії. *Китай, Індія* вийшли на перші місця у світі за виробництвом бавовняних й вовняних (15 %) тканин. Бавовняне виробництво набуває усе більшого значення в *Індонезії, Пакистані*; вовняне – у *Туреччині, Республіці Кореї;* шовкове – в *Індії* та *Китаї*. «Швейним цехом» розвинених країн стали азійські країни: *Туреччина, Китай, Індонезія, В'єтнам, Філіппіни, Малайзія, Індія*.

1. Схарактеризуйте основні риси сучасного розвитку вторинного сектору економіки країн Азії. 2. Назвіть найбільші промислові райони в Азії. Обґрунтуйте чинники їх формування. 3. Порівняйте чинники розміщення підприємств чорної металургії в країнах Азії та Європи. 4. Які особливості машинобудування притаманні новим індустріальним країнам Азії? 5. Які старі та нові виробництва вторинного сектору притаманні азійським країнам? 6. Поясніть, чи можна назвати азійські країни сучасною «майстернею світу». 7*. Поміркуйте, який досвід промислового розвитку азійських країн може запозичити Україна.*

§ 24. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ. НЕРІВНОМІРНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНІВ АЗІЇ

Прискорений розвиток третинного сектору. Найбільшими темпами сфера послуг розвивається у *Сянгані / Гонконгу*, де на неї припадає понад 85 % ВВП. У *Сінгапурі, Республіці Кореї*, на *Тайвані* темпи зростання були найвищими в останні два десятиліття й нині перевищують 65 % ВВП. Уже понад половину ВВП створює сфера послуг навіть у таких, у минулому аграрних, країнах, як Індія, Бангладеш, Пакистан, Шрі-Ланка. У цих країнах переважають послуги, розраховані на некваліфіковану робочу силу: роздрібна торгівля, особистісні послуги.

Транспорт. У країнах Азії транспорт розвивається дуже динамічно, часто запозичуючи європейські технології. Ще у середині XX ст. на Азію (разом з Японією) припадало лише 8 % залізниць світу. Нині цей показник збільшився утричі. З небувалим розмахом зводяться залізниці в Китаї. 2006 р. було введено в експлуатацію найбільш високогірну залізницю у світі на Тибеті. Споруджуються високошвидкісні залізниці, світовим лідером за мережею яких є Китай (42 тис. км). Там працюють найдовші у світі високошвидкісні залізниці: *Пекін – Шанхай, Пекін – Гуанчжоу*. У країні також діє перша у світі високошвидкісна магістраль поїздів на магнітній подушці – Шанхайський маглев, що досягає швидкості понад 430 км/год. Є швидкісні залізничні лінії в Японії (з 1964 р.), Республіці Кореї (Сеул – Пусан), на Тайвані, в Узбекистані (Ташкент – Самарканд – Хіва), Туреччині. Однак з розвитком автомобільного, морського та авіаційного транспорту питома вага залізниць у перевезенні вантажів і пасажирів поступово скорочується. Є й держави, де залізниці зовсім немає: Бутан, Ємен, Кіпр, Мальдіви, Оман, Східний Тимор.

Морське судноплавство в Азії виконує роль головного вантажоперевізника. Нині портів-велетнів в Азії близько 50. Серед найбільших за вантажообігом морських портів світу є Сінгапур; китайські порти *Нінбо–Чжоушань*, *Шанхай*, *Таншань*, *Гуанчжоу*, у Республіці Кореї – *Пусан*; у Малайзії – *Порт-Кланг*; японські порти *Нагоя*, *Осака*, *Токіо*; в Індії – *Мумбай*. До країн з найбільшим морським флотом належать Японія, Китай, Республіка Корея, Гонконг/Сянган, Сінгапур, Тайвань, Іран, Малайзія, Саудівська Аравія.

У низці країн Азії й донині переважають ґрунтові дорогі, на яких часто використовується гужовий та в'ючний транспорт. Але саме азійські країни очолюють рейтинг Всесвітнього економічного форуму за якістю автомобільних шляхів: ОАЕ, Сінгапур, Гонконг / Сянган та Японія.

В останні десятиліття в країнах Азії активно розвивається авіаційний транспорт. Лише в Китаї за п'ять останніх років було збудовано 45 великих аеропортів. Авіакомпанії Китаю, Сінгапуру, Гонконгу / Сянгану та арабських країн-нафтоекспортерів стали найбільшими замовниками повітряних суден і наземного навігаційного обладнання. Аеропорти-хаби працюють у таких містах, як *Пекін, Дубай* (ОАЕ), *Токіо, Гонконг / Сянган, Стамбул* (Туреччина), *Шанхай* (Китай), *Сінгапур, Гуанчжоу* (Китай), *Джакарта, Бангкок*.

Зв'язок та комп'ютерне програмування. Країни Східної Азії за короткий період значно поліпшили забезпеченість населення й господарства сучасними засобами зв'язку. Піонерами в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в Азії стали Японія та нові індустріальні країни. Республіка Корея випередила США за часткою громадян, які користуються Інтернетом.

Завдяки новітнім засобам зв'язку Індія змогла вдвічі збільшити експорт програмового забезпечення. Місто Бангалор набув всесвітньої слави як центр інформаційних технологій. Розвивається сектор, що працює на закордонних замовленнях при міжнародному аутсорсингу ділових паперів. Переваги індійського аутсорсингу: середня зарплата оператора обробки замовлень в Індії в 7 разів нижча, ніж у США.

Завдяки електронному зв'язку лікарі Індії, Пакистану або Бангладеш ставлять діагнози та обслуговують пацієнтів із розвинених країн. Китайські програмісти обслуговують користувачів ПК в Японії, а художники виконують замовлення мультиплікаційних студій США.

Фінансові послуги. Державні комерційні банки домінують у Китаї, на Тайвані, в Індії, Сирії, Республіці Кореї. У багатьох мусульманських країнах банківські справи ведуть з дотриманням принципу відмови від стягнення банківського відсотка. Оплата послуг й кредитів зазвичай відбувається за допомогою різних схем розділення з банком прибутку промисловців і торговців, унаслідок фінансування їх проєктів. Існують і різноманітні форми заохочення вкладників. Наприклад, банк може оплатити фізичним особам витрати на хадж (паломництво) до Мекки. У Сінгапурі, Малайзії, Сянгані / Гонконгу лідерами ринку є приватні банки. У більшості азійських країн окрім комерційних функціонують банки розвитку, задачею яких є фінансування важливих національних проєктів з довготривалою окупністю. Трапляються й сільські банки та кредитні кооперативи.

В Азії в останні десятиріччя зросли т. зв. нові *міжнародні фінансові центри*. *Гонконг / Сянган* – головний діловий та фінансовий центр Азії, надпотужний успішний регіональний бізнес-центр Сходу (*мал. 78*). Міжнародними фінансовими центрами в Азії вважають також *Сінгапур, Токіо, Сеул, Дубай, Шанхай*.

Мал. 78. Фінансовий центр Гонконгу

Туризм. Швидкими темпами розвивається *міжнародний туризм*. Для економіки невеликих країн він має виключне значення (Мальдіви, Бахрейн, Бутан, Непал). Суттєвою є його роль для країн Західної Азії: Туреччини, Йорданії, ОАЕ, Сирії. До десятки країн світу за кількістю іноземних туристів увійшли такі країни, як *Китай, Туреччина* й *Таїланд*. Зі зростанням статків населення важливим став *внутрішній туризм*. Він добре розвинений у Китаї, Японії та Республіці Кореї.

Освіта і наука. В азійських країнах постійно зростають державні витрати на розвиток освіти та науки. У більшості країн вони становлять 5 – 7 % від ВВП. А в Малайзії, Саудівській Аравії, Республіці Кореї,

Сінгапурі ці витрати значно більші. Це сприяє зростанню професійної підготовки робочої сили. За останні пів століття рівень грамотності дорослого населення зріс з 35 до 70 %. Спершу засоби виробництва азійські країни купували за кордоном. Потім копіювали та відтворювали техніки та технологій розвинених країн. Це робили Японія, нові індустріальні країни, Китай, Індія. Таку практику назвали «зворотним інжинірингом». Але зі створенням власної наукової бази азійські країни почали створювати власні технології й реалізувати техніку під власними торговими марками. Нині Китай, Індія, Сінгапур, Республіка Корея та Тайвань перетворилися на науково-технічні та дослідно-промислові центри провідних міжнародних корпорацій.

«Відплив розуму» є гострою проблемою азійських країн. З метою запобігання економічним збиткам від цього проводять стажування фахівців в інших країнах, навчання громадян у закордонних університетах, реалізують спільні освітні програми з іноземними партнерами.

За *малюнком 66* (с. 106) пригадайте, на які субрегіони, за геосистемою ООН, поділено територію Азії. Покажіть їх межі на політичній карті регіону.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії. Азія – найбільш контрастна та багатоманітна частина світу. Неоднорідність географічного положення, наявність природних ресурсів, культурні особливості населення, історичне минуле – усе це призвело до нерівномірності економічного розвитку різних субрегіонів Азії та визначило особливості їх участі в міжнародному поділі праці (*мал. 79*).

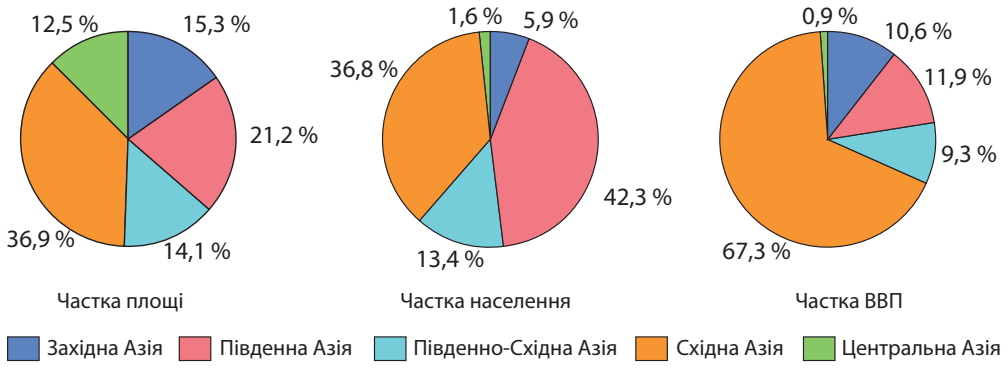

Мал. 79. Економічний розвиток субрегіонів Азії

Країни *Західної Азії* називають ще *Близьким Сходом*, оскільки країни територіально найбільш наближені до Європи. Їх національні економіки спрямовано на тісні економічні зв'язки з європейськими країнами. Економіка багатьох держав спирається на видобуток та експорт нафти. Розвиваються хімічна промисловість, металургія, машинобудування, фінансові послуги та міжнародний туризм.

У *Південній Азії* важливе значення має також сільське господарство та промислові виробництва, що пов'язані з переробкою сільгоспсировини. Економічним осередком субрегіону є Індія. *Південно-Східна Азія* охоплює нові індустріальні країни. Ще не так давно типовим

краєвидом цього субрегіону були плантації цукрової тростини, кокосової пальми, гевеї, чаю та кави. Згодом до них додалися нафтодобувні вишки та шахти з видобутку олов'яних руд. Нині до них долучилися сучасні підприємства електроніки та електротехніки, автоскладальні заводи, швейні та взуттєві фабрики. Велике значення має морський транспорт, туристичні та фінансові послуги.

Складіть економіко-географічну характеристику кожного із субрегіонів Азії (за групами). Дотримуйтесь такого плану: ЕГП та склад регіону, природні умови та ресурси, населення та працересурсний потенціал, участь у міжнародному поділі праці (міжнародна спеціалізація).

Найбільш економічно розвиненим субрегіоном є *Східна Азія*. Її країни вирізняються найбільшим у світі обсягом ВВП. Поряд зі світовими економічними лідерами Японією, Китаєм, Республікою Кореєю – віддалена від осередків цивілізації Монголія та закрита залізною завісою для усього світу КНДР. Субрегіон *Центральна Азія* складається з країн з перехідною економікою. Процеси трансформації економіки в Центральній Азії відбуваються за китайським зразком. Місцеві авторитарні режими проводять курс на перебудову економічних систем, що сприяє встановленню економічної стабільності.

Зв'язки України з країнами Азії. Азійський регіон стає новим осередком світового господарства, куди переміщується центр політичної та економічної активності з Європи та Північної Америки. У політичному вимірі Китай та Індія стають новими центрами геополітичного впливу. Японія та Південна Корея – потужні інвестиційні гравці на ринку фінансових послуг. За низького інвестиційного клімату в Україні перспективним є залучення фінансів цих держав для розвитку аграрного сектору, у сферу транспорту, інфраструктурних проєктів нашої держави. Для України азійський напрям є одним з найважливіших у стратегічних планах встановлення міжнародних зв'язків. Найважливішими торговельними партнерами України з-поміж країн Азії є *Китай*, *Туреччина*, *Індія*, *Республіка Корея*, *Японія*, *Ізраїль* та *Саудівська Аравія*. Основу експорту становлять продукція сільського господарства та її переробки, чорні метали, продукція хімічної промисловості та машинобудування. В імпорті домінують побутова техніка, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, харчові продукти, одяг та взуття, трикотаж, каучук, гума. Тенденції активізації торгово-економічних відносин свідчать про реальну можливість України співпрацювати з ринками багатьох азійських країн.

1. З чим пов'язаний прискорений розвиток третинного сектору в економіці азійських країн? 2. Схарактеризуйте провідні види транспорту країн Азії. Назвіть найбільші морські порти та аеропорти-хаби в регіоні. 3. Як вплинули сучасні засоби зв'язку на промисловий розвиток країн Азії? 4. Назвіть найбільші фінансові центри Азії та поясність чинники їх формування. 5. Що спричинило необхідність прискореного розвитку освіти і науки в азійських країнах? 6. Порівняйте спеціалізацію господарства субрегіонів Азії. Назвіть причини нерівномірності їх економічного розвитку. 7. Чи вичерпано можливості Азійського регіону щодо подальшого економічного зростання нових країн? Які, на вашу думку, країни Азії можуть стати новими індустріальними країнами наступної хвилі індустріалізації?*

ТЕМА 2. КРАЇНИ АЗІЇ

§ 25. ЯПОНІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ, ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

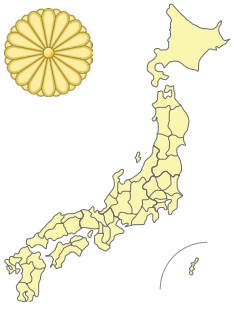

Офіційна назва – *Японія*

Склад території – *47 префектур*

Член міжнародних організацій – *ООН, АТЕС та ін.*

Офіційна мова – *японська*

Релігії – *буддизм, синтоїзм*

Місце країни у світі та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Японія – третя у світі та друга в Азії (після Китаю) країна за ВВП, країна, яка набула статусу наддержави з потужною наукомісткою промисловістю та високоінтенсивним аграрним сектором і є однією з найбільших експортерів та імпортерів капіталу.

Японія відіграє визначальну роль в економічному розвитку Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), у межах якого взаємодіють понад 30 країн із різними економічними, політичними та соціокультурними параметрами. У списку торговельних партнерів Японії головне значення мають країни АТР: зокрема, Китай, Республіка Корея та країни АСЕАН. Сучасні успіхи японської економіки забезпечено чинниками, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (*мал. 80*).

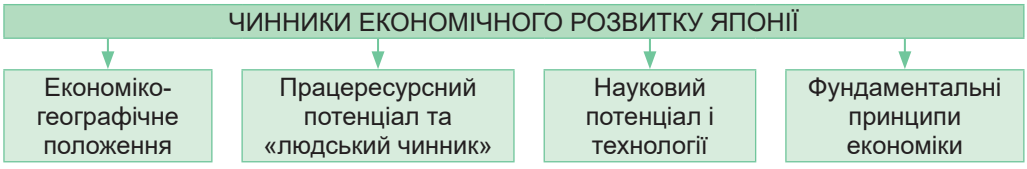

Мал. 80. Чинники, що визначають місце Японії в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Японія – це країна-архіпелаг у Східній Азії, що простягнулася вигнутою смугою з півночі на південь майже на 3,5 тис. км. До її складу входять чотири великі острови, що їх японці називають «основною землею»: *Хоккайдо, Хонсю, Сікоку* та *Кюсю*. Острівне положення далеко на сході призводило до тривалої ізоляції країни від зовнішнього світу. Тепер море з'єднує країну, вкрай бідну на природні ресурси, з торговельними партнерами.

Японія розміщена в центрі АТР. Це дає країні можливості участі в міжнародному поділі праці. Японія користується зручністю свого транспортно-географічного положення. Японія прагне зберегти дружні відносини з усіма державами й цілеспрямовано здійснює курс на посилення своєї політичної ролі у світі.

Працересурсний потенціал та «людський чинник». Демографічна ситуація в Японії суттєво відрізняється від інших азійських країн.

Держава вже давно перейшла від II до I типу відтворення населення. За останні півстоліття рівень народжуваності знизився у 3,5 рази! Нині її показник найнижчий серед країн Азії та один з найнижчих у світі – -6,2 особи/тис. Одночасно в 2,5 рази зменшився і рівень смертності. Скорочення дитячої смертності навіть назвали «японським дивом»: вона зменшилася в 15 разів! Природний приріст у країні від'ємний: -2,9 особи/тис. Такі стрімкі зміни у відтворенні населення Японії одержали назву *«демографічної революції»*. Основною їх причиною є активна демографічна політика (*мал. 81*).

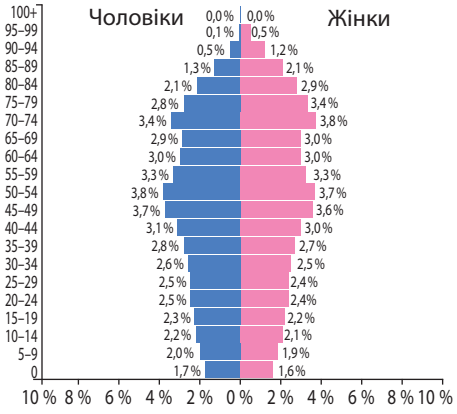

Мал. 81. Статево-вікова піраміда Японії, 2023 р.

Відбувається процес *«старіння нації»*. Якщо у 50-х рр. XX ст. частка літніх людей становила 5 %, то нині – понад 27 %. За середньою тривалістю життя (84,83 року) Японія поступається у світі лише Монако та Сінгапуру, а за середнім віком населення (48,6 року) лише Монако. Темпи японського «старіння нації» є найвищими на планеті. Очікується, що за нинішніх темпів депопуляції кількість японців до 2050 р. зменшиться до 100 млн осіб, а до 2100 р. – до 64 млн. Це є загрозою для японської економіки.

Японія – *однонаціональна держава*. 99,7 % становлять *японці*, мова яких настільки специфічна, що не належить до жодної з мовних сімей.

Трудові ресурси країни вирізняються дуже високим рівнем кваліфікованості. Широко застосовується як чоловіча, так і жіноча праця. Рівень безробіття низький – близько 3,3 %. Переважна частка економічно активного населення зайнята у третинному секторі господарства (*мал. 82*).

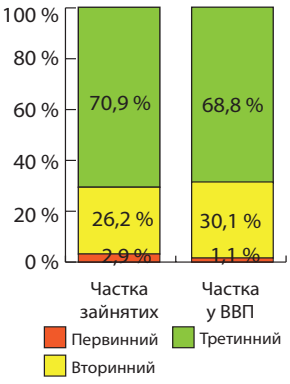

Мал. 82. Значення секторів економіки Японії, 2021 р.

Однією з причин японського «економічного дива» є *«людський чинник»* як специфічна особливість японця-працівника: традиційний спосіб мислення і поведінки, культурно-духовна орієнтація, колективістська ментальність (відданість родині, фірмі тощо), виховання у молоді працелюбності та трудової дисципліни, неформальна японська «система довічного найму». Все це разом із працею панівних кіл сприяло позитивному результату в економічному розвитку Японії.

Високий матеріальний рівень життя людей стимулював постійне розширення внутрішнього споживчого ринку, а отже, потужне виробництво товарів, послуг і необхідних благ для великої кількості споживачів. 80–83 % всіх вироблених в Японії товарів і послуг споживаються на внутрішньому ринку.

Науковий потенціал і технології. Японська економіка завжди була спрямована на створення великої технологічної бази. На перших етапах стрімкого економічного зростання у 50 – 70-х рр. XX ст. країна пішла шляхом перейняття в інших країн (США, Німеччині, Франції) їх науково-технічного досвіду, придбання патентів і ліцензій.

Згодом ділові кола країни розробили політику, метою якої було домінування Японії у сфері розробок технологічних інновацій. Це відбувалося поступово. Спершу запозичені технології зазнавали якісної переробки. Тоді в Японії з'явилося більше, ніж у США промислових роботів і гнучких автоматизованих систем. Згодом на порядок денний постало завдання технологічної незалежності. Всіляко заохочувався експорт із країни наукомісткої продукції, а пізніше – електронної техніки власного виробництва. В результаті країна з «чистого» імпортера перетворилася на виключного експортера новітньої техніки та передових технологій.

Нині Японія є лідером за видатками на розвиток наукових досліджень – до 4 % ВВП. Стратегічною метою держави є здійснення програми, за якою по всій території буде створено мережу із 19 технополісів.

Фундаментальні принципи економіки. У бідній на природні ресурси країні традиційно культивується принцип: «Наше багатство – людські ресурси». Для Японії характерним є сприйняття підприємства як «виробничої родини». Найпоширенішими напрямами корпоративної соціальної відповідальності працівників є: система довічного найму на роботу на великих підприємствах, допомога в придбанні житла, навчання спеціалістів, фінансова допомога в разі народження дітей, у їхньому навчанні, щедрі вихідні допомоги, корпоративні пенсії.

Фундаментальні принципи японської економіки склалися ще в повоєнні роки. Перший з них – тісна співпраця підприємств, постачальників, дистриб'юторів, банків і великих фінансових груп, що утворюють *кейрецу* (буквально: «система», «серія», «ряд», «ієрархічний порядок) – великі корпоративні конгломерати і холдинги. Зазвичай кейрецу групуються навколо потужного банку, що забезпечує фінансування всіх компаній групи. Типовим прикладами кейрецу є, зокрема, група *Mitsubishi*. Вона сформувалася навколо банку *Mitsubishi UFJ Bank* та об'єднала майже 30 членів групи, які діють у сфері фінансів, будівництва, торгівлі, електроніки, харчової, автомобільної, суднобудівної, нафтопереробної, хімічної, металургійної, паперової промисловості. В Японії великі групи кейрецу існують поряд з малими підприємствами (індивідуальними, родинними, партнерськими), зміцнюються взаємозв'язки великого та малого бізнесу.

Природноресурсний потенціал. Японія – країна-архіпелаг, тому море в її житті відіграє особливу роль. Воно з'єднує острови між собою та державу з материком. Але водночас це й страшенні цунамі, і потужні урагани, що приносять немало лиха.

Мал. 83. Вулкан Фудзіяма

Японія – країна гір. Близько 80 % території займають молоді середньовисотні сейсмічно активні гори – *Японські Альпи*, найвищою точкою яких є вулкан *Фудзіяма* (3 777 м) (*мал. 83*).

Щорічно реєструється до 1000 підземних поштовхів різної сили. У країні є 150 вулканів, 15 з яких активні. На рівнини припадає лише 20 % території, проте на них живе 80 % населення країни. Найбільшою є рівнина *Канто*, що простяглася вздовж Токійської затоки.

Клімат Японії мусонний. Він втричі вологіший та значно теплішій, ніж на материку. Зима в країні посушлива, літо вологе. У липні – серпні над островами проходять тайфуни, приносячи тривалі зливи та ураганні вітри. Температурні контрасти різних частин країни уможливлюють вирощування різноманітних сільськогосподарських рослин: на півночі – швидкостиглі зернові культури, у центрі – збирати 3 врожаї за 2 роки теплолюбних культур помірного поясу, на півдні – одержувати 2–3 врожаї на рік рису, чаю та цитрусових, а в найтепліших районах культивувати навіть банани та цукрову тростину.

Японія бідна майже на всі види природних ресурсів, мало забезпечена *мінеральними ресурсами*. Японська промисловість працює майже повністю на імпортній сировині. Завдяки новітнім технологіям рентабельним стає використання мінеральних ресурсів Океану.

Країна недостатньо забезпечена *водними ресурсами*. Річки порожисті, бурхливі, не придатні для судноплавства, але мають великий гідроенергопотенціал, використовуються для лісосплаву та на півдні в сухий сезон для зрошення. Озера невеликі, але мальовничі, тому є місцями відпочинку та туризму. Для водопостачання міст часто застосовують підземні води. Вкрай обмеженими є й *земельні ресурси*. Понад третину території зайнято малородючими підзолистими ґрунтами, решта – бурі лісові ґрунти, червоно- й жовтоземи. Показник ріллі на душу населення в Японії є одним з найнижчих у світі – 0,04 га/особу.

Особливу цінність мають *ліси*, що вкривають майже $^2/_3$ площі. Але більшість з них у горах мають ґрунто- та водозахисне значення і тільки менш ніж третина лісових масивів дає промислову деревину.

Поясніть, чому майже всі великі міста Японії з потужним виробництвом сконцентровано на морських узбережжях.

Система розселення. Японія – одна з найбільш густозаселених країн у світі. Середня густота населення становить 332,9 особи/км². На рівнині Канто вона зростає до 2,5 тис. особи/км², а у містах – до 10 тис. осіб/км²; у горах знижується до 40 осіб/км².

Рівень урбанізації дуже високий (91,8 %) й продовжує зростати. В країні існує близько 650 міст, серед яких міст-мільйонерів 12 (*мал. 84*). Найбільшими серед них є *Токіо* (13,4 млн осіб), *Йокогама* (3,7 млн осіб), *Осака* (2,7 млн осіб), *Нагоя* (2,3 млн осіб). До світових міст належать *Токіо* та *Осака*. Міста оточили «супутники», утворивши разом великі міські агломерації: столичну *Кейхін* (у складі Токіо,

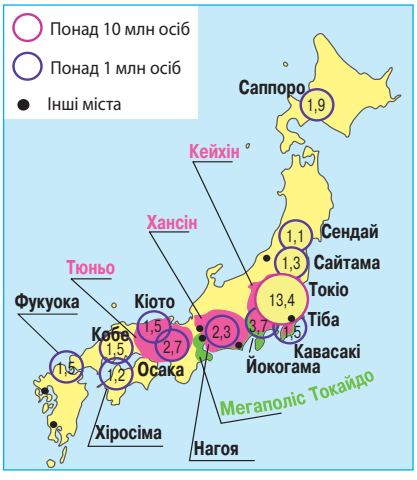

Мал. 84. Найбільші міста та міські агломерації

Йокогами, Кавасакі, Тіби та десятка інших населених пунктів), *Хансін* (Осака, Кобе, Кіото та понад 100 інших міст) і *Тюньо* (Нагоя та 80 населених пунктів). Збільшуючись, вони утворили мегаполіс *Токайдо*, у якому живе понад 70 млн осіб – понад половину населення країни.

1. Поміркуйте, які проблеми виникли в Японії у зв'язку з явищем урбанізації. **2.** Порівняйте процеси урбанізації в Японії та в країнах Європи.

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. З початку 90-х рр. XX ст. Японія проводить структурну перебудову економіки, спрямовану на розширення внутрішнього ринку, зростання сфери послуг, розвиток власного науково-технічного потенціалу. У структурі ВВП Японії на сферу послуг припадає 68 %, на переробну промисловість та будівництво – 30,7 %, на сільське, лісове та рибне господарство – лише 1,3 %. У японській промисловості невпинно збільшується частка новітніх наукомістких виробництв, особливо електроніки, програмового забезпечення, інформатики, фармацевтики, біотехнології, промислових роботів, інформаційних систем.

Головні складники третинного сектору. У Японії широко представлено практично всі існуючі види послуг (*мал. 85*). Відбувається процес софтизації економіки, тобто зростає роль нематеріальних ресурсів: інформації та зв'язку. Особливе місце посідають торгівля, фінансові та банківські послуги. Набуває великого значення надання ділових послуг: консалтинг, інжиніринг, маркетинг.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ ЯПОНІЇ

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
• Освіта • Наука • Фінансова діяльність • Транспорт	• Багатопрофільне машинобудування • Хімічні виробництва • Металургійні виробництва	• Рослинництво: *рис, овочі, фрукти* • Тваринництво: *свинарство, птахівництво, молочне скотарство, шовківництво* • Рибальство та аквакультура

Мал. 85. Головні складники економіки Японії

Особливе значення для економіки Японії має *освіта*. Лише робітники з високим рівнем освіти в змозі забезпечити високу продуктивність праці. Японія – це країна суцільної грамотності. Якщо перед Другою світовою війною середню і вищу освіту здобували тільки 10 % японців, у середині 70-х рр. XX ст. – половина, то нині – практично усі. У Японії функціонує понад 500 університетів. Серед них 10 належать до найкращих у світі, у т. ч. університети *Токіо* та *Осаки*.

У Японії неухильно зростає роль *науки*. До початку 80-х рр. XX ст. країна помітно відставала від США та більшості країн Європи за розвитком науки. Для ліквідації такої ситуації японська держава та приватні компанії зосередили зусилля на розвитку власних наукових досліджень з метою створення вітчизняних технологій. Пріоритетними напрямами досліджень є біотехнологія, медицина, інформаційні системи, створення нових матеріалів. Для успішного впровадження новітніх наукових досягнень у виробництво в Японії побудовано спеціальні міста –

технополіси. Розвиток науково-виробничої сфери має високий рівень концентрації: 60 % розробок здійснюється в агломерації Токіо–Йокогама. Іншими важливими осередками науки є Осака, Кіото, Нагоя.

Банківський сектор становить у Японії основу для здійснення *фінансових послуг*. Центральний банк Японії – це перший, державний рівень банківської системи. Інші, приватні банки: це 10 міських і 45 регіональних банків. Основним ринком вивезення японського капіталу є Північна Америка, а також країни Південно-Східної та Східної Азії. Столиця Японії Токіо є великим міжнародним валютним ринком завдяки величезному щоденному обігу іноземної валюти. Токійська фондова біржа – одна з найбільших бірж світу.

Транспортна система країни. В Японії добре розвинуто всі види транспорту, за винятком внутрішнього водного та трубопровідного.

Швидкісні *залізничні магістралі*, що проходять уздовж східного та західного узбереж острова Хонсю, формують лінійну основу транспортної мережі країни (*мал. 86*). Коротші поперечні дороги пов'язують між собою східний та західний береги. Між собою усі великі острови з'єднано багатокілометровими мостами або підводними тунелями. Нині в країні працюють 6 основних швидкісних ліній, що їх об'єднано в єдину мережу «Сінкансен» (з японської – «нова магістраль»). Власником цих доріг є компанія *Japan Railways*. В Японії існують монорейкові дороги, на яких працюють швидкісні потяги на магнітному підвісі, що досягли світового рекорду швидкості руху – 581 км/год (*мал. 87*). Густота залізниць в країні є однією з найбільших у світі (75 км/тис. км²).

Мал. 86. Швидкісні залізниці Японії

Молодший для країни *автомобільний транспорт* успішно конкурує із залізничним. За пасажирообігом він уже вдвічі випередив залізниці. У вантажообігу значна роль належить великим вантажним автомобілям. За протяжністю автошляхів Японія посідає 6-те місце у світі. Водночас за густотою автодорожньої мережі (3130 км/тис. км²) вона поступається лише Бельгії та Сінгапуру. Автомобільні траси зазвичай проходять паралельно залізницям, утворюючи т. зв. полімагістралі.

Мал. 87. Японський потяг на магнітній підвісці маглев MLX01-1

Морський транспорт виконує каботажні та майже всі зовнішньоторговельні перевезення. Японські фірми або безпосередньо володіють, або контролюють приблизно $^{1}/_{10}$ світового тоннажу морського флоту, $^{2}/_{5}$ цього тоннажу припадає на танкери. У країні існує понад тисячу морських портів, 19 з них мають міжнародне значення, у т. ч. 7 належать до категорії світових універсальних портів-велетнів: *Нагоя, Тіба, Йокогама, Кітакюсю, Кобе, Осака, Токіо*.

Авіаційний транспорт Японії відіграє важливу роль у міжнародних та внутрішніх перевезеннях пасажирів. До найбільших аеропортів-хабів світу належить *Міжнародний аеропорт Токіо*, що обслуговує 87,1 млн пасажирів на рік. Основні міжнародні лінії йдуть із Японії до Південно-Східної Азії, Австралії, Європи, на Близький Схід.

1. Які чинники вплинули на міжнародну спеціалізацію Японії? 2. Проаналізуйте статево-вікову структуру населення Японії, користуючись статево-віковою пірамідою та оцініть працересурсний потенціал країни. 3. Порівняйте рівень та темпи урбанізації Японії та Європи. 4. Які особливості має система міського розселення в Японії? Покажіть на карті найбільші міста країни. 5. Які особливості сучасного постіндустріального розвитку Японії? 6. Назвіть головні складники третинного сектору економіки Японії та чинники, що визначили їх прискорений розвиток. 7. Які недоліки і переваги ЕГП Японії як країни-архіпелагу? 8*. Оцініть роль фундаментальних принципів економіки в розвитку Японії.*

§ 26. ЯПОНІЯ: ВТОРИННИЙ ТА ПЕРВИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Японія виробляє значну частку промислової продукції світу. В її структурі переважають новітні виробництва, які ґрунтуються на передових технологіях. Промислові виробництва, що визначають спеціалізацію країни, – це насамперед багатопрофільне машинобудування, хімічні та металургійні виробництва, електроенергетика.

Машинобудування. Країна дає 15 % світового виробництва машин кількох тисяч найменувань. Експорт машин у 9 разів перевищує їх імпорт. Широко застосовується роботизація підприємств. Нині японське машинобудування являє собою поєднання старих, нових і новітніх виробництв, серед яких найбільше значення мають автомобілебудування, електроніка, верстатобудування, робототехніка та суднобудування.

Японія є одним зі світових лідерів з *виробництва автомобілів*. Країна випускає 9,8 % автомобілів світу, поступаючись лише Китаю та США. $^3/_4$ з усіх складених автомобілів легкові, решта – вантажні. Крім того, виробляються мотоцикли, скутери, велосипеди. В Японії автомобільний сегмент ринку поділений між 11 компаніями. Найвідоміші серед них *Toyota, Mitsubishi, Nissan, Honda, Mazda* та *Suzuki*. Японія випускає найбільш екологічно чисті автомобілі. Проте країні важко конкурувати в галузі автомобілебудування з новими індустріальними країнами та навіть США, у яких зарплата робітників є значно нижчою. Окрім того, висока вартість землі, на якій працюють заводи, ще більше підвищує собівартість продукції. Через те виникла тенденція завозити в Японію японські автомобілі, що їх зібрано за кордоном на дочірніх підприємствах.

До числа новітніх, найбільш наукомістких японських виробництв належить *електронна промисловість*. За її масштабами Японія поступається лише США, а за обсягом експорту посідає 1-ше місце у світі. Електроніка в країні вирізняється високим ступенем монополізації: у ній діють такі великі компанії, як «Мацусіта», «Хітачі», «Тошиба», «Соні»

та ін. Раніше Японія була відома на світовому ринку переважно побутовою електронікою, особливо аудіо- та відеоапаратурою. Країна випускає персональні комп'ютери, обладнання для обслуговування торговельних закладів і готелів; контрольну апаратуру для залізниць, автотранспорту та метрополітену; машини для моніторингу стану навколишнього середовища; медичну апаратуру; електронні навчальні системи.

Щодо японського *верстатобудування* та *робототехніки*, то міжнародною спеціалізацією країни у цій сфері є верстати з числовим програмним управлінням, а рівних країні у складанні промислових роботів немає у світі. Машинобудівні корпорації складають людиноподібних роботів. Відомий робот Вакамару виробництва компанії *Mitsubishi* (*мал. 88*). Корпорацією *Honda* був складений робот-андроїд Асімо, який може розрізняти людей за спеціальними картками, ходити зі швидкістю руху людини по східцях, бігати, тиснути руку, вітатися з людиною, відгукуватися на своє ім'я, обертатися на тривожні звуки тощо. Спільними зусиллями кількох установ був створений робот-астронавт Кіробо, який був виведений на орбіту й виконував роль компаньйона японського астронавта та підтримував зв'язок із Землею. Компанією *Sony* був створений робот, який імітує щеня *Аїбо*. Він може бачити предмети, розпізнавати команди та обличчя, проявляти емоції. Робот Міїм має реалістичні риси обличчя і тіла людини, може співати, танцювати, розпізнавати слова, має міміку.

Робот Асімо

Робот-собака Аїбо

Робот Вакамару

Робот Міїм

Мал. 88. Японські роботи

Серед традиційних виробництв японського машинобудування відоме у світі *суднобудування*. Із середини XX ст. Японія утримувала в ньому світову першість. У країні складають кожне четверте морське судно у світі. Підприємства машинобудування розміщені у багатьох містах. Кожне з них є багатопрофільним. У суднобудуванні виділяються Йокогама, Кобе, Куре та Нагасакі. В автомобілебудуванні лідирує район Нагої (компанія «Тойота»). Електронна промисловість розвивається у великих містах мегалополіса Токайдо та на острові Кюсю.

Хімічне виробництво. Японія входить до трійки світових лідерів разом з Китаєм та США за обсягом продукції хімічних виробництв. Приділяється увага розробці екологічно чистих, енерго- і ресурсозбережувальних технологій. Три чверті виготовленої хімічної продукції експортують до інших країн Азії, по 10 % – до країн Європи та Північної Америки. Основу експорту становлять синтетичний каучук, хімічні волокна, пластмаси, фармацевтика, ароматичні вуглеводні, органічні та неорганічні сполуки. У сучасних умовах багато уваги приділяється розвитку виробництва вуглецевих волокон і композитних матеріалів для атомної та авіаційної промисловості. Найбільшими центрами хімічної промисловості є морські порти Кавасакі, Йокогама, Токіо, Нагоя.

Металургійні виробництва. Металургійні виробництва Японії належать до найпотужніших у світі, хоча працюють цілком на імпортній сировині. Сама Японія є одним з найбільш потужних споживачів чорних та кольорових металів у світі. Країна частково споживає метали власного виробництва, а частково імпортує.

Чорна металургія хоча і є одним із давніх промислових виробництв країни, вирізняється високим рівнем використання новітніх технологій та екологічністю: 70 % виробництва сталі припадає на кисневі конвертори, а решта 30 % – на електродугові печі. Комбінати оснащено найновітнішим обладнанням, значно кращим, ніж у США та країнах Європи. На них найвищий рівень автоматизації. На початку 90-х рр. XX ст. Японія стала світовим лідером за виплавкою сталі та її великим експортером. Але нині вона утримує 3-тє місце, поступившись першістю Китаю та Індії. Основними напрямками експорту японського металу є США, країни Південно-Східної Азії та Китай. Експерти визнали Японію головним постачальником на світовий ринок металопрокату для потреб суднобудування.

Для японської чорної металургії характерний дуже високий рівень її територіальної концентрації. Майже всі провідні центри зосереджено на східному березі острова Хонсю. Розміщення комбінатів поблизу або безпосередньо у великих містах зумовлене споживчим чинником: підприємствами машинобудування – значними споживачами сталі.

Значно реорганізовано японську *кольорову металургію*, що стрімко розвивається у зв'язку зі зростанням попиту на її продукцію в літако- та ракетобудуванні, електроніці. Розвиваються виробництва міді, свинцю, цинку, алюмінію, нікелю, титану. Переробні підприємства розміщуються практично в усіх провідних центрах Тихоокеанського промислового поясу. Багато старих заводів кольорової металургії взагалі припинили своє існування. Найбрудніші виробництва з первинної плавки металів було розміщено в країнах, що розвиваються. Японія – великий переробник руд рідкісних металів (кадмію, селену, телуру, індію, германію, талію, ренію). Їх добувають під час утилізації промислових відходів.

Електроенергетика. За загальним виробництвом електроенергії Японії посідає 5-те місце у світі, а в Азії поступається лише Китаю та Індії. Основу електроенергетики становлять *теплові електростанції* (ТЕС), що виробляють 87 % електроенергії. На 90 % Японія залежить від імпортних енергоносіїв. Більш ніж по 40 % енергобалансу ТЕС припадає на імпортні газ та вугілля, близько 14 % – на привізну нафту.

Оскільки країна значною мірою залежить від імпортного палива, з 70-х рр. XX ст. *атомна енергетика* була національним стратегічним пріоритетом. До катастрофи на АЕС «Фукусіма», що сталася внаслідок землетрусу в 2011 р., Японія мала 17 АЕС, на яких діяли 54 атомних реактори й виробляли 26,9 % електроенергії. Після аварії в Японії посилився антиядерний рух. Під його тиском за три наступні роки роботу усіх АЕС було призупинено.

Гідроенергопотенціал японських річок уже використаний на 84 %. Попри це, частка *гідроенергетики* в енергобалансі країни становить лише 7,7 %. Велика гідроенергетика – традиційне для Японії джерело

енергії. Міні-ГЕС просуваються вглиб країни: від великих річок до малих і струмків.

У Японії був запроваджений закон про обов'язкове використання *відновлювальних джерел енергії* (ВДЕ), які нині дають 11,7% електроенергії (*мал. 89*). З-поміж нових видів енергії в Японії найбільше використовується *сонячна енергетика*. Сонячну енергію в Японію використовують за двома напрямами: фотогальванічна та сонячна термальна енергетика. Перша з них є візитівкою країни на світовому ринку відновлюваної енергетики. Фотогальванічні елементи дають змогу перетворювати сонячне світло безпосередньо в електричну енергію. У країні концентрується їх понад третину від світових. Сонячні термальні системи застосовують для обігрівання домашніх господарств, лікарень, гарячого водопостачання та виробничих процесів у харчовій та текстильній промисловості, де потрібна гаряча вода. Такі системи вмонтовують у дахи будинків.

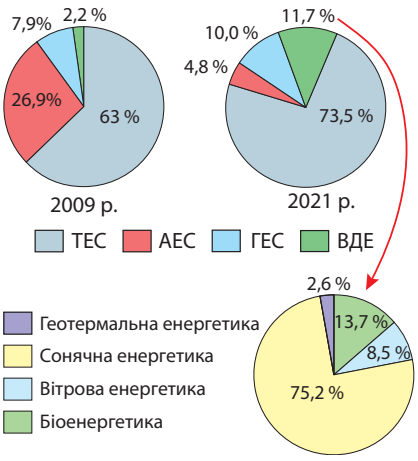

Мал. 89. Структура електроенергетики Японії до і після «Фукусіми»

За діаграмами (*мал. 89*) поясніть причини зміни значення різних традиційних джерел електроенергії.

У Японії зростає потужність *вітрової енергетики*. $^1/_7$ частина території країни розташована в зоні вітру з достатньою швидкістю для встановлення вітрових турбін. Якщо забудувати усі ці території вітровими установками, то вони покриють 20 % річних потреб Японії в енергії.

Біоенергетика є найбільш перспективним з-поміж нових видів енергії в Японії. До 20 % біопалива, що його одержують з відходів цукрової тростини, лісу, будівельного сміття або внаслідок перероблення водоростей, використовує японський транспорт, що зменшує викиди вуглекислого газу в атмосферу. У Японії є технології з виробництва газу метану з органічних відходів і стічних вод. Його застосовують у кухонних плитах та для виробництва електроенергії. Ще одним напрямом японської біоенергетики є спалювання побутового сміття та промислових відходів.

Геотермальна енергетика в Японії використовується давно для опалення приватних будинків, шкіл, лікарень та інших громадських установ. У країні існує 4 геотермальні поля із 37 світових, а також низка підземних гарячих джерел і вулканів. Однак через високу собівартість ГеоЕС подальші розробки в цьому напрямі просуваються повільно, а фінансування скорочується. Найбільш перспективною в країні вважається мала геотермальна енергетика.

Традиції і технології в сільському господарстві. Сільське господарство забезпечує більш ніж половину потреб населення в продовольстві. Традиційними тут є дрібні фермерські господарства сімейного типу.

Поряд з ними працюють великі підприємства сільськогосподарських корпорацій. Крім того, існує велика сільськогосподарська кооперація, яка є однією з найпотужніших серед високорозвинених країн.

Нині в спеціалізації японської агросфери сформувалися три повідні напрями. *Перший* – це традиційне *рисосіяння*, під яким зайнято майже половина ріллі. Новітні технології передбачають впровадження ранньостиглих високоврожайних сортів. «Рисовий пояс» склався на північному сході острова Хонсю та узбережжі Японського (Східного) моря. *Другий* – це *овочівництво* та *садівництво*, що використовують найновітніші досягнення техніки під час створення теплиць, овочевих плантацій та садів. Значну частину виробництва білокачанної капусти зосереджено навколо столиці; яблук, груш, слив – на півночі й у центрі острова Хонсю; мандаринів, персиків, хурми, каштанів, чаю, полуниці – на субтропічному півдні Хонсю. *Третій* – це *тваринництво*. Головними постачальниками м'яса є свинарство та птахівництво. Новим напрямом стало молочне скотарство. Зберігають значення *декоративне садівництво* та *квітникарство*. Поступово зменшується роль традиційного для країни *шовківництва*.

З кінця XX ст. для Японії характерне швидке скорочення площ орних земель. Причинами є перехід японців від традиційного до західного способу харчування: зменшення споживання рису і збільшення в раціоні пшеничних виробів, м'яса, молочних продуктів. Так, імпортується близько 85 % пшениці, уся кукурудза, 80 % цукру, близько 20 % жирів, 30 % м'яса. Іншою причиною є урбанізація.

Японці вживають у їжу багато морепродуктів, що їх традиційно називають «рибою», тому для острівної Японії характерне *рибальство*. Окрім риби видобувають молюсків, крабів, морських їжаків, їстівні водорості. Набула розвитку *аквакультура* – розведення водних організмів у морських лагунах, гірських озерах, на рисових полях. Для одержання перлин біля м. Нагоя розводять молюсків-перлівниць (*мал. 90*).

Мал. 90. Аквакультура в Японії

Характерні риси територіальної організації господарства: Тихоокеанський пояс, мережа технопарків і технополісів. У територіальній організації економіки Японії помітні нерівномірності в розміщенні господарських об'єктів. $^4/_5$ промислової та половину сільськогосподарської продукції виробляють у *Тихоокеанському поясі*, який займає лише $^1/_3$ території, але концентрує $^2/_3$ населення країни та $^4/_5$ усіх зайнятих у промисловості. Там здійснюється $^3/_4$ торгово-фінансових операцій, концентрується половина усіх банківських вкладів, навчається $^2/_3$ студентства. За його межами розташована *Периферійна зона*, у якій переважають лісозаготівля, невелика добувна промисловість і туризм.

У країні склалася мережа технополісів, що мають як наукову, так і суто виробничу спрямованість. Біля Токіо був спеціально збудований найбільший у країні технополіс *Цукуба*, який об'єднує 47 науково-дослідних організацій, де працює 40 % усіх науковців. У цьому науковому оазисі зосереджено науково-дослідні лабораторії багатьох

відомих компаній. Одним з найбільш успішних технополісів є *Оїта* на острові Кюсю. Там працюють філії найбільших компаній, зокрема *Sony, Canon, Matsushita, Nihon MRC, Toshiba*. Нині у Японії технополіси трансформуються у досить великі (наприклад, Хамамацу), середні (Нагаока) і малі міста (Ямагуті, технополіс, що виник із кількох сіл).

У Тихоокеанському поясі формується мережа *технопарків*, на території яких розміщено інноваційні компанії.

Зовнішні економічні зв'язки. У Японії розвиваються всі форми зовнішніх економічних зв'язків. Основною їхньою формою залишається зовнішня торгівля. Торговий баланс Японії традиційно має позитивне сальдо. Однак за рівнем відкритості економіки Японія поступається більшості країн Європи, оскільки її експортна квота становить лише 14 % загального обсягу ВВП. У структурі експорту 98 % припадає на промислові товари. Серед них найбільше значення мають транспортні засоби, машини, електроніка, хімічні та електрохімічні товари, чавун і сталь, оргтехніка. Провідне значення в імпорті мають мінеральна сировина та паливо. Завозять електроніку, електротехніку, продукцію сільського господарства, хімічні товари, метали та їх руди.

На відміну від багатьох розвинених держав у японській зовнішній торгівлі велике значення мають країни, що розвиваються, як за експортом, так і особливо за імпортом. Японська промислова зовнішня торгівля охоплює всі великі регіони світу. Особливе значення має Китай. Японія веде активну торгівлю із США, країнами Перської затоки, Європи. Зростає частка Австралії. На цю країну припадає близько $^1/_2$ всього японського імпорту кам'яного вугілля, залізної руди, значна частина імпорту вовни.

Складіть схему товарної структури експорту та імпорту Японії. Укажіть основні напрямки вантажопотоків японських товарів та країни надходження до неї сировини та готових товарів.

Велике значення має експорт японського капіталу, що пов'язано зі зростанням золото-валютних резервів країни. Експорт капіталу з Японії проявляється у кількох формах: позики на пільгових умовах, різноманітні гранти, прямі закордонні інвестиції. Японія є лідером у світі за розмірами надання фінансової допомоги іншим країнам.

Міжнародні зв'язки України з Японією. Українсько-японські зв'язки було започатковано 1992 р. Однак донині двосторонні відносини між країнами розвинені недостатньо. Основними формами зв'язків залишаються експорт японського капіталу у формі фінансової допомоги Україні та позики. Культурно-наукові зв'язки перебувають на рівні ознайомлювальних виставок.

1. Назвіть головні складники вторинного та первинного секторів економіки Японії та чинники, що визначили їх розвиток. 2. Покажіть на карті промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові центри Японії та поясніть причини їх формування. 3. Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку різних частин Японії. 4. Схарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів та послуг Японії. 5. Які зрушення у виробничій структурі сільського господарства Японії відбуваються в наш час? З чим це пов'язано? 6*. Спрогнозуйте перспективи розширення економічних зв'язків України з Японією. 7*. Оцініть позитивні та негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі Японії.*

§ 27. КИТАЙ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ, ЕКСПОРТНА ОРІЄНТАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

Офіційна назва – *Китайська Народна Республіка (КНР)*
Склад території – *23 провінції; 5 автономних районів; 4 міста центрального підпорядкування: Пекін, Шанхай, Тяньцзінь, Чунцин; 2 спеціальні адміністративні райони: Сянган/Гонконг та Аоминь*
Член міжнародних організацій – *ООН, АТЕС, БРІКС та ін.*
Офіційна мова – *китайська*
Релігії – *буддизм, конфуціанство, даосизм*

Місце країни у світі та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Китай – це друга економіка світу, ВВП на душу населення становить лише одну десяту частку від аналогічного показника високорозвинених країн. Через те за міжнародними стандартами Китай є країною, що розвивається, а за типом економічної системи – країною з плановою економікою.

Сучасний Китай – це ракетно-ядерна держава, яка є постійним членом Ради безпеки ООН. На початку XXI ст. Китай став третьою космічною наддержавою, яка має власну пілотовану космонавтику.

Китай дедалі виразніше заявляє про свою роль як регіонального лідера в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР). Першочергова увага приділяється нарощуванню обсягів торгівлі та інвестиційного співробітництва з країнами Південно-Східної Азії. Уживаються заходи з інтеграції виробничих і транспортних систем Китаю з країнами АСЕАН. У сферу геополітичного впливу Китаю увійшла Монголія, що її китайський уряд розглядає як продовження своєї території. Але керівництво Монголії орієнтоване переважно на США та Японію. Китай не полишає мрії щодо повернення до свого складу Тайваню.

Елементом менталітету китайців є ідея про перетворення їхньої країни на провідну економічну державу до 2049 р. – століття народної китайської революції. Цьому сприяє низка чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (*мал. 91*).

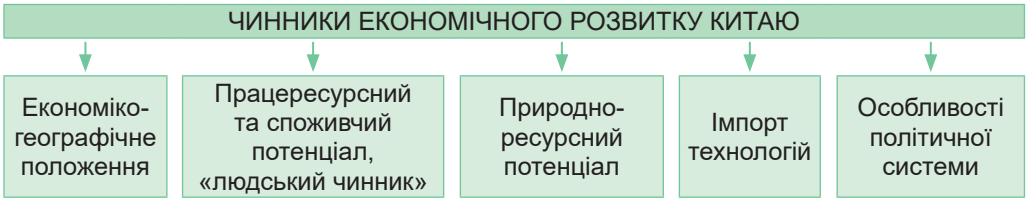

Мал. 91. Чинники, що визначають місце Китаю в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Китай є величезною державою у Східній Азії. Його площа становить майже чверть території Азії та ледь не досягає площі всієї Європи. Державний кордон тягнеться на 21,5 тис. км, що більш ніж половина довжини екватора. Китай межує суходолом з 13 країнами. Морські межі сягають 15 тис. кілометрів.

Сусідні країни ядерного Китаю є нейтральними позаблоковими країнами. Складними залишають стосунки з *Тайванем*. Після со-

ціалістичної революції 1949 р. та проголошення Китайської Народної Республіки на острів переселилися незадоволені новим режимом політичні сили і проголосили незалежність.

На сході Китай має вихід до морів Тихого океану та важливих міжнародних шляхів сполучення. Там на узбережжі створено спеціальні економічні зони (СЕЗ). До найбільших у світі універсальних морських портів належать 28 китайських, у т. ч. й топлідери *Нінбо–Чжоушань, Шанхай, Тяньцзінь, Таншань* та *Гуанчжоу*.

Порівняйте ЕГП Східного та Західного Китаю. Зробіть висновок про вплив ЕГП на економічний розвиток різних частин країни.

Працересурсний та споживчий потенціал, «людський чинник». Кожний п'ятий житель планети є громадянином Китаю. Величезна кількість населення, з одного боку, передбачає наявність велетенських трудових ресурсів, а з іншого – стає перешкодою для підвищення прибутків населення, загострює продовольчу та житлову проблеми, знижує можливості працевлаштування.

Китай має величезний внутрішній споживчий ринок з його майже півторамільярдним населенням. Інвестування в китайську економіку є однією зі стратегій іноземних підприємств для одержання доступу на китайський ринок. Саме ця причина, а не пільговий інвестиційний режим у країні, стала головною для приходу в Китай більшості (400 з 500 найбільших) ТНК світу.

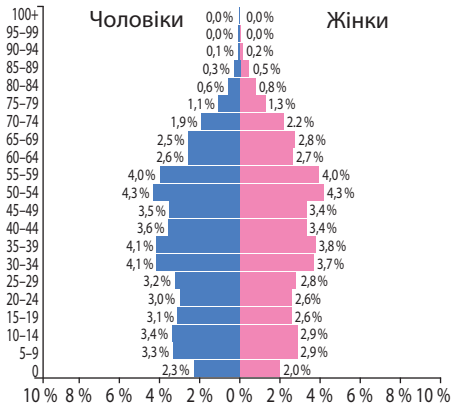

Мал. 92. Статево-вікова піраміда Китаю, 2023 р.

З 60-х рр. XX ст. в країні проводилася демографічна політика. Вона виявилася ефективною: природний приріст скоротився втричі. Для природного руху населення характерні зниження коефіцієнтів народжуваності та смертності. Нині вони становлять відповідно 7,8 особи/тис. та 7,9 особи/тис. Природний приріст став від'ємним: -0,1 особи/тис. На одну жінку припадає усього 1,6 дитини. Китайці почали пізніше брати шлюб: чоловіки – в середньому в 26 років, жінки – у 24 роки. Демографічний перехід спричиняє низку проблем: «старіння нації», потребу в додаткових робочих руках на селі, виховання в родині дитини-одинака. Середній вік населення менший, ніж в Японії або країнах Європи, й становить 38,4 року. Тривалість життя – 78,2 року. Нині з боку держави офіційних обмежень на кількість дітей немає.

Порівняйте статево-вікові піраміди Китаю (*мал. 92*) та Японії (*див. мал. 81*). Які спільні проблеми мають обидві країни у зв'язку зі статево-віковою структурою населення?

У Китаї великого значення набули *внутрішні міграції*. Вони мають переважно економічні причини. Люди переселяються із сіл до міст, з освоєних східних районів до малозаселених північно-західних. *Зовнішні міграції* з Китаю мали широкий розмах у XIX – XX ст. Нині китайці

є майже в усіх країнах світу, проте найбільше їх у Південно-Східній Азії. Багато китайців оселилося на західному узбережжі США та Канади. Сальдо міграцій у Китаї й донині залишається від'ємним.

Китай є *багатонаціональною державою*. Хоча китайці становлять 91,6 % від всього населення, вони живуть лише на 40 % площі у східній частині країни. Окрім китайців у країні, переважно західній її частині, живе 56 інших націй та народностей. Серед них *тибетці, монголи, уйгури, казахи, узбеки, киргизи* та інші.

Трудові ресурси Китаю вирізняються професійно-освітнім рівнем, що постійно підвищується. У країні розвивається власна система освіти, уряд сприяє навчанню китайських студентів за кордоном, особливо в США та Японії. Надлишок робочої сили дає змогу підтримувати на низькому рівні заробітну плату. Країна залишається практично необмеженим резервом дешевої робочої сили.

Докорінно змінилася структура зайнятості. Багатомільйонна маса людей перемістилася із сільського господарства у промисловість, будівництво та сферу послуг: майже у 8,5 разів збільшилася кількість працівників у місті і тільки в 2,7 рази – на селі. За розрахунками економістів Китаю, оптимальне співвідношення зайнятих у первинному, вторинному та третинному секторах має становити 34 % : 32 % : 34 % (*мал. 93*).

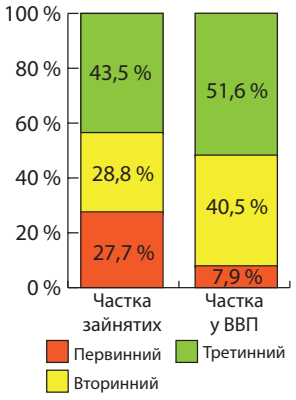

Мал. 93. Значення секторів економіки Китаю, 2021 р.

Природноресурсний потенціал. За особливостями природних умов суттєво вирізняються східна прибережна, добре освоєна людиною, та західна, з ландшафтами гір та пустель, частини Китаю.

Клімат східних районів країни мусонний. Західні частини Китаю розміщені в умовах континентального, посушливого клімату. Там панують пустелі.

Китай надзвичайно багатий на різноманітні *мінеральні ресурси*. На північному сході в чохлі давньої платформи виявлено величезні поклади *кам'яного вугілля*. Основним районом видобутку *нафти* залишається Північно-Східний басейн. Крім того, розвідано запаси на північному заході. Родовища *природного газу* значно менші. Чисто газові родовища розміщені на південному заході у провінції Сичуань.

Порівняйте рельєф та клімат Східного й Західного Китаю. Зробіть висновок про можливості господарського освоєння різних частин країни.

На північному сході країни щити давньої Китайської платформи багаті на сировину для чорної металургії: *залізні* та *марганцеві руди*. Покладами руд для кольорової металургії вирізняється пояс низьких гір на південному сході та півдні країни. Там сконцентровано 80 % світових запасів *вольфрамових* та 60 % *олов'яних руд*. Крім того, розробляються *ртутні, мідні, поліметалеві, алюмінієві руди*. На території країни зосереджено 37 % світових покладів руд рідкісноземельних металів: молібдену, ванадію, сурми.

З нерудної сировини в країні відомі значні ресурси *кухонної солі* у провінції Сичуань. На півночі є поклади *графіту* та *калійних солей*, на півдні *азбесту* – та *фосфоритів*.

Дайте оцінку мінерально-сировинної бази Китаю. За картами атласу з'ясуйте, у яких частинах країни розміщуються вдалі поєднання родовищ різної сировини для розвитку промисловості.

Китай має значні запаси *водних ресурсів*. Проте через кліматичні особливості майже 90 % їх припадає на Східний Китай. Найбільші китайські річки *Янцзи* та *Хуанхе* використовуються для зрошення, виробництва гідроенергії, судноплавства. Важливе значення в господарстві мають підземні води. У Західному Китаї майже немає постійних водойм.

Східний Китай багатий на *земельні ресурси*. Там ґрунти змінюються від багатих бурих лісових і кислих підзолистих на північному сході до родючих червоно- та жовтоземів на південному сході. Особливе місце посідають т. зв. рисові землі, що виникли внаслідок тривалого вирощування на них цієї культури.

Лісовими ресурсами відомий Північно-Східний Китай, де збереглися великі масиви тайги. На сході та південному сході тропічні ліси сильно вирубано під ріллю. Подекуди трапляються бамбукові зарості.

Імпорт технологій. Китай відчуває нестачу власних технічних і фінансових можливостей для модернізації національної економіки. Уряд заохочує імпорт технологій, що сприяють розвитку таких прогресивних секторів економіки, як виробництво програмового забезпечення, нових матеріалів, телекомунікаційна індустрія, біотехнологія, охорона здоров'я. В районі міста Хайдань, північніше столиці, створено китайську «Силіконову долину», а в ряді великих міст працюють понад 120 сучасних національних індустріально-технологічних парків.

Політична система. Злет промислового виробництва Китаю, що розпочався наприкінці XX ст., зумовлений передусім розумною і поміркованою державною політикою щодо розвитку економіки. Проголошено побудову «ринкового соціалізму», або «соціалізму з китайською специфікою» під керівництвом Комуністичної партії на основі п'ятирічних планів. Принцип розподілу за працею (соціалістичний принцип) поєднується з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Іноземні компанії розмістили на території Китаю працемісткі складальні виробництва, зорієнтовані на експорт.

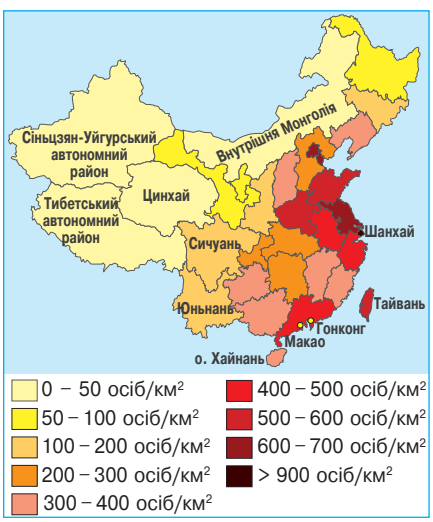

Мал. 94. Карта густоти населення Китаю, 2023 р.

Система розселення. Для системи розселення Китаю характерна висока *густота населення* (149 осіб/км²). Проте в східній частині країни на 40 % площі концентрується 97 % всього населення, а його густота зростає до

200 – 1000 осіб/км². Західні території заселено мало. В окремих місцях навіть є «білі плями» (*мал. 94*).

Процес *урбанізації* в Китаї має певні особливості. Рівень урбанізації становить 61,4 %. Загальна кількість міст у Китаї перевищує 1600, серед них міст-мільйонерів 123, у т. ч. 17 міст-мультимільйонерів. Очолюють рейтинг світових міст-гігантів китайські *Чунцин* (30,2 млн осіб), *Шанхай* (24,2 млн осіб), *Пекін* (21,1 млн осіб) та *Тяньцзінь* (14,4 млн осіб). Правда, ООН не визнає першості Чунцина, оскільки реально в ньому разом з передмістями живе 7,5 млн осіб, інша частина – у селах, інших містах. До переліку *світових міст* належать 5 китайських: *Гонконг / Сянган, Шанхай, Пекін, Гуанчжоу, Шеньчжень*.

Основними центрами економічного зростання в Китаї стали два велетенські мегаполіси, що сформувалися на південно-східному узбережжі Китаю: *Дельта річки Янцзи* та *Гонконг / Сянган – Гуанчжоу*. У них разом проживає 10 % населення країни.

Експортна орієнтація економіки. Відкритість китайської національної економіки, що переважно зорієнтована на експорт, сприяє швидкій інтеграції Китаю зі світовою економікою. За обсягом експорту Китай посідає 1-ше місце у світі. Експорт дає 80 % валютних надходжень. На зовнішній ринок вивозиться близько 20 % валової продукції промисловості та сільського господарства, а перелік експортних товарів налічує 50 тисяч найменувань.

Китайські товари різної якості постачаються майже до всіх країн світу. Паралельно склалися начебто «дві економіки Китаю». Поруч з промисловими велетнями існують тисячі дрібних і найдрібніших кустарних підприємств. Продукція з найвищими стандартами якості надходить до високорозвинених країн, особливо Японії, США та країн Європи, на які припадає 55 % зовнішньоторговельного обігу країни. Найбільш конкурентоспроможною продукцією є одяг, взуття, іграшки. Зростає в експорті роль електроніки, автомобілів, будівельних машин. В останнє десятиліття Китай став лідером за обсягами високотехнологічного експорту, зокрема офісного та телекомунікаційного обладнання. До країн третього світу потрапляють низькоякісні й дешеві товари китайського виробництва, що їх вироблено на кустарних підприємствах.

1. *Порівняйте чинники, що вплинули на міжнародну спеціалізацію Китаю та Японії.* **2.** *Дайте оцінку ресурсозабезпеченості Китаю.* **3.** *Порівняйте працересурсний потенціал Китаю та Японії.* **4.** *У чому полягає модель «ринкового соціалізму» китайської економіки?* **5.** *Які особливості мають процеси урбанізації в Китаї?* **6*.** *Які ви вбачаєте переваги та недоліки експортної орієнтації економіки Китаю?*

§ 28. КИТАЙ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості розвитку й розміщення виробництв первинного й вторинного секторів. На початку XXI ст. Китай став першою світовою індустріальною наддержавою з дуже широкою спеціалізацією (*мал. 95*).

За кількістю фабрик і заводів Китай посідає 1-ше місце у світі. Розвиваються металургійне, автомобільне та фармацевтичне вироб-

ництва. Створено такі сучасні галузі, як електроніка, нафтохімія, авіабудування, металургія рідкісних і розсіяних металів. Китай є надпотужним виробником більшості видів промислової продукції у світі: коксу, чавуну, сталі та сталевих труб, алюмінію, цинку, олова, нікелю, автомобілів, телевізорів, радіоприймачів, мобільних телефонів, пральних і швейних машин, велосипедів, годинників, фотоапаратів, мінеральних добрив, цементу, бавовняних і шовкових тканин, взуття.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ КИТАЮ

ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
Поліспеціалізація: • металургія; • багатопрофільне машинобудування; • хімічні виробництва; • легка промисловість	• Освіта • Інформаційні технології • Фінансова діяльність • Міжнародний туризм • Транспорт	• Рослинництво: *рис, пшениця, просо, гаолян, ячмінь, гречка, соя, бавовник, тютюн, ріпак, арахіс, чай, картопля, овочі* • Тваринництво: *свині, домашня птиця, шовкопряд, бджоли, яки* • Рибальство та аквакультура

Мал. 95. Головні складники економіки Китаю

Електроенергетика. За загальною кількістю виробленої електроенергії Китай вийшов на 1-ше місце у світі. Він виробляє 30 % електроенергії. Проте через швидкий розвиток економіки електроенергії та енергоносіїв власного видобутку не вистачає. У країні переважають *теплові електростанції*, що дають 66 % електроенергії (*мал. 96*). У паливно-енергетичному балансі левова частка належить кам'яному вугіллю. Частки нафти та природного газу є незначними. Бурхливе економічне зростання робить Китай все більш залежним від імпортних енергоносіїв. Якщо наприкінці XX ст. Китай забезпечував енергоресурсами не лише себе, а й Японію та Республіку Корею, то нині навпаки – він став другим у світі (після США) імпортером нафти. Величезний китайський споживчий ринок суттєво впливає на світові ціни на енергоресурси та енергетичну політику інших країн.

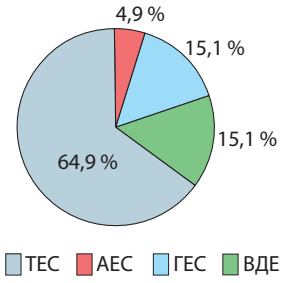

Мал. 96. Структура електроенергетики Китаю, 2023 р.

Гідроенергопотенціал річок Китай використовує поки лише на 18 %. ГЕС дають 17,8 % електроенергії. У країні у 2012 р. було введено в експлуатацію найпотужнішу електростанцію у світі – «*Сань-Ся*» («Три ущелини»). Будівництво тривало впродовж 20 років.

4,8 % електроенергії дають атомні електростанції. Китай планує нарощувати потужності АЕС і до 2030 р. стати найбільшим у світі споживачем цього виду енергії. За загальною потужністю ВДЕ Китай поступається лише США. У країні використовуються геотермальні (на Тибеті), вітрові, сонячні електростанції. Зростає роль біоенергетики.

Металургія. За рівнем розвитку *чорної металургії* Китай вийшов на 1-ше місце у світі. Він виплавляє більш ніж половина сталі у світі. Виробництво сталі значно перевищує внутрішні потреби. За обсягом

експорту сталевих виробів Китаю немає рівних у світі. Чорна металургія в країні ґрунтується на покладах власної мінеральної сировини: є середні за якістю залізні руди, руди легувальних металів, коксівне вугілля. Китай змушений імпортувати високоякісну руду з Австралії, Бразилії та Індії. Іншим чинником розвитку чорної металургії є потреба в чорних металах, що постійно зростає. Працює близько 1,5 тис. підприємств чорної металургії. Основна група – це великі державні підприємства: комбінати повного циклу, сталеплавильні та прокатні заводи. Вони зазнали значної модернізації. Підприємства оснащено найсучаснішим високоефективним обладнанням: основну частину сталі отримують у кисневих конверторах і електросталеплавильних печах. На більшості прокатних станів застосовують технологію безперервного розливу сталі. Такі комбінати концентруються переважно в двох районах: *Північно-Східному* (Аньшань, Фушунь, Далянь) та *Східному* (Баошань, Ухань). Найбільшим центром чорної металургії Китаю є *Баошань*. Залізну руду високої якості довозять з Австралії та Бразилії. Другу групу становлять кілька сотень дрібних підприємств. Взято курс на їх поступову ліквідацію.

Кольорова металургія в Китаї розвивається високими темпами на основі покладів руд кольорових металів. Працюють як матеріаломісткі (вольфрам, мідь, свинець, цинк), так й енергомісткі (алюміній) виробництва. Деякі метали експортуються, частину постачають з-за кордону.

З виробництва первинного алюмінію, цинку, свинцю, олова, сурми, вольфраму, вісмуту країна вийшла на 1-ше місце у світі; молібдену, магнію, ванадію – на 2-ге; титану, золота, срібла – на 3-тє; міді та літію – на 4-те місце.

Машинобудування. Китайське машинобудування вбирає в себе практично усі відомі виробництва. Така багатопрофільна структура склалася історично, виходячи з першочергових потреб країни. До початку 80-х рр. XX ст. індустріалізація вимагала випуску обладнання для важкої та текстильної промисловості. Економічні реформи 80 – 90-х рр. зумовили швидке зростання виробництва товарів широкого вжитку: годинників, радіоприймачів, телевізорів, пральних машин тощо. Запровадження на селі сімейного підряду вимагало швидкого зростання випуску малих тракторів, мотоблоків та інших механізмів для роботи в родинних господарствах. Зацікавленість у місцевій дешевій робочій силі іноземних інвесторів сприяла суттєвому зростанню виробництва автомобілів, морських суден та інших транспортних засобів. Також зросла роль електроніки та електротехніки. Останнім часом у зв'язку з піднесенням геополітичної ролі Китаю значну роль відіграє *авіакосмічна промисловість* та *військово-промисловий комплекс*. Китай виробляє усі види зброї. Будуються підводні човни з балістичними ракетами, створюється ракетна та стрілецька зброя.

Найбільшими центрами машинобудування є Шанхай, Харбін, Пекін, Шеньян, Тяньцзінь, Далянь, Чунцин, Нанкін, Гуанчжоу та ін.

Загальне машинобудування працює на задоволення внутрішніх потреб. Виробництва енергетичного, металургійного, гірничодобувного обладнання зорієнтовано на споживчий чинник. Через те вони набули розвитку переважно у великих промислових містах на північному

сході (Харбін, Шеньян) та сході країни. За виробництвом верстатів Китай входить до числа провідних виробників світу. Країна забезпечує себе верстатами середньої складності та експортує їх. Натомість складні сучасні верстати Китай імпортує із США, Японії, країн Європи.

Особливе місце має *транспортне машинобудування*. У країні складають майже третину автомобілів світу, 87 % з яких – легкові. Це більш ніж у США, Японії та Німеччині разом. Близько половини вироблених автомобілів припадає на місцеві бренди (*BYD – Build Your Dreams*, англ. – будуємо вашу мрію (*мал. 97*), *Lifan, Chang'an, Chery, Great Wall, Brilliance* та ін.). Більша частина вироблених у Китаї автомобілів реалізується всередині країни. Також Китай відомий як лідер з виробництва *велосипедів*, а за складанням річкових та морських *суден* (35 % цієї продукції світу) в останні роки поступився першістю Республіці Корея.

Мал. 97. Автомобіль BYD S6

Авіаційна промисловість Китаю розвивається швидкими темпами. Державний авіапромисловий гігант *Aviation Industry Corporation of China* (*AVIC*) налічує сотні тисяч співробітників. Основним напрямом роботи є створення власного пасажирського авіабудування.

Уряд Китаю підтримує новітні виробництва високих технологій. Переважна більшість усіх компонентів сучасної *електроніки* (радіодеталі, материнські плати, відеокарти і т. п.) виробляють у Китаї. Майже всі світові бренди електроніки (*Apple, Dell, HP*) виготовляють, а часто й розробляють у Китаї. Створюються також власні моделі електронних пристроїв, що не поступаються за якістю популярним аналогам, але зазвичай мають проблеми з надійністю роботи. Паралельно розгорнулася велика індустрія копій, підробок під світові бренди та контрафакту. Китай став законодавцем моди на ринку смартфонів і комп'ютерів, символами яких є компанії *Lenovo, Huawei, ZTE, Meizu, Xiaomi* та ін. Найбільшим центром розвитку електронної та електротехнічної промисловості світу є місто *Шеньчжень*.

Хімічна промисловість. Підприємства хімічної промисловості Китаю займаються не лише виробничою, а й науково-дослідною роботою. Найбільшу увагу приділяють хімії для сільського господарства, нафтохімії, синтезу органічних сполук, фармацевтиці. Китай вирізняється найбільшим у світі обсягом виробництва мінеральних добрив. Китай увійшов до першої десятки країн за випуском пластмас, хімічних волокон та синтетичного каучуку. Відомою у світі є продукція китайської *фармацевтичної промисловості*.

Легка промисловість. Традиційно провідні місця в китайській економіці посідає текстильна промисловість. 25 % виробленої продукції експортується до більшості країн світу. Виробництво тканин добре забезпечене власною сировиною й дешевою робочою силою. За сумарним виробництвом усіх видів тканин Китай посідає 1-ше місце у світі.

Сільське господарство. За обсягом виробництва продукції сільського господарства Китаю немає рівних у світі. Після здійснення економічних реформ в аграрному секторі основною виробничою одиницею на селі стало «селянське подвір'я». Вони ведуть спільне господарство на

орендованій у держави землі, одержують урожай та реалізують його. Найбагатші подвір'я використовують найману працю.

За вартістю продукції переважає *рослинництво*. Площ під ріллею небагато. Освоєно усі придатні для використання землі. Терасовано навіть круті схили, де зволоження є достатнім. В умовах мусонного клімату Східного Китаю існує висока залежність від кількості опадів. Китай посідає 1-ше місце у світі за площами зрошуваних земель: вони становлять близько половини ріллі. У країні створено десятки тисяч водосховищ, що забезпечують зрошення.

За різноманітністю сільгоспкультур Китаю немає рівних: вирощується понад 50 видів польових, понад 80 городніх і понад 60 садових культур. Основним у рослинництві є зернове господарство. На рис припадає приблизно 33 % вартості продукції рослинництва, на пшеницю – 21 %, на кукурудзу – 20 %. Китай вийшов на 1-ше місце у світі за виробництвом *рису, бавовнику, тютюну, чаю, ріпаку, овочевих* та *баштанних культур*. Вирощують також *гречку, просо, гаолян*, *ячмінь*, *сою, арахіс*, *бавовник, цукровий буряк* та *цукрову тростину*.

Тваринництво хоча й поступається рослинництву, але набуває все більшого значення. Воно спирається на природну кормову базу. На заході країни, де умови є мало придатними для культивування рослин, розводять *овець, кіз, яків, коней, верблюдів*. На сході концентрується 40 % світового поголів'я *свиней*. У передмістях швидко розвивається *птахівництво*. Давніми традиційними виробництвами китайського тваринництва залишаються *шовківництво* та *бджільництво*. Останнім часом розводять на морських узбережжях *креветок, молюсків* і *водорості*. За виловом *риби* країна є світовим лідером. Для розведення риби широко використовуються рисові поля.

Головні складові третинного сектору. На початку 90-х рр. XX ст. в Китаї була запроваджена нова корпоративна політика, почали працювати нормативні акти щодо захисту авторських прав. Це активізувало притік інвестицій у сферу послуг з Японії, США, країн Європи.

Китай має потужну *фінансову систему*. Країна володіє половиною усіх світових запасів валюти. Народний банк Китаю залишається центральним банком країни, відповідаючи за стабільність національної валюти. Втручання в його діяльність з боку центральної і місцевої влади мінімізовано. Народний банк оголосив про повну відмову від долара в міжнародних взаєморозрахунках. Банківська система Китаю в першу чергу кредитує державний сектор економіки. На приватний бізнес припадає менш ніж 1 % кредитів. Відбувається роздержавлення банків. Китайські банки поступово на світовий рівень. Так, 16 китайських банків створили понад 1000 закордонних структур: дочірніх банків, філій, представництв та організацій у 49 країнах світу. До трійки найбільших *міжнародних фінансових центрів* світу належить китайський *Гонконг/Сянган* – головний діловий та фінансовий центр Азії. Конкуренцію йому становлять *Шанхай, Пекін, Гуанчжоу* та *Шеньчжень*.

В останні десятиліття важливим складником третинного сектору Китаю став *міжнародний туризм*. За кількістю міжнародних туристичних відвідувань та за валютними надходженнями від них Китай посідає 1-ше місце серед країн Азії та 4-те у світі. Для прийому туристів

збудовано понад 10 тисяч готелів із «зірковим» рейтингом, зведено й сертифіковано за міжнародними стандартами ресторани, прокладено якісні дороги тощо.

Пріоритетність розвитку освіти та інформаційних технологій. Запорукою економічного успіху Китаю в останні десятиліття став розвиток системи *освіти*. Пріоритетність розвитку освіти, її випереджальні темпи росту порівняно з економічним розвитком прописано в державних законах. У ментальність народу надійно закладено, що процвітання держави залежить від рівня освіти громадян.

Нині Китай фактично виконав завдання створити найбільш грандіозну систему освіти. Спершу зусилля уряду були спрямовані на суцільне поширення неповної середньої освіти. Згодом Китаю вдалося лише за 5 років охопити населення повною середньою освітою з 12 % у 1980 р. до 80 % в наш час. У сфері середньої освіти запозичено американську модель 12-річної школи. У країні сформувалася система вищої освіти. Прийом до китайських вишів щороку збільшується на 20 – 30 %. Випускники вишів працевлаштовуються самостійно.

У Китаї працює понад 3 000 вишів: дві третини є державними, решта – приватними. До 200 найкращих вишів світу входять 7 навчальних закладів Китаю. Найвідомішими є Пекінський університет, університет Циньхуа, Гонконзький університет.

Керівництво країни вважає, що Китай має долучитися до країн, які постачають на світовий ринок новітні технології. Через те ще одним пріоритетним напрямом розвитку третинного сектору стали *інформаційні технології*. Для цього в програмах китайських вишів переважають природно-технічні й прикладні дисципліни. Зміст навчальних програм перебуває під суворим державним контролем.

Для перепідготовки фахівців, які мають вищу освіту в галузі природничих наук, існує можливість одержати додаткову платну освіту в галузі інформаційних технологій. Підприємства, що працюють в галузі інформаційних технологій, мають певні пільги. Основним напрямом у розвитку інформаційних технологій є *програмування*. В країні зведено центри програмування на зразок технопарків, в яких працюють численні компанії по 3 – 500 співробітників. Навколо центрів створено житлову інфраструктуру. Одна з задач таких центрів – зорієнтувати роботу на експорт.

Транспортна система країни. З огляду на велику площу Китаю розвиток транспорту має пріоритетне значення. У внутрішніх перевезеннях основна роль належить *залізницям*, на які припадає $^3/_4$ усіх вантажів і понад половину пасажирів. Хоча за загальною протяжністю залізниць Китай поступається США та Росії, нині у країні діє найбільша у світі мережа *швидкісних* і *високошвидкісних залізниць*, перевищуючи за протяжністю Японію та країни Європи разом. У країні вже експлуатується 42 тис. км таких доріг та майже стільки само споруджується (*мал. 98*). До 2050 р. уряд Китаю планує збільшити мережу високошвидкісних залізниць у 7 разів.

У країні діють одні з перших у світі комерційні лінії для руху поїздів на магнітній подушці – маглеви, що розвивають швидкість понад 430 км/год (*мал. 99*). Потяг їде без машиніста. Керування його рухом

здійснюється за допомогою комп'ютерів зі спеціального центру. Нині маглев є у трьох містах: Шанхаї, Чанші та Пекіні.

Швидко розвивається *автотранспорт*. Після Другої світової війни протяжність автомобільних доріг зросла у 50 разів. Нині за їх протяжністю Китай поступається лише США та Індії.

Велике значення мають *водні види транспорту*. У зовнішніх перевезеннях провідна роль належить *морському* транспорту. У країні існує понад 2000 морських портів, 130 з яких приймають іноземні кораблі, 28 з них належать до найбільших у світі. Нині на Китай припадає більш ніж 40 % обсягу світових водних перевезень. *Річкове* сполучення має важливе значення на річці *Янцзи*.

Мал. 98. Залізнична мережа Китаю

Мережа *трубопроводів* сполучає місця видобування сировини та її переробки. Найбільш протяжною є мережа газопроводів. Їй у 1,5 раза поступаються нафтопроводи. Традиційно використовується *велосипедний* та *гужовий* транспорт. Велике значення в перевезеннях пасажирів має *повітряний* транспорт. У країні розвивається цивільна авіація. За кількістю аеропортів Китай серед країн Азії поступається лише Індонезії, а у світі посідає 14-те місце. У країні працює понад 500 аеропортів. Є позакласові аеропорти-хаби, що обслуговують понад 10 млн пасажирів на рік. Найбільші серед них – *Пекін-Шоуду* (101 млн осіб), *Гонконг* (74,5 млн осіб), *Пудун* (біля Шанхаю, 74 млн осіб), *Баюнь* (у Гуанчжоу, 69,8 млн осіб).

Мал. 99. Шанхайський маглев

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій структурі господарства Китаю спостерігаються диспропорції. Склався суттєвий розрив у рівнях економічного розвитку між найбільш розвиненим приморським Східним Китаєм та відсталим, віддаленим від моря, Західним Китаєм. *Східний Китай* концентрує 87 % промислового та більшу частину сільськогосподарського виробництва.

У *Західному Китаї* переважає одержання значної частки палива, електроенергії, хімічних продуктів, сировини та напівфабрикатів. Для сільського господарства характерне екстенсивне тваринництво. Важливим є транспортне освоєння слабозаселених і малоосвоєних територій.

Спеціальні економічні зони. Особливе місце посідають створені китайським урядом у середині 80-х рр. т. зв. *спеціальні економічні зони* (СЕЗ). Вони стали першими експериментальними полігонами із залучення іноземного капіталу, запозичення міжнародного досвіду та впровадження його в елементи ринкової економіки країни. Усього таких СЕЗ у Китаї близько 30 (*мал. 100*).

Усі СЕЗ розташовано на східному узбережжі країни, що зручно для залучення потоків прямих іноземних інвестицій із Гонконгу, Тайваню та США. Їх робота показала свою ефективність. СЕЗ мають власні законодавства та кордони, тобто є своєрідними «державами в державі». На перших етапах необхідна інфраструктура в цих зонах створювалася на державні кошти, але потім їх розвиток забезпечував приплив іноземних інвестицій. Рівень зарплати в СЕЗ у десятки разів вищий, ніж на сусідніх територіях; промислове виробництво зросло в сотні разів, території спеціалізуються на товарах народного вжитку: електроніці, легкій та харчовій промисловості, парфумерії. Небаченого розвитку зазнала соціальна інфраструктура. Окрім СЕЗ було відкрито 14 прибережних міст і портів, через які західні інвестори мають доступ до великих внутрішніх ринків Китаю. Згодом до них приєдналося ще 18 міст з надлишком дешевої робочої сили. Туди перемістилися цілі заводи та сучасні виробничі комплекси ТНК із сучасними технологіями.

Мал. 100. Спеціальні економічні зони та відкриті порти Китаю

Поміркуйте, яким досвідом китайських СЕЗ може скористатися Україна в період розбудови економіки.

Зовнішні економічні зв'язки. Китайська економіка – це значуща і невіддільна частина світової економіки й глобальної системи торгівлі. Хоча Китай веде торгівлю зі 180 країнами світу, головними її партнерами є *Японія, США* та *Республіка Корея*.

Китай утримує 2-ге місце (після США) за щорічним залученням *іноземного капіталу* до розвитку господарства. На його території зареєстровано понад 300 підприємств з іноземними інвестиціями. Три з чотирьох країн-«азійських тигрів» (Гонконг, Тайвань, Сінгапур) фактично є економіками етнічних китайців. Водночас щорічно зростає обсяг китайських інвестицій в економіку інших держав. За останні 15 років він зріс майже в 50 разів. Китай фінансує та здійснює десятки найрізноманітніших проєктів в африканських країнах. Найбільшим з них є будівництво залізниці, що сполучить кілька східноафриканських країн.

Китай посилює міжнародну роль своєї валюти – юаня. Він готовий набути статусу резервної валюти через що долар матиме менший попит.

Міжнародні зв'язки України з Китаєм. Між Україною та Китаєм ухвалено понад 50 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих документів, що створюють необхідне правове підґрунтя для співробітництва між двома країнами. Економічна співпраця між країнами регулюється Угодою між урядами України та Китайської Народної Республіки

про торговельно-економічне співробітництво. В українському експорті важливе місце посідають сировина та продукція металургії. Зростає експорт української продукції до Китаю рослинного походження, переважно зернових, жирів та олій. Однак найбільш позитивним є зростання експорту машин та устаткування. Китайська сторона зацікавлена в науково-технічному діалозі з Україною в галузях космонавтики, сільського господарства, військово-промислового комплексу.

1. Які особливості розвитку та структури виробництв вторинного сектору в економіці Китаю? 2. Назвіть провідні промислові виробництва економіки Китаю. Порівняйте їх склад і чинники розміщення з Японією. 3. Схарактеризуйте зональну спеціалізацію сільського господарства Китаю. 4. Із чим пов'язана пріоритетність розвитку освіти та інформаційних технологій у третинному секторі економіки Китаю? 5. Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку Східного та Західного Китаю. 6. Що таке спеціальні економічні зони Китаю? Де та з якою метою їх було створено? 7. Схарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів і послуг Китаю. 8. Доберіть рейтинги показників соціально-економічного розвитку Китаю для обґрунтування його місця у світі та регіоні.*

§ 29. ІНДІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

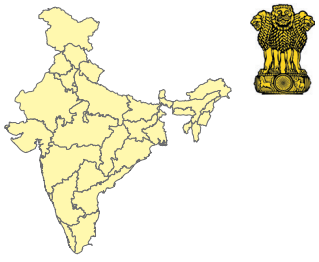

Офіційна назва – *Республіка Індія*

Склад території – *25 штатів, 7 союзних територій*

Член міжнародних організацій – *ООН, Співдружності Націй, СААРК, БРІКС, БІМСТЕК, План Коломбо*

Офіційні мови – *гінді, англійська та ін. (усього 22 мови)*

Релігія – *індуїзм*

Місце країни у світі та регіоні. Індія є однією з країн-велетнів світу в географічному та демографічному сенсі. З одного боку, Індія посідає 6-те місце у світі та 3-тє в Азії (після Китаю та Японії) за ВВП, 6-те місце у світі та 4-те в Азії – за золото-валютними резервами. За військовою потужністю Індія – четверта держава світу, а в Азії – друга після Китаю. З іншого боку, країна перебуває у другій сотні за ВВП на душу населення, значна частина її населення залишається неписьменною та перебуває за межею бідності. Реформи, що почалися в Індії у 1991 р., перетворили економіку країни на одну з тих, що розвиваються найшвидшими темпами у світі.

У XIX – першій половині XX ст. Індія, Пакистан та Бангладеш входили до складу великої колонії Британська Індія. Після її розпаду 1947 р. було утворено дві держави за релігійною ознакою. До 1950 р. Індія була домініоном Великої Британії, а потім проголошена республікою, яка стала членом Співдружності Націй. Сучасна Індія є важливим регіональним економічним та політичним лідером. 1974 р. Індія здійснила підземні випробовування ядерної зброї, стала новим членом «ядерного клубу», 1980 р. приєдналася до світового «космічного клубу».

Особливості індійської економіки забезпечено дією низки чинників, які визначають місце країни в міжнародному поділі праці (*мал. 101*).

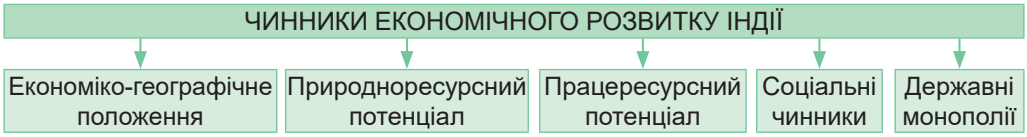

Мал. 101. Чинники, що визначають місце Індії в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Індія є великою півострівною державою в Південній Азії. Межує на заході з *Пакистаном* та *Афганістаном*, на півночі – з *Китаєм*, *Непалом* та *Бутаном*, на сході – з *Бангладеш* і *М'янмою*. Морем – зі *Шрі-Ланкою* та *Мальдівами*.

Проаналізуйте особливості ЕГП Індії. Виявіть його позитивні та негативні риси. Зробіть висновок про те, як впливає ЕГП на економічний розвиток держави.

Напруженими залишаються відносини з *Пакистаном* через його територіальні претензії щодо північної частини штату Джамму і Кашмір. Несприятливими є й кордони з *Афганістаном*, на території якого протягом кількох десятиліть триває громадянська війна. Складними є стосунки з *Китаєм* через неврегульованість кордону в Гімалаях та політичні суперечки. Існують спірні ділянки кордону з *Бангладеш*. Всередині самої Індії політична ситуація є нестабільною. Це стосується штату Пенджаб, жителі якого вимагають незалежності та проголошення власної держави.

Найбільші морські порти розміщено в штучних бухтах (*Мумбай*, *Ченнай*) та гирлах річок (*Колката*).

Природноресурсний потенціал. Індія є переважно рівнинною країною. Її більшу частину становить плоскогір'я *Декан*, розташоване на давній платформі. На півночі плоскогір'я переходить в *Індо-гангську низовину*, сформовану річковими наносами. На крайній півночі розкинулася система молодих гір *Гімалаїв*.

Завдяки високим температурам протягом року в Індії можна одержувати 2–3 врожаї на рік. Проте слід зважати на сухі та вологий сезони. Поміркуйте, які культури треба висівати перед початком сухого сезону, а які – перед початком вологого.

Клімат країни субекваторіальний мусонний. Агрокліматичні умови на більшій її частині сприятливі й дають змогу займатися землеробством протягом усього року. В Індії виділяють три сезони: *сухий прохолодний* (листопад – лютий), *сухий жаркий* (березень – травень) та *вологий жаркий* (червень – жовтень). Понад 40 % орних земель зрошуються.

Індія багата на *мінеральні ресурси*. В осадовому чохлі платформи є великі родовища *паливних ресурсів*, перш за все – *кам'яного вугілля*. $^{3}/_{4}$ його видобутку припадає на *Східний басейн*, який називають *«Індійським Руром»*. *Нафту* та *природний газ* видобувають на північному сході та шельфі Аравійського моря. Свої потреби в нафті та природному газі Індія задовольняє лише частково. На щитах платформи ведеться розробка *рудних ресурсів*. Індія відома запасами *залізних* та *марганцевих руд*. Їх родовища концентруються в східній та

центральній частинах країни. Покладів руд кольорових металів менше. Індія входить до 5-ти країн-лідерів світу за запасами *бокситів*. Їх родовища є на сході країни. Там також відомі поклади *хромових* та *цинкових руд*, на півночі – *мідних руд*.

Індія має багаті поклади деякої *нерудної сировини*. Зокрема країна дає $^4/_5$ світового експорту *слюди*. Є також поклади *графіту* (на північному сході) та *кухонної солі* (на північному заході).

Зробіть висновок про ступінь забезпеченості Індії мінеральними ресурсами. Порівняйте забезпеченість корисними копалинами Індії та Китаю.

Великі запаси *водних ресурсів* концентруються в річках, рівень яких коливається протягом року. Головною річкою є *Ганг*. Порожисті річки Гімалаїв та плоскогір'я Декан багаті на гідроенергоресурси.

Індія багата *земельними ресурсами*. Структура земельного фонду вирізняється досить високим (56 %) рівнем розораності. За загальними площами оброблюваних земель країна поступається лише США. Понад половину ріллі припадає на родючі ґрунти, що сформувалися на річкових наносах Індо-гангської низовини. Дуже родючі тропічні чорні ґрунти (регури) поширені на плоскогір'ї Декан.

Поміркуйте, які види ресурсів визначили господарську спеціалізацію Індії. Як можна оцінити забезпеченість країни природними ресурсами?

Лісові ресурси країни вкрай виснажено. Нині вони вкривають лише 20 % території країни та переважно збереглися на сході.

Працересурсний потенціал. Кожний шостий житель планети – індієць. Населення країни можна порівняти з сумарною кількістю людей, які проживають в Африці та Австралії. Щорічний абсолютний природний приріст населення Індії залишається найбільшим у світі (у 2,5 рази перевищує Китай).

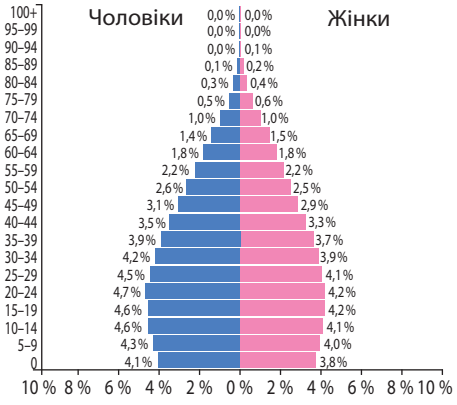

Мал. 102. Статево-вікова піраміда Індії, 2023 р.

Демографічна політика спрямована не лише на зменшення рівня народжуваності, а й на поліпшення матеріального забезпечення родини. За останні півстоліття показник народжуваності знизився майже удвічі. Нині становить 19,3 особи/тис. Рівень смертності скоротився до 7,3 особи/тис. Природний приріст – 12,0 особи/тис. Зросла середня тривалість життя: з 27 років (у 30-х рр. XX ст.) до 67,22 року (у 2022 р.).

1. Поясніть, як за статево-віковою пірамідою Індії (*мал. 102*) помітне згасання «демографічного вибуху» в країні. **2.** Обчисліть частки дітей (до 15 років), працездатних людей (15 – 65 років) і літніх людей (понад 65 років). Порівняйте їх з показниками початку XXI ст.: відповідно 42 , 52 та 6 %. **3.** Спрогнозуйте тенденції розвитку демографічної ситуації в Індії у найближчому майбутньому. Порівняйте із ситуацією в Китаї та Японії.

Індійці почали пізніше брати шлюб: чоловіки – у 28 років, жінки – у 22 роки. На одну жінку припадає 2,5 дитини (у минулому було 5–6). У країні наявні ознаки II типу відтворення населення. Населення Індії значно молодше, ніж Китаю або Японії: його середній вік 28,7 року.

Трудовим ресурсам притаманні низька вартість оплати праці та рівень кваліфікації, що зростає. Це сприяє розвитку працемістких виробництв, до яких залучаються іноземні інвестиції. Близько 49 % економічно активного населення зайнято в первинному секторі економіки, зокрема в сільському господарстві; 20 % – у вторинному (переробній промисловості, у т. ч. й у кустарному виробництві) та 31 % – у третинному (*мал. 103*). Високий рівень безробіття спричинив з 30-х рр. XIX ст. еміграційні потоки з Індії до різних регіонів світу. У повоєнні роки посилилася еміграція до США, Канади, Великої Британії.

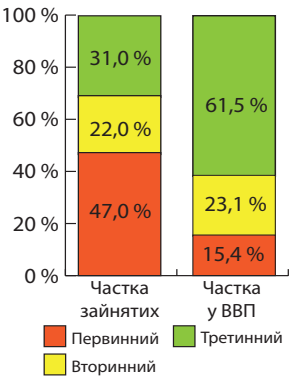

Мал. 103. Значення секторів економіки Індії, 2021 р.

За *національним складом* населення Індія – найбільш багатонаціональна країна світу. Тут проживає понад 150 націй та народностей. З них дві нації належать до найбільших – *хіндустанці* та *бенгальці*. У важкодоступних районах Гімалаїв живе близько 400 племен. *Англійська мова* використовується в ділових колах, освіті (вищій).

Релігійний склад населення Індії є складним. Там сповідують *індуїзм* (80 % людей), *мусульманство* (14 %), *буддизм*, *сикхізм*, *джайнізм*, *християнство*, *місцеві традиційні вірування*. Релігія й досі має вплив на життя в країні. На суспільство впливають масштабні релігійні зіткнення між мусульманами та індусами, між індусами та сикхами. Індуїзм закріпив поділ людей на стани – групи, які пов'язані зі спадково закріпленими професіями та правилами поведінки.

Пригадайте, що собою являє явище «відпливу розуму». Які негативні наслідки воно має для країни, яку залишають кваліфіковані фахівці?

Соціальні чинники розвитку економіки. Хоча за конституцією Індії поділ людей на стани офіційно скасований, традиції є настільки стійкими, що реально стани продовжують існувати й чинити вплив на соціальний та матеріальний стан людей. Стійке економічне зростання Індії сприяло розв'язуванню найгостріших соціальних проблем. Проте основні з-поміж них – викорінення бідності та поліпшення якості життя – залишаються пріоритетними завданнями й надалі. Зрушення в цьому напрямі є істотними. Частка індійців, які живуть за межею бідності, за останні півстоліття скоротилася більш ніж удвічі: з 55 до 24 % населення, а ВВП на душу населення зріс майже втричі.

Державні монополії. В індійській економіці існує значна частка державного сектору. У промисловості третина підприємства перебувають у державній власності. На частку державних підприємств припадає більшість видобутку та перероблення нафти, видобутку вугілля, виробництво електроенергії, сталі. Державний сектор контролює оборонну промисловість, атомну енергетику, залізничний транспорт, авіа-

ційний і морський транспорт, зв'язок. Приватний сектор переважає в машинобудуванні, сільському господарстві, легкій, харчовій і медичній промисловості, будівництві, торгівлі, автомобільному транспорті.

В Індії існують державні монополії на здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Це повний контроль держави над імпортом та експортом певних видів товарів. Такі монополії, контролюючи ввезення і вивезення товарів, розв'язують проблему збалансування платежів. В Індії три державні торговельні монополії контролюють імпорт текстильної сировини (бавовнику, шовку, джуту), дві – чорних і кольорових металів, дві – хімічної продукції, по одній – зерна, фруктів, нафтопродуктів.

Система розселення. Індія є густозаселеною країною (436,4 особи/км²). Через природні причини найбільше заселена Індо-гангська низовина – понад 500 осіб/км², найменше – гірські райони півночі – 2–4 осіб/км².

Які особливості урбанізації притаманні більшості країн, що розвиваються. Що таке хибна урбанізація? Які соціальні та економічні проблеми вона спричиняє?

Рівень урбанізації – середній: 34,9 %. Нині в країні є понад 300 міст. Темпи урбанізації – високі. Населення концентрується здебільшого у великих містах. Якщо на початку XXI ст. в Індії було 35 міст-мільйонерів, то нині їх 54, з них 4 міста-мультимільйонери: *Мумбай* (12,5 млн осіб), *Делі* (11,0 млн осіб), *Бангалор* (8,4 млн осіб) та *Ахмадабад* (5,6 млн осіб). До категорії світових належать 6 міст: *Мумбай, Нью-Делі, Бангалор, Ченнай, Колката* та *Гайдарабад*. Найбільші з міських агломерацій – *Делійська* (26,5 млн осіб), *Мумбайська* (22,9 млн осіб), *Колкатська* (15,0 млн осіб). Витіснене з перенаселеної сільської місцевості незайняте населення осідає насамперед у великих міських агломераціях, утворюючи на околицях міст великі квартали нетрів (*мал. 104*). Майже $^2/_3$ населення Індії живе в селах.

Мал. 104. Нетрі на околиці Мумбаю

1. *Порівняйте вплив чинника ЕГП на формування міжнародної спеціалізації Індії та Китаю.* **2.** *Дайте оцінку ресурсозабезпеченості Індії.* **3.** *Поясніть, як впливають сучасні зміни в демографічній ситуації Індії на її працересурсний потенціал.* **4.** *Поясніть, чому Індія є привабливим об'єктом для іноземних інвестицій.* **5.** *Порівняйте процеси урбанізації в Індії та Китаї.* **6*.** *Поясніть, чому Індія є привабливим об'єктом для іноземних інвестицій.*

§ 30. ІНДІЯ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості структури економіки країни, що розвивається. Індія є аграрно-індустріальною країною зі значними контрастами економічного розвитку. Сучасна Індія з країни легкої та харчової промисловості перетворилася на країну з розвиненою важкою промисловістю та високотехнологічними виробництвами (*мал. 105*). За виробництвом деяких видів продукції Індія успішно конкурує з провідними країнами світу. Водночас майже усюди поширені кустарні ремесла: ручне ткацтво,

ручна обробка рису та інших зернових, кустарне виробництво цукру, гончарство, обробка шкур, виробництво сірників тощо.

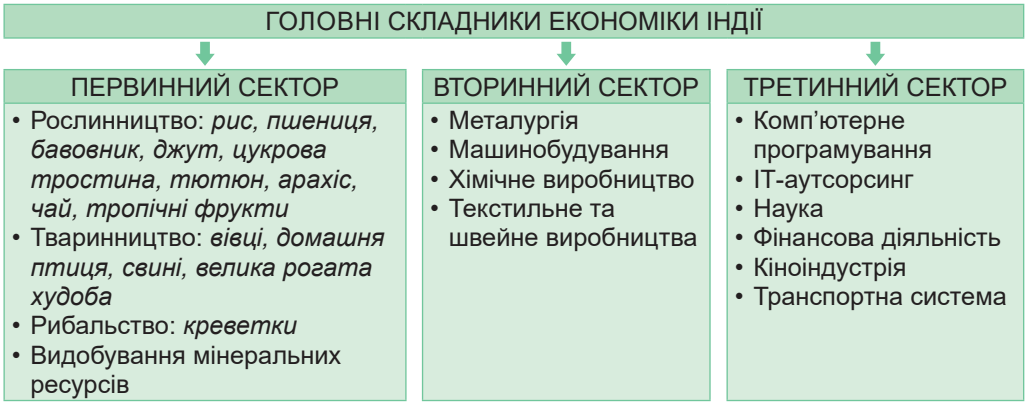

Мал. 105. Головні складники економіки Індії

Уряд країни виділяє 5 пріоритетних напрямів розвитку економіки та соціальної сфери. Перший – сільське господарство; другий – випереджальний розвиток електроенергетики, у т. ч. атомної. Третій – інвестиції в освіту та охорону здоров'я. Четвертий – прискорений розвиток інформаційних технологій як ядра нової економіки. П'ятий – пріоритетна увага до промислових виробництв, що їх називають стратегічними: оборонно-промисловий комплекс, електроніка, авіабудування, аерокосмічна промисловість, телекомунікації. Уряд країни проводить політику економічної лібералізації. Істотним джерелом надходжень твердої валюти є капіталовкладення індійської діаспори.

Спеціалізація сільського господарства. Основу економіки країни становить багатоукладне сільське господарство, у якому в землеволодінні переважає приватний сектор. У сільському господарстві Індії й дотепер існують великі контрасти: великі поміщицькі плантації, що забезпечують товарне виробництво, розташовані поряд із дрібними селянськими господарствами, у яких вирощують продукцію для власного споживання. Багато селян змушені орендувати землю в поміщиків і віддавати за землекористування від $^1/_2$ до $^2/_3$ урожаю. У сільському господарстві зайнято 49 % робочої сили, а воно забезпечує 19,9 % ВВП. Частка сільгосппродукції продукції в експорті Індії становить 15 %. В аграрному секторі широко проводилася «зелена революція», яка сприяла значному зростанню виробництва основних зернових і технічних культур.

У виробничій структурі сільського господарства Індії яскраво виражена рослинницька спрямованість, що пов'язана з вегетаріанством та релігійними причинами. Рослинництво забезпечує понад 75 % всієї вартості сільськогосподарської продукції. Індія увійшла до першої трійки країн світу за вирощуванням *пшениці, рису, чаю, цукрової тростини, арахісу, тютюну, картоплі*. Вона випереджає всі держави світу за збором *проса, джуту, бавовнику* та *бананів*. Рослинництво в Індії вирізняється високою працемісткістю. Попри проведені аграрні реформи та піднесення аграрного виробництва, механізація все

ще недостатня. У більшості сіл немає електрики. Проте позитивними наслідками «зеленої революції» стали застосування високоврожайних сортів, добрив, спеціальної техніки, зрошуваних земель. За їх площами Індія поступається лише Китаю.

Продовольчими культурами зайнято $^3/_4$ посівних площ. Основними споживчими культурами Індії є *рис*, *пшениця* та *просо*. Важливе місце у продовольстві належить також *картоплі* та *кукурудзі*.

Основними технічними культурами в Індії є волокнисті: *бавовник* та *джут*. Низькоякісні сорти бавовнику культивують на плоскогір'ї Декан, високоякісні – на поливних землях Індо-гангської низовини. Джут росте в дуже вологій дельті Гангу. З цукристих переважає *цукрова тростина*. Країна посідає 2-ге місце у світі (після Бразилії) за виробництвом цукру. Важливе значення мають олійні, що їх культивують практично повсюдно: *арахіс, ріпак, гірчиця, соя, соняшник*. З культур, що тонізують культивують *чай* (майже $^1/_3$ його світового збору) та *каву*, з каучуконосних – *гевею*. Окрім того, вирощують та експортують багато видів тропічних фруктів: *апельсини, манго, папаю, ананаси, банани*. Разом з тим їх споживання в країні невелике.

Порівняйте спеціалізацію сільського господарства Індії та Китаю. Що є причинами подібності та відмінностей його виробничої структури?

На території Індії виділяють три основні *сільськогосподарські райони: північний, східний* та *центральний*. У *північному* головною рослиною є пшениця, а також вирощують цукрову тростину та олійні культури (арахіс, гірчицю, ріпак). У *східному* районі основні площі зайнято рисом, а також велике значення має культивування джуту та чаю. *Центральний* сільськогосподарський район спеціалізується на вирощуванні проса та бавовнику, на морському узбережжі – прянощів і кокосової пальми.

Роль *тваринництва* є другорядною. За поголів'ям великої рогатої худоби (15 % світу) Індія є безперечним лідером через релігійні догмати індуїзму, однак за споживанням м'яса – посідає одне з останніх місць у світі. Велика рогата худоба використовується головним чином як тяглова сила на польових роботах.

Видобування мінеральних ресурсів. Вступ Індії на шлях індустріалізації підвищив роль видобувної промисловості. Головним виробництвом паливної промисловості є кам'яновугільна (на сході країни). За видобутком кам'яного вугілля Індія поступається лише Китаю та США. Значно зріс видобуток нафти та природного газу, але й нині Індія забезпечує потреби власної економіки в цих видах ресурсів лише на 20 %. Через те найбільші центри нафтоперероблення склалися в морських портах, куди довозять імпортну нафту, переважно з країн Перської затоки. Це морські порти *Мумбай*, *Колката, Ченнай*. Особливе значення має видобуток залізних руд, що за півстоліття зріс у 10 разів. Нині за видобутком залізних руд Індія посідає 5-те місце у світі.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Швидкими темпами розвивається переробна промисловість. За часткою у виробництві ВВП вона зрівнялася із сільським господарством. Найдавнішою є *харчова промисловість*. Провідними її

напрямами є кустарне та заводське виробництво цукру, борошна, рослинної олії, тютюнових виробів, пакування чаю, обробка горіхів кеш'ю тощо. З часів британського панування в Індії склалася *алмазна промисловість*. Індія – єдина країна, яка виробляє індійські дрібні діаманти. За рівнем розвитку *атомної енергетики* Індія є лідером серед країн, що розвиваються: в країні працює 10 ядерних реакторів на 5 АЕС.

Металургія. *Чорна металургія* демонструє високі темпи зростання: 3–7 % на рік. За останнє десятиліття за виробництвом сталі країна піднялася з 8-го на 2-ге місце у світі, нині поступаючись лише Китаю. На індійських металургійних підприємствах освоєно виробництво широкого асортименту стального прокату та виробів зі сталі. Найбільшим металургійним районом став східний (*Бокаро, Дургапур, Джамшедпур*). Найбільший комбінат чорної металургії країни збудовано в центральній частині міста *Бгілаї*.

Основним у *кольоровій металургії* є виробництво *алюмінію*. Індійська компанія *Birla Copper* належить до найбільших у світі з виробництва рафінованої *міді*. У країні виплавляють також свинець, цинк та інші метали. Для потреб машинобудування Індія довозить від 20 до 60 % різних кольорових металів.

Машинобудування. Виробнича структура машинобудування Індії стрімко змінюється. Поряд зі старими виробництвами важкого металомісткого машинобудування розвиваються праце- та наукомісткі виробництва, що використовують місцеву дешеву робочу силу. Підприємства, на яких складають мотоцикли, велосипеди, побутову техніку, розробляють комп'ютерні програми, розвиваються у великих містах: *Мумбаї, Ченнаї, Колкаті, Бангалорі, Гайдарабаді*. Швидкими темпами зростає індійське *автомобілебудування*. З кінця 90-х років інтенсивно збільшується випуск автомобілів марки *Maruti Suzuki* за участі японського капіталу. Нині Індія посідає 4-те місце у світі та 3-тє в Азії (після Китаю та Японії) за кількістю складених автомобілів – 4,4 млн на рік (2021 р.), з яких майже 80 % становлять легкові. Вкладаються інвестиції в літакобудування, електроніку, телекомунікації.

Швидко розвивається *радіоелектронна промисловість*. Частину машин та обладнання довозять з-за кордону.

Хімічне виробництво. Індія належить до країн із середнім рівнем розвитку хімічної промисловості. Головним виробництвом є синтез мінеральних добрив. Хімія полімерів на основі переробки нафти розвивається в *Мумбаї*. В останні десятиліття країна досягла успіхів у розвитку національної *фармацевтичної промисловості*, продукція якої успішно експортується. Тут виробляється великий спектр ліків.

Порівняйте виробничу структуру промисловості Індії, Японії та Китаю. Які подібні промислові виробництва розвиваються в усіх трьох країнах? У чому ви бачите специфіку виробничої структури промисловості кожної з названих країн?

Текстильне та швейне виробництва. Текстильна промисловість, що використовує дешеву робочу силу має важливе експортне значення. Вона представлена *бавовняною* та *джутовою* промисловістю. В Індії також виробляють тканини та одяг з натурального шовку та вовни.

Розвинутими є шкіряно-взуттєва промисловість, килимарство. Індія – експортер тканин і взуття.

Особливості розвитку третинного сектору. У країні зростає роль сфери послуг. Найбільше уваги приділяється реалізації державних програм розвитку комп'ютерного програмування та ІТ-аутсорсингу.

Особливе значення приділяється розвитку *науки*. Країна виділяє близько 1 % ВПП на науково-дослідницьку діяльність. У світі все частіше говорять про «індійське технологічне диво». Понад третину співробітників компанії *Microsoft* є вихідцями з Індії. Через низьку вартість робочої сили країна стала лідером в галузі *комп'ютерного програмування*. Одним із високоприбуткових напрямів розвитку індійського господарства є постачання на світовий ринок комп'ютерних програм, експорт яких забезпечує країні створення близько 6 % ВВП.

Індія посідає панівне положення на глобальному ринку *ІТ-аутсорсингу* – передачі спеціалізованим компаніям повністю або частково функцій, що пов'язані з інформаційними технологіями. *Офшорне програмування* – розробка програмового забезпечення на замовлення іноземних компаній – посідає значну частину загального обсягу ринку індійського ІТ-аутсорсингу. Індійські кол-центри зосереджено у великих містах – Нью-Делі, Мумбаї та Бангалорі.

З початком масштабної лібералізації економіки на початку 90-х рр. XX ст. виробництво та експорт програмового забезпечення та ІТ-послуг було остаточно визначено національним пріоритетом. Технопарки розміщено по всій країні майже у 50 населених пунктах, зокрема у *Бангалорі* (називають «Силіконовою долиною» Індії), *Ченнаї, Гайдарабаді, Мумбаї, Колкаті*. Це комплексні науково-дослідні центри із розвиненою інфраструктурою, найсучаснішими засобами для наукових досліджень в галузі електроніки та можливостей швидкого запровадження передових технологій і ноу-хау у виробництво.

Темпи зростання обсягів експорту індійського програмового забезпечення високі й становлять близько 30 % на рік. Основними ринками збуту індійської ІТ-продукції є США (65 % прибутків) та країни Європи.

У країні зростає роль *освіти*. Державні витрати на освіту становлять 3,8 % ВВП. Рівень письменності дорослого населення за пів століття виріс утричі й становить 71,2 %. Через релігійні забобони рівень письменних чоловіків значно вищий, ніж жінок. Середня тривалість освіти – 12 років. У країні працює близько 380 університетів; 5 технологічних інститутів і 4 інститути управління мають світову репутацію.

В Індії сформувалася система *фінансових послуг*. Більшість фінансового капіталу зосереджена у великих промислово-фінансових групах. Вони створили промислові об'єднання. У Мумбаї розташована найстаріша в Азії та найбільша в Індії Бомбейська фондова біржа.

Мумбай є центром *кіноіндустрії*. На місцевій кіностудії знімають найбільше фільмів у світі – до 1 000 на рік.

В Індії сформувалася потужна *транспортна система.* Головну роль у перевезеннях виконує залізничний транспорт. За протяжністю залізниць Індія поступається США, Росії та Китаю. 40 % залізниць електрифіковано. Головні залізничні магістралі з'єднують чотири

найбільші міста держави: Мумбай, Колкату, Делі та Ченнай. Міста також сполучаються автошляхами.

Індія – морська держава. До найбільших морських портів світу належать *Мумбай* та *Ченнай*. Зростає роль авіатранспорту. У країні діють 346 аеропортів. Міжнародні аеропорти розташовані у «великій четвірці» міст. Найбільшим серед них аеропортом-хабом є *Міжнародний аеропорт імені Індіри Ґанді* в Делі (69,9 млн осіб). Мережа *трубопроводів* сполучає місця видобутку сировини та її перероблення. За їх протяжністю Індія на 10-му місці у світі. Традиційно використовується *гужовий* транспорт.

Характерні риси просторової організації господарства. «Коридори зростання». В розміщенні економіки Індії немає домінування одного центру. Каркас промисловості становить «велика четвірка» міст: *Мумбай, Колката, Ченнай* та *Делі*. Вони є головними індустріальними вузлами та виконують функції найбільших адміністративних, культурних та релігійних центрів. Основні центри промислового виробництва з'єднано транспортною інфраструктурою, уздовж якої склалися т. зв. коридори зростання (*мал. 106*). Це ряд промислових центрів, формування яких пов'язано з транспортним або сировинним чинниками.

Мал. 106. «Коридори зростання» Індії

Зростає значення міста *Бангалор* як осередку високотехнологічних виробництв. Там відбуваються міжнародні авіасалони, розвиваються космічні дослідження, працюють обчислювальні центри, складають літаки, засоби зв'язку, зброю.

Зовнішні економічні зв'язки. Роль Індії у світовій торгівлі постійно зростає. Мала вартість робочої сили зробила індійські товари досить конкурентоспроможними. Імпортовані з Індії товари часто витісняють із ринків місцеві товари. Так, на індійські тканини настільки зріс попит у С ША та країнах Європи, що там довелося вживати спеціальних заходів щодо скорочення споживання текстилю з Індії.

Основу індійського експорту становлять сільськогосподарська й промислова сировина, продовольчі товари, тканини та одяг, фармацевтика, коштовне каміння та ювелірні вироби, машини й устаткування, побутова техніка, сталь та металовироби, а також продукція програмового забезпечення. Провідні статті індійського імпорту – це нафта й нафтопродукти, машини та устаткування, транспортні засоби, прокат кольорових металів, електронні складники, мінеральні добрива. Найбільші торговельні партнери Індії – *Китай, США, ОАЕ, Сінгапур, Велика Британія, Швейцарія*.

Міжнародні зв'язки України з Індією. За роки незалежності Україна та Індія налагодили співробітництво в економічній, політичній, науково-

технічній, оборонній, культурній сферах. Україна відіграє важливу роль у забезпеченні Індії зброєю. Серед індійських товарів в Україні найбільш відома фармацевтична продукція. Організоване міжнародне співробітництво з навчання студентів обох держав. Відбуваються культурні обміни, спортивні заходи, міжнародні конкурси, конференції тощо.

1. Які пріоритетні напрями розвитку економіки Індії? 2. Як вплинула «зелена революція» на сільське господарство Індії? 3. Порівняйте промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Індії та Китаю. 4. Чому головними складовими третинного сектору економіки Індії стали комп'ютерне програмування та IT-аутсорсинг. 5. Схарактеризуйте риси просторової організації господарства Індії. Як склалися в країні «коридори зростання»? 6. Порівняйте структуру експорту та імпорту товарів і послуг Індії та Китаю. 7. Чому Індію не відносять до нових індустріальних країн?*

§ 31. РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

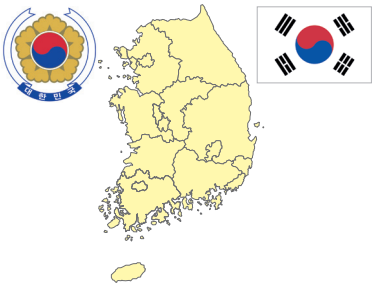

Офіційна назва – *Республіка Корея*
Склад території – *9 провінцій, 6 міст-метрополій зі статусом прирівняним до провінцій, 1 місто особливого статусу: Сеул та 1 спеціальне самоврядне місто: Сечжонг*
Член міжнародних організацій – *ООН, АТЕС, СОТ, МВФ та ін.*
Офіційна мова – *корейська*
Релігії – *християнство, буддизм*

Місце країни у світі та регіоні. Республіка Корея – країна з бідними природними ресурсами, яка пережила громадянську війну, тривалий час боролася з економічними труднощами, та якій вдалося лише за 50 років увійти в десятку країн з найбільш розвиненою економікою, продемонструвавши разючі темпи економічного росту. Республіка Корея привернула увагу всього світу під час пандемії коронавірусу, завдяки ефективним стратегіям боротьби з епідемією. Південна Корея – це нова індустріальна країна з високим рівнем ВВП на душу населення, стійким банківським сектором, найкращими у світі соціальними стандартами для населення, якісною медициною та освітою, боєздатною армією з найновітнішим озброєнням.

Республіка Корея посіла 10-те місце у списку країн за обсягом валового внутрішнього продукту, обігнавши Бразилію, Австралію, Іспанію та Індонезію. За обсягом експорту країна на 7-му місці у світі, за обсягом зовнішньоторговельного обороту – на 9-му. Починаючи з 2012-го року й донині, країна також зберігає надійну позицію у кредитному рейтингу держав світу. Республіка Корея відіграє визначну роль в економічному розвитку Азійсько-Тихоокеанського регіону. Її основними торговельними партнерами є Китай, США, Японія та В'єтнам. Потужний економічний та технологічний потенціал дозволяє державі зберігати економічну незалежність та триматися осторонь економічного протистояння США та Китаю.

Сучасні успіхи корейської економіки забезпечено дією низки чинників, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці *(мал. 107)*.

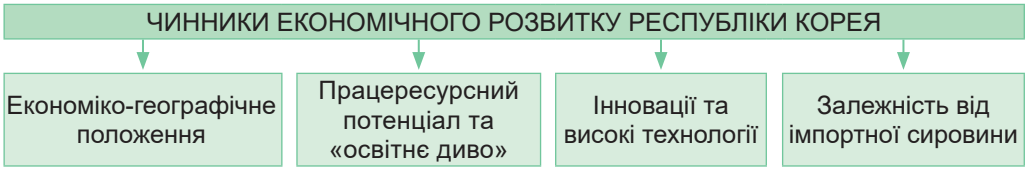

Мал. 107. Чинники, що визначають місце Кореї в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Країна розташована у південній частині півострова Корея та межує суходолом по паралелі 38° пн. ш. з *КНДР*. Між країнами склалася непроста політична ситуація, яка поки унеможливлює процес возз'єднання двох Корей. Проте, Південна Корея не заперечує можливості економічної та соціально-культурної співпраці з Північною Кореєю, попри на міжнародні санкції щодо КНДР. Країна дипломатичними методами переконує світову спільному, що такий шлях буде вигідний усьому світу. По морю Республіка Корея має межі з *Китаєм, Японією* та далекосхідним регіоном *Росії*.

1. З'ясуйте, до яких типів за рівнем економічного розвитку належать держави-сусіди Республіки Корея. Оцініть їхній вплив на економічний розвиток країни.
2. Зробіть висновок про вплив розміщення країни на її економічний розвиток.

Республіка Корея користується зручністю свого транспортно-географічного положення. Хоча країна не має прямого сполучення з материком, це компенсується широким доступом до важливих морських транспортних коридорів та розвиненим морським портовим господарством. Найбільші морські порти країни *Пусан* (шостий за вантажообігом порт світу), *Ульсан* та *Інчхон*.

Працересурсний потенціал та «освітнє диво». У 60-х рр. XX ст. швидке зростання населення становило серйозну соціальну проблему для Республіки Корея, що змусило владу проводити кампанію з обмеження народжуваності, хоча й не таку активну як це було в Китаї. В останні десятиліття Республіка Корея перейшла від другого до першого типу відтворення населення. Нині показник народжуваності становлять 6,92 особи/тис., а смертності 7,12 особи/тис. Відповідно природний приріст населення від'ємний й становить -0,2 особи/тис. Основною причиною цього є стрімке зниження рівня народжуваності *(мал. 108)*. Середня тривалість життя постійно зростає: від 35 років в середині XX ст. до 83 років нині. Середній вік населення високий – 43,2 року.

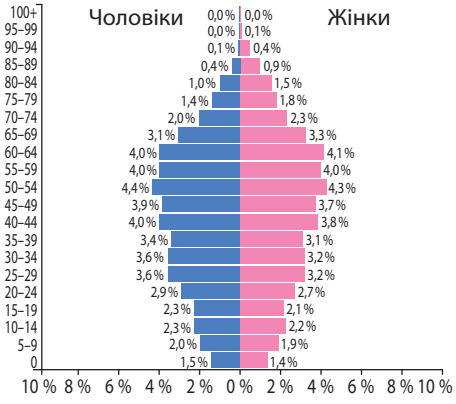

Мал. 108. Статево-вікова піраміда Республіки Корея, 2023 р.

Отже, у країні постала проблема *демографічного старіння*, розв'язанню якої може сприяти впровадження політики, спрямованої на стимулювання збільшення народжуваності, а також демографічне омолодження внаслідок збільшення кількості іммігрантів молодого віку.

1. Поясніть за статево-віковою пірамідою Республіки Корея, в який час у країні почалося демографічне старіння та як це пов'язано з економічним розвитком країни. **2.** Порівняйте статево-вікову піраміду Республіки Корея з іншими країнами Азії та Європи. Спрогнозуйте демографічні процеси в країні у найближчому майбутньому.

Республіка Корея – *моноетнічна держава*, 95,1 % населення якої становить корінний етнос. Проте в останні роки кількість іноземців постійно збільшується. Серед них найбільш численні групи становлять китайці, а також іммігранти з країн південно-східної Азії. У країні офіційно налічується близько 2,5 тисяч українців.

Трудові ресурси станом на 2021 рік становлять 28,5 млн осіб. У первинному секторі економіки (аграрне, лісове і рибне господарства) зайнято 5,6 % економічно активного населення, у вторинному секторі (промисловість і будівництво) 24,2 %, у третинному (сфера послуг) 70,2 % *(мал. 109)*. Рівень безробіття близько 2,8 %.

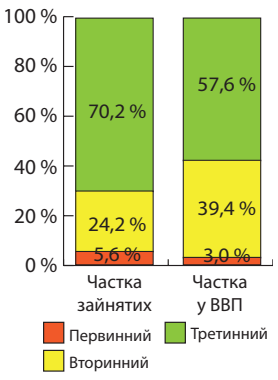

Мал. 109. Значення секторів економіки Південної Кореї, 2021 р.

Швидке економічне зростання потребує високоосвічених трудових ресурсів. Гуманітарні програми в країні мають на меті не тільки доведення рівня кваліфікації корейських робітників та службовців до американського чи до японського рівня, а й створення передумов для технологічного прориву на світовому ринку інновацій, максимальне стимулювання науково-прикладного вектора розвитку національної економіки.

Корейські учні проводять за шкільною партою близько 14–15 годин щодня протягом 32-х п'ятиденних навчальних тижнів. Більш престижну роботу та подальшу освіту мають можливість знайти освічені випускники шкіл, тож батьки покладають великі сподівання на освіту дітей. Основним критерієм для влаштування на роботу є престижність університету. Корейським «освітнім дивом» називають те, що в колись неписьменній країні нині рівень грамотності населення становить 99 %. Система освіти в Південній Кореї – одна з найкращих у світі. Унаслідок цього серед громадян інших держав вважається престижним навчатися в цій країні.

Корейці працьовита нація. Цікаво, що під час післявоєнного економічного зростання в корейських працівників були 1–2 вихідні дні на місяць. У 1990-ті роки кількість вихідних у Південні Кореї збільшилася до 4–5 днів за місяць й нині в країні лише один вихідний день на тиждень. Щоденний робочий час становить 10 годин. Сьогодні корейців уже змушують менше працювати навіть на законодавчому рівні.

Інновації та високі технології. Республіка Корея є зразком стійкого інноваційного розвитку, що забезпечує значною мірою конкурентоспро-

можність її економіки. За індексом інновацій компанії Bloomberg за 2021 рік Республіка Корея визнана країною з найбільш інноваційною економікою у світі.

Завдяки політиці «найбільшого сприяння» для науковців та винахідників країна досягла високих здобутків у таких високотехнологічних сферах, як біотехнології, інформатика та зв'язок. На її території створений ряд високотехнологічних центрів, які розбудовувалися на зразок Силіконової долини у США: *Долина Даедеок, Технопарк Похан, Долина Тегеран*.

Для подолання економічної кризи в країні в середині XX ст. була створена система фінансово-промислових груп *чеболів* (з кор. – «багата родина»): *Samsung, LG, Hyundai, Daewoo* та інші. Вони є аналогом японських кейрецу. До складу чеболя входить ряд формально самостійних компаній, які є власністю певних родин й здійснюють підприємницьку діяльність у різноманітних сферах економіки. Проте всі вони знаходяться під єдиним адміністративним і фінансовим контролем. Чеболі збудували в країні спеціальні дослідні центри та співпрацюють з науково-дослідними інститутами. Такий вид державно-приватного партнерства позитивно вплинув на економіку Республіки Корея.

Природноресурсний потенціал. Рельєф Республіки Корея здебільшого гористий: близько 70 % території займають невисокі гори. Рівнини займають переважно західну і південну прибережні частини півострова. На відміну від України, де переважають рівнини, ведення сільського хазяйства та обробка земель є складним завданням. Корейський півострів знаходиться в межах *мусонних* кліматичних областей *помірного* та *субтропічного кліматичних поясів*. Для країни характерні достатньо холодні зими та спекотне літо. Переважна кількість опадів випадає влітку під час сезону мусонів. Весною та восени трапляться тайфуни, які приносять сильні вітри та повені.

Республіка Корея бідна на основні види *мінеральних ресурсів*. Тому країна майже повністю залежить від імпортних мінерального палива та рудної сировини. Водночас у країні існують значні поклади вапняку, який є сировиною для виробництва цементу – основного будівельного матеріалу в країні. Поклади каоліну (білої глини), які в минулому мали велике значення для розвитку традиційного виробництва порцеляни, нині використовується для корейської керамічної промисловості.

Порівняйте забезпеченість мінеральними ресурсами Республіки Корея, Китаю, Індії та Японії. Наскільки визначальним є вплив ресурсозабезпеченості на рівень економічного розвитку країни в сучасному світі?

Країна достатньо забезпечена *водними ресурсами* завдяки розгалуженій річковій мережі. Річки використовують для зрошення сільськогосподарських угідь та водопостачання міст. Однак більшість річок короткі, а їхня повноводість залежить від сезонності мусонів. У країні, де переважає кам'яниста та гориста місцевість, вкрай обмежені *земельні ресурси*. Тому ведення сільського господарства та оброблення земель ускладнені. *Лісами* вкрито 63,9 % території. Поширені широколисті, хвойні, мішані та вічнозелені субтропічні ліси.

Система розселення. Густота населення в Республіці Корея висока – 518 осіб/км². Однак через неоднорідність рельєфу територія країни заселена нерівномірно. Населення переважно зосереджено в низовинних районах. Індустріалізація економіки з 60-х років XX ст. стала причиною стрімкої урбанізації. Нині в країні існує 84 міста. Рівень урбанізованості становить 83%. Надмірне заселення *міських агломерацій* внаслідок міграцій сільських жителів у міста – явище останніх десятиліть. Майже кожний п'ятий кореєць живе в столиці – місті *Сеул* (9,7 млн осіб), а з урахуванням його передмість загальна кількість жителів становить близько половини чисельності населення країни – 26 млн осіб. Серед способів зменшення навантаження на столицю називають створення нових робочих місць у регіонах та стимулювання їхнього економічного розвитку. Найбільш віддаленою від столичної є міська агломерація міста *Пусан* (3,4 млн осіб). Поблизу столиці розташована агломерація міста *Інчхон* (2,9 млн осіб).

Експортна орієнтація економіки. У середині 50-х рр. XX ст. Південна Корея була однією з найбідніших азійських країн, а військовий конфлікт «двох Корей» завдав великої шкоди її господарству. У 1960-х рр. у країні розпочалися економічні реформи, які заклали фундамент корейського «економічного дива». Їхньою основою був курс на індустріалізацію економіки *(мал. 110)*.

Сектори економіки		Технології Індустрії 4.0		Цифрова економіка
Первинний сектор: • видобувна промисловість • сільське господарство	1945–1961	• Промислові платформи Інтернету речей • Великі дані та аналітика • Хмарні обчислення • Адаптивне виробництво • Промислові симуляційні моделі • Цифровий двійник • Горизонтальні та вертикальні системи • Штучний інтелект • Робототехніка • Кіберфізичні системи • Інтернет 5G • Супутниковий інтернет Starlink • Кібербезпека • Доповнена та віртуальна реальність	Цифровізація та впровадження технологій Індустрії 4.0	**Первинний та вторинний сектори:** • промисловість 4:0 (промислові платформи Інтернету речей) • SMART агро • SMART будівництво
Вторинний сектор: • переробна промисловість • будівництво	1961–1971			
Третинний сектор: • комунальні послуги • фінансові послуги та торгівля • комунікації та транспорт • охорона здоров'я та освіта • нерухомість • IT та державний сектор	1971–1980			**Третинний сектор:** • SMART city: *комунальні послуги, міський розвиток, транспорт, комунікації, муніципальне управління* • цифрові фінанси • електронне урядування • цифрова торгівля • цифрова освіта та медицина • ІКТ
Четвертинний сектор: • дослідження та розробки	1980–2000			**Четвертинний сектор:** • НДДКР
П'ятинний сектор • високопрофесійна діяльність	2000–наш час			**П'ятинний сектор:** • менеджмент ПСТ

Мал. 110. Модель розвитку економіки Республіки Корея, 1945-2022 рр.

1. За схемою прослідкуйте: а) як змінювалося значення різних секторів економіки Південної Кореї з часом; б) як цифрова економіка впливає на розвиток різних видів економічної діяльності. **2.** Поміркуйте, на яких виробництвах країна створила своє «економічне диво».

Була зроблена ставка на торговельне партнерство з високорозвиненими країнами світу. У країні були визначені два основні напрямки розвитку економіки: стратегія імпортозаміщення та експортна орієнтація виробництва. Стрімко зростали металургія, перероблення нафти, машинобудування. Велике значення для економічного розвитку мало так зване «подвійне економічне зростання», при якому експортна орієнтація у працемістких виробництвах (зокрема автоскладання) готувала базу для капіталомісткої промисловості, у т.ч. для наукомістких виробництв (електроніка). Така економічна політика дала свої результати і як наслідок, Республіка Корея стала світовим лідером у виробництві напівпровідників, смартфонів та дисплеїв, автомобілів, морських суден, а також на ринку електроніки та у впровадженні мережі 5G.

Нині найбільші інвестиції залучені у сферах розвитку штучного інтелекту та робототехніки, виготовлення автомобілів на водневому паливі та електричних акумуляторів, мережі 5G та Інтернету речей (IoT). У секторальній структурі експорту країна має технологічну продукцію з високою доданою вартістю. Усе це сприяє конкурентному лідерству Південної Кореї у глобальній фінансовій, торговельній, науково-технологічній, освітньо-культурній, військовій сферах.

Головні складові третинного сектору. Республіка Корея відома світу як країна високих технологій та попкультури. Вона поступається лише Гонконгу у світовому рейтингу телекомунікаційного ринку. Розвинені фінансові та банківські послуги, транспорт, медицина, торгівля. Особливе місце посідають освіта та наука.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
• Освіта • Наука • Індустрія розваг • Транспорт • Медицина • Інформаційні технології	• Багатопрофільне машинобудування • Хімічне виробництво	• Рослинництво: *рис, ячмінь, пшениця, соя, картопля, овочі* • Тваринництво: *птахівництво, свинарство, молочне скотарство* • Рибальство

Мал. 111. Головні складники економіки Республіки Корея

Освіта та наука. Південна Корея досягла велетенських економічних успіхів завдяки безперервному інвестуванню у розвиток людських ресурсів. У країні існує близько 400 вищих навчальних закладів. До найпрестижніших освітніх закладів Азії та світу належать *Сеульський університет, Корейський інститут передових технологій* (у місті Теджон) та *Університет Корьо* (в Сеулі). У країні працює низка наукових університетів. Так, *Науково-дослідний інститут атомної*

енергетики займається удосконаленням реакторів та вивчає збільшення можливостей для широкого застосування атомної енергетики в господарстві. Основні розробки *Корейського аерокосмічного дослідного інституту* зосереджені на авіабудуванні та конструюванні супутників. За участі інституту були створені такі супутники, як Аріран, COMS. *Корейський інститут радіології та медичних наук* спеціалізуються на розробленні технологій для діагностики та лікування онкологічних захворювань.

Індустрія розваг. Сучасна масова культура Кореї переживає пік популярності в усьому світі. Зростання її популярності з-поміж азійських країн наприкінці XX ст. одержало назву «корейська хвиля» (*халлю*). Тоді південнокорейські серіали почали транслювати на китайському телебаченні, а корейська естрадна музика впевнено завойовувала популярність в азійському регіоні. Згодом *халлю* поширилася в країнах Америки та Європи й утвердилася як явище світового рівня.

Транспортна система. Практично відрізана від материка Південна Корея є *морською державою* з однією з найбільших розгалужених систем поромних перевезень, яка сполучає країну з Китаєм та Японією. Південна Корея володіє одним із найбільших торгових флотів, що обслуговує Китай, Японію та країни Близького Сходу.

Авіаційний транспорт відіграє важливу роль у зовнішніх перевезеннях. У країні діють близько 40 аеропортів. Південнокорейські авіакомпанії обслуговують майже 300 міжнародних маршрутів. Південна Корея вирізняється найбільш завантаженим пасажирським повітряним коридором за кількістю пасажирів на рік. Міжнародні маршрути здебільшого обслуговуються в місті *Інчхон*, у той час, як внутрішнє сполучення переважно здійснюється через аеропорт *Гімпхо* в Сеулі. Інші великі аеропорти знаходяться в *Пусані* та *Чеджу*.

Основний транспорт в середині країни – *автомобільний*. Майже всі автомагістралі є платними. Плата за проїзд стягується за допомогою електронної системи збору. *Залізничний транспорт* сполучає майже всі великі міста, за винятком Чеджу. Пасажирські та вантажні послуги в основному надає Корейська залізнична корпорація під торговою маркою *Korail*. Південна Корея поступається лише Японії за якістю високошвидкісного залізничного сполучення. Водночас країна є світовим лідером за охопленням населення швидкісними поїздами – майже 45 %. Високошвидкісні потяги на корейських залізницях досягають 320 км/год. У країні використовуються потяги на магнітному підвісі. Основною та найбільш використовуваною залізничною лінією є лінія *Кьонбу*, яка сполучає міста *Сеул* та *Пусан*.

Промислові виробництва міжнародної спеціалізації країни. Машинобудування. *Автомобілебудування* стало одним з найважливіших виробництв у Південній Кореї, що демонструє високі темпи зростання. За об'ємами виробництва автомобілів країна займає 5-те місце у світі та 4-те в Азії (після Китаю, Японії та Індії). Нині в Південній Кореї за рік складають 3,5 млн автотранспортних засобів, з яких на експорт іде 1,5-2 млн. Корейські автомобілі вважаються одними з найбільш

технологічних. У країні працює п'ять основних підприємств з виробництва автомобільної продукції: *Hyundai Motor, Kia Motors, GM Korea, SsangYong Motor Company* та *Renault Samsung Motors*.

Республіка Корея – один з провідних світових виробників *електроніки*. Найбільш відомі ТНК з виробництва електронних пристроїв – *Samsung* та *LG*. Країна вважається основним виробником електронних пристроїв, таких як телевізори, смартфони, дисплеї та комп'ютери. Основні центри виробництва розташовані в *Сеулі, Пусані* та *Ульсані*.

Протягом останніх років Південна Корея стала лідером у *суднобудуванні*, перехопивши першість у двох гігантів – Японії та Китаю. Найбільші суднобудівні компанії країни *Hyundai Heavy Industries Group* та *Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering Co* виконують понад третину всіх замовлень на кораблі у світі. Стрімко розвивається *аерокосмічне виробництво*.

Хімічне виробництво. Хімічна промисловість Південної Кореї швидко розвивається, нині посідає 5-е місце у світі за обсягом виробництва. Приділяється увага розробці екологічно чистих, енерго- і ресурсозбережувальних технологій. Країна відома виробництвом косметичних засобів, у країні діє сотня брендів, які спеціалізуються в основному на догляді за шкірою. Велика хімічна корпорація – *LG Chem*. Основа експорту – пластмаси, фармацевтика, барвники, хімічні речовини, косметичні вироби.

Первинний сектор економіки. Сільське господарство, рибальство і лісове господарство втрачають у країні колишнє значення: їхня питома вага у ВВП за останні півстоліття скоротилася в 6 разів. Водночас Південна Корея має величезний досвід упровадження сільськогосподарських ноу-хау щодо терасних рисових полів та землеробства у стінах вулканічних порід, які віднесені до Систем сільськогосподарської спадщини світового значення. В області рибальства Південна Корея підтримує міжнародні зусилля щодо боротьби з незаконним та нерегульованим промислом морепродуктів. Рис – основна культура Південної Кореї. Близько 80% південнокорейських ферм культивують цей злак. Його посіви розташовані біля приморських низовин. Інші зернові культури (ячмінь, пшениця) вирощується на незрошуваних землях у підвищених районах. З технічних культур переважає соя. Швидко розвивається високоінтенсивне птахівництво, садівництво та овочівництво. З плодових вирізняться яблука й мандарини, а також груші, персики, японська хурма, апельсини, виноград, дині. Велика біла редька, китайська капуста, картопля – основна частина овочевої продукції. Розводять молочну рогату худобу, кіз, свиней, кроликів, курей і качок.

Зовнішні економічні зв'язки. Республіка Корея підтримує дипломатичні відносини зі 191 країною світу. У секторальній структурі експорту країна має технологічну продукцію з високою доданою вартістю. Країна експортує в основному електричне та електронне обладнання (31 % від загального експорту у 2021 році), машини, ядерні реактори, котли (13 %), транспортні засоби, крім залізничних, трамвайних (11 %), пластмаси (6,2 %), мінеральне паливо, масла, продукти

перегонки (5 %) та оптичну, фототехнічну, медичну апаратуру (3,9 %). Експорт здійснюється переважно до Китаю, США, В'єтнаму, Гонконгу, Японії.

Південна Корея в основному імпортує сиру нафту, природний газ, інтегральні схеми, очищену нафту. Китай є найбільшим джерелом імпорту (21 % від загального імпорту), за ним йдуть США (12 %), Японія (9 %), Саудівська Аравія, В'єтнам, Австралія та Німеччина (по 4 %), Тайвань та Катар (по 3 %), а також Кувейт, Малайзія, ОАЕ та Індонезія (по 2 %).

Міжнародні зв'язки України з Республікою Корея. Республіка Корея була серед перших країн, що визнали незалежність України у грудні 1991 р. Починаючи з 1992 року, наші країни підтримують дружні дипломатичні відносини. Країна підтримує суверенітет та цілісність українських територій і засуджує агресію Росії проти України. Республіка Корея є провідним інвестором в економіку нашої держави серед азійських країн. У нашій країні працює ряд підприємств із корейським капіталом, у т.ч. найбільші корейські компанії – Samsung, LG та Hyundai. Україна та Республіка Корея активно співпрацюють у космічній сфері, в галузі атомної енергетики та оборонної промисловості, підтримують торговельно-економічне, інвестиційне та фінансово-кредитне співробітництво, культурні, наукові, освітні зв'язки, здійснюють туристичні та молодіжні обміни. Південнокорейський досвід національно-державного будівництва, економічних реформ, збереження та зміцнення національної ідентичності за одночасного активного й успішного включення в процеси глобалізації, регіональної економічної інтеграції є дуже цінним для Української держави.

1. Які чинники вплинули на міжнародну спеціалізацію Республіки Корея? 2. Порівняйте системи розселення Республіки Корея, Японії, Китаю та Індії. 3. Поясніть, наскільки впливає нестача мінеральних ресурсів на економічний розвиток країни? 4. Назвіть головні складники третинного сектору економіки Республіки Кореї та чинники, що визначили їхній розвиток. 5. Поясніть, яку роль відіграє освіта та наука для економічного розвитку Республіки Корея. 6. Які ви вбачаєте переваги й недоліки експортної орієнтації економіки Південної Кореї? 7*. З'ясуйте, які корейські бренди вас оточують у повсякденному житті. 8*. Спрогнозуйте перспективи розширення економічних зв'язків України та Республіки Корея.*

Розділ III ОКЕАНІЯ

Океанія займає понад 8,5 млн км² (6 % площі суходолу) (мал. 112). Це у 2,5 рази менше за площу Європи та 3,5 рази менше за площу Азії. Там проживає 45,6 млн осіб. На політичній карті регіону – 14 суверенних держав і близько 15 залежних територій, що належать Франції, США, Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії.

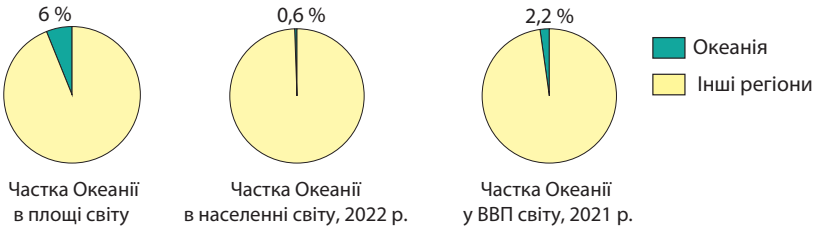

Мал. 112. Місце регіону Океанія у світі

Історія відкриття та дослідження Океанії європейцями почалася у XVI ст. з першої навколосвітньої подорожі Фернана Магеллана. Згодом там було засновано перші колонії, які належали Іспанії. Із середини XIX ст. з'явилися колонії Великої Британії, Франції, Німеччини. Наприкінці XIX ст. після іспано-американської війни більша частина володінь Іспанії перейшли до США.

Деколонізація Океанії розпочалася на початку XX ст., коли Австралія та Нова Зеландія одержали статус домініону Великої Британії, а у 1931 р. здобули повну незалежність. За геосхемою ООН, Океанія поділена на 4 субрегіони: Австралія та Нова Зеландія (Австралазія), Мікронезія, Меланезія, Полінезія (мал. 113).

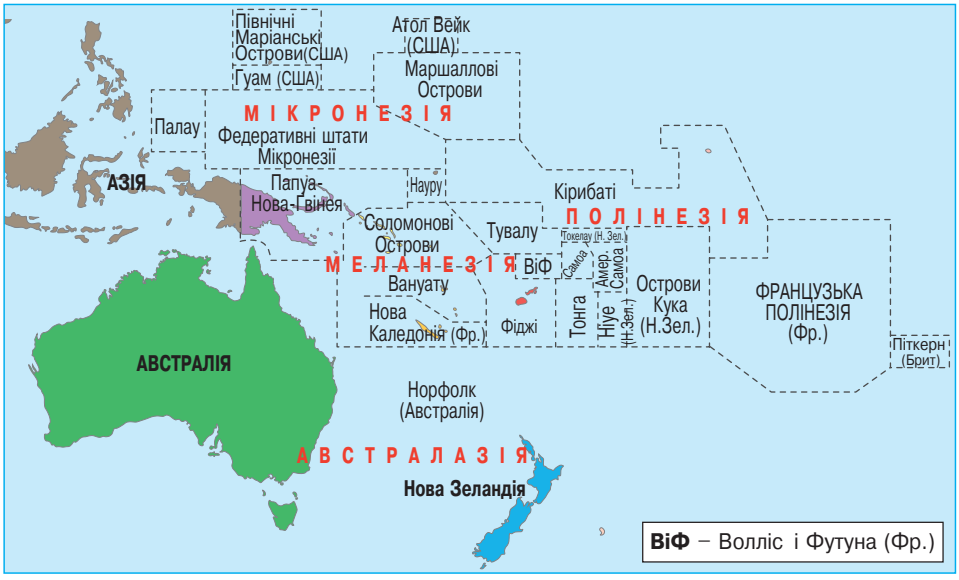

Мал. 113. Субрегіони Океанії (за геосхемою ООН)

До високорозвинених переселенських країн відносять Австралію та Нову Зеландію (табл. 9). 4 країни включено ООН до переліку найменш розвинених країн світу: Вануату, Кірибаті, Соломонові Острови та Тувалу. Частка країн Океанії у ВВП світу – 2 %, з яких 85% припадає на Австралію та 12,2 % на Нову Зеландію.

Таблиця 9

Країни Океанії

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
АВСТРАЛІЯ і НОВА ЗЕЛАНДІЯ								
1	Австралія (*Канберра*)		7 692,0 / 26,7	1 741,9 / 65 239,7	5	ДС	Ф	1
2	Нова Зеландія (*Веллінгтон*)		268,1 / 5,3	249,0 / 46 981,1	13	ДС	У	1
1	Острів Норфолк (*Кінгстон*)		0,034 / 0,002	Немає даних	Немає даних	Зовнішня територія Австралії		Залежна територія Австралії
МІКРОНЕЗІЯ								
1	Гуам (*Хагатна*)		0,541 / 0,174	5,8 / 33 333,3	Немає даних	Неприєднана організована територія США		Залежна територія США
1	Кірибаті *(Південна Тарава)*		0,726 / 0,136	0,279 / 2 051,5	136	ПлР	У	3
2	Маршаллові Острови (*Маджуро*)		0,181 / 0,042	0,284 / 6 761,9	131	ЗР	У	2
3	Федеративні Штати Мікронезії (*Палікір*)		0,702 / 0,116	0,46 / 3 965,5	134	ЗР	Ф	2
4	Науру (*Ярен*)		0,021 / 0,013	0,154 / 11 846,1	–	ЗР	У	2
5	Палау (*Нгерулмуд*)		0,459 / 0,018	0,267 / 14 833,3	80	ПзР	У	2
2	Північні Маріанські Острови (*Сайпан*)		0,457 / 0,050	Немає даних	Немає даних	Співдружність із внутрішнім самоврядуванням		Залежна територія США
3	Атол Вейк		0,0074 –	– –	–	Неінкорпорована неорганізована територія		Залежна територія США
МЕЛАНЕЗІЯ								
1	Вануату (*Порт-Віла*)		12,2 / 0,342	1,17 / 3 421,1	140	ПлР	У	3
1	Нова Каледонія (*Нумеа*)		19,1 / 0,296	9,4 / 31 756,8	Немає даних	Заморська спільнота з особливим статусом		Залежна територія Франції

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / ***$ на 1 особу***	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
2	Папуа-Нова Гвінея (*Порт-Морсбі*)		462,8 / 10,5	31,0 / 2 952,4	156	ДС	У	2
3	Соломонові Острови (*Хоніара*)		28,9 / 0,757	1,63 / 2 153,2	155	ДС	У	3
4	Фіджі (*Сува*)		18,3 / 0,943	5,5 / 5 832,4	99	ПлР	У	2
	ПОЛІНЕЗІЯ							
1	Острови Кука (*Аваруа*)		0,236 / 0,017	0,28 / 16 470,6	Немає даних	Державне утворення у вільній асоціації з Новою Зеландією		Володіння Нової Зеландії
3	Ніуе (*Алофі*)		0,260 / 0,002	Немає даних	Немає даних	Державне утворення у вільній асоціації з Новою Зеландією		Володіння Нової Зеландії
4	Острів Піткерн (*Адамстаун*)		0,047 / 0,000049	Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота Великої Британії		Володіння Нової Британії
5	Французька Полінезія (*Папеете*)		3,7 / 0,311	5,7 / 18 328	Немає даних	Заморська спільнота Франції		Залежна територія Франції
6	Американське Самоа (*Паго-Паго*)		0,199 / 0,044	0,7 / 15 909,1	Немає даних	Острівна територія США		Володіння США
1	Самоа (*Апіа*)		2,9 / 0,229	0,934 / 4 078,6	111	ПзР	У	2
7	Токелау –		0,01 / 0,002	Немає даних	Немає даних	Територія під управлінням Нової Зеландії		Володіння Нової Зеландії
2	Тонга (*Нукуалофа*)		0,747 / 0,109	0,547 / 5 018,3	91	КМ	У	2
3	Тувалу (*Фунафуті*)		0,026 / 0,011	0,062 / 5 636,4	130	ДС	У	3
8	Волліс і Футуна (*Мата-Уту*)		0,142 / 0,011	Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота Франції		Залежна територія Франції

*__ІЛР__: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8–0,9); – середній (0,5–0,8).

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія; ДС – Держава у складі Співдружності [Націй] (Брит.).

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

Місце країни за типізацією ООН: 1 – високорозвинена; переселенська країна; 2 – країна, що розвивається, країна великого потенціалу; 3 – країна, що розвивається, найменш розвинена країна.

ТЕМА 1. АВСТРАЛІЯ

§ 32. АВСТРАЛІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – *Австралія*
Склад території – *6 штатів, 2 території*
Член міжнародних організацій – *ООН, Форум Тихоокеанських островів та ін.*
Офіційна мова – *англійська*
Релігія – *християнство (протестантизм, католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Австралія є однією з високорозвинених країн. Це 13-та за розмірами ВВП економіка світу й 9-та – за ВВП на душу населення. Протягом останніх років за індексом людського розвитку (ІЛР) Австралія є першою у світі, посідаючи найвищі позиції за якістю життя, охорони здоров'я, економічної свободи, захисту громадянських свобод і політичних прав. Австралія є регіональним лідером, очолюючи організацію *Форум тихоокеанських островів*. Австралія надає допомогу багатьом країнам, що розвиваються. Уряд Австралії виступає за підтримку добросусідських відносин з іншими країнами – регіональними лідерами: Китаєм, Японією, Індонезією. Посилюються зв'язки з країнами АСЕАН та Новою Зеландією. Пріоритетними залишаються стосунки з традиційними союзниками країни – США та Великою Британією.

Австралія й нині живе, наче озираючись на Велику Британію. Проте поступово Австралія торує свій особистий шлях, позбуваючись колишніх традицій. Так, у країні відбувся перехід від британської системи мір та ваги до метричної, здійснено заміну австралійського фунта на австралійський долар, а британського гімну «Боже, бережи королеву!» власним австралійським «Вперед, прекрасна Австраліє!».

Місце Австралії в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 114*).

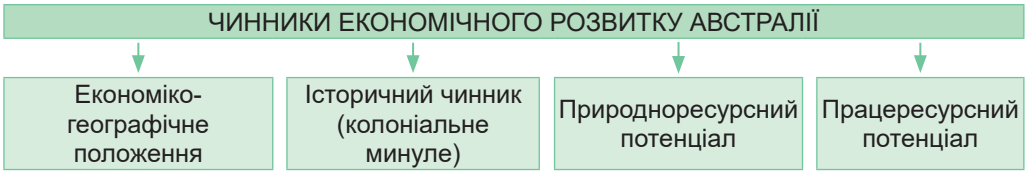

Мал. 114. Чинники, що визначають місце Австралії в міжнародному поділі праці

За картами атласу визначте, які країни розміщені поблизу Австралії. Яке місце в типізації ООН вони посідають?

Економіко-географічне положення. Австралія – єдина у світі держава, що займає цілий однойменний материк і ряд сусідніх островів. Через те країна має лише морські кордони. Особливістю ЕГП країни є її значна віддаленість від усіх регіонів світу, що в минулому

ускладнювало зв'язки з більшістю держав. Біля її берегів починаються найдовші морські траси: Сідней – Лондон (21 тис. км), Сідней – Нью-Йорк (18 тис. км). Нині віддаленість від Європи та Америки перестала бути вирішальним чинником географічного положення країни. Технічний прогрес на транспорті та в засобах зв'язку наблизив Австралію до інших регіонів світу.

Історичний чинник. Попри світове лідерство за багатьма критеріями, Австралія залишається за своєю спеціалізацією переселенською країною. Країна має подвійний характер економіки. З одного боку, як високорозвинена країна, вона вирізняється високим рівнем розвитку економіки. З іншого – має аграрно-сировинну спеціалізацію.

Природноресурсний потенціал. Природні умови Австралії достатньо одноманітні. У *рельєфі* переважають рівнини. Низькі давні гори – *Великий Вододільний хребет* займають лише 5 % території на сході.

Клімат країни дуже посушливий та жаркий. Близько 40 % площі займають пустелі. Ділянки з достатнім зволоженням займають лише незначні території на південному сході та південному заході. Це головні райони концентрації населення та землеробства країни.

Основне природне багатство Австралії – її *мінеральні ресурси* (*мал. 115*). Забезпеченість Австралії корисними копалинами у 20 разів вища від середньосвітового показника.

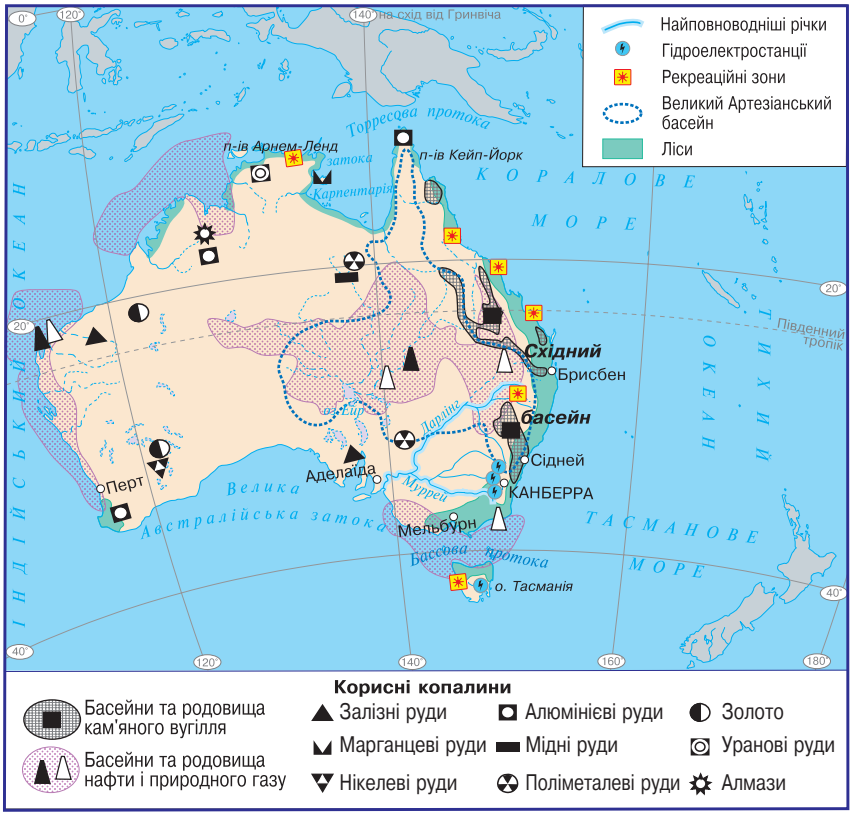

Мал. 115. Природні ресурси Австралії

З паливних корисних копалин держава має поклади якісного *кам'яного вугілля* коксівних та енергетичних сортів. За запасами кам'яного вугілля Австралія посідає 6-те місце у світі. Геологічні дослідження виявили в надрах материка та на шельфі родовища *нафти* та *природного газу*. Їх басейни розміщені на Центральній низовині, у Бассовій протоці, на шельфі біля північно-західних берегів.

Австралія має унікальні запаси рудних ресурсів. Їхні родовища пов'язані з магматичними породами фундаменту давньої Австралійської платформи. За покладами *залізних* руд країна не має собі рівних у світі. Основні райони їхнього залягання розташовані у штатах Західна Австралія та Південна Австралія. Країна посідає 2-ге місце у світі (після Гвінеї) за покладами *алюмінієвих руд – бокситів*. На країну припадає $^1/_3$ світових запасів бокситів. Австралія також є світовим лідером за покладами *уранових руд* ($^1/_3$ світових запасів), що розміщені на півночі країни. Також є поклади *мідних* та *поліметалевих, марганцевих, нікелевих руд*. Країна посідає 4-те місце у світі за покладами золота й срібла. Родовища *золота* сконцентровано у штаті Західна Австралія.

Водні ресурси Австралії характеризуються обмеженістю поверхневих і багатством підземних вод. Єдина річка, що не пересихає протягом гору, – *Муррей*. Гірські витоки Муррею багаті на гідроенергоресурси. Найбільш розвинена річкова мережа на острові Тасманія. Річки там повноводні протягом року, мають великі запаси гідроенергії. На материковій частині Австралії для потреб сільського господарства широко використовуються артезіанські басейни.

Нині у багатьох частинах Австралії склалася напружена ситуація з прісною водою. Через те в країні існують офіційні обмеження на використання води. У сухі місяці заборонено мити автомобілі зі шланга, наповнювати басейни, поливати асфальт або газони в певні години доби. У штаті Південна Австралія споруджуються великі водоопріснювальні споруди для забезпечення водою столиці штату.

Дайте господарську оцінку природних умов і природних ресурсів Австралії. Поміркуйте, які види господарської діяльності є основними в країні.

Родючі червоно-бурі та коричневі *ґрунти* розміщуються на південному сході та південному заході материка. Більша частина країни вкрита тропічними пустельними ґрунтами. Австралія вирізняється багатством *кормових ресурсів* більшої частини країни, які стали основою для розвитку вівчарства.

Країна має багаті *рекреаційні ресурси*. Природні ландшафти та чудові пляжі східного узбережжя країни є основою для розвитку екологічного, рекреаційного, спортивного (дайвінг, віндсерфінг) та пригодницького (яхтинг, риболовля) туризму.

Працересурсний потенціал. Для *демографічної ситуації* країни характерний І тип відтворення населення. Рівень народжуваності тут значно вищий, ніж у більшості країн Європи, але один з найнижчих в Океанії і становить 16,5 особи/тис. Рівень смертності низький – 6,8 особи/тис. Природний приріст – 9,7 особи/тис. Кількість дітей на одну жінку становить 1,9 дитини, що більше, ніж у Європі. Наслідком І типу відтворення населення є *«старіння нації»*. Середній вік населення

Австралії становить 37,5 року. Тривалість життя висока – 83,09 року.

Австралія – *однонаціональна країна*, $^3/_4$ її населення становлять англоавстралійці, решта – іммігранти останньої хвилі. Корінні жителі – аборигени Австралії становлять 2,5–5,0 % населення, вони живуть племенами, ведуть кочовий спосіб життя.

Окремі райони Австралії відчувають нестачу *трудових ресурсів*. До 60-х рр. XX ст. імміграційні служби проводили політику «білої Австралії», обмежували в'їзд кольорового населення. Зайнятість економічно активного населення у господарстві Австралії розподіляється таким чином (*мал. 117*): у первинному секторі (аграрне, лісове і рибне господарства, добувна промисловість) – 5,6 %; обробна промисловість і будівництво – 19,1 %; сфера послуг – 75,3 %. Рівень безробіття становить 6,2 % працездатного населення.

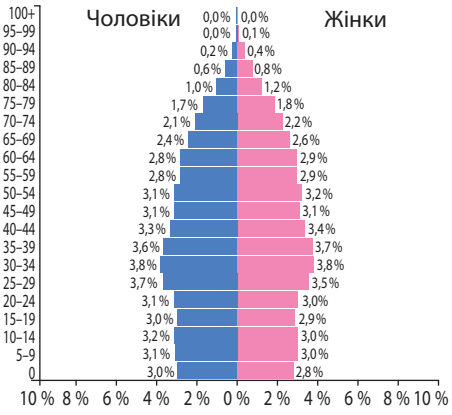

Мал. 116. Статево-вікова піраміда Австралії, 2023 р.

1. За статево-віковою пірамідою Австралії (*мал. 116*) обчисліть, скільки осіб працездатного віку припадає на 1 непрацездатну особу. **2.** Порівняйте статево-вікові піраміди Австралії та Великої Британії (*див. мал. 41*). З'ясуйте, яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

Система розселення. Країна має дуже низький показник *середньої густоти населення* – 3,4 особи/км² (*мал. 118*). З природних причин понад 90 % населення концентрується на південному сході. Понад 85 % австралійців проживають на відстані не більш ніж 80 км від моря. Австралійська столична територія – найбільш густозаселений суб'єкт у складі Австралії (>150 осіб/км²). Окремі осередки згущення населення є у промислових районах на південному заході та півдні країни. Найменш заселена Північна територія – 0,16 особи/км².

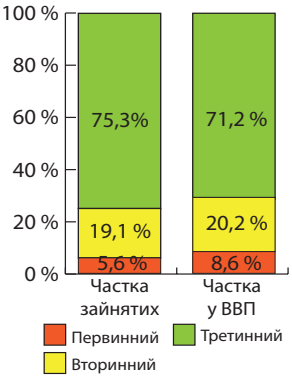

Мал. 117. Значення секторів економіки Австралії, 2021 р.

Австралія є однією з найбільш урбанізованих країн світу. *Рівень урбанізації* – 86,6 %. Серед міських поселень Австралії виокремлюють три основні групи. Перша – невеличкі гірничі містечка, що розкидані по всій країні та є невіддільним складником її господарства, зорієнтованого на експорт мінеральних ресурсів. Друга група – це столиці штатів, які є багатофункціональними містами, виконуючи не лише адміністративні та політичні, а й економічні, комерційні, наукові та культурні функції. Столиці усіх штатів (окрім Тасманії) є містами-мільйонерами: *Сідней* (4,9 млн осіб), *Мельбурн* (4,5 млн осіб), *Брисбен* (2,3 млн осіб), *Перт* (2,0 млн осіб) та *Аделаїда* (1,3 млн осіб). Третя група міст – середні за розмірами поселення, що виникли поруч

зі столицями. Це центри різних промислових виробництв.

Особливу роль відіграє столиця країни *Канберра,* там проживає 423 тис. осіб. Разом з невеликою сільськогосподарською зоною та Національним парком Намаджі вона утворює Австралійську столичну територію. Канберра – це т. зв. штучна столиця – місто, що було спеціально збудоване як адміністративний центр; воно не виконує інших функцій.

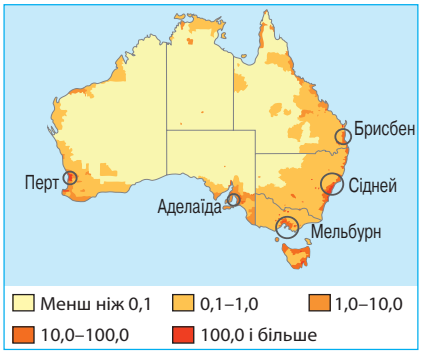

Мал. 118. Карта густоти населення Австралії

Українська діаспора в Австралії. В Австралії живе нечисленна українська діаспора (близько 34 тис. осіб). Масова еміграція українців до Австралії розпочалася після Другої світової війни. Це були переважно т. зв. переміщені особи з німецьких таборів. Австралійський уряд вимагав від емігрантів два роки фізичної праці у визначених ним місцях. Зазвичай це були багаті на ресурси, але малозаселені штати Західна Австралія та Південна Австралія. Після повернення із місць праці українці селилися переважно у великих містах на сході країни. Згодом у столицях усіх шести штатів утворилися українські громади, що об'єдналися в Союз українських організацій в Австралії. Почали працювати молодіжні організації «Пласт» та «Спілка української молоді» («СУМ»), утворилися спортивні Товариства копаного м'яча та відбиванки, літературні клуби, театральні гуртки, музичні та танцювальні групи, відкрилися українські школи.

Нині найбільші українські громади мешкають на околицях великих міст на сході та півдні країни: Сіднея, Мельбурна, Аделаїди, Брисбена.

1. *Які чинники визначили місце Австралії у міжнародному поділі?* **2.** *Покажіть на карті основні райони залягання рудних, паливних та нерудних корисних копалин на території Австралії.* **3.** *Проаналізуйте динаміку природного та механічного руху населення країни.* **4.** *Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості системи розселення в межах країни.* **5*.** *Спроєктуйте вплив демографічних і міграційних процесів на працересурсний потенціал Австралії.*

§ 33. АВСТРАЛІЯ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості сучасного розвитку країни. За невеликий історичний проміжок часу Австралія пройшла значний шлях економічного розвитку, перетворившись з аграрно-сировинного придатка Великої Британії на розвинену індустріально-аграрну країну. Причинами швидкого зростання стали: розвинені економічні відносини, завезені переселенцями, багатство природних ресурсів і відсутність війн. Провідними експортними сферами діяльності є гірничодобувна промисловість (експортує 50 – 90 % видобутої сировини) та сільське господарство.

Держава володіє електростанціями та мережею електропередачі, іригаційними спорудами, автомобільними й залізничними шляхами,

газо- і водопостачанням, телефонним і поштовим зв'язком, міським транспортом, водосховищами, частиною радіо- і телекомунікацій, земельними ресурсами. Майже усі сфери економіки контролюються монополіями, зокрема промислове виробництво, сільське господарство, банківська справа, страхування та інші фінансові операції, гуртова й роздрібна торгівля, а також газети, радіо і телебачення.

Головні складники третинного сектору. Важливе значення мають *фінансові послуги*. Австралійська валюта є в обігу в ряді інших країн Океанії (Кірибаті, Науру, Тувалу). *Мельбурн* – найбільший фінансовий та банківський центр в Австралії. Австралійська фондова біржа у *Сіднеї* – найбільший бізнес-майданчик країни з торгівлі акціями.

Важливе значення має *освіта*. Майже 18 % дорослого населення мають університетську освіту. У країні існує 37 державних і 3 приватні університети. Найвідоміші університети, що потрапили до 50-ти найкращих вишів світу, розміщуються у Сіднеї, Мельбурні, Аделаїді. Крім університетів, існує розгалужена система професійної освіти.

Велика площа Австралії та потужні зовнішні економічні зв'язки потребують розвитку *транспорту*. За протяжністю автомобільних шляхів Австралія посідає 9-те місце у світі та 7-ме – за протяжністю залізниць. Автомобільні та залізничні магістралі простягаються паралельно південному узбережжю країни, з'єднуючи найбільші міста. До центру країни прокладено шосейну дорогу. 75 % перевезень вантажів і пасажирів здійснюються автотранспортом.

Австралія майже не має свого морського флоту, тому морський транспорт країни використовує судна іноземних компаній. До найбільших морських портів належать залізорудні порти *Порт-Хедленд* і *Дампір*, кам'яновугільні *Ньюкасл, Хей-Пойнт, Гладстон*. Столиці багатьох штатів є універсальними вантажними портами: *Сідней, Мельбурн, Перт, Брисбен*.

Повітряний транспорт має велике значення як у внутрішніх, так і в зовнішніх зв'язках. У країні існує 480 аеропортів. Найбільші з них розташовані в Сіднеї, Мельбурні, Брисбені та Перті. Існує транзитний аеропорт у Дарвіні. Авіація широко використовується для зв'язків усередині країни не тільки між містами, а й між окремими фермами.

Велике значення має трубопровідний транспорт. Особливе значення мають водопроводи значної протяжності.

Набуває популярності *міжнародний туризм*. Країну щороку відвідує до 5 млн іноземних туристів, переважно з Нової Зеландії, Японії, країн Південно-Східної Азії. Стримувальний чинник розвитку іноземного туризму – висока вартість авіаперельотів із Західної Європи, США. Туристична база Австралії складається як із природних, так із історико-культурних об'єктів. Серед природних найпопулярнішими є національні парки «Великий Бар'єрний риф» та «Улуру». Найпопулярніша курортна зона – «Золотий Берег» у штаті Квінсленд (*мал. 119*).

Мал. 119. Курортна зона «Золотий Берег»

Австралія бідна старожитностями, але сучасні комплекси культурних закладів у столицях штатів відповідають світовим стандартам.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Видобування палива, рудної та нерудної сировини. Видобувна промисловість завжди мала першочергове значення в економіці Австралії й нині переживає справжній бум (*мал. 120*).

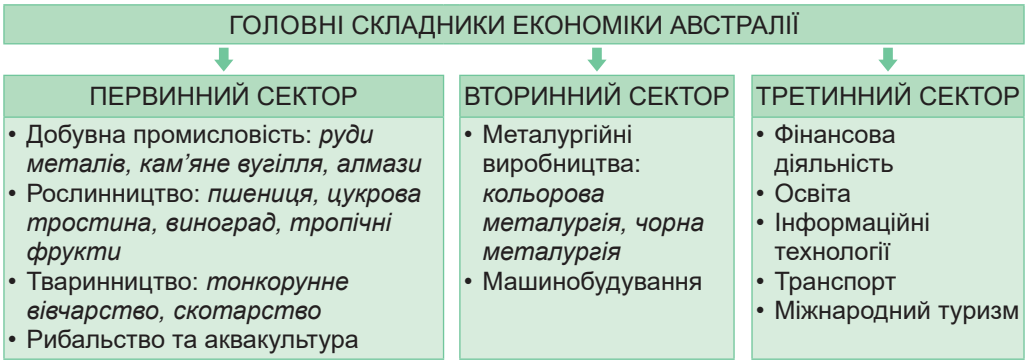

Мал. 120. Головні складники економіки Австралії

Австралія входить до п'яти найбільших виробників мінеральної сировини у світі та дає понад третину усієї промислової продукції країни. Значна перевага добувного сектору над переробним сприяла зростанню австралійської економіки. Більшість прибуткових родовищ Австралії залягають близько до поверхні, що сприяє зниженню собівартості їх розробки. Переважна частина добувної промисловості в країні перебуває під контролем іноземного капіталу. Найбільше значення має видобування *кам'яного вугілля*, яке забезпечує близько 10 % австралійського експорту. За його видобутком Австралія поступається лише Китаю, США та Індії, а за експортом країні немає рівних у світі. Головними покупцями австралійського вугілля є Японія та країни Європи. *Східний кам'яновугільний басейн* вирізняється високою якістю сировини. Є поклади коксівного вугілля. Частину родовищ розробляють шахтним способом, іншу частину – кар'єрним.

Важливе значення серед добувних виробництв та первинної обробки сировини мають видобуток *бокситів* (1-ше місце у світі) та виробництво *глинозему* (2-ге місце після Китаю). Підприємства з виробництва глинозему зосереджено в місцях видобування бокситів переважно на півночі та південному заході країни. Більша частина глинозему експортується до Японії, Республіки Кореї та Китаю.

За видобутком *залізних руд* Австралія є лідером у світі. Руди усіх родовищ, що залягають у межах щита Австралійської платформи, розробляються відкритим способом й не потребують збагачення, що забезпечує високу рентабельність виробництва та гарантує стабільні ринки збуту.

Чільне місце в економіці Австралії посідає видобуток *мідних руд*. Група великих родовищ сконцентрована на півночі країни в місцях близького залягання до поверхні фундаменту платформи. Там у глибоких шахтах видобувають якісні руди з високим умістом міді (до 4 %). За видобутком мідних руд Австралія посідає 5-те місце у світі.

Австралія – основний світовий виробник свинцю (2-ге місце у світі) та цинку (3-тє місце), а також значний виробник срібла, що його

вилучають з *поліметалевих руд*. Нині на Австралію припадає понад 10 % світового видобутку золота. За цим показником країна поступається лише Китаю. Головними районами його видобутку є штат Західна Австралія (78 % видобутку) та Північна територія.

З нерудної сировини значним в Австралії є видобуток *алмазів*. Основні родовища розміщуються в північно-східній частині штату Західна Австралія. У країні також видобувають багато коштовного та виробного каменю. Зокрема, відомі світу австралійські *сапфіри*.

Порівняйте спеціалізацію та місце добувної промисловості в національних економіках Австралії, Китаю та Індії.

Металургія. *Чорна металургія* Австралії працює на власній сировині. Австралійська сталь є однією з найдешевших у світі. Це виробництво склалося у трьох районах: *Східному* (Порт-Кембла, Ньюкасл), *Південному* (Уайалла) та *Південно-Західному* (Куїнана).

В Австралії склалася потужна *кольорова металургія*. Провідним є виробництво *алюмінію* (6-те місце у світі). Основні потужності алюмінієвої промисловості сконцентровано у штаті Західна Австралія, де склалися підприємства усіх послідовних стадій виробництва.

За виплавкою *міді* Австралія на 5-му місці у світі. Підприємства з її виробництва зосереджено в районах видобування мідної руди або в портових містах, з яких її експортують. Найдавнішим у кольоровій металургії Австралії є виробництво *свинцю і цинку*. Поряд із невеликими підприємствами, функціонують великі на Тасманії та в штаті Південна Австралія.

Використовуючи економічну карту Австралії, поясніть чинники розміщення центрів чорної металургії у різних частинах країни.

Машинобудування. Машинобудування є важливим промисловим виробництвом країни. Провідну роль у ньому відіграють *важке* та сільськогосподарське машинобудування. Основні підприємства *сільськогосподарського машинобудування* розміщено в промислових містах півдня та південного сходу, а дрібні – у внутрішніх землеробських частинах Австралії. В останні роки скоротилося значення транспортного машинобудування. Австралія була однією з небагатьох країн, що мала власні компанії, які займалися розробкою та виробництвом *автомобілів*. «Обличчям» австралійської автомобільної промисловості була компанія *Holden*, заводи якої розміщувалися в Мельбурні та Аделаїді. 2017 р. компанія закрила свій останній завод. До числа головних причин закриття заводів відносять істотне подорожчання виробництва та чимраз більшу конкуренцію з боку іноземних компаній.

Важливим залишається *суднобудування*. Найбільші суднобудівні заводи розміщено в портових містах поблизу Сіднея, Мельбурна, у Брисбені, Ньюкаслі. Відомою є компанія *Austal*, що спеціалізується на проєктуванні й будівництві алюмінієвих суден: пасажирських і вантажних поромів, яхт класу люкс, військових кораблів. Компанія, окрім Австралії, має виробництво на Філіппінах та у США. Крім того, в Австралії розвинуто виробництва устаткування для харчової промисловості, локомотивів, електроустаткування, електронної апаратури, побутової електротехніки та приладів, військової техніки.

Аграрний сектор. Як експортер сільськогосподарської продукції Австралія поступається лише США, Нідерландам та Франції. Держава ініціює наукові дослідження, регулює рівень цін, допомагає фермерам, стимулює розвиток екологічно безпечних систем виробництва.

На півночі та у внутрішніх частинах країни сільське господарство екстенсивне через наявність великих земельних площ (*мал. 121*). Провідними виробництвами австралійського аграрного сектору є вівчарство та зернове господарство.

У виробничій структурі сільського господарства переважає *тваринництво*. На заході та в центрі країни розвивається *вівчарство тонкорунного напряму*. Приблизно $^3/_4$ усього поголів'я становлять австралійські мериноси з високоякісною вовною (*мал. 122*). На одну вівцю припадає від 1,6 до 12 га пасовищ. Для їхнього успішного функціонування застосовують зрошення підземними водами, штучні опади, підсівання трави.

Мал. 121. Сільське, лісове та рибне господарства Австралії

Мал. 122. Австралійські мериноси

У передмістях на південному сході та південному заході набули розвитку *молочне скотарство, свинарство, птахівництво, бджільництво,* що зорієнтовані на внутрішній ринок. М'ясну рогату худобу розводять переважно у тропічних районах у великих скотарських господарствах – ранчо. Експорт м'яса з Австралії почався ще наприкінці XIX ст., коли з'явилися пароплави-холодильники. Нині за експортом яловичини, телятини та баранини Австралія посідає одне з перших місць у світі.

Рослинництво Австралії вирізняється високим рівнем механізації. Три чверті посівних площ переважно на південному сході та південному заході зайнято під *пшеницею*. Пшеницю вирощують у кожному штаті, при цьому експортується від 70 % до 80 % врожаю. В умовах надмірного зволоження на північному сході культивують *цукрову тростину, ананаси, манго, банани*; на Тасманії та південному сході – *картоплю*. На сході та південному сході розвинуто *овочівництво*.

На південному сході та південному заході зростають *цитрусові, яблуні, груші, абрикоси*. Експортним товаром є родзинки, апельсини, груші і яблука. На сході на зрошуваних землях вирощують *бавовник, тютюн, кукурудзу*. В усіх штатах розвинуто *виноградарство*.

У портах розвиваються експортні виробництва харчових продуктів і напівфабрикатів: м'ясна, маслосироробна, цукрова, борошномельна промисловість.

Рибальство та аквакультура. Традиційно в південних та східних океанічних водах розвинуто *рибальство*. У вилові риби переважають блакитний тунець, австралійський лосось, кефаль, акули, а з рако-

подібних – креветки, омари, лангусти. Промисел устриць і гребінців орієнтований переважно на внутрішній ринок. З 80-х років XX ст. інтенсивно розвивається *аквакультура* – розведення і вирощування водних організмів: устриць, тунця, лосося, креветок, гребінців.

Характерні риси просторової організації виробництва товарів і послуг. Сучасну економіку Австралії характеризують як «економіку двох швидкостей». Найбільш освоєні та економічно розвинуті східні та південні штати Австралії – *Новий Південний Уельс*, *Вікторія*, *Квінсленд*, *Південна Австралія* та *Тасманія*. На них припадає понад 70 % переробної промисловості та сфери послуг. Там склалися найбільші промислові осередки Австралії: *Південно-Східний* та *Південно-Західний*. З початку 70-х рр. XX ст. економіка цих штатів зазнає уповільнення темпів зростання, а також економічної та соціальної трансформації. Місце старих сфер діяльності займають нові: інформаційні технології, фінансові послуги, страхування, операції з нерухомістю, міжнародний туризм, аерокосмічний сектор.

Інше значення мають штат *Західна Австралія* та *Північна територія*. У цих регіонах спостерігається різке економічне зростання завдяки значним потужностям добувної промисловості та ресурсозалежних виробництв. За останні десятиліття там було проведено диференціацію (тобто сформувався широкий набір) видобутку корисних копалин, що убезпечило залежність економіки від коливання світових цін на певні види сировини. Економіка цих регіонів є більш капіталомісткою, ВВП на душу населення вищий, ніж в інших територіях. Спостерігається стійке зростання будівництва та сфери послуг.

Зовнішні економічні зв'язки. Роль зовнішньої торгівлі в економіці Австралії дуже велика. Експорт є одним з головних джерел отримання іноземної валюти. 45 % вартості експорту Австралії припадає на мінеральну сировину (кам'яне вугілля та руди металів), 35 % – на сільськогосподарську сировину (високоякісну вовну, м'ясо, молочні продукти, пшеницю, цукор з тростини). Частка в експорті продукції обробної промисловості зросла до 20 %. Країна імпортує машини та обладнання, хімікати, товари народного вжитку.

У другій половині XX ст. економіка країни переорієнтовується з країн Європи на країни Східної та Південно-Східної Азії. До країн Східної та Південно-Східної Азії Австралія вивозить продовольчі товари, деякі види машин, текстиль, взуття. Імпорт з цих країн в основному становлять натуральний каучук, нафта, чай, кава, пакувальні матеріали. Обсяг торгівлі Австралії з країнами Океанії невеликий.

Міжнародні зв'язки України з Австралією. Між Україною та Австралією склалася тісна співпраця в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній, культурно-гуманітарній сферах. Основними статтями українського товарного експорту до Австралії є мінеральні добрива, ядерні реактори, котли, машини. З Австралії в економіку України надходять інвестиції до сфер гуртової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів, інформації та телекомунікацій, новітніх технологій та інформаційних систем.

Між Україною та Австралією налагоджене науково-технічне співробітництво, особливо у сфері освоєння космічного простору.

1. *Назвіть головні складники первинного та вторинного секторів економіки Австралії та чинники, що визначили їх розвиток.* **2.** *Покажіть на карті райони видобування корисних копалин на території Австралії, найбільші промислові осередки та найбільші морські порти країни.* **3.** *Обґрунтуйте особливості розміщення виробництва товарів і послуг у межах Австралії.* **4.** *Поясніть особливості спеціалізації сільського господарства різних частин Австралії.* **5.** *Які причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів країни?* **6.** *Обґрунтуйте основні напрямки експорту сировини та імпорту капіталу й технологій Австралії.* **7*.** *Зіставте позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК в Австралії.* **8*.** *Складіть комплексну економіко-географічну характеристику Австралії.*

ТЕМА 2. МІКРОНЕЗІЯ. МЕЛАНЕЗІЯ. ПОЛІНЕЗІЯ

§ 34. ОСТРІВНІ КРАЇНИ ОКЕАНІЇ

Держави та залежні території, що входять до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. Безкраї простори Тихого океану зайнято тисячами невеликих островів. Частина з них безлюдні, найбільші – заселені людьми. За етнічним складом населення та історико-географічними умовами серед них виокремлюють три субрегіони: Полінезію, Мікронезію та Меланезію (*див. мал. 113*).

За *табл. 9*: **1.** Наведіть приклади суверенних держав, що їх включено до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. **2.** Назвіть залежні території на островах Океанії. Під контролем яких країн вони перебувають та який мають офіційний статус?

Мікронезія («дрібні острови») – центральна й найменша за площею суходолу частина острівної Океанії, що розташована найближче до Азії. До її складу входять понад 1,5 тисячі дрібних островів переважно вулканічного походження. Там розташовано 5 суверенних держав та 3 залежні території США. *Меланезія* («чорні острови») – західна й найбільша за площею суходолу частина Океанії. 85,6% Меланезії займає *Папуа-Нова Гвінея*. Усього в субрегіоні є 4 суверенні держави та залежні території Франції – *Нова Каледонія*. *Полінезія* («багато островів») – східна й найбільша за акваторією частина Океанії, що складається з кількох сотень островів вулканічного та коралового походження. На них існує 3 суверенні держави (*Самоа, Тонга та Тувалу*) та 8 залежних територій, що перебувають під контролем різних країн.

Усі острівні суверенні держави Океанії є членами *ООН*. Членами *Співдружності Націй* є 9 країн, що перебували у складі колоніальної імперії Великої Британії: *Вануату, Кірибаті, Науру, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі*.

Основні чинники, що визначають місце країн у міжнародному поділі праці. Основними чинниками, що порушують економічну стабільність країн, є негативні природні процеси (тропічні урагани, землетруси) і коливання цін на світових ринках. Спеціалізацію острівних країн Океанії визначає ряд чинників (*мал. 123*).

Особливості географічного положення. Значним гальмом соціально-економічного розвитку острівних країн Океанії є їх положення на периферії світового ринку, географічна розпорошеність території більшості острівних територій, віддаленість країн одна від одної.

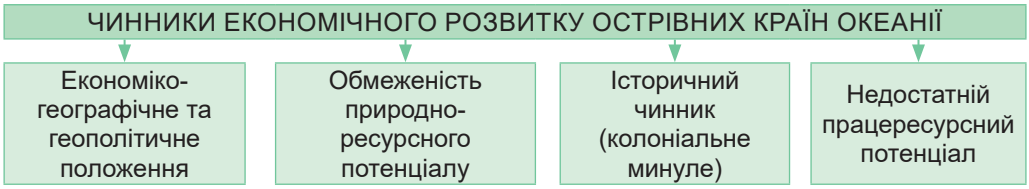

Мал. 123. Чинники, що визначають місце острівних країн Океанії в міжнародному поділі праці

Віддаленість від основних ринків збуту продукції перешкоджає міжнародній мобільності чинників виробництва, а також не сприяє проникненню в країни Океанії різноманітних комерційних і технічних ноу-хау. Однак з розвитком транспорту та глобалізаційних процесів географічне положення країн Океанії поліпшується.

Країни Меланезії розташовані ближче до високорозвинених країн (Австралії та Нової Зеландії), площі островів більші, вони лежать ближче один до одного. Країни Мікронезії лежать на дрібних островах, що розкидані на значних відстанях один від одного, але найбільш наближені до азійських країн, які мають великі темпи економічного розвитку. Натомість країни Полінезії лежать на малих за площею островах, що відокремлені значними водними просторами від основних економічних осередків світу. Острівні країни Океанії розташовані у стратегічно важливому місці в західній частині Тихого океану. Це сприяло розгортанню на островах військово-морських баз США та Франції.

Природноресурсний потенціал. Острівне положення країн Океанії зумовило своєрідність її природних умов. *Рельєф* великих материкових островів Меланезії переважно гірський. Острови Мікронезії та Полінезії є вершинами підводних вулканів. У тропічних та екваторіальних водах переважають коралові острови, в т. ч. атоли.

За *табл. 9* вкажіть: **1.** До якого типу та підтипів країн належать острівні країни Океанії за типізацією ООН? **2.** Які форми правління та територіальний устрій країн Мікронезії, Меланезії, Полінезії?

Клімат острівних країн Океанії морський. Кліматичні відмінності на островах мало помітні. Клімат теплий, з незначною різницею добових температур, сприятливий для проживання людини. Несприятливим кліматичним явищем є тайфуни, що руйнують будівлі, ламають дерева, хвилі зносять в океан результати багаторічної праці людей.

Острівні країни Океанії мають обмежені природні ресурси. *Мінеральні ресурси* розвідано недостатньо. Паливні ресурси незначні. Є невеликі родовища нафти та природного газу у шельфовій зоні Папуа-Нової Гвінеї та, ймовірно, Фіджі. Найбагатші й різноманітні рудні ресурси материкових і вулканічних островів Меланезії. У Папуа-Новій Гвінеї виявлено запаси мідних, залізних, марганцевих, нікелевих, молібденових руд, золота, срібла, платини. У Новій Каледонії розвідано найбільші у світі поклади нікелевих руд (чверть світових запасів). Є поклади залізних руд, руд хрому, кобальту, марганцю, срібла, золо-

Порівняйте природноресурсний потенціал країн Мікронезії, Меланезії та Полінезії. Як особливості природних умов та природних ресурсів впливають на спеціалізацію країн різних субрегіонів Океанії?

та, свинцю, міді. На Фіджі виявлено поклади золота, руд міді, олова, свинцю, цинку, залізистого пісковику. У Вануату є марганцеві руди.

Найбагатші *земельні ресурси* є на материкових і вулканічних островах. Існують значні обмеження для розвитку сільського господарства на коралових островах через малі площі атолів і бідність ґрунтів. *Лісовими ресурсами* з цінними породами дерев, відомі країни Меланезії.

Історичний чинник. Країни Океанії тривалий час були колоніальними володіннями високорозвинених країн. У зв'язку з тривалим періодом колоніального панування у переважній більшості країн Океанії економіка не набула належного рівня розвитку. Переважного розвитку набули ті види сільськогосподарського виробництва, у яких були зацікавлені колоніальні держави, зокрема вирощування кокосової пальми. Тому країни Океанії перетворилися на сировинні придатки країн-метрополій.

Працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації більшості країн Океанії притаманний II тип відтворення населення. Рівень народжуваності високий й коливається у межах 15–25 осіб/тис. Рівень смертності низький: 4–8 осіб/тис. Природний приріст перебуває у межах 10–20 осіб/тис. й має тенденцію до зменшення. До I типу відтворення перейшли *Палау*, деякі залежні території Франції та Нової Зеландії. Показники середньої тривалості життя коливаються від 65 до 75 років, що на 5–15 років нижче, ніж у більшості країн Європи. Для більшості країн притаманне від'ємне сальдо міграцій.

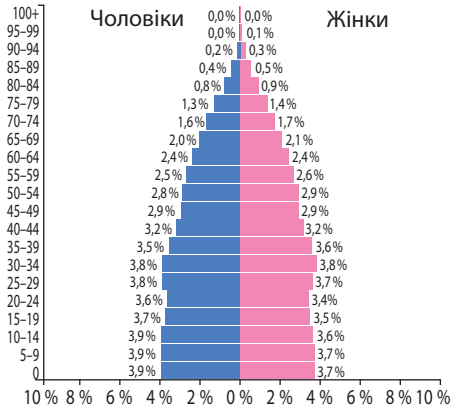

Мал. 124. Статево-вікова піраміда острівних країн Океанії, 2023 р.

1. За *мал. 124* з'ясуйте, до якого типу (зростаючого, скорочувального чи омолоджувального) належить статево-вікова піраміда острівних країн Океанії. **2.** Порівняйте статево-вікові піраміди острівних країн Океанії та Австралії (*див. мал. 116*).

Острівні країни Океанії відчувають дефіцит трудових ресурсів. Залучення емігрантів (як одного з чинників розвитку виробництва), грошових переказів і грошової допомоги інших держав (фінансових трансфертів) схвалюють уряди держав. У більшості країн Океанії частка економічно активного населення порівняно невелика. Вона найбільша в *Науру*, на острові *Гуам*, у *Новій Каледонії*.

Населення складається з корінних та прибулих народів. У більшості країн до 90 % населення становлять корінні жителі островів: папуаси (Папуа-Нова Гвінея), меланезійці (Фіджі, Соломонові Острови, Вануату), канаки (Нова Каледонія), мікронезійці (Науру, Федеративні Штати Мікронезії, Маршаллові Острови), полінезійці (Французька Полінезія, Західне та Американське Самоа, Острови Кука). Прибуле населення там представлене американцями США, французами, фіджі-індійцями.

Види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн. Економічна відсталість острівних країн Океанії пов'язана

з тим, що до 80 % усього працездатного населення зайнято в натуральному та напівнатуральному господарстві. Основні потреби сільського населення забезпечують традиційні види місцевого продовольства: хлібне дерево, батат, таро, ямс, банани тощо. Фінансовий вплив на розвиток регіону мають компанії Австралії, Японії, США, Франції.

Для країн, у яких розвідано поклади корисних копалин, характерна *добувна промисловість*. В окремих країнах розвинено *лісозаготівлю* та *лісовий промисел*. Зберігаються *кустарні промисли* та *ремесла* (*мал. 125*). В останні десятиліття в регіоні зростає роль окремих складових *третинного сектору економіки*. Передусім це *міжнародний туризм*. Жителі деяких держав і залежних територій зайняті *обслуговуванням військово-морських* та *військово-повітряних баз* США та Франції.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ ОСТРІВНИХ КРАЇН ОКЕАНІЇ

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР

- Використання ресурсів океану: *промисел риби, креветок, омарів, крабів, молюсків, перлин*
- Сільське господарство: *копра, тропічні овочі та фрукти, бульбоплідні, прянощі, цукрова тростина*
- Видобування мінеральних ресурсів: *руд кольорових металів, фосфоритів*

ТРЕТИННИЙ СЕКТОР

- Міжнародний туризм: *Французька Полінезія, острів Гуам, Маршаллові Острови, Північні Маріанські острови, Фіджі, Тонга*
- Банківська справа: офшорні зони: *Науру, Маршаллові Острови*
- Продаж ліцензій на право вилову риби: *Кірибаті, Маршаллові Острови, Тонга, Тувалу*

Мал. 125. Види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію острівних країн Океанії

Промисловий розвиток острівних країн стримується нестачею енергоносіїв. Постачання електроенергії підприємствам у багатьох країнах здійснюється дрібними тепловими станціями й різного роду енергоустановками, оскільки переважна частина їх працює на привізній сировині. Лише деякі острови мають можливості для виробництва гідроенергії, наприклад у Папуа-Новій Гвінеї. Проте будівництво гідроелектростанцій там утруднено через нестачу фінансових коштів і технічного досвіду. Проєктується будівництво комплексу гідроелектростанцій за технічного сприяння Австралії та Японії.

Використання ресурсів океану. Більшість країн спеціалізуються на вилові морської риби та її експорті в замороженому стані. У *Фіджі, Науру, Самоа* працюють рибопереробні заводи, що виробляють на експорт рибні консерви. Найбільш популярним є промисел тунця.

Окрім риби, ведеться промисел креветок, омарів, крабів. У *Кірибаті* та *Маршаллових Островах* є морські ферми з розведення їстівного молюска тридакни. В окремих країнах розвинутий промисел *перлин*, а також існують ферми з їх штучного вирощування (*Тонга, Острови Кука, Маршаллові Острови, Французька Полінезія*). Ціна перлини зазвичай пропорційна її масі чи розміру. Заняттям населення деяких країн (*Французька Полінезія, Острови Кука*) є видобування перламутрових черепашок, з яких виготовляють сувеніри для туристів.

Сільське господарство. У більшості країн основу економіки становлять натуральні або напівнатуральні селянські господарства жителів островів, де вирощують тропічні овочі та фрукти, розводять домашню птицю та худобу. Незначна частина продукції йде на продаж.

У багатьох країнах існують також великі приватні плантаційні господарства, на яких використовують найману дешеву робочу силу й вирощують екзотичні культури, що йдуть на експорт.

Головною сільськогосподарською культурою тихоокеанських островів є *кокосова пальма*, товарною – *копра* (*мал. 126*). Її виробляють з маслянистого ендосперму горіхів кокосової пальми й широко використовують у харчовій промисловості. Копру та кокосові горіхи експортують більшість країн Океанії.

Мал. 126. Копра

У багатьох країнах вирощують на експорт *тропічні овочі, фрукти*. Найбільший їх спектр культивують у країнах Мікронезії. Там відомі банани, ананаси, папая, хлібне дерево, кавуни, томати тощо. У ряді країн вирощують *бульбоплідні культури*. Окрім картоплі, до них належать місцеві традиційні коренеплоди; їх вживають у їжу, використовують у виробництві крохмалю, борошна, спирту, цукру. Це ямс, таро, маніок, батат.

Ряд країн славляться *пряноща́ми*. Стручковий та червоний перець вирощують на Маршаллових Островах, ваніль – у Французькій Полінезії, імбир та чорний перець – у Тонга.

Продукція *тваринництва* має переважний попит на внутрішніх ринках країн. Здебільшого розводять свиней, кіз, курей, велику рогату худобу. Деякі країни експортують м'ясні консерви (Вануату). У Федеративних Штатах Мікронезії та Французькій Полінезії (острови Туамоту) традиційно розводять собак на м'ясо.

Видобування мінеральних ресурсів. У ряді острівних країн Океанії, переважно в Меланезії, розвинена добувна промисловість, продукція якої спрямована на експорт. Вона контролюється капіталом США, Франції, Великої Британії, Японії, Австралії. Найбільш різноманітною є добувна промисловість *Папуа-Нової Гвінеї*. 38 % ВВП країни забезпечує видобуток золота, срібла, платини, міді, нікелю, молібдену, нафти та природного газу. Розробками рудної сировини відома *Нова Каледонія*. Там ведуться розробки нікелевих та залізних руд. Протягом останнього пів століття видобувають марганцеву руду у *Вануату*.

У результаті хижацького використання мінеральних багатств острівних країн Океанії за часів колоніалізму деякі з корисних копалин виснажено або перебувають на межі виснаження. Так, повністю виснажено запаси фосфоритів у Кірибаті, які в минулому давали 85 % вартості експорту країни. Вапнякова поверхня острова *Науру* була вкрита потужною товщею фосфоритів. За понад сто років експлуатації їх запаси майже вичерпано, і країна залишилася без головного фінансового джерела. Донині ведеться видобування фосфоритів на *Соломонових Островах*.

Сфера послуг. У регіоні зростає роль окремих складових *третинного сектору економіки*. Передусім це *туризм*. Країни Океанії відомі оздоровчим, пригодницьким та екзотичним туризмом. На туристів очікують дайвінг, кайтсерфер, віндсерфінг, парасейлінг, спортивна ри-

боловля, яхтинг. Туристичними країнами є *острів Гуам* (США), *Маршаллові Острови, Тонга, Північні Маріанські Острови* (США), *Фіджі*. Відвідують тихоокеанські острови переважно туристи з Нової Зеландії, Австралії, Японії, США. Чверть ВВП туризм приносить *Французькій Полінезії*. Там розташовано понад десять острівних курортів. Найбільш відомими з них є острови *Таїті* та *Бора-Бора*.

Джерелом прибутків деяких країн в останні роки став продаж *ліцензій на право вилову риби* в їх морських економічних зонах. Так одержують прибутки *Кірибаті, Маршаллові Острови, Тонга, Тувалу*.

Острів Піткерн – це єдина заморська територія Великої Британії у Тихому океані. Основна стаття прибутків – продаж колекційних *поштових марок* і продукції кустарного виробництва суднам, курс яких лежить з Великої Британії до Нової Зеландії через Панамський канал. З 1988 р. на островах карбуються *колекційні монети*. Джерелом поповнення бюджету Кірибаті є також друк *поштових марок*, що цікавлять філателістів усього світу.

Мал. 127. Атол Мурурoа, після останніх ядерних випробувань

Розташування військових баз іноземних держав. Жителі деяких островів зайняті обслуговуванням військово-морських та військово-повітряних баз США (острів *Гуам*, атол *Вейк*) та Франції (атол *Мурурoа*). На цих територіях не розвинуте сільське господарство. Харчові продукти привізні. Місцями випробовування ядерної зброї США та Франції слугують окремі острови в акваторії *Маршаллових Островів, Кірибаті, Французької Полінезії*.

Зовнішні економічні зв'язки. У багатьох країнах імпорт у декілька разів перевищує експорт. Основними статтями експорту є копра, тропічні овочі та фрукти, морожена та консервована риба, морепродукти, цукор з тростини, мінеральні ресурси, деревина та лісоматеріали, ремісничі вироби. В імпорті переважають продовольчі та промислові товари, транспортні засоби, енергоносії, хімікати. В окремі країни (Науру) завозять питну воду. Основними торговельними партнерами острівних країн Океанії є Австралія, Нова Зеландія, Китай, Японія, Республіка Корея, країни Південно-Східної Азії. Для країн Мікронезії традиційно важливими залишаються економічні зв'язки із США.

У національних економіках країн «працюють» інвестиції австралійського, японського та американського капіталу. Французькі заморські володіння одержують фінансові субсидії від своєї метрополії. Особливу увагу уряди приділяють зменшенню залежності країн від іноземного фінансування. Актуальною проблемою є зменшення диспропорцій між виробництвом матеріальних благ та їх перерозподілом і споживанням, між експортом та імпортом країн.

1. Назвіть та покажіть на карті приклади країн, що їх включено до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. 2. Під дією яких чинників склалася міжнародна спеціалізація острівних країн Океанії? 3. З якими чинниками пов'язаний низький рівень економічного розвитку більшості країн Океанії? 4. Схарактеризуйте види господарської діяльності, що визначають спеціалізацію острівних країн Океанії. 5. Оцініть перспективи подальшого економічного розвитку острівних країн Океанії.*

Розділ IV АМЕРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

§ 35. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АМЕРИКИ

Особливості економіко-географічного положення Америки. Америка – найбільший з регіонів світу. Він велетенською дугою, довжиною понад 14 тис. км, тягнеться через Західну півкулю Землі з півночі на південь від холодних островів Канади та Гренландії до суворого архіпелагу Вогняна Земля. Загальна площа Америки становить 42,4 млн км², тобто 28,3 % суходолу планети. Його офіційне відкриття приписують Христофору Колумбу, європейці там побували принаймні ще за 500 років до нього. В Америці проживає 1,044 млрд осіб, або 13,0 % населення світу, а виробляється 31,7 % світового ВВП (*мал. 128*), з яких 76,5 % припадає на США.

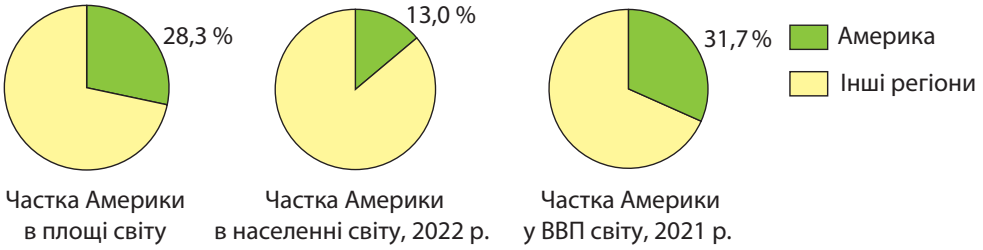

Мал. 128. Місце регіону Америка у світі

Політико-географічне положення Америки визначається наявністю в її межах єдиної у світі наддержави США, що є провідним геополітичним осередком. Ця наймогутніша в економічному та військовому аспектах країна володіє ядерною зброєю й виступає гарантом миру та безпеки в регіоні та світі. Сполучені Штати є осередком *Організації американських держав (ОАД)*, що об'єднує 30 країн регіону.

Усі суверенні країни Америки є членами ООН. У країнах Америки розміщено штаб-квартири ряду міжнародних організацій. Найбільше їх зосереджено у *Вашингтоні, Нью-Йорку, Монреалі, Монтевідео, Лімі*. У Нью-Йорку розміщується штаб-квартира ООН, у Вашингтоні – штаб-квартири Світового банку та Міжнародного валютного фонду.

Транспортно-географічне положення характеризується розташуванням більшості держав Америки на перетині найважливіших транзитних шляхів, які сполучають Атлантичний океан з Тихим. На узбережжях виник ряд універсальних морських портів-велетнів. Переважна їх більшість розміщується на території США (зокрема, *Х'юстон, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна*) та Бразилії (наприклад, *Сан-Луїс, Сантус, Ріо-де-Жанейро*). Важливе значення у транспортному сполученні мають морські порти в Канаді (*Ванкувер, Монреаль*), Колумбії (*Картахена*), Перу (*Кальяо*), Еквадорі (*Гуаякіль*),

Чилі (*Сан-Антоніо*), Аргентині (*Буенос-Айрес*). Особливе значення для регіону має *Панамський канал*, яким проходять головні міжнародні морські шляхи сполучення. На території Панами працюють великі морські порти *Бальбоа* та *Колон*. Лише *Болівія* та *Парагвай*, є континентальними державами, тобто не мають виходу до моря.

Країни сполучені трансконтинентальними магістралями. Більшість країн зв'язує *Панамериканське шосе*, яке проходить через їхні столиці та найбільші міста. Через амазонську сельву прокладено *Трансамазонську магістраль*, що з'єднала східне та західне узбережжя Південної Америки.

Характерною ознакою *сусідського положення* країн Америки є наявність ряду інтеграційних регіональних угруповань: *Андське товариство націй, Центральноамериканський спільний ринок, Карибське товариство* та ін. Більшість країн беруть участь у роботі економічних організацій, які в результаті інтеграційних процесів об'єднали ринки США й Канади з внутрішнім ринком країн Центральної та Південної Америки. При цьому США використовують сусідів для обслуговування своїх економічних потреб: для перероблення привізної нафти, реекспорту нафтопродуктів, виробництва алюмінію. До портів Панами приписано більше торговельних суден Сполучених Штатів, ніж до всіх портів усередині США. Багато компаній США перетворилися на великі промислово-фінансові групи, що об'єднують десятки компаній у найрізноманітніших сферах.

Останнім часом держави регіону намагаються звільнитися від опіки США та збільшити свою частку прибутку від експлуатації власних ресурсів. Активізація боротьби країн за економічну незалежність змушує американські ТНК шукати нових форм проникнення, прийнятних для держав регіону.

Дайте оцінку ЕГП країн Америки. Порівняйте з ЕГП Азійського регіону.

Еколого-географічне положення регіону погіршується. Негативного впливу зазнає навколишнє середовище: Амазонії, де відбувається процес знищення вологих екваторіальних лісів; приморських промислових районів, де найактивніше здійснюється господарська діяльність; прикордонних територій США.

Склад регіону. В Америці налічується 54 країни (*табл. 10*). З них суверенних держав – 35. У регіоні розташовані три держави, що їх відносять до групи найбільших за площею (понад 3 млн км²): *Канада, США* та *Бразилія*. На них припадає 66,8 % території Нового Світу. Територія перших двох лише трохи поступається площі Європи (без європейської частини Росії). Водночас у Карибському морі існують 7 карликових острівних держав площею менш ніж 1 тис. км²: *Сент-Кіттс і Невіс* (261 км²), *Гренада* (344 км²), *Сент-Вінсент і Гренадини* (389 км²), *Барбадос* (430 км²) та ін.

У 3-х американських державах кількість населення перевищує 100 млн осіб: *США, Бразилія* та *Мексика*. У них сконцентровано 66,1 % населення регіону.

Поміркуйте, як колоніальне минуле відбилося на формуванні расового, етнічного та мовного складу населення, а також провідних виробництвах регіону.

Усі сучасні держави Америки – колишні колонії європейських держав. Після офіційного відкриття Америки з кінця XV ст. різні частини регіону було розділено переважно між чотирма європейськими державами. Південна та Центральна Америка були завойовані Іспанією та Португалією, Північна Америка – Англією та Францією. Окремі території відійшли до Нідерландів, Данії, Російської імперії, Швеції.

Першою державою в Америці, що здобула незалежність після визвольної боротьби в 1776 р., стали Сполучені Штати Америки.

Таблиця 10

Країни Америки

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
1	Ангілья (Брит.) (*Валлі*)		0,091 / 0,016	0,26 / 16 250		Самоврядна заморська територія		Залежна територія Великої Британії
1	Антигуа і Барбуда (*Сент-Джонс*)		0,442 / 0,095	1,95 / 20 526	71	ДС (Брит.)	У	4
2	Аргентина (*Буенос-Айрес*)		2796,4 / 46,1	654,9 / 14 206	47	ПзР	Ф	2
2	Аруба (Нідерланди) (*Ораньєстад*)		0,180 / 0,106	3,94 / 37 170		Складова частина Королівства Нідерландів		Залежна територія Нідерландів
3	Багамські Острови (*Нассау*)		13,9 / 0,415	13,8 / 33 253	55	ДС (Брит.)	У	4
4	Барбадос (*Бриджтаун*)		0,431 / 0,282	6,39 / 22 659	70	ДС (Брит.)	У	4
5	Беліз (*Бельмопан*)		22,9 / 0,417	3,1 / 7 434	123	ДС (Брит.)	У	5
3	Бермудські острови (Брит.) (*Гамільтон*)		0,054 / 0,064	7,01 / 109 531		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
6	Болівія (*Сукре*)		1098,6 / 12,6	46,5 / 3 690	118	ПзР	У	5
7	Бразилія (*Бразиліа*)		8515,8 / 217,6	4 000 / 18 382	87	ПзР	Ф	2
8	Венесуела (*Каракас*)		929,7 / 29,4	97,1 / 3 303	120	ПзР	Ф	3
4	Віргінські Острови (Брит.) (*Род-Таун*)		0,151 / 0,032	1,5 / 46 875		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
5	Віргінські Острови (США) (*Шарлотта-Амалія*)		0,347 / 0,098			Острівна територія		Залежна територія США
9	Гаїті (*Порт-о-Пренс*)		27,8 / 11,9	21,5 / 1 807	163	ПзР	У	6

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
10	Гаяна (*Джорджтаун*)		214,9 0,82	17,1 20 854	182	ЗР	У	5
6	Гваделупа (Фр.) (*Бас-Тер*)		1,6 0,396			Заморський департамент		Залежна територія Франції
11	Гватемала (*Гватемала*)		108,9 18,4	102,0 5 543	135	ПзР	У	5
12	Гондурас (*Тегусігальпа*)		112,5 10,8	34,9 3 231	137	ПзР	У	5
13	Гренада (*Сент-Джорджес*)		0,345 0,127	1,33 10 472	68	ДС (Брит.)	У	4
7	Гренландія (Данія) (*Нуук, або Готхоб*)		2166,1 0,057	3,08 54 035		Автономна провінція Королівства Данії		Залежна територія Данії
14	Домініка (*Розо*)		0,750 0,073	0,7 9 589	102	ПлР	У	4
15	Домініканська Республіка (*Санто-Домінго*)		48,7 11,4	120,0 10 526	80	ПзР	У	4
16	Еквадор (*Кіто*)		257,2 18,4	120,2 6 533	95	ПзР	У	3
8	Кайманові Острови (Брит.) (*Джорджтаун*)		0,264 0,07	5,6 80 000		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
17	Канада (*Оттава*)		9984,7 39,1	2 140,1 54 734	15	ДС (Брит.)	Ф	1
18	Колумбія (*Богота*)		1141,7 52,3	363,6 6 952	88	ПзР	У	5
19	Коста-Рика (*Сан-Хосе*)		51,1 5,2	86,5 16 635	58	ПзР	У	5
20	Куба (*Гавана*)		109,9 11,2	147,2 13 143	83	СР	У	Країна з плановою економікою
9	Кюрасао (Нід.) (*Віллемстад*)		0,444 0,193	3,1 16 062		Самоврядне держ. утворення Королівства Нідерландів		Залежна територія Нідерландів
10	Мартиніка (Фр.) (*Фор-де-Франс*)		1,1 0,366			Заморський департамент		Залежна територія Франції
21	Мексика (*Мехіко*)		1964,4 129,4	1 788,9 13 825	86	ПзР	Ф	2

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S, тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023) $ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
11	Монтсеррат (Брит.) (*Плімут*)		0,103 / 0,004	0,07 / 17 500		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
22	Нікарагуа (*Манагуа*)		130,4 / 7,1	17,4 / 2 451	126	ПзР	У	5
23	Панама (*Панама*)		75,3 / 4,5	83,4 / 18 533	61	ПзР	У	5
24	Парагвай *(Асунсьйон)*		406,8 / 6,9	43,9 / 6 362	105	ПзР	У	5
25	Перу (*Ліма*)		1285,2 / 34,7	267,6 / 7 712	84	ПзР	У	5
12	Півд. Джорджія та Південні Сандвічеві Острови (Брит.) (*Грютвікен*)		3,9 / 0,00002			Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
13	Пуерто-Рико (США) (*Сан-Хуан*)		8,9 / 3,3	115,8 / 35 091		Вільно асоційована держава		Залежна територія США
26	Сальвадор (*Сан-Сальвадор*)		21,0 / 6,4	34,0 / 5 313	125	ПзР	У	5
14	Сен-Бартелемі (Фр.) (*Густавія*)		0,021 / 0,01			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
15	Сен-Мартен (Фр.) (*Маріго*)		0,054 / 0,03			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
16	Сен-П'єр і Мікелон (Фр.) (*Сен-П'єр*)		0,242 / 0,006			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
27	Сент-Вінсент і Гренадини (*Кінгстаун*)		0,389 / 0,104	1,04 / 10 000	89	ДС (Брит.)	У	4
28	Сент-Кіттс і Невіс (*Бастер*)		0,261 / 0,048	1,07 / 22 292	75	ДС (Брит.)	Ф	4
29	Сент-Люсія (*Кастрі*)		0,616 / 0,18	2,46 / 13 667	106	ДС (Брит.)	У	4
30	Суринам *(Парамарибо)*		163,8 / 0,629	3,75 / 5 962	99	ЗР	У	5
31	США (*Вашингтон*)		9833,5 / 341,8	30 000,0 / 87 771	21	ПзР	Ф	1
17	Теркс і Кайкос, острови (Брит.) (*Коберн-Таун*)		0,948 / 0,046	1,14 / 24 783		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S, тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023) $ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
32	Тринідад і Тобаго (*Порт-оф-Спейн*)		5,1 / 1,5	28,1 / 18 733	57	ПзР	У	4
33	Уругвай (*Монтевідео*)		173,6 / 3,4	77,2 / 22 706	58	ПзР	У	5
18	Фолклендські Острови (Брит.) (*Порт-Стенлі*)		12,2 / 0,004			Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
19	Французька Гвіана (Фр.) (*Каєнна*)		83,5 / 0,32			Заморський департамент		Залежна територія Франції
34	Чилі (*Сантьяго*)		756,1 / 19,7	335,7 / 17 041	42	ПзР	У	5
35	Ямайка (*Кінгстон*)		10,9 / 2,8	18,9 / 6 750	110	ДС (Брит.)	У	4

*__ІЛР__: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8–0,9); – середній (0,5–0,8); – низький (>0,5).

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, СР – соціалістична республіка; ДС (Брит.) – держава у складі Співдружності [Націй] (Брит.).

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

Місце країни за типізацією ООН: 1 – високорозвинена країна «Великої сімки» (G-7); 2 – країна, що розвивається, нова індустріальна країна; 3 – країна, що розвивається, нафтодобувна країна; 4 – країна, що розвивається, «дрібні острови»; 5 – країна, що розвивається, країна великого потенціалу; 6 – країна, що розвивається, найменш розвинута країна.

У сучасних межах суверенні американські держави існують із 40-х рр. XX ст. Нині в Америці залишилося близько 20 *залежних територій*, що мають різний статус. Більшість з них розташовані на островах Карибського моря. Вони належать Франції (*Мартиніка, Гваделупа, Французька Гвіана*), Великій Британії (*Кайманові острови, Бермудські Острови, Віргінські Острови (Брит.), Фолклендські / Мальвінські Острови*), Нідерландам (*Аруба*), США (*Пуерто-Рико, Американські Віргінські Острови*). У регіоні розташована найбільша за площею залежна територія *Гренландія*, яка офіційно вважається автономною провінцією Данії.

За *таблицею 10* згрупуйте країни Америки за площею: *найбільші* (3 країни: понад 3 млн км²), *дуже великі* (5 країн: 1 – 3 млн км²), *великі* (2 країни: 500 тис. – 1 млн км²), *середні* (9 країн: 100 – 500 тис. км²), *малі* (2 країни: 50 – 100 тис. км²), *найменші* (7 країн: 1 – 50 тис. км²) та *країни-карлики* (7 країн: менш ніж 1 тис. км²).

За довідковою *таблицею 10* «Країни Америки» назвіть залежні території у регіоні та відшукайте їх на політичній карті світу. З'ясуйте, яким країнам-метрополіям вони належать та який мають офіційний статус.

У зв'язку з колоніальним минулим в Америці утворилися два історико-географічні субрегіони: *Англо-Америка* (або Північна Америка) та *Латинська Америка*. Більша частина населення Північної Америки говорить англійською, а переважна частина вірян – протестанти. Частина населення Канади говорить французькою.

За сучасною геосхемою регіонів ООН, у межах Американського регіону виокремлюють 4 субрегіони (*мал. 130*): *Північна Америка* (2 держави та 3 залежні території), *Центральна Америка* (8 держав), *Південна Америка* (12 держав та 3 залежні території) та *Карибський басейн,* або *Кариби* (13 держав та 13 залежних територій).

Мал. 129. Субрегіони Америки (за геосхемою ООН)

Форми державного правління і територіального устрою країн. Америка – регіон «молодої демократії» (*мал. 130*). Там немає жодної монархії. За *формою правління* майже три чверті американських країн є *республіками*. В Америці (подібно до Азії) переважають *президентські республіки*, у яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд (*США, Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі*). *Парламентських республік*, у яких роль президента є переважно представницькою, а уряд очолює прем'єр-міністр, в Америці небагато. Це *Домініка* та *Тринідад і Тобаго*. Особливою серед парламентських республік є *Куба*, у якій єдина політична партія має законодавчу владу. *Змішаних республік* в Америці дві: *Гаяна* та *Суринам*.

За картою «Субрегіони Америки» (*мал. 129*) наведіть приклади країн, що належать до різних субрегонів.

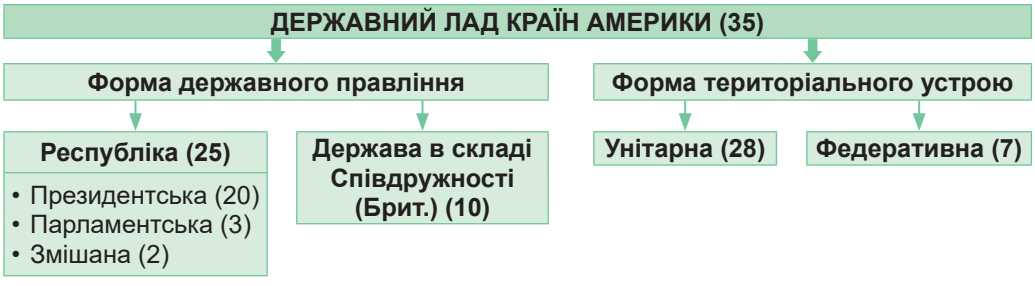

Мал. 130. Державний лад країн Америки

Десять країн в Америці мають особливу форму правління і традиційно вважають себе *державами у складі Співдружності (Брит.)*.

Вони обрали для себе главою держави, символом вищої влади королеву Великої Британії. «Де-юре» вона очолює державу. У країнах є її представник – генерал-губернатор. «Де-факто» ці країни мають власний уряд, який керує державою та самостійно розв'язує всі питання. Таку своєрідну форму правління мають, наприклад, *Канада, Беліз, Ямайка, Барбадос, Гренада, Багамські Острови* та ін.

За *адміністративно-територіальним устроєм* більшість держав Америки *унітарні*, з єдиними органами законодавчої та виконавчої влади, єдиною для всієї країни конституцією та системою державних органів.

Типи країн за рівнем економічного розвитку. В Америці існують поряд країни з різним рівнем економічного розвитку: від країни-світового лідера за розміром ВВП Сполучених Штатів Америки до однієї з найменш розвинених країн світу Гаїті (*мал. 131*).

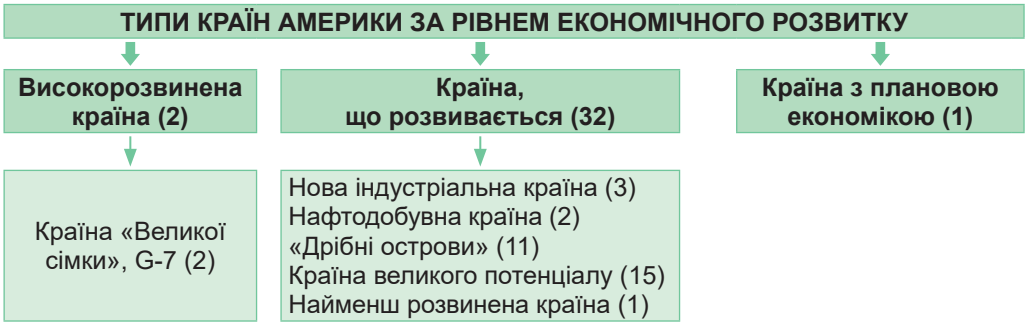

Мал. 131. Типи та підтипи країн Америки за рівнем економічного розвитку

До типу *високорозвинених країн* належать *США* та *Канада*. Обидві є країнами *«Великої сімки»* (*G-7*). Вони виробляють майже 80 % ВВП Американського континенту. Майже всі держави Південної Америки відносять до *країн, що розвиваються*. Вони різняться за рівнем економічного розвитку. До *нових індустріальних країн (НІК)* належать *Бразилія, Мексика* та *Аргентина*. На них припадає 13,4 % ВВП країн Америки. Показники ВВП на душу населення нижчі, ніж в азійських НІК і становлять 8 500 – 12 500 доларів США на рік на людину. Рівень ІЛР середній або високий.

До *нафтодобувних країн* належать *Еквадор, Венесуела*. Показники ВВП на душу населення – від $6000 до $9000 на рік на людину. До групи *країн-дрібних островів з високими прибутками* належать більшість острівних країн Карибського басейну, відомих курортами та банківським бізнесом: *Багамські Острови, Барбадос, Ямайка*.

Майже половина Американського регіону – це *країни великого потенціалу*, які мають значні природноресурсні та працересурсні можливості. До них, зокрема, належать *Чилі, Перу, Колумбія, Уругвай, Гаяна, Суринам,* а також країни Американського перешийка.

До групи *найменш розвинених країн* відносять у регіоні *Гаїті* – найбіднішу державу Західної півкулі, де 85 % населення живе за межею бідності, а понад 60 % громадян є безробітними та неписьменними.

Куба є *країною з плановою економікою*. У ній збереглася командно-адміністративна економічна система.

Міжнародні організації в Америці. У 1989 р. США і Канада підписали *Угоду про Північноамериканську зону вільної торгівлі* (прийняте скорочення за англійською назвою – *НАФТА*). 1991 р. до них приєдналася Мексика. Метою організації є усунення обмежень у торгівлі між трьома країнами, взаємне відкриття ринків для державних закупівель, захист інтелектуальної власності. Згідно з цією Угодою сформувався найбільший у світі ринок. У стратегічній перспективі НАФТА розглядається як основне ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Найдинамічнішим інтеграційним блоком у Південній Америці є економічний союз *МЕРКОСУР* («Об'єднаний ринок країн південного конуса»). До нього входять *Аргентина, Бразилія, Венесуела, Парагвай* та *Уругвай*. Асоційованими членами є *Чилі, Колумбія, Перу, Еквадор, Гаяна* та *Суринам*, спостерігачі – *Мексика, Нова Зеландія*. Метою угоди є сприяння вільній торгівлі, гнучкому руху товарів, населення та валюти країн-учасників. Для всіх учасників запроваджено єдиний зовнішній митний тариф на продукцію. МЕРКОСУР охоплює майже 30 % території та населення Америки та близько 10,7 % ВВП регіону. Об'єднання являє собою за розмірами та економічним потенціалом другий (після ЄС) митний союз і третю (після ЄС і НАФТА) зону вільної торгівлі.

З 30 країн-членів *НАТО*, або *Організації Північноатлантичного договору*, в Америці розміщуються дві: *США* і *Канада*. Решта перебувають на території Європи. Головним принципом організації є система колективної оборони.

1. Схарактеризуйте особливості ЕГП Америки. Як вони впливають на економічний розвиток регіону? 2. Назвіть та покажіть на карті субрегіони Америки та приклади держав і залежних територій, що належать до кожного з них. 3. Наведіть приклади країн з різних субрегіонів Америки, що мають різні форми державного правління, належать до різних типів і підтипів за рівнем економічного розвитку. 4. Який вплив мають інтеграційні процеси в Америці на економічний розвиток країн регіону?*

§ 36. ПРИРОДНІ УМОВИ Й ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. НАСЕЛЕННЯ АМЕРИКИ

Природні умови. Америка – найбільш різноманітний за природними умовами регіон, який простягається від арктичних пустель та тундри на півночі Канади, через вологі екваторіальні ліси Бразилії, до степів та напівпустель Аргентини.

Рельєф регіону різноманітний. На заході, від Канади до Чилі, тягнеться пояс сейсмічно активних гір *Кордильєри – Анди*. На сході США розташовані давні зруйновані гори *Аппалачі*. Ділянки давніх платформ, що розташовані в центральній частині Північної Америки (між Кордильєрами та Аппалачами) та східній частині Південної Америки, зайнято величезними рівнинами. У Канаді *Лаврентійська височина* на півдні переходить на території США у *Центральні* та *Великі рівнини*. На півночі Південної Америки *Оринокська низовина* (у межах Колумбії та Венесуели), лісисте *Гвіанське плоскогір'я* змінюються на півдні на важкодоступну, порослу екваторіальними лісами, *Амазонську*

низовину та вкрите саванами та рідколіссям *Бразильське плоскогір'я* (на території Бразилії). Ще південніше лежать безкраї степи (пампа) *Ла-Платської низовини* в Парагваї та Аргентині, що поволі переходять у напівпустельне *плато Патагонії*.

Територія Америки лежить у межах усіх *кліматичних поясів*. Вони дзеркально повторюються від екватора в бік полюсів: від екваторіального (на території Бразилії) на північ до арктичного (на півночі Канади) та на південь до помірного (Аргентина та Чилі).

Природні ресурси. Країни Америки багаті на різні види *природних ресурсів* (*мал. 132, 133*). Завдяки багатству різноманітних ресурсів регіон називають «коморою світу». В Америці виявлено майже всі відомі види *мінеральної сировини*.

З *паливних ресурсів* ряд країн Америка вирізняється величезними запасами *нафти* та *природного газу*. До найбільших нафтогазоносних басейнів в Америці належать *Центральноамериканський* (Венесуела – 1-ше місце у світі за запасами нафти й 8-ме – газу; Еквадор, Колумбія, Перу, Тринідад і Тобаго); *Техаський, Аляскинський, Каліфорнійський* (на території США – 5-те місце у світі за запасами газу, 10-те – нафти); Мексиканської затоки (США, Мексика); *Західноканадський* (Канада – 3-тє місце у світі за запасами нафти, 19-те – газу).

Покладами *кам'яного вугілля* в регіоні вирізняються США, які посідають 1-ше місце у світі за його запасами (23,3 % світових). Найбільший з активних басейнів у країні *Аппалацький*. Значно менші поклади є на території Колумбії (10-те місце у світі; 1,3 %) та Канаді (*Західний басейн*, 14-те місце у світі; 0,7 %). Промислові поклади *уранових руд* є на території *Канади* (3-тє місце у світі; 12 % світових покладів), *Бразилія* (7-ме місце) та *Аргентина*.

За картою природних ресурсів Америки (*див. мал. 132, 133*), визначте, які країни мають значну мінерально-сировинну базу для розвитку чорної металургії, кольорової металургії, хімічної промисловості.

В Америці є велетенські запаси *рудних ресурсів*. Одним зі світових лідерів за їх покладами є *Бразилія*. Залізні руди там вирізняються дуже високим умістом металу та майже не потребують збагачення. Значні запаси залізних руд також мають *Канада* та *США*, менші – *Венесуела* та *Мексика*. Великі поклади *марганцевої руди* сформувалися в давній корі вивітрювання на щиті Південноамериканської платформи на території Бразилії. *Руди кольорових металів* залягають у поясі складчастості Кордильєр – Анд та на щитах давніх платформ. В Америці відомі значні поклади руд *міді* (Чилі – 1-ше місце у світі, Перу – 3-тє, Мексика – 4-те, США – 5-те, Канада – 10-те), *срібла, свинцю* та *цинку* (Перу – 1-ше місце за покладами срібла у світі, Чилі, Мексика, Канада, США), *олова* (Болівія – 3-тє місце у світі, Бразилія), *золота* (США, Канада, Перу, Мексика, Колумбія), *платини* (США, Канада), *сурми* та *ртуті* (Мексика), *рідкісноземельних металів* (США, Бразилія). Америка також надзвичайно багата на *алюмінієві руди*. Провідні місця у світі за їх покладами посідають *Бразилія, Ямайка, Гаяна, Суринам, Домініканська Республіка*.

Ряд країн Америки відомі значними покладами *нерудних ресурсів*. Так, у *Канаді* є запаси *калійних солей* (1-ше місце у світі) та *алмазів*;

Мал. 132. Природні ресурси Північної Америки, Центральної Америки та Карибського басейну

Мал. 133. Природні ресурси Південної Америки

Мексиці – самородної сірки, графіту, миш'яку, флюориту; *Чилі* – калійної та натрієвої селітри; *Бразилії* – алмазів, гірського кришталю, слюди; *Колумбії* – сапфірів; *Венесуелі* та *Гаяні* – алмазів; *США* – фосфоритів, самородної сірки, калійної солі.

В Америці сконцентровано *водні ресурси* світового значення. Величезні запаси прісної води містяться в повноводних річках (*Амазонка, Парана, Ориноко, Міссісіпі, Міссурі, Маккензі*) та озерах (*Великі Американські, Великі Канадські озера*). В Америці сконцентровано близько $^1/_{10}$ гідроенергопотенціалу планети, що використовується недостатньо. Найбільш активно він освоєний у США (на 82 %), Канаді (на 65 %), Бразилії (на 44 %), Парагваї, Венесуелі, де створено гідровузли з одними з найпотужніших гідроелектростанцій у світі.

Земельні ресурси Америки різноманітні: від родючих чорноземів Канади, США, Аргентини та Уругваю до бідних щебенюватих ґрунтів гірських пустель. Земельні ресурси Америки освоєно недостатньо. Найбільш розорано степові масиви Канади, США та Аргентини.

Надзвичайно важливі для окремих країн Америки *лісові ресурси*. У регіоні зосереджено близько 40 % площ лісових масивів світу. В окремих країнах лісистість території є досить високою: у Суринамі – 95 %, у Гаяні – 94 %, Белізі – 88 %, Бразилії – 66 %, Канаді – 40 %. Амазонська сельва – найбільший у світі масив вологих екваторіальних лісів. За запасами цінних тропічних деревних порід із твердою красивою деревиною *Бразилії* немає рівних у світі. Там зростають, зокрема, червоне дерево (махагоні), бальсове дерево з надзвичайно легкою деревиною, бавовникове дерево (сейба), каучукове дерево (гевея), дерево какао, хінне дерево та багато інших. Надзвичайно багаті лісові ресурси *Канади* та *США*, що мають великі площі хвойних лісів, які є сировиною для виробництва целюлози та паперу.

Центральна та *Південна Америка* набувають популярності своїм екологічним туризмом. До країн, що реалізують грандіозні екотуристичні проєкти, належать *Бразилія, Перу, Венесуела, Беліз, Гватемала.* У межах *Карибського басейну* розташована переважна більшість «країндрібних островів» світу, що існують завдяки пляжному туризму, основою для розвитку якого є узбережжя теплих морів.

Населення Америки. Нині для *демографічної ситуації* більшості країн регіону притаманний перехід від II до I типу відтворення населення. При цьому показники природного приросту мають тенденцію до зниження. Середній його показник у регіоні за останнє десятиліття знизився з 14 осіб/тис. до 8,58 особи/тис., а тривалість життя зросла. Найвищим природним приростом вирізняються країни Американського перешийка – 10,6 – 19,8 особи/тис. I тип відтворення населення вже притаманний 16 країнам регіону. Більшість з них розташовані в Північній Америці та Карибському басейні. У Південній Америці він більше виражений у країнах зі значною часткою білого населення (Уругвай, Аргентина, Чилі). Найнижчі показники природного приросту населення серед держав Америки притаманні Канаді (1,8 особи/тис.) та Кубі (1,1 особи/тис.).

Відтворення населення визначає особливості вікової структури. Більшість країн Америки належить до «молодих» й має прогресив-

ну вікову структуру населення. Для неї характерна значна частка дітей (до 35 %) та невелика – літніх людей (5 % – 10 %). Традиційними є ранні шлюби. У розвинених країнах Північної Америки вікова структура населення є регресивною з невеликою часткою дітей (20 % – 25 %) та значною – людей літнього віку (20 % – 22 %).

Поміркуйте, що спричиняє демографічний перехід американських країн від II до I типу відтворення населення.

У колоніальні часи під час освоєння нових земель європейцями увесь регіон Америки відчував додатне *сальдо міграції*. Нині додатне сальдо міграцій зберігається в Північній Америці, де розташовані США і Канада. Люди сюди прибувають переважно з економічних причин. Крім того, іммігрантів приваблюють залежні території європейських країн у Карибському басейні. Натомість більшість країн Південної Америки через високий рівень безробіття (кожний сьомий латиноамериканець є безробітнім) відчувають відтік населення до США.

Сучасна *расова* та *етнічна структура* населення регіону формувалася за період колонізації шляхом змішування трьох основних її компонентів: індіанців, європейців, темношкірих африканців. США і Канада є багатонаціональними країнами. Більшість країн Південної Америки однонаціональні. У них склалися різні, переважно іспанськомовні, нації: мексиканці, кубинці, панамці, венесуельці, перуанці, чилійці, аргентинці та ін. У Бразилії – португаломовні бразильці. Основою формування націй були креоли – нащадки європейських колонізаторів. Нині їх найбільша частка залишилася тільки в *Уругваї* та *Коста-Риці*. В інших країнах нації складаються на 55 % – 90 % з представників мішаних рас: метисів, мулатів, самбо.

У *Бразилії* виникла нація бразильців, мовою яких є португальська. Корінні жителі Америки, *індіанці*, є нащадками давніх народів. Найвідоміші з них – нащадки мая, ацтеків та інків. Більше індіанців збереглося у Центральній та Південній Америці. Вони становлять понад половину населення Болівії, Гватемали та Парагваю, до 40 % населення Перу та Еквадору, близько 12 % населення Мексики. У Канаді корінні жителі Америки – *індіанці* та *ескімоси*.

У більшості країн Південної Америки сповідують *християнство католицького* напряму. Цю релігію завезли іспанські та португальські конкістадори. В США, Канаді та колишніх англійських колоніях у Центральній та Південній Америці живуть прибічники *протестантизму*.

Система розселення. Середня *густота населення* в регіоні майже вдвічі менша, ніж у світі – 24,6 особи/км². Це пояснюється переважно природними та історичними причинами. Населення розміщене дуже нерівномірно. Більшість людей сконцентровано в районах, пов'язаних з осередками доколумбівського заселення та початкових етапів колонізації. Через те найбільше людей живе на східних узбережжях Північної та Південної Америки, островах Карибського басейну, окремих гірських районах Анд (на території Перу). Там густота населення сягає 100 – 600 осіб/км². У столичних округах густота населення сягає 3 – 5 тис. осіб/км². Водночас значні території Америки освоєно слабо.

В Америці склалося два різні типи розміщення населення: внутрішній та приокеанічний. *Внутрішній тип розселення* склався задовго до початку європейської колонізації. Основна частина населення при цьому зосереджена у внутрішніх частинах країн, у місцевостях, що розташовані на висоті 1 000 – 2 500 м. Це пояснюється сприятливішими кліматичними умовами проживання людей у горах порівняно з умовами на узбережжях океанів. Саме в плоскогірних та гірських районах виникли головні осередки землеробства і розробок мінеральної сировини. Прикладами країн такого типу розселення є Мексика, Перу, Еквадор, Колумбія, Болівія. Втім у більшості країн із внутрішнім типом розселення певною мірою освоєні й узбережжя. *Приокеанічний тип розселення* пов'язаний з напрямком європейської колонізації. При цьому найгустіше заселено прибережні райони, які першими було освоєно переселенцями з Європи. Такий тип розселення характерний для США, Бразилії, Аргентини, Венесуели, островів Карибського моря.

Урбанізаційні процеси. Процеси урбанізації у Північній та Центральній і Південній Америці суттєво різняться. Для Північної Америки характерний високий рівень урбанізації (близько 80 %) та її низькі темпи. Також для США та Канади характерні урбанізаційні процеси, що притаманні усім високорозвиненим країнам: субурбанізація, рурбанізація та джентрифікація. У Північній Америці є 13 міст-мільйонерів, з них 10 у США та 3 в Канаді. Одне місто має населення понад 5 млн осіб – *Нью-Йорк* (8,5 млн осіб). Наслідком субурбанізації є формування великих міських агломерацій. У США вони злилися у три мегаполіси: *Приатлантичний*, *Приозерний* та *Каліфорнійський*.

Південна Америка – один з найбільш урбанізованих регіонів світу. За другу половину XX ст. міське населення там зростало в 4 рази швидше, ніж сільське. Це явище назвали «міським вибухом». Найвищим рівнем урбанізації вирізняються *Уругвай* (95,2 %), *Аргентина* (91,6 %), *Чилі* (89,4 %), *Венесуела* (88,9 %).

Мал. 134. Фавела Відігал у Ріо-де-Жанейро

Урбанізація в Південній Америці набула хибного характеру, адже її темпи значно випереджають швидкість приросту промисловості, будівництва та сфери послуг. Через те всі міста регіону мають однотипну прямокутну забудову з діловим центром із хмарочосами, що оточують квартали старого міста, та перенаселені околиці – квартали суцільного жебрацтва. У Бразилії такі квартали нетрів називають «фавелами» (*мал. 134*). Вони є майже в усіх великих містах країни. Найбільш населені фавели Сан-Паулу, де мешкає понад 40 % населення міста.

У Південній Америці швидко зростає кількість міст-мільйонерів. Ще 50 років тому їх там було 6, нині – близько 30, у т. ч. 6 з населенням понад 5 млн осіб: *Сан-Паулу* (11,9 млн осіб), *Мехіко* (8,8 млн осіб), *Ліма* (7,6 млн осіб), *Богота* (7,4 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (6,5 млн осіб), *Сантьяго* (6,2 млн осіб). В Америці є *світові міста,* які відіграють важливу роль в економічному та політичному житті усього світу. З переліку 173 світових міст в Америці розташовано 52 (*табл. 11*).

Таблиця 11

Світові міста Америки

Місце у світі	Місто	Тип	Країна
2	Нью-Йорк	Альфа++	США
8	Чикаго	Альфа+	США
13	Торонто	Альфа	Канада
14	Сан-Паулу	Альфа	Бразилія
17	Лос-Анджелес	Альфа	США
20	Мехіко	Альфа	Мексика
22	Буенос-Айрес	Альфа	Аргентина
27	Сан-Франциско	Альфа	США
29	Вашингтон	Альфа	США
29	Маямі	Альфа–	США
36	Бостон	Альфа–	США
38	Даллас	Альфа–	США
40	Атланта	Альфа–	США
44	Сантьяго	Альфа–	Чилі
46	Філадельфія	Альфа–	США
51	Монреаль	Бета+	Канада
55	Х'юстон	Бета+	США
62	Богота	Бета+	Колумбія
63	Ванкувер	Бета+	Канада
68	Сіетл	Бета	США
69	Каракас	Бета	Венесуела
78	Ліма	Бета	Перу
81	Монтевідео	Бета	Уругвай
82	Міннеаполіс	Бета	США
86	Ріо-де-Жанейро	Бета–	Бразилія
90	Детройт	Бета–	США
91	Денвер	Бета–	США
92	Монтеррей	Бета–	Мексика
100	Сент-Луїс	Бета–	США
102	Панама	Бета–	Панама
103	Сан-Дієго	Бета–	США
107	Клівленд	Бета–	США
108	Сан-Хуан	Бета–	Пуерто-Рико (США)
109	Калгарі	Бета–	Канада
110	Гватемала	Бета–	Гватемала
116	Цинциннаті	Гамма+	США
117	Шарлотт	Гамма+	США
121	Балтимор	Гамма+	США
128	Портленд	Гамма+	США
131	Сан-Хосе	Гамма+	Коста-Рика
133	Сан-Хосе	Гамма+	США
136	Канзас-Сіті	Гамма	США
137	Фінікс	Гамма	США
139	Гвадалахара	Гамма	Мексика
141	Кіто	Гамма	Еквадор
144	Санто-Домінго	Гамма	Домініканська Республіка
145	Сан-Сальвадор	Гамма	Сальвадор
148	Тампа	Гамма	США
149	Колумбус	Гамма	США
150	Індіанаполіс	Гамма	США
151	Піттсбург	Гамма	США
152	Едмонтон	Гамма	Канада

Прискорені процеси урбанізації в Південній Америці спричиняють складні соціально-економічні та екологічні проблеми. Уряди країн намагаються подолати негативні наслідки хибної урбанізації. Для цього обмежують наплив мігрантів до великих міст, створюють нові робочі місця, будують житло, переносять столиці до інших міст. Наприклад, 1960 р. було перенесено столицю Бразилії. Планується змінити розташування столиць Мексики та Аргентини.

1. *Схарактеризуйте природні умови Америки, оцініть їх вплив на економічний розвиток різних країн.* **2.** *Покажіть на карті Америки райони видобутку нафти й природного газу, вугільні басейни, райони видобутку рудних і нерудних ресурсів.* **3.** *Порівняйте забезпеченість країн Америки різними видами природних ресурсів.* **4.** *Які особливості формування населення різних субрегіонів Америки?* **5.** *Порівняйте рівні й темпи процесів урбанізації, форми міського розселення в окремих країнах Америки.* **6*.** *Запропонуйте ідеї щодо розв'язання проблеми знеліснення амазонської сельви.*

§ 37. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АМЕРИКИ. ПЕРВИННИЙ ТА ВТОРИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

Особливості сучасного розвитку країн Америки. Сучасний розвиток економіки країн Північної, Центральної та Південної Америки має суттєві відмінності. На країни Північної Америки припадає майже 80 % ВВП регіону та 26,5 % світового ВВП. Це найпотужніший в економічному аспекті регіон світу, що посідає 1-ше місце у світі за виробництвом продукції багатопрофільної обробної та добувної промисловості, а також за виробництвом продукції сільського господарства. Країни Центральної та Південної Америки дають близько 20 % ВВП регіону та 6,9 % світового ВВП. На Бразилію, Мексику та Аргентину припадає 75 % продукції обробної промисловості Центральної та Південної Америки.

По-перше, економіка держав є багатоукладною, тобто в ній існує багато форм власності. Помітний значний розрив між прибутками найбагатших та найбідніших верств населення. У промисловості поряд з великими сучасними підприємствами збереглися кустарні, в яких зайнято до 40 % робітників. На економіку Колумбії та Болівії впливають незаконне виробництво й контрабанда наркотиків (кокаїну).

По-друге, залишається великою залежність економіки латиноамериканських країн від іноземного капіталу США, Японії та ряду країн Європи. Іноземний капітал має міцні позиції також у нафтовій, гірничорудній промисловості, сільському господарстві. За обсягами прямих приватних іноземних інвестицій у регіоні є лідерами Бразилія та Мексика. Найбільшими країнами-«донорами» капіталів є США (45 % інвестицій), Велика Британія, Японія.

Для більшості латиноамериканських країн характерна вузька спеціалізація господарства, зорієнтована на експорт продукції до розвинених країн. Так, у національних економіках Венесуели, Болівії, Тринідаду і Тобаго провідну роль виконує нафтогазовий сектор, в Еквадорі – видобування нафти та вирощування бананів, Гватемали та Коста-Рики – цукрова промисловість. Ряд острівних держав Карибського басейну живе завдяки розвитку туризму та офшорній діяльності (Багамські Острови, Антигуа і Барбуда та ін.).

Деяким країнам унаслідок залучення передових технологій, іноземних інвестицій та кредитів вдалося розширити виробничу структуру національних економік. Зокрема, це Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Колумбія, Чилі. На них припадає 80 % промислової продукції Центральної та Південної Америки.

Роль ТНК в економіці регіону. Країни Америки, які динамічно розвиваються, привертають увагу багатьох міжнародних компаній. Основними інвесторами в регіоні є ТНК США та країн ЄС. Однак нині спостерігається певне зменшення інвестиційної привабливості країн Америки через посилення уваги інвесторів до країн Азії та Африки. У деяких країнах обсяг інвестицій зменшився через жорсткі законодавчі обмеження щодо залучення іноземного капіталу в національну економіку. Найбільшими країнами-реципієнтами (так само, як і країнами-інвесторами) в регіоні є Мексика і Бразилія.

Найбільші ТНК в Америці – *Elektrisola* (ТНК США в Мексиці у сфері металургії), *Telefonica de Brasil* (ТНК Іспанії, що займається телекомунікаціями), *BBVA Bancomes* (транснаціональний банк США в Мексиці), автомобільні ТНК США та Японії у Канаді та Бразилії. Їхні основні цілі: проникнення у виробництва, що пов'язані з використанням природних ресурсів (видобування мінеральної сировини в Еквадорі, Колумбії); участь в індустріалізації найдинамічніших промислових виробництв, в експортній торгівлі (ТНК з виробництва електронних приладів у центральноамериканських країнах); використання регіональної інтеграції для завоювання нових ринків; вкладення грошового та інтелектуального капіталу у високотехнологічні виробництва.

Останнім часом спостерігається феномен розвитку латиноамериканських ТНК і посилення їх ролі в системі світогосподарських зв'язків. До найбільших з-поміж них належать *CEMEX* (Мексика, цемент), *Companhia Vale do Rio Doce* (Бразилія, видобуток та перероблення корисних копалин), *Petroleo Brasileiro* (Бразилія, нафта), *America Movil* і *Telefonos De Mexico* (Мексика, телекомунікації), *Petroleos De Venezuela* (Венесуела, нафта), *Metalurgica Gerdau* (Бразилія, метали), *FEMSA, Gruma і Grupo Bimbo* (Мексика, харчова промисловість).

Первинний сектор економіки. Америка є одним із провідних сировинних регіонів світу. У ній представлено виробництва первинного сектору економіки: *добувна промисловість, рибальство, сільське* та *лісове господарства*. Ряд країн Америки контролюють світові обсяги експорту нафти, скрапленого газу. Значними експортерами одночасно сирої нафти й нафтопродуктів є *Канада, Мексика, Венесуела, Еквадор, Тринідад і Тобаго*. На островах Карибського басейну склалася транзитна нафтопереробка з реекспортом нафтопродуктів. Там працюють потужні нафтопереробні заводи. Ряд країн є експортерами рудної сировини, зокрема *Чилі* – мідних руд (28 % світового видобутку), *Болівія* – олов'яних руд, *Бразилія* та *Перу* є виробниками золота.

Країни Америки – одні з провідних у світі за розвитком *рибальства*. Головними об'єктами морського промислу є оселедці, окунь, тунець, скумбрія, акули, ракоподібні (креветки, лангусти), молюски (устриці, мідії). Важливе значення має рибальство в економіці *Канади, Еквадору, Аргентини, Мексики, Бразилії*. *Мексика* є відомим експортером креветок. У *Нікарагуа* на фермах розводять морських черепах і крокодилів.

Сільське господарство. Історично за країнами Америки на світовому ринку закріпилася сільськогосподарська спеціалізація.

У Північній Америці завдяки сприятливому природному середовищу та ефективному господарюванню США та Канада повністю забезпечують власні потреби у сільгосппродукції та є її великими експортерами. Частка орних земель у структурі земельного фонду Північної Америки (12,2 %) перевищує середньосвітовий показник, хоча й поступається Європі та Азії. У сільській місцевості переважають великі *фермерські господарства* на власних або орендованих землях. У США ферми мають багатопрофільну спеціалізацію (з переважанням тваринництва), у Канаді вони високоспеціалізовані на зерновому господарстві (пшениця) та скотарстві. Для ферм США та Канади характерна висока товарність, що досягає 100 %.

Головною перевагою сільського господарства США та Канади є його висока продуктивність: зайнятість у сільському господарстві – мінімальна. Висока продуктивність праці досягається всебічною механізацією виробництва, ефективною організацією праці, спеціалізацією територій (відповідно до природних умов), наявністю сучасної інфраструктури (транспортне, паливно-енергетичне і комунікаційне забезпечення, розгалужена мережа сільськогосподарських коледжів, агрометеостанцій, дослідних установ, консультаційних пунктів тощо).

У Центральній і Південній Америці площі орних земель становлять лише 6,2 % території. На селі поряд із сучасним фермерським виробництвом, що використовує найману працю, існують плантаційне господарство та напівфеодальні пережитки у формі латифундій. *Плантації* спеціалізуються на вирощуванні експортних культур: кави, какао, цукрової тростини, тютюну, гевеї тощо. *Латифундії* (з грецької – великі володіння) – це великі ділянки землі, що є власністю поміщика, який здає їх в оренду селянам. Латифундії збереглися із часів колоніалізму. Тепер вони стали гальмом на шляху розвитку сільського господарства.

У виробничій структурі сільського господарства країн Центральної та Південної Америки переважає *рослинництво*. У дрібнотоварному секторі вирощують споживчі культури: кукурудзу, маніок, банани, картоплю, чорну квасолю. Вирощуванням *цукрової тростини* вирізняються Бразилія, Мексика, Куба; *кави* – Бразилія та Колумбія; *какао* – Бразилія, Еквадор, Домініканська Республіка; *пшениці* та *соняшнику* – Аргентина; *бананів десертних сортів* – Еквадор та країни Перешийка; *бавовнику* – Бразилія, Мексика, Парагвай. На країни Центральної і Південної Америки припадає 80 % світового експорту бананів, майже 60 % кави, понад 50 % цукру-сирцю, близько 30 % сої, 12 % какао-бобів. У наближених до США районах рослинництво спрямоване на ринок цієї країни. Там цілорічно вирощують овочі та фрукти (Мексика, Гватемала), орхідеї та інші квіти (Колумбія).

За картами атласу та текстом підручника схарактеризуйте зональну спеціалізацію рослинництва країн Америки.

Тваринництво Центральної і Південної Америки має переважно інтенсивний характер і м'ясне спрямування. Безперечними лідерами за експортом цієї продукції є Аргентина та Уругвай. Зокрема, на них припадає 10 % світового експорту яловичини, а за поголів'ям овець та настригом вовни Аргентина є однією з провідних країн світу. У гірських районах Перу, Еквадору, Болівії розводять заради вовни *лам* та *альпак*.

Лісове господарство. Важливе місце в економіці низки країн Америки має лісове господарство. Це стосується Канади, Бразилії, США, Чилі, Аргентини. В умовах *екваторіального лісу* основними напрямами його використання є збирання хінної кори, листя чагарнику коки, чаю мате, збирання латексу гевеї та речовини для жувальної гумки, лікарських рослин тощо. Крім того, в екваторіальних лісах росте багато видів пальм, плоди яких дають харчові та технічні олії. Лише чверть заготовленої деревини має товарне значення (заготівля цінних порід дерев на експорт), інша – споживається у вигляді дров.

Активно використовуються *ліси помірного поясу* Канади та США. У Канаді, до того ж ліс забезпечує значну частку в експорті. Переважна

частина лісових запасів – цінна довговолокниста м'яка деревина, попит на яку у світі є стабільно високим. Лісове господарство цих країн – одне з найбільш передових у світі за технологічним оснащенням, організацією управління і за суворими екологічними нормами лісозаготівельних робіт. У Канаді практично весь лісовий фонд є державною власністю, а половина лісів досі не зазнала впливу господарської діяльності. У США, навпаки, понад 60 % лісів – у приватній власності. Суттєвим у житті місцевого населення є рекреаційне значення лісу.

Вторинний сектор економіки. У країнах Америки помітна тенденція до збільшення питомої ваги обробної промисловості в загальній структурі ВВП. Істотні зміни відбулися в її структурі: знизилася частка традиційних виробництв (харчової, текстильної, швейної, взуттєвої, деревообробної), зросла – нових (металургії, металообробки, машинобудування, біотехнології, хімічної промисловості).

Електроенергетика в країнах Америки розвивається неоднаково. У минулому в енергобалансі переважали теплові електростанції. Їх частка донині є високою на островах Карибського моря, у Мексиці, США, Еквадорі. Стрімко зростає частка ГЕС, що вже дають понад 60 % електроенергії регіону. У ряді країн цей показник сягає рекордних показників: Парагвай – 100 %, Бразилія – 89 %, Венесуела – 69 %, Канада – 63 %. З 20 найпотужніших ГЕС світу половина працює в Америці. На материках працюють найбільші гідрогенерувальні компанії світу: *Eletrobas* (Бразилія), *Hydro-Quebec* та *BC Hydro* (Канада), *USCE* та *US Bureau of Reclamation* (США), *Edelca* (Венесуела). Атомні електростанції збудовано біля великих міст США, Канади, Бразилії, Мексики, Аргентини.

У багатьох країнах Америки набула розвитку *чорна металургія*. Найбільші комбінати з повним циклом виробництва діють у *США, Бразилії, Мексиці, Канаді, Аргентині*. Чорна металургія працює переважно на внутрішній ринок. Експортне значення вона має в Бразилії та США.

На власній сировині працює потужна *кольорова металургія*. Провідним виробництвом є *мідна* промисловість. Так, в Америці виплавляється 54,7 % міді світу (*мал. 135*). А однією з найбільших мідеплавильних компаній світу є чилійська *Codelco Norte*. Кольорова металургія є провідним виробництвом у Чилі, Перу та Болівії. Її основною продукцією є *мідь* (Чилі, Перу, Мексика), *свинець* та *цинк* (Перу, США, Канада, Мексика), *олово* (Болівія), *срібло* (Мексика, Перу), *алюміній* (Канада, США, Бразилія, Венесуела, Аргентина, Суринам). У Ямайці, Гаяні, Домініканській Республіці розвинуто виробництво *глинозему* з бокситів.

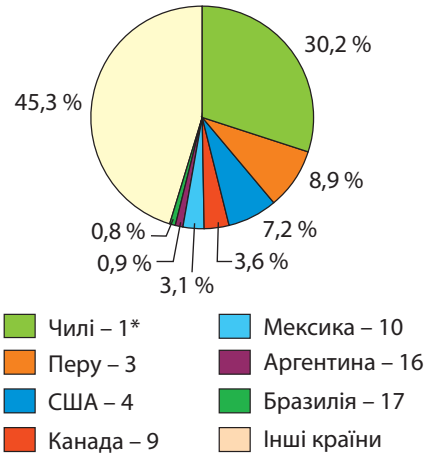

* Місце країни у світовому рейтингу за виплавкою міді

Мал. 135. Частка країн Америки за виплавкою міді

Машинобудування посіло провідну роль в економіці регіону, проте його

За картами атласу поясність, які чинники визначають формування потужних осередків чорної та кольорової металургії у країнах Америки (на прикладах).

розвиток нерівномірний і не має значних конкурентних переваг (окрім США). Автомобілебудування, електроніка й електротехніка розвиваються завдяки присутності іноземних ТНК. Головне значення має *автомобілебудування*, 58,4 % продукції якого в регіоні припадає на США (*мал. 136*). В інших країнах дочірні автоскладальні підприємства випускають автомобілі європейських, японських марок та марок США. У Мексиці завдяки її членству в НАФТА і безмитному доступу на ринок США розташовано автоскладальні виробництва закордонних ТНК.

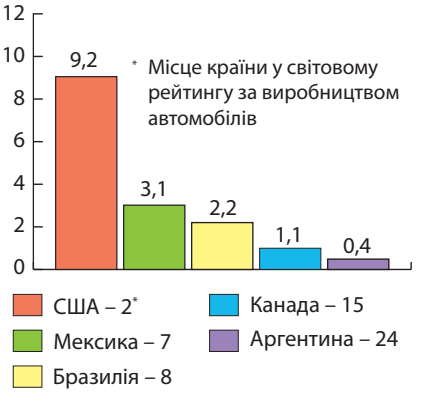

Мал. 136. Рейтинг країн Америки за виробництвом легкових і вантажних автомобілів, млн одиниць (2021 р.)

Суднобудування розвинуте на морських узбережжях в Бразилії, Аргентині, Перу, Чилі, Колумбії, Венесуелі, Гаяні, на Кубі.

Авіабудування розвивається в США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Чилі. Випускають літаки різного призначення та гелікоптери. Авіабудування Бразилії досягло певних результатів: компанія «Ембраєр» входить до п'ятірки світових виробників регіональних лайнерів.

Помітно зросла роль *електротехніки* та *електроніки*. Підприємства представлено складальними заводами, збудованими американськими та японськими компаніями в Мексиці, Бразилії, Аргентині. Бразилія посідає 3-тє місце у світі за забезпеченням власних потреб в обчислювальній техніці, є світовим лідером з продажу комп'ютерних програм для автоматизації банківської сфери. Потужний *військово-промисловий комплекс* склався в США, Бразилії, Аргентині, Чилі.

Найдинамічніше розвивається *хімічна промисловість*. Основну частину продукції її становлять товари побутової хімії (мийні засоби, предмети санітарії, гігієни тощо), мінеральні добрива, пластмаси, хімічні волокна, фармацевтика, лакофарбові матеріали. Найвищого рівня розвитку хімічні виробництва набули в *США, Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині*, середнього – в *Чилі, Перу, Венесуелі, Колумбії,* на *Кубі*.

Важливим залишається значення старого традиційного виробництва Америки – *текстильної промисловості*. На власній сировині працюють бавовняна (Бразилія, Мексика) та вовняна (Аргентина, Уругвай) промисловість.

До найстаріших промислових виробництв належить *харчова промисловість*. Для країн Америки експортне значення мають виробництво борошна, м'яса, сигар, молочних та рибних консервів, консервованих ананасів, фруктових соків, конфітюрів з тропічних фруктів, цукру з тростини, екзотичних напоїв (рому, текіли) тощо. Бразилія забезпечує 80 % світового експорту апельсинового соку та концентрату.

Основні осередки промисловості в регіоні. У процесі індустріалізації в Америці сформувалися промислові центри, вузли та райони, що мають різну спеціалізацію.

Найбільші райони обробної промисловості мають як переваги географічного положення, так і наявну кваліфіковану робочу силу. Це *Великий Сан-Паулу*, де працює 20 – 30 тис. промислових підприємств. Раніше з-поміж них переважала харчова, текстильна, швейна, взуттєва, металообробна промисловість, потім до них додалися електротехніка, перероблення нафти й нафтохімія, автомобілебудування, електрометалургія. Аналогічними промисловими вузлами стали *Торонто, Монреаль*, *Великий Буенос-Айрес, Ріо-де-Жанейро, Ліма, Каракас, Богота.*

Більш поширені промислові вузли йрайони, що виникли на базі паливної або рудної сировини. Таким є нафтовий *район лагуни Маракайбо* у Венесуелі, що розробляється з 20-х рр. XX ст. і протягом багатьох десятиліть забезпечує основний видобуток нафти не тільки у Венесуелі, а й у всій Південній Америці. Заводи з перероблення нафти розташовані на узбережжі Карибського моря.

Найбільшим з промислових вузлів та експортних портів є м. *Сьюдад-Гуаяна*, що на сході *Венесуели*. На базі місцевої сировини там сформувалися чорна та кольорова металургії, а згодом виробництво тракторів, целюлози та паперу. Так само сформувалися промислові вузли в районах нового освоєння *Канади*: на заході навколо родовищ нафти, калійних солей, у районах заготівлі деревини; на півночі біля унікальних родовищ алмазів, золота, поліметалевих руд. У Мексиці відбувається зрушення виробництва на північ, до кордону із США; у Бразилії – на захід, в Амазонію; в Аргентині – на південь до Патагонії.

Уздовж кордону Мексики і США виник ряд «подвійних міст», для яких характерний особливий тип промислових підприємств, що використовують американський капітал і дешеву мексиканську робочу силу. Вони виробляють вузли для автомобілів, побутову електротехніку та електроніку, меблі та ін. Уся продукція надходить на ринок США.

1. Порівняйте виробничу структуру господарства нових індустріальних країн Америки та невеликих країн з плантаційним господарством. 2. Які форми аграрних відносин склалися в країнах Америки? Який вони мають вплив на розвиток сільського господарства? 3. Поясніть розміщення та спеціалізацію основних промислових районів і центрів різних країн Америки (на конкретних прикладах). 4. Оцініть вплив інтеграційних процесів в Америці на розвиток первинного та вторинного секторів економіки країн.*

§ 38. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ. НЕРІВНОМІРНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНІВ АМЕРИКИ

Третинний сектор економіки. У багатьох країнах Америки сфера послуг розвивається досить динамічно. Проте найбільше значення вона має в найбільш економічно розвинених постіндустріальних країнах регіону (США, Канада) або в державах Карибського басейну й Центральної Америки. У першій групі країн наявний широкий

спектр послуг: наукові, освітні, фінансові, торговельні, страхувальні, транспортні, туристичні, медичні, телекомунікаційні, індустрія розваг та ін.

Америка розташована в межах двох рекреаційно-туристичних регіонів світу: а) Європи й Північної Америки; б) Латинської Америки й Карибів. Підготуйте інформацію про рекреаційні можливості цих регіонів. Порівняйте основні види туризму (за метою поїздки), що характерні для кожного з них.

Друга група країн має вужчу спеціалізацію третинного сектору економіки. Оскільки це острівні або приморські країни, що розташовані на перехрестях торговельних шляхів, у них розвинулись *транспортні послуги*. Найбільшим морським флотом серед країн світу вирізняються *Панама* та *Багамські Острови*, які є країнами «дешевого (зручного) прапору». Сприятливі умови реєстрації під прапором цих держав надають податкові пільги, що приваблює іноземних судновласників. Свій прапор також «продають» *Антигуа і Барбуда, Сент-Вінсент і Гренадини, Барбадос, Беліз, Гондурас, Бермудські Острови* (Брит.). Другим напрямом спеціалізації невеликих країн є *банківські послуги*. Так, на *Кайманових Островах* (Брит.) зареєстровано близько 500 банків. Там свої філії мають 40 з 50 найбільших банків світу. На *Багамських Островах* діють відділення понад 400 банків, у Панамі – майже 140 банків із понад 30 країн світу. Ще однією спеціалізацією є *міжнародний туризм*. Щорічно район Карибського моря відвідують близько 20 млн осіб.

Туристичними послугами відомі й інші країни Америки. Визначні пам'ятки природи (наприклад, водоспади Ігуасу та Анхель, ландшафти Анд, високогірне озеро Тітікака), природні національні парки, океанські пляжі, численні історичні та археологічні музеї з рідкісними експонатами епохи мая, ацтеків та інків, нічні клуби приваблюють туристів у Мексику, Бразилію, Перу, Венесуелу (*мал. 137*).

Мал. 137. Курорт на Багамських Островах

Найважливіші міжнародні транспортні магістралі, вузли. У більшості країн Америки транспорт розвинутий недостатньо, що є однією із перешкод для подальшого економічного зростання. Слабо заселено простори внутрішніх територій Амазонії, півночі Канади, крайнього півдня регіону, що позбавлені сучасних шляхів. Міждержавних доріг небагато. Прокладання транспортної мережі залежить від розміщення населення та його економічної діяльності.

Переважну більшість *залізниць* було збудовано наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Нині за протяжністю залізниць до першої десятки країн світу входять *США* (1-ше місце у світі), *Канада* та *Аргентина*. Значною протяжністю доріг вирізняються *Бразилія* та *Мексика*. Трансконтинентальні залізниці є в США, Канаді, Мексиці, Гватемалі. Водночас більшість країн Америки мають вкрай низьку густоту залізниць. Найбільший показник густоти залізниць – на *Кубі*. Електрифікованих доріг небагато. Єдина в регіоні швидкісна залізниця проходить уздовж східного узбережжя США, сполучає *Вашингтон*

з *Бостоном* через Філадельфію та Нью-Йорк. Також в Америці є 8 країн, в яких залізниць немає, зокрема це *Беліз, Багамські Острови, Барбадос, Тринідад і Тобаго* та ряд інших острівних країн Карибського басейну.

Бурхливо розвивається *автомобільний транспорт*. Найбільше за протяжністю автошляхів мають *США* (1-ше місце у світі), *Бразилія* (4-те місце) та *Канада* (8-ме місце). У більшості країн Америки якість автошляхів є невисокою. Не всі з них мають тверде покриття. Окрім США та Канади більшість якісних шляхів прокладено в Еквадорі та Чилі. Найважливішою автомагістраллю Америки є *Панамериканське шосе*, протяжність якого перевищує довжину земного екватора. Воно сполучає США з країнами Центральної та Південної Америки (*мал. 138*).

Мал. 138. Панамериканське шосе

У Південній Америці найбільш важливе *Трансамазонське шосе* довжиною майже 5,5 тис. км. Воно, починаючись на Атлантичному узбережжі Бразилії, з'єднує судноплавні частини всіх правих приток Амазонки.

Морський транспорт має вирішальне значення у зовнішніх економічних зв'язках країн. Власні великі торговельні флоти мають *США, Бразилія, Аргентина*. На території США портів-велетнів розташовано 18, зокрема *Х'юстон, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна*. Одним з найважливіших транспортних водних шляхів міжнародного значення є *Панамський канал*. Його середня пропускна здатність – 36 суден на добу.

У країнах Америки для перевезення пасажирів здебільшого використовується *авіаційний транспорт*. Країни регіону очолюють світові рейтинги за кількістю аеропортів. Так, до першої десятки світу за цим показником входять 8 американських країн. Зокрема в США понад 13,5 тис. аеропортів (1-ше місце у світі), у Бразилії – понад 4 тисячі (2-ге місце), у Мексиці – понад 1,7 тисяч (3-тє місце), у Канаді – майже 1,5 тисячі (4-те місце). З 50 найбільших у світі аеропортів-хабів 15 розташовано в США, у т. ч. у містах *Атланта (Гартсфілд-Джексон), Лос-Анджелес, Чикаго (О'Хара), Даллас*. Найбільші аеропорти міжнародного значення працюють у Канаді (*Торонто, Монреаль, Ванкувер*), Бразилії (*Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро*), біля столиць Мексики, Аргентини, Чилі, Венесуели, Куби, Сальвадору, Коста-Рики, Гватемали.

Помітного розвитку набув *трубопровідний транспорт*. До 10 світових лідерів за протяжністю трубопроводів увійшли США, Канада,

Мексика, Аргентина. У гірських районах Анд використовують *гужовий* та *в'ючний транспорт* – коней, мулів, а подекуди й лам.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Америки. Особливості їх участі в міжнародному поділі праці. За особливостями ЕГП, природними, історичними, етнічними та соціально-економічними відмінностями в межах Американського регіону виокремлюють чотири субрегіони, що мають певні особливості участі в міжнародному поділі праці (*мал. 139*).

Мал. 139. Економічний розвиток субрегіонів Америки

Північна Америка – найбільший за площею та часткою ВВП серед субрегіонів Америки. До його складу входять дві високорозвинені країни «Великої сімки». Це найпотужніший в економічному аспекті регіон світу.

Складіть комплексну економіко-географічну характеристику Центральної Америки, Карибського басейну та Південної Америки (за групами). Дотримуйтесь такого плану: ЕГП та склад субрегіону, природні умови та ресурси, населення та працересурсний потенціал, участь у міжнародному поділі праці (міжнародна спеціалізація).

У *Центральній Америці* окрім Мексики переважають країни з аграрно-сировинною спеціалізацією. Там збирають врожаї тропічних фруктів, какао-бобів, кави, цукрової тростини. Промисловість розвинуто слабо. Її основу становлять фабрики, що виробляють одяг, взуття та товари повсякденного споживання. Ремісничі гончарні вироби, вовняні килими, вироби зі шкіри та капелюхи мають попит у туристів. *Мексика* – нова індустріальна країна. Вона дає понад 80 % ВВП Центральної Америки.

Карибський басейн (Кариби) – найменший за часткою площі, населення та ВВП регіон Америки. Нині його міжнародною спеціалізацією є сфера послуг: транспортні, фінансові та туристичні. Прагнучи не забруднювати свою територію, США створили на деяких з островів нафтопереробні заводи.

Південна Америка поступається в регіоні за часткою площі, населення і ВВП лише Північній Америці. Міжнародною спеціалізацією більшості країн є добувна промисловість, кольорова та чорна металургія, виробництво та первинна обробка сільгосппродукції. Основними експортними товарами є залізні та мідні руди, цукор, кава, какао-боби, тропічні фрукти, деревина.

Зв'язки України з країнами Америки. Україна та країни Америки мають спільні інтереси, що спонукають сторони до тісного співробіт-

ництва. Українські товари наполегливо «освоюють» ринки Бразилії, Чилі, Венесуели, Перу, Багамських Островів. Стратегія України щодо країн Америки полягає в установленні та розвитку сталих відносин, поглибленні зв'язків з інтеграційними угрупованнями МЕРКОСУР, НАФТА, вивчення досвіду їх функціонування. Розвивається технічне та технологічне співробітництво у сфері космічних програм, постачанні технологій, геологорозвідки, інвестиційної співпраці, новітніх засобів зв'язку, торгівлі військовою продукцією. Надається політична, фінансова, інформаційна, правова підтримка державою процесу просування українських товарів і послуг на ринки регіону, підтримка імпорту Україною американських товарів. Відбувається взаємодія у політичній сфері, налагоджуються культурні зв'язки, міжособистісні контакти. Слід зважати й на наявність численної української діаспори в США, Канаді, Бразилії, Аргентині. Україна і країни Америки активно співпрацюють у сфері миротворчої діяльності, нерозповсюдження зброї масового знищення та ракетних технологій, запобігання незаконному обігу наркотичних речовин, контрабанді зброї, боротьби з тероризмом, корупцією і злочинністю, гарантування економічної безпеки.

1. Схарактеризуйте спеціалізацію третинного сектору економіки країн Карибського басейну та Центральної Америки. 2. Покажіть на карті трансконтинентальні магістралі, найбільші морські порти та найбільші фінансові центри Америки. 3. Які причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки? 4. Обґрунтуйте напрями розвитку транспортної інфраструктури Америки. 5*. Запропонуйте ідеї щодо подолання відсталості окремих країн Америки.*

ТЕМА 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

§ 39. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – *Сполучені Штати Америки (США)*
Склад території – *50 штатів і Федеральний округ Колумбія*
Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО, НАФТА та ін.*
Офіційна мова – *англійська*
Релігія – *християнство (протестантизм, католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Сполучені Штати Америки – наймогутніша в економічному та політичному сенсі держава. Нині це єдина наддержава у світі. Її піднесення почалося наприкінці XIX ст. Через те що дві світові війни оминули територію США, з країни-боржника європейських країн вона перетворилася на країну-кредитора. США – одні із засновників ООН і мають постійного представника в Раді Безпеки ООН. США – лідер серед країн світу за військовою потужністю.

Їхній військово-морський флот є найбільшим у світі. США є засновником та осередком Північноатлантичного альянсу (НАТО). Це держава з найбільшим за сукупною потужністю ядерним потенціалом на Землі.

Нині США є «чемпіоном» за продуктивністю праці, освоєнням Світового океану та космосу. Саме американські астронавти першими ступили на поверхню Місяця, а завдяки амбітному проєкту Ілона Маска мають шанс бути першими на Марсі. США очолює рейтинг країн за ВВП, який становить майже 25 % від світового показника. За ВВП на душу населення США посідає 7-ме місце у світі та 1-ше в Америці. Американський долар є головним розрахунковим засобом у світовій валютно-фінансовій системі. Інвалютні резерви центральних банків країн світу майже на $^2/_3$ складаються з доларів, у доларах відбувається $^3/_4$ операцій міжнародного банківського кредитування.

США є також регіональним лідером. За їх ініціативи було укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), яка є найбільшою у світі регіональною зоною вільної торгівлі з населенням майже у пів мільйона осіб та близько 30 % світового ВВП.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце США в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 140*). У першій половині XX ст. провідними чинниками були природноресурсний, працересурсний та споживчий. Розміщення нових наукомістких виробництв у другій половині XX – на початку XXI ст. все більше орієнтується на науково-технологічний та екологічний чинники. Уже під час Другої світової війни в США почали з'являтися науково-промислові парки та технополіси. Науково-промислові парки тісно пов'язані з університетами і часто групуються навколо них, отримуючи звідти нові ідеї та молодих учених.

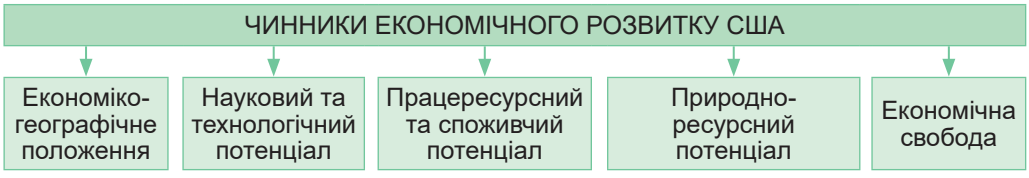

Мал. 140. Чинники, що визначають місце США в міжнародному поділі праці

Дайте господарську оцінку ЕГП США. Порівняйте ЕГП країни з географічним положення Китаю.

Економіко-географічне положення. Сполучені Штати Америки – держава в Північній Америці. Територія країни складається з трьох частин: Континентальні («суміжні») штати (48 штатів, 83 % площі, 99,3 % населення країни), штати Аляска та Гаваї. Країна межує на півночі з *Канадою*, на півдні – з *Мексикою*. На північному заході морськими протоками проходить державний кордон США та Росії. США має вихід до трьох океанів. Через Атлантичний та Тихий океани країна підтримує активні зв'язки з багатьма країнами світу. Узбережжя Північного Льодовитого океану практично не використовується.

США має низку володінь, де розміщуються військові бази країни. Так, під контролем США перебуває ряд островів у Карибському морі

(*Пуерто-Рико, Американські Віргінські Острови*) та Океанії (*Північні Маріанські Острови, острів Гуам, Американське Самоа* та ряд інших).

Науковий та технологічний потенціал. США мають найбільший у світі науковий та технологічний потенціал. Кількість науковців та інженерів, які зайняті у дослідженнях і розробках у США, перевищує аналогічні показники в усіх країнах Європи разом чи в Японії. На частку США припадає 45 % усіх отриманих у світі Нобелівських премій у галузі науки.

Пріоритетним є фінансування прикладних і дослідно-конструкторських розробок. Найбільше вкладається коштів у розвиток військової та аерокосмічної сфер, машинобудування, електроніки, хімії, металургії, транспорту та послуг. Американські корпорації утримують перші позиції у виробництві космічних апаратів, надпотужних комп'ютерів, їх програмового забезпечення, напівпровідників, новітніх потужних інтегральних схем, лазерної техніки, засобів зв'язку та біотехнології.

Працересурсний та споживчий потенціал. Чисельність американців стабільно збільшується. З одного боку, велика кількість населення забезпечує значний споживчий потенціал. Для більшої частини населення США характерний I тип відтворення. Коефіцієнт народжуваності становить 11,4 особи/тис., коефіцієнт смертності – 8,4 особи/тис. Природний приріст невисокий: 3,0 осіб/тис. На кожну жінку припадає в середньому 1,87 дитини. Середній вік населення менший, ніж у більшості країн Європи – 38,5 року. За середньою тривалістю життя (80,59 року) серед держав Америки США поступається лише Канаді. Відбувається *«старіння населення»*. Значно вищий показник природного приросту в афроамериканців – 22 особи/тис.

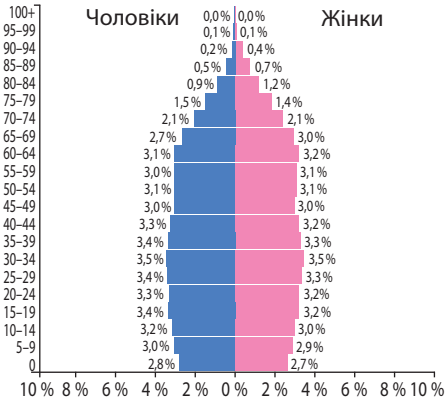

Мал. 141. Статево-вікова піраміда США, 2023 р.

1. За статево-віковою пірамідою США (*мал. 141*) з'ясуйте, чи загрожує країні дефіцит трудових ресурсів у найближчому майбутньому. **2.** Поміркуйте, з чим пов'язані відносно рівні грані обрису бічної сторони статево-вікової піраміди країни. **3.** Порівняйте демографічні процеси в США та одній із країн G-7 Європи.

Для США протягом кількох століть є характерним *позитивне сальдо міграцій*. Сполучені Штати Америки – член *Міжнародної організації з міграції* (МОМ). Завдяки мігрантам США поповнюють свої ресурси з дешевою робочою силою, а також спеціалістами високої кваліфікації. США переманюють кращих фахівців з усього світу. Багато нелегальних мігрантів, особливо з Мексики, виконують низькооплачувану роботу.

Трудові ресурси в США вирізняються високим рівнем кваліфікації. Лише 11 % американців мають освіту, нижчу за середню. Більшість зайнятих працює у третинному секторі (*мал. 142*). Водночас у первин-

ному секторі кількість працівників зменшилася. Проте завдяки новітнім технологіям і наполегливій праці один американський фермер годує 74 співвітчизники та 27 іноземців. Рівень безробіття невисокий: близько 5 %.

Сполучені Штати Америки – *багатонаціональна країна*. Це нація, яка сформувалася завдяки консолідації іммігрантів з різних частин світу. Корінні жителі Америки – *індіанці, ескімоси* та *алеути* – становлять разом близько 1 % населення країни.

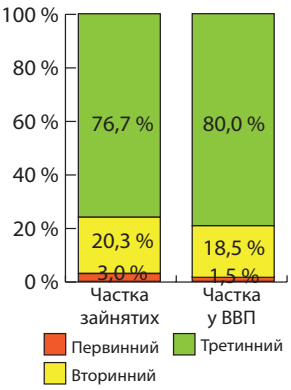

Мал. 142. Значення секторів економіки США, 2021 р.

Природноресурсний потенціал. *Природні умови* США сприяють господарському освоєнню території. У *рельєфі* переважають рівнини (центр та південь країни). На заході розташовані високі сейсмічно активні гори *Кордильєри*, на сході – давні низькі *Аппалачі*.

Сприятливі *кліматичні умови* США зумовили розвиток економіки країни. Оскільки територія має значну протяжність з півночі на південь, на ній представлено різні типи клімату: від арктичного у штаті Аляска до тропічного на півдні штату Флорида та на Гаваях. Проте більша частина території лежить у межах помірного та субтропічного кліматичних поясів. У межах одного поясу клімат істотно змінюється: з просуванням вглиб материка суттєво зменшується зволоження та зростають річні амплітуди температур.

Країна багата на *мінеральні ресурси*, що є основою для розвитку добувної та обробної промисловості. У країні відомо понад 100 видів корисних копалин. США забезпечені власними покладами мінеральних енергоносіїв. Так, у країні є великі поклади *нафти* та *природного газу* (Техаський, Аляскинський, Мексиканської затоки та Каліфорнійський басейни). За запасами нафти країна посідає 9-те місце у світі, а за видобутком – 3-тє (після Росії та Саудівської Аравії). США є найбільшим споживачем нафти у світі. За покладами природного газу США посідають 5-те місце у світі, а за видобутком є світовим лідером. Країна є світовим лідером за покладами *кам'яного вугілля* (Аппалацький та Іллінойський басейни), а за його видобутком поступається лише Китаю.

Знайдіть на економічній карті основні райони розробки корисних копалин на території США. Які виробництва переробної промисловості прив'язані до них?

З рудної сировини є запаси *залізної руди* (Приозерний басейн), *мідних, поліметалевих, уранових руд* та *срібла* (у Кордильєрах), *золота* (на Алясці). Істотним є видобуток нерудної хімічної сировини: *фосфоритів* (Флорида), *самородної сірки* (Примексиканська низовина), *калійної солі* (штат Нью-Мексико). Частина власних мінеральних ресурсів консервується з метою створення і підтримки рівня стратегічних запасів.

Водні ресурси в країні розміщено нерівномірно: 60 % їх припадає на східну частину (Міссісіпі з притоками, Великі озера). Там річки

та озера використовуються для судноплавства, зрошення, водопостачання промисловості. Річки Кордильєр та Аппалачів мають багатий гідроенергопотенціал, що освоєний на 82 %.

США мають багаті *земельні ресурси*. Найкращі чорноземні *ґрунти* розміщені на Центральних та Великих рівнинах, на південному сході – родючі червоно- та жовтоземи, на північному сході – бурі лісові ґрунти.

Країна має значні *лісові ресурси*. Схили Кордильєр вкрито хвойними лісами, Аппалачів – широколистяними.

Порівняйте забезпеченість природними ресурсами США з Китаєм та Україною.

США мають дуже великі й різноманітні *природнорекреаційні ресурси*. Головні райони приморського туризму – Флорида, Каліфорнія, Гаваї; гірського – Кордильєрські штати Заходу; озерного – штати Приозер'я. У США існує понад 50 національних парків.

Економічна свобода. США належить до найбільш економічно вільних країн. У таких країнах особи вільні у виборі роботи, виробництві товарів, витратах та інвестиціях. Там захищена приватна власність, зведена до мінімуму корупція, гарантується свобода бізнесу, торгівлі, фінансів, трудових відносин. Усі ці свободи підтримуються і захищаються державою. Економічна свобода США впливає на місце країни в міжнародному поділі праці, визначає характер спеціалізації національної економіки.

Система розселення. США має невисокий показник *середньої густоти населення* – 36 осіб/км² (*мал. 143*). Найбільш густо заселені східні частини країни (100–400 осіб/км²), тихоокеанське узбережжя, південні штати. Гірські західні штати та Аляска заселені слабо (0,3–11 осіб/км²).

США – надзвичайно урбанізована країна. Рівень урбанізації становить 82,7 %. У країні є 10 міст-мільйонерів, з яких найбільші *Нью-Йорк* (8,5 млн осіб), *Лос-Анджелес* (3,9 млн осіб) та *Чикаго* (2,7 млн осіб). Американські міста зазнають *джентрифікації*. Характерне також явище *субурбанізації*, наслідком якого стало виникнення великих міських агломерацій. Лише $^1/_3$–$^1/_4$ їх мешканців живе в місті-ядрі агломерації, а решта – у передмістях. Найбільшими агломераціями є *Нью-Йоркська* (21,4 млн осіб), *Лос-Анджелеська* (15,5 млн осіб), *Чиказька* (9,1 млн осіб), *Бостон – Провіденс* (7,3 млн осіб), *Даллас – Форт-Верт* (6,5 млн осіб), *Сан-Франциско – Сан-Хосе* (6,5 млн осіб), *Х'юстон* (6,2 млн осіб), *Маямі* (6,1 млн осіб). Зростаючись, агломерації злилися в мегаполіси: *Приатлантичний* (50 млн осіб), *Приозерний* (35 млн осіб) та *Каліфорнійський* (25 млн осіб). На території США розташована найбільша кількість світових міст – 29 (15,9 %).

Українська діаспора США. Великомасштабна українська імміграція з економічних причин з Галичини, Буковини та Закарпаття до США почалася ще у другій половині XIX ст. Друга хвиля імміграції тривала в міжвоєнний період. Після Другої світової війни в результаті третьої хвилі імміграції до США переїхало близько 100 тис. біженців з України. Четверта хвиля почалася у 90-х рр. XX ст. й триває донині.

США – третя за чисельністю української діаспори країна світу.

Там проживає близько 1 млн осіб українського походження. Переважна більшість з них народилася вже в США, і тільки близько 20 % становлять емігранти. Близько третини осіб українського походження володіє українською мовою, 15 % використовує її в побуті. Українці в США розселені досить компактно. Понад 90 % українського населення живе в містах, більшість у Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Піттсбурзі, Детройті, Клівленді.

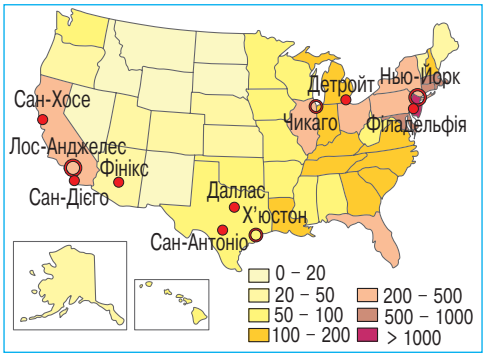

Мал. 143. Густота населення та міста-мільйонери США

1. Використовуючи карту, відшукайте названі мегаполіси та визначте, які найбільші міста ввійшли до їх складу. **2.** Порівняйте процес урбанізації в США та високорозвинених країнах Європи.

За час перебування в США діаспора створила численні українські організації, у т. ч. 13 політичних організацій, 12 професійних товариств, 29 кредитних спілок, 4 страхові товариства, 3 молодіжні організації, 3 жіночі спілки. У країні видають понад 20 газет, 11 журналів, інтернет-видання «Брама», ведуть мовлення близько 20 українських радіопрограм та два телеканали. Найбільшими молодіжними організаціями є Союз української молоді, «Пласт» та Організація демократичної української молоді. Працюють українські вищі навчальні заклади. Найбільш помітними українськими науковими інституціями США є Наукове товариство ім. Тараса Шевченка та Українська вільна академія наук.

1. Назвіть чинники, що визначають місце США в міжнародному поділі праці. 2. Проаналізуйте динаміку кількості населення, природного й механічного руху та статево-вікову структуру населення США. 3. Як науковий та технологічний потенціал впливають на міжнародну спеціалізацію США? 4. Схарактеризуйте природноресурсний потенціал США. 5. Покажіть на карті найбільші міста, мегаполіси та світові міста США. 6. Оцініть роль економічної свободи та підприємництва в соціально-економічному розвитку США.*

§ 40. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ: МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. За міжнародними рейтингами, економіка США випереджує своїх конкурентів з більшості найважливіших напрямів науково-технічного розвитку, технічної оснащеності підприємств, ступеня насиченості господарства інформаційними технологіями, сучасними системами зв'язку тощо. Щорічно зростає обсяг американських інвестицій за кордоном. Активно ведеться пошук нових ринків збуту американських товарів.

Економіка США ґрунтується на приватній власності. Важливе значення в економіці країни мають транснаціональні корпорації (ТНК). На території США розташовано близько 500 центрів ТНК.

Головні складники третинного сектору. Сфера послуг формує 78 % ВВП Сполучених Штатів (*мал. 144*). Її основа – фінансова діяльність, освіта, наука, туризм, транспорт і зв'язок, охорона здоров'я, торгівля, послуги державного управління, професійні та особистісні послуги.

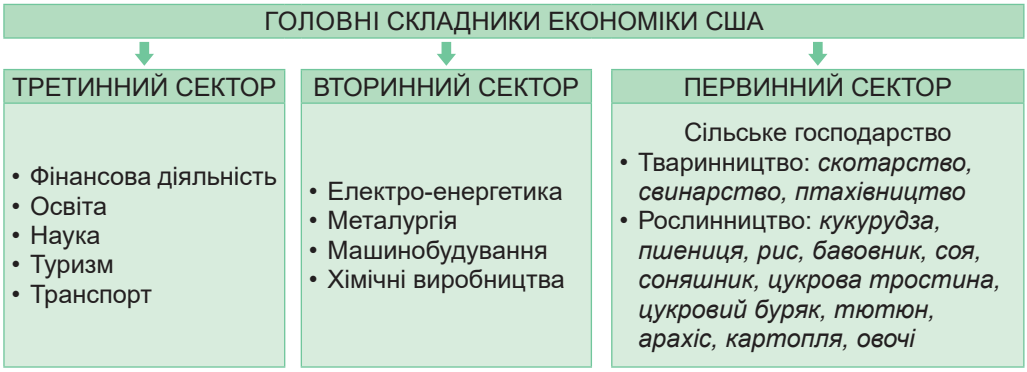

Мал. 144. Головні складники економіки США

Фінансова діяльність. У банківсько-фінансовій справі США посилюється концентрація капіталу. Банки відіграють велику роль в економіці країни. Їх частка у створенні ВВП становить близько 20 %. Федеральна резервна система (ФРС) США контролює обсяг грошової маси в країні й вирішальним чином впливає на фінансові ринки. Найбільшими фінансовими центрами США та світу є *Нью-Йорк* (2-ге місце після Лондона), *Вашингтон* (7-ме), *Сан-Франциско* (8-ме), *Бостон* (9-те).

У *Нью-Йорку* зосереджено понад $^{2}/_{3}$ всіх активів іноземних банків, що діють у США. Нью-Йорк обрали місцем розташування своїх штаб-квартир багато фінансових та нефінансових організацій. На Нью-Йоркській фондовій біржі обертаються акції майже 3 тис. компаній.

Економіка *Вашингтона* визначається зайнятістю у сфері державного управління, а також наданням фінансових послуг. У багатьох фінансових груп є штаб-квартири у Вашингтоні або на його околицях. Дві з п'ятисот найбільших світових компаній за рівнем прибутків розміщуються у Вашингтоні: це Поштова служба США й іпотечне агентство *Fannie Mae*.

Головним фінансовим центром на західному узбережжі є *Сан-Франциско*. Економіка міста зазнала нового підйому після того, як у Каліфорнії з'явилася Силіконова (Кремнієва) долина, що вимагало залучення як фахівців високого класу, так і фінансів. У місті працює багато фінансових установ, мультинаціональних банків і страхових компаній або їх регіональних офісів. У центрі міста розміщено близько 30 міжнародних фінансових організацій, а також багато адвокатських контор, піар-компаній, архітектурних компаній тощо.

Фінансовий, банківський та страховий сектори є найбільш важливими у міській економіці *Бостона*. Так, у місті розміщені штаб-квартири фінансових компаній *Fidelity Investments*, *Sovereign Bank*, *State Street Corporation*. Перша з них – одна з найбільших холдингових компаній світу з управління активами.

Освіта. Рівень грамотності в США становить 99,5 %. Цьому сприяє високорозвинена система освіти, що складається з кількох ланок: середня школа, вища школа та професійні навчальні заклади (коледжі, професійна підготовка на робочих місцях і в системі збройних сил). У системі середньої школи існують різні форми власності: державна (понад три чверті шкіл), приватна та приходська (при церквах). Понад 85 % американців у віці старше від 25 років мають принаймні закінчену середню освіту, в т. ч. 28 % – ще й закінчену вищу, а понад 7 % мають наукові ступені.

У США працює понад 4 тис. вищих навчальних закладів, 57 % з яких є приватними. До 50 найкомфортніших для навчання студентів увійшло 7 американських міст: *Бостон, Сан-Франциско, Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Вашингтон* і *Філадельфія*. Найвищим рівнем якості та вишуканості освіти вирізняється 8 університетів, що виникли у XVII – XVIII ст. Навчання там передбачає належність до вищих соціальних верств населення.

Багато років поспіль очолює рейтинги найкращих вишів світу *Гарвардський університет* – найстаріший у США. Він розміщується у м. Кембридж, штат Массачусетс.

Наука: технопарки й технополіси. Особливістю територіальної організації науки в США є зосередження фундаментальних досліджень у вищих навчальних закладах. Це уможливлює навчання студентів відповідно до сучасного рівня науки й залучення їх до наукових досліджень. Найбільша інтеграція науки та виробництва відбувається внаслідок створення численних *технопарків* і *технополісів* (*мал. 145*).

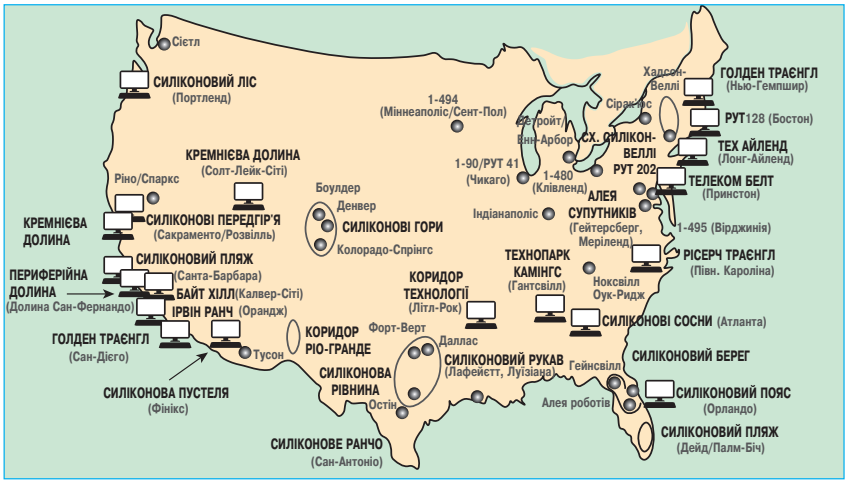

Мал. 145. Технопарки й технополіси США

Перший у світі науково-технологічний парк був створений у штаті Каліфорнія у 50-х рр. XX ст. і називався *Силіконовою* (*Кремнієвою*) *долиною*. Поряд розташований один з найбільших у США університетів – Стенфордський. Стимулом для розвитку технопарку стали замовлення держави на розвиток нових видів продукції переважно в галузі електроніки. Нині – це світовий центр електроніки. Після створення

першої Силіконової долини почалася справжня «технологічна лихоманка». Технополіси виникли у багатьох частинах країни.

На розміщення технопарків і технополісів США вплинуло багато чинників, найголовніший з них – наближеність до університетів і до урбанізованих зон. Крім того, важливими є наближеність до промислових та адміністративних центрів, аеропортів та інших транспортних вузлів, об'єктів оборонної сфери, а також наявність сприятливих природно-рекреаційних умов. Саме зазначені чинники зумовили формування цілих кущів технопарків і технополісів у межах трьох велетенських мегаполісів. У них ведуться дослідження в галузі програмового забезпечення, електроніки, біотехнології, медицини, фармацевтики, металургії, аерокосмічної та військової сфери, телекомунікацій тощо. Молодші технополіси виникли поза межами мегаполісів: у штатах Флорида, Техас, Колорадо, Юта, Північна Кароліна та ін.

Підготуйте інформацію про один з технополісів США. Поясність його спеціалізацію та чинники розміщення.

Туризм. Одним зі значних видів економічної діяльності США є туризм. Країну щорічно відвідує майже 79,3 млн туристів (2022 р.). За прибутками від туризму США немає рівних у світі. Найбільша кількість туристів прибуває до США з Мексики, Канади та Великої Британії. З природних об'єктів країни популярними серед туристів є *Великий Каньйон річки Колорадо*, *Єллоустонський національний парк*, пляжі Флориди та Гаваїв, гірськолижні курорти Скелястих гір, краєвиди Аляски та інші. Нью-Йорк та Лос-Анджелес – це ті міста, у яких потік туристів не припиняється протягом року. «Мільйоном вогнів у центрі пустелі» називають місто *Лас-Вегас*, яке зросло завдяки гральному бізнесу. 40 % з найбільш популярних музеїв світу розташовані на території США. Людей у країні приваблюють також парки розваг, морські та гірські курорти, центри азартних ігор, фестивалі, спортивні заходи тощо.

Транспорт. Велика площа США та зовнішні економічні зв'язки потребують розгалуженої транспортної мережі. Головну роль у вантажопотоках відіграє залізничний транспорт, а в пасажиропотоках – автомобільний. Зростає роль авіації у перевезенні вантажів.

У США протяжність залізниць скоротилася майже у 1,5 раза. Їх було замінено автошляхами та авіаційними лініями. Але навіть за таких умов за протяжністю як залізниць, так і автошляхів США є безперечним світовим лідером, але за густотою доріг поступається країнам Європи. Каркас *залізничних* і *автомобільних шляхів* становить невелика кількість широтних і меридіональних транспортних коридорів, що зв'язують найбільші міста та мегаполіси. Серед меридіональних коридорів виокремлюються напрямки *Нью-Йорк – Флорида, Чикаго – Маямі, Лос-Анджелес – Сіетл*.

Зовнішні зв'язки США забезпечують переважно *морський* та *авіаційний транспорт*. Каботажні морські перевезення з Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя здійснюються найкоротшим шляхом через *Панамський канал*. 1970 р. Великі озера офіційно отримали статус четвертого морського узбережжя США. Найбільше великих морських портів країни розміщено на узбережжі Мексиканської затоки: *Сент-Джон-те-Баптист, Х'юстон, Новий Орлеан, Бомонт, Батон-Руж*.

Крім того, великі за вантажообігом морські порти лежать на північно-східному узбережжі (*Нью-Йорк, Філадельфія*), у Каліфорнії (*Лос-Анджелес, Лонг-Біч*), на східному узбережжі (*Норфолк, Саванна*).

Працюють *аеропорти-хаби*, зокрема й найбільші за пасажирообігом у світі *Хартсфілд-Джексон* в Атланті (107,4 млн осіб), *Лос-Анджелес, О'Хара* в Чикаго, *Даллас, імені Джона Кеннеді* у Нью-Йорку, *Денвер, Сан-Франциско, Мак-Каран* у Лас-Вегасі. *Маямі* – найважливіший аеропорт-хаб на шляхах до країн Карибського басейну та Південної Америки.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. США мають високорозвинену й диверсифіковану промисловість. Особливе значення мають електроенергетика, транспортне та електротехнічне машинобудування, електроніка, кольорова металургія, хімічні виробництва. Традиційно важливою є роль старих виробництв: видобування корисних копалин, чорна металургія, виробництв тканин і харчових продуктів. Промисловість працює як на власній, так і на імпортній сировині.

Електроенергетика. У країні виробляється понад 18 % електроенергії світу, а споживається близько 25 %, частину електроенергії країна імпортує з Канади. Провідне значення мають *теплові електростанції*, на які припадає 59,9 % всієї виробленої електроенергії. 80 % ТЕС перебувають у приватній власності. Атомні та гідравлічні електростанції належать державі.

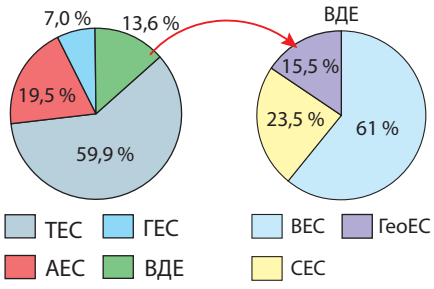

Мал.146. Структура електроенергетики США, 2021 р.

Атомна енергетика найактивіше розвивалася в країні у 50–70-ті роки XX ст. Але через великий резонанс у суспільстві, пов'язаний з аварією на АЕС «Три-Майл-Айленд» (штат Пенсильванія) у 1979 р., десятиліттями ядерна енергія в США відігравала меншу роль порівняно з іншими розвиненими країнами. Майже всі атомні електростанції, що діють, було побудовано в період 1967–1990 рр. Нові АЕС було запущено лише 2013 р. Нині в країні діє близько 70 АЕС, на яких працюють 99 ядерних реакторів, що дають 19,5 % електроенергії. Водночас атомна енергетика США є найбільшою у світі за абсолютною кількістю виробленої енергії. Більшість АЕС розміщено з орієнтуванням на споживчий та водний чинники у Приозерних штатах, Каліфорнії, Північному Сході та Заході.

Частка *гідроелектростанцій* невелика – 7,0 %. Найбільші ГЕС збудовано на річках Кордильєр (Колумбія, Колорадо) та Аппалачів (Теннессі). Однією з найбільш потужних ГЕС світу є «Гранд-Кулі» на річці Колумбія. Її потужність – 6,8 млн кВт.

У країні широко використовуються *відновлювані джерела енергії* (ВДЕ). Вони дають 13,6 % електроенергії. З останньої чверті XX ст. в США використовується *енергія вітру*. За використанням цього виду енергії вирізняється штат Каліфорнія. У південній частині країни активно працюють *сонячні електростанції*. Їх поширення поки

що стримується високою собівартістю сонячних батарей. До 90-х рр. XX ст. в США за підтримки держави активно розвивалася *геотермальна енергетика*. Нині працює близько 70 геотермальних електростанцій переважно у гірських штатах Заходу та на Гаваях. Започатковано в икористання *енергії припливів*. На північно-східному узбережжі в затоці Фанді збудовано спільно з Канадою припливну електростанцію. Також стає популярним використання *енергії біомаси*.

Металургія. *Чорна металургія* – одне з найстаріших виробництв американської промисловості, яка використовує як власну, так і імпортну сировину. За виробництвом сталі США посідає 4-те місце у світі після Китаю, Індії та Японії. Чорна металургія в країні кілька разів розширювала свою географію. Нині склалися чотири металургійні бази. Найстаріша – *Північноаппалацька* (Піттсбург, Янгстаун), що виникла біля родовищ коксівного вугілля. Пізніше з'явилися великі центри чорної металургії у *Приозерній* базі на південних берегах Великих озер (Чикаго, Детройт, Буффало). Вони розташовані на шляхах між аппалацьким вугіллям та місцевою залізною рудою. Після Другої світової війни було побудовано комбінати *Приатлантичної бази* у передмістях Балтимора та Філадельфії, розраховані на імпортну залізну руду. Ще пізніше виникла *Південна база* (Х'юстон, Даллас), зорієнтована на споживача металу – підприємства нафтовидобутку та перероблення нафти. Наступний етап деконцентрації чорної металургії відбувається не внаслідок будівництва нових великих комбінатів, а на основі створення «мінізаводів», які працюють на брухті, привізному чавуні або металізованих окотках.

За економічною картою США, відшукайте зазначені центри чорної металургії та поясність чинники їх розміщення.

У США склалася потужна *кольорова металургія*. За виплавкою найбільш вживаних кольорових металів країна входить до п'ятірки країн лідерів. З власної сировини виплавляють мідь, свинець, цинк. З імпортних ресурсів виплавляють кольорові метали на Атлантичному узбережжі: у Нью-Йорку та Балтиморі. Особливе місце посідає виплавка алюмінію. Виготовлення глинозему з бокситів зосереджене в портових містах. Металічний алюміній плавлять з глинозему на заводах у районах, багатих на дешеву електроенергію ГЕС. Це Тихоокеанський Північний Захід, Примексиканський, долини річок Огайо та Теннессі.

Машинобудування. Осередком промисловості США є машинобудування. Провідну роль у ньому відіграє *виробництво транспортних засобів*, у якому домінують виробництво автомобілів і повітряних літальних апаратів. *Автомобілебудуванню* належить особливе місце в економіці США. Серійний випуск автомобілів, розрахованих на масового споживача, розпочався в США ще на початку XX ст. Найстарішою автомобільною компанією у світі є *Ford Motors*, яка була заснована у 1903 р. «Автомобільною столицею» США заслужено називають *Детройт*. За загальною кількістю складених автомобілів США поступається лише Китаю. У США нині складають кожний восьмий автомобіль у світі (*мал. 147*).

Мал. 147. Автомобіль компанії General Motors

Велике значення має *виробництво повітряних літальних апаратів*. Складання літаків швидко розвивалося в роки Другої світової війни, а ракет і космічної техніки – з 60-х років XX ст. Її основними центрами є міста Тихоокеанських штатів, зокрема *Лос-Анджелес* та *Сіетл*. В останньому розміщуються підприємства компанії *Boeing* з виробництва транспортних реактивних літаків, де розробляють пасажирські та військові літаки. У штаті Флорида на мисі *Канаверал* розташований американський космодром, у м. *Х'юстон* – центр керування космічними польотами.

Суднобудування в США, окрім військового, посідає порівняно скромне місце. Військові верфі зосереджено на східному узбережжі країни.

Точне машинобудування, включаючи електронні компоненти, електронно-обчислювальну техніку, засоби зв'язку й прилади, перетворилося на величезну сферу зайнятості. Значними є також американські *верстатобудування* (Приозер'я) та *сільськогосподарське машинобудування* (центральні штати).

Хімічні виробництва. США є лідером у світі за виробництвом хімічної продукції, посідаючи 2-ге місце за їх експортом. Наявність покладів природних ресурсів сприяє інтенсивному розвитку нафтохімічної промисловості, що синтезує полімери: пластмаси, хімічні волокна, синтетичний каучук. Асортимент хімічної продукції США налічує кілька тисяч найменувань. За темпами зростання хімічна індустрія значно випереджає усі промислові виробництва, окрім електроніки.

Основним районом потужної хімічної промисловості став *Примексиканський* (*Х'юстон* – «хімічна столиця» США, *Бомонт, Батон-Руж*). Більше половини хімічної продукції виробляють на заводах *Північного* району (*Нью-Йорк, Філадельфія, Балтимор, Чикаго*). Це пов'язано з розвитком металургії, автомобілебудуванням, легкою промисловістю, сільським господарством. Там склалося виробництво готових до вживання малотоннажних і дорогих хімікатів: медикаментів, мила й мийних засобів, парфумерно-косметичних виробів, фарбників, шин. На заході країни сформувався ще один, *Каліфорнійський,* район хімічної промисловості (Лос-Анджелес, Сан-Франциско).

Особливості аграрного сектору. Високоінтенсивне сільське господарство США забезпечує країни продовольством та сировиною. Для США характерні великі фермерські господарства з багатопрофільною спеціалізацію. Сільське господарство забезпечене сучасною інфраструктурою, що передбачає паливно-енергетичне та комунікаційне забезпечення, сучасні види техніки та транспорту. У державі працює мережа наукових закладів, де готують спеціалістів з агровиробництва.

У виробничій структурі сільського господарства США переважає *тваринництво,* яке дає понад 55 % усієї товарної продукції. У тваринництві країни переважає м'ясний напрям. *М'ясо-молочне скотарство, свинарство* та *птахівництво* розвиваються на місцевих концентрованих кормах у центральних та південно-східних частинах країни. *Молочне скотарство* переважає в передмістях Приозер'я та Каліфорнії. *Вівчарство* набуло незначного розвитку в Кордильєрах. Традиційним для країни є *конярство* різних напрямів: спортивне, колекційне, м'ясне. Основним районом його розвитку є штат Техас.

Для *рослинництва* характерні високий рівень механізації та зональна спеціалізація. У зв'язку з високим рівнем розвитку тваринництва вирощують багато зернофуражних та кормових культур. За вирощуванням та експортом багатьох сільськогосподарських рослин країна посідає одне з перших місць у світі, а за виробництвом кукурудзи та сої їй немає рівних. Американські фермери щорічно збирають близько 16 % усього зерна світу. *Кукурудзу* та *пшеницю* вирощують переважно в центральних частинах країни з континентальним кліматом на чорноземних ґрунтах. «Кукурудзяними штатами» вважають Айову та Іллінойс. Більша частина кукурудзи використовується для відгодівлі телят та свиней. «Пшеничними штатами» називають Техас, Канзас та Дакоту. *Рис* культивують на зрошенні на півдні. Усі зернові культури мають експортне значення.

1. Поясніть зональну спеціалізацію рослинництва США. **2.** Порівняйте спеціалізацію сільського господарства США та Китаю. Чим спричинені їх подібність та відмінності?

З технічних культур переважають *бавовник* (у долині Міссісіпі), *соя* та *соняшник* (на Центральних рівнинах), *цукрова тростина* (у дельті Міссісіпі, Флориді та на Гаваях), *цукровий буряк* (на північному сході, у Каліфорнії), *тютюн* та *арахіс* (на південному сході).

Які причини різної спеціалізації Північної, Південної та Західної частин США?

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій організації господарства США помітні відмінності щодо рівня розвитку та спеціалізації Північної, Південної та Західної частин країни. *Північна частина країни*, де концентрується майже половина населення, виробляє понад половину різноманітної промислової та сільськогосподарської продукції. *Південь* спеціалізується на добувній, хімічній та текстильній промисловості, а також окремих виробництвах сільського господарства. *Західна частина країни* є районом пізнішого освоєння. Там переважають добувна промисловість, лісове господарство, вівчарство та туризм.

Зовнішні економічні зв'язки. Сполучені Штати Америки активно підтримують різноманітні форми зовнішніх економічних зв'язків з багатьма країнами світу. Основною формою зовнішньоекономічних операцій США є вивіз капіталу. Американська економіка є найбільш привабливою для інвестування. Іноземних інвесторів влаштовують стійка успішна економіка, прибутковість капіталовкладень, стійкість позицій американського долара, що залишається основним засобом розрахунку на світовому ринку. Поширена купівля іноземцями у США облігацій, акцій, землі, нерухомості. Важливою статтею зовнішньої торгівлі країни є торгівля ліцензіями на право користування новітніми технологіями, дорогими машинами, інструментами, американськими методами управління, на прокат кінофільмів.

Основними торговельними партнерами країни є Канада (20 % експорту США), Мексика та країни Європи, особливо з членами Спільного ринку. Зростає торгівля з Японією. Налагоджено зв'язки з країнами-постачальниками нафти (Саудівська Аравія, Нігерія). $^2/_3$ вартості американського експорту припадає на продукцію обробної промисловості: машини та обладнання, хімікати, тканини. Водночас велику частку експорту становить сільськогосподарська продукція.

Міжнародні зв'язки України зі США. Між нашою країною та США налагоджено співробітництво у торгово-економічному, науково-технічному, культурно-гуманітарному напрямах. Після вступу України до Світової організації торгівлі 2008 р. між урядами України та США було підписано Угоду про торговельне та інвестиційне співробітництво. Було створено Українсько-Американську Раду з торгівлі та інвестицій. Україна щорічно експортувала до США титан, цукор, сировину для кондитерських виробів, мелясу, окремі види нафтопродуктів, феромарганець, вироби з деревини, бурильні інструменти та обладнання, традиційні народні вироби, окремі види оптики та шоколадної продукції.

Між Україною та США налагоджено науково-технічне співробітництво, що передбачає зв'язки між науковими установами двох держав, обмін досвідом, інформацією, технологіями у сферах, які становлять взаємний інтерес. На базі Харківського фізико-технічного інституту було відкрито інноваційну ядерну установку «Джерело нейтронів». Важливим заходом стратегічного партнерства стало співробітництво у сфері кібербезпеки та нанотехнологій. США є найбільшим донором технічної допомоги Україні. Між країнами налагоджена співпраця у сфері охорони здоров'я. Україна та США співпрацюють у галузі дослідження космічного простору. Перспективним напрямом співробітництва є модернізація української ракети-носія «Циклон-4» та її використання для здійснення пусків з космодромів і пускових баз США.

1. Назвіть головні складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки США. 2. Покажіть на карті промислові райони, найбільші аеропорти, морські порти, фінансові центри та туристичні райони США. 3. Які ви вбачаєте перспективи взаємовигідного співробітництва України з США? 4. Проілюструйте добірками статистичної інформації, графіками, діаграмами процес переходу США до інформаційного суспільства. 5*. Обґрунтуйте основні напрямки експорту капіталу й технологій та закордонного підприємництва із США.*

§ 41. КАНАДА

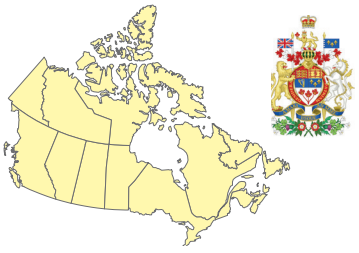

Офіційна назва *– Канада*

Склад території *– 10 провінцій, 3 території*

Член міжнародних організацій *– ООН, НАТО, НАФТА, Співдружність Націй та ін.*

Офіційні мови *– англійська, французька*

Релігія *– християнство (протестантизм, католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Канада – одна з найуспішніших економік світу. За площею країна майже така, як уся Європа, а живе в ній населення майже, як в Україні. Канада посідає 9-те місце серед країн світу за ВВП. У країні зростає економіка, бюджет має великий профіцит, а рівень безробіття низький. У країні стабільної демократії існує досконала правова система, рівень злочинності низький.

Стрімке зростання сфери послуг, видобутку корисних копалин і переробної промисловості перетворили колись аграрні колонії Великої Британії та Франції спершу на індустріальну, а згодом – постіндуст-

ріальну державу, яка є лідером у галузі фармацевтики, біотехнології та телекомунікацій. За всю історію розвитку Канада не відчула жодного суттєвого економічного спаду, а її показники економічного зростання – одні з найкращих серед країн «Великої сімки». Водночас країна відчуває велику залежність від капіталу США. У Канаді сформувалася одна з найчисленніших українських діаспор.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Канади в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 148*).

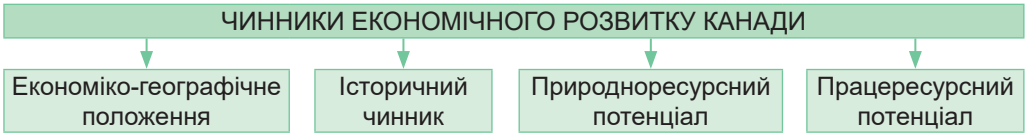

Мал. 148. Чинники, що визначають місце Канади в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Канада – величезна за площею країна, що займає майже четверту частину Америки та половину площі субрегіону Північна Америка. Усі її державні кордони по суходолу проходять зі США. Державний кордон між двома країнами є умовним. Велике значення мають прикордонні території в організації спільних виробництв, зокрема автомобілебудування, туризму.

1. Дайте господарську оцінку ЕГП Канади.
2. Порівняйте ЕГП Канади та США.

Із загальної площі Канади понад 10 % припадає на острови. На півночі через Канадський Арктичний архіпелаг країна майже на 1800 км простягається за Північним полярним колом. Канада – одна з небагатьох країн світу, яка має вихід до трьох океанів, а також найдовшу берегову лінію. Вихід до трьох океанів, відкриває Канаді можливості для інтенсивного транспортного сполучення з країнами Європи та Східної Азії.

Історичний чинник. Протягом кількох століть територія сучасної Канади перебувала під владою європейських країн. У XVII – XVIII ст. вона стала ареною запеклої боротьби між Великою Британією та Францією. 1763 р. після тривалої війни Франція втратила всі свої володіння, і Канада стала британською колонією. 1867 р. вона одержала статус домініону. Повна незалежність країни була визнана 1931 р. На відміну від більшості розвинених країн, у Канаді на сировинні виробництва припадає понад 25 % вартості матеріальної сфери. Інша особливість національної економіки Канади – її велика залежність від іноземних капіталовкладень, особливо США. Так, капітал США нині контролює 100 % виробництва автомобілів і літаків, 99 % видобутку нафти та вугілля, 82 % хімічних виробництв, 70 % транспорту, 67 % видобутку корисних копалин, 52 % виробництва сільгоспмашин тощо.

Природноресурсний потенціал. *Природні умови* Канади різноманітні. У *рельєфі* переважають рівнини. На заході тягнуться високі сейсмічно активні гори *Кордильєри*, на сході – давні низькі *Аппалачі*.

Клімат країни суворий. Більшу частину займають арктичний та субарктичний пояси. Відносно вузька південна частина Канади

розташована в помірному кліматичному поясі. З просуванням вглиб материка зменшується зволоження та зростають річні амплітуди коливань температур повітря. Зими в центральній частині суворі, літо спекотне. Це головний район землеробства Канади.

Канада багата на *мінеральні ресурси*. З паливних корисних копалин країна має великі поклади *нафти* та *природного* газу, що зосереджено у *Західноканадському басейні* в межах передгірського прогину Кордильєр. За запасами нафти Канада посідає 3-тє місце у світі, поступаючись лише Венесуелі та Саудівській Аравії. На її території сконцентровано понад 10 % світових запасів нафти. Є великі поклади т. зв. бітумінозних (нафтових) пісків, що є сумішшю глини, піску, води та нафти. Запаси газу менші: 19-те місце у світі та 3-тє в Америці (після США та Венесуели). Значні запаси *кам'яного вугілля* містяться в Західному басейні та сильно виснажені – у Східному.

Дайте господарську оцінку природноресурсному потенціалу Канади. Порівняйте природні ресурси Канади та США.

Канада багата на різноманітні *рудні корисні копалини*, особливо руди кольорових металів. Їх поклади зосереджено або в межах Канадського щита Північноамериканської платформи (залізні, нікелеві, мідні, уранові, цинкові, кобальтові руди, золото, платина), або у провінції Британська Колумбія в межах сейсмічного поясу Кордильєр (мідні, поліметалеві, вольфрамові, молібденові, срібні руди).

З нерудних корисних копалин у Канаді є світового значення поклади *калійної солі* у провінції Саскачеван. У країні сконцентровано 58,4 % світових запасів цієї хімічної сировини (1-ше місце у світі).

Водні ресурси Канади дуже великі: на країну припадає 15 % прісної води світу. Річки порожисті, мають великий гідроенергопотенціал. У країні гідроелектроенергія – одна з найдешевших у світі. Через те Канада є другою країною у світі за обсягом виробництва гідроелектроенергії, на яку припадає близько 60 % енергобалансу країни.

Канада має значні площі, вкриті родючими *ґрунтами*. Найкращі з них – чорноземи – розміщені в центральній степовій частині Канади. На сході та крайньому заході переважають родючі бурі та сірі лісові ґрунти. Сільськогосподарські землі займають лише близько 7 % території Канади.

Канада має надзвичайно багаті *лісові ресурси*. За запасами деревини на душу населення країна не має собі рівних. Найбільші площі під лісом зайнято в провінціях Британська Колумбія, Квебек та Онтаріо.

Працересурсний потенціал. Канада має значний працересурсний потенціал. Протягом XX ст. кількість населення країни зросла майже в шість разів. Причому аж до 90-х років XX ст. половину приросту забезпечувала *імміграція*. Канада відчуває потребу в *трудових ресурсах*. Основну економічну «віддачу» дають незалежні кваліфіковані іммігранти. Водночас частина канадців емігрує до США. Це переважно трудові міграції кваліфікованої робочої сили (інженерів, медичних працівників, дизайнерів), а також випускників канадських вишів у пошуках роботи.

Починаючи із 70-х років XX ст. темпи зростання кількості населення сповільнилися також і внаслідок зменшення природного приросту. Для *демографічної ситуації* в Канаді характерний I тип відтворення населення. Показники народжуваності та смертності низькі: відповідно 10,3 особи/тис. та 8,5 особи/тис. Як результат – низький показник природного приросту населення: 1,8 особи/тис., що удвічі менше, ніж у США. Як наслідок природного та механічного руху населення змінилася його статево-вікова структура: зростає частка осіб літнього віку («старіння населення») та жінок (*мал. 149*). Середня тривалість життя становить 83,8 року. Це найвищий показник в Америці та один з найвищих у світі.

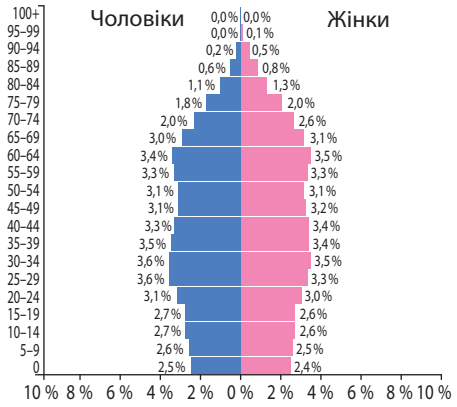

Мал. 149. Статево-вікова піраміда Канади, 2023 р.

1. За загальним силуетом статево-вікової піраміди Канади (*мал. 149*) поясніть, коли в країні відбувся демографічний перехід від II до I типу відтворення населення. **2.** Обчисліть частки економічно активного та неактивного за віком населення. **3.** Порівняйте статево-вікову структуру населення Канади та США (*див. мал. 141*).

Рівень безробіття в країні становить близько 6 % працездатного населення, що є найнижчим за останні 30 років. У Канаді поширено внутрішні міграції трудових ресурсів. Торонто є найсильнішим магнітом внутрішньоканадської міграції на сході країни.

За останні 30 років через імміграційну політику, спрямовану на залучення іноземних громадян для роботи в Канаді, суттєвих змін зазнав етнічний склад населення. З двонаціональної Канада перетворилася на багатонаціональну країну. У ній живуть 34 етнічні групи. «Канадцями» себе вважає лише третина населення. Кожний п'ятий себе вважає англійцем, кожний шостий – французом або шотландцем, кожний сьомий – ірландцем, кожний десятий – німцем, кожний двадцятий – італійцем або китайцем. Корінні жителі Америки – *індіанці* та *ескімоси* – становлять разом трохи більш ніж 4 % населення країни. Вони живуть переважно на півночі та північному заході.

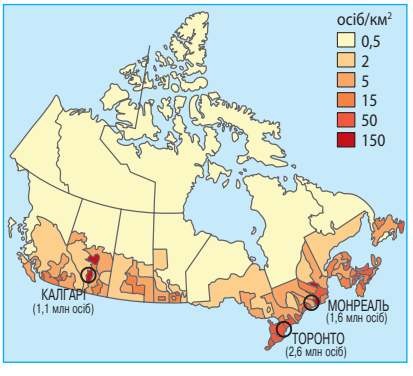

Мал. 150. Густота населення Канади

Система розселення. Канада має вкрай низький показник *середньої густоти населення* – 3,8 осіб/км² (*мал. 150*). З природних причин близько 75 % населення зосереджено на півдні країни, у вузькій 160-кілометровій прикордонній смузі зі США, що займає лише 12 % території, яку називають «канадською ой-

куменою». Найбільшою мірою населення сконцентроване у приозерній частині держави й у долині річки Святого Лаврентія, де густота населення сягає 120 осіб/км². Водночас на величезних просторах північної Канади густота населення знижується до 0,3 особи/км².

Рівень урбанізації високий – 81,6 %. У країні є 3 міста-мільйонери: *Торонто* (2,6 млн осіб), *Монреаль* (1,6 млн осіб) і *Калгарі* (1,1 млн осіб). Половина канадців розміщується у трьох урбанізованих районах: у приозерному краї з центром у Торонто, у провінції Квебек із центром у Монреалі та на узбережжі Тихого океану в смузі між містами Ванкувер та Вікторія. Найбільшою міською агломерацією є *Торонто–Гамільтон* (6,5 млн осіб). До категорії *світових міст* належать 5 канадських міст: *Торонто, Монреаль, Ванкувер, Калгарі* та *Едмонтон*.

Українська діаспора в Канаді. У Канаді проживає понад 1,2 млн осіб українського походження. Українці становлять майже 3,9 % від загального населення країни та є сьомою національною меншиною в країні. За своєю чисельністю українська громада Канади є другою у світі (поза межами України). Четверта хвиля української імміграції до Канади почалася в 90-х рр. XX ст. й триває досі. На території Канади налічується понад 1000 етнічних українських організацій, що відомі в понад 200 містах. Основними містами організованого канадсько-українського життя є *Торонто, Монреаль, Едмонтон* та *Вінніпег*.

Головний регіон розселення української діаспори в Канаді – це степові провінції *Альберта, Манітоба* та *Саскачеван*. У їх межах проживає понад половину осіб українського походження Канади. У м. *Вінніпег* (провінція Манітоба) розміщується головний офіс національної координаційної ради усіх українських організацій країни, відомої під назвою «Конгрес українців Канади» (КУК). Ще чверть української діаспори перебуває у провінції *Онтаріо:* зокрема містах Торонто, Гамільтон, Оттава, Ошава, Садбері. Зростає число українців на канадському Далекому Заході – у провінції *Британська Колумбія*.

Особливості сучасного розвитку країни. Канада – одна з найбільш високорозвинених постіндустріальних країн світу. 76 % її населення зайнято у сфері послуг (*мал. 151*). Провідним промисловим виробництвом залишається видобування мінеральних ресурсів; країна експортує до 80 % видобутої сировини. Канада – одна з небагатьох країн-експортерів енергоносіїв у світі. Особливе значення має вивезення нікелю, свинцю, урану, цинку, золота. Крім того, Канада – один з найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції.

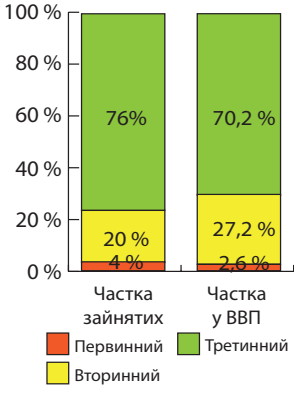

Мал. 151. Значення секторів економіки Канади, 2021 р.

У Канаді склалася розвинена ринкова економіка з дещо більшим державним регулюванням, ніж у США, проте з набагато меншим, ніж у деяких європейських країнах. У власності держави перебуває 90 % площ земель, 70 % лісових масивів країни. Держава контролює майже 70 % залізниць, 10 % видобутку вугілля,

16 % потужностей чорної металургії. Державні електростанції виробляють майже 70 % електроенергії. Важливе значення в економіці мають приватні акціонерні підприємства, яких у країні працює понад 300 тис.

Головні складові третинного сектору. Небувалого зростання в постіндустріальній економіці Канади зазнала сфера послуг (*мал. 152*). Найуспішніше розвиваються такі її види: фінанси, страхування і нерухомість, освіта і наука, транспорт, гуртова та роздрібна торгівля, туризм, громадське харчування, охорона здоров'я, телекомунікації, готельні послуги, сфера розваг тощо.

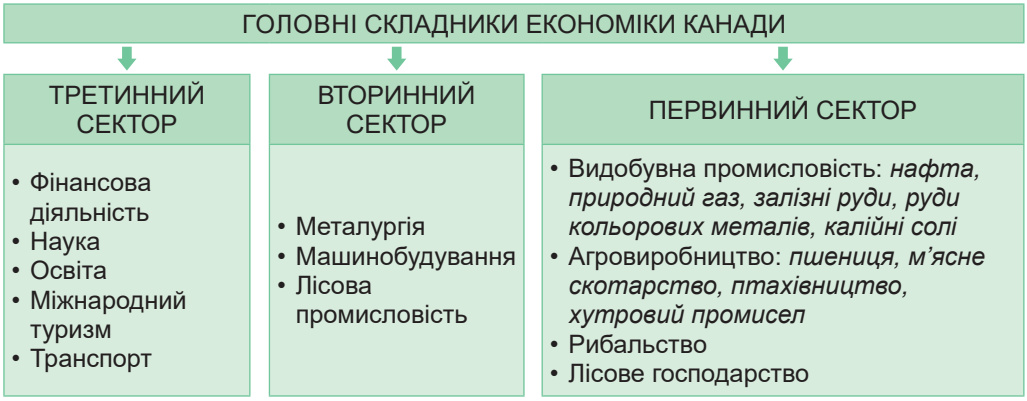

Мал. 152. Головні складники економіки Канади

Фінансові послуги – важливе джерело державних прибутків. Головними фінансовими центрами є *Торонто* та *Монреаль*. У Торонто розміщується головна фондова біржа країни *Toronto Stock Exchange*. Вона є другою за активністю в Америці та шостою у світі. Великі фондові біржі також є також у Монреалі та Ванкувері.

Важливе значення має *наукова діяльність*. Учені Канади активно займаються дослідженнями у сфері космічних інновацій. Компанії Канади розробили концепцію дистанційного спостереження, геофізичних аналізів, мають успіхи в галузі біоінженерії та медицини. Колосальний успіх країні принесли дослідження у сфері лазерної хірургії, генетики, пересадки органів.

Підготовку фахівців для національної економіки забезпечує *освіта*. Велику популярність мають коледжі та технічні інститути. Вищу освіту в Канаді надають університети, більшість з яких фінансується державою. Дипломи канадських університетів еквівалентні дипломам США та країн Європи. У 200 найкращих вишів світу є 10 університетів з Канади, у т. ч. університети *Торонто, Британської Колумбії, Монреаля, Альберти*.

Важливою статтею прибутків Канади стає *міжнародний туризм*. За кількістю туристичних відвідувань країна в Америці поступається лише США та Мексиці. Найчастіше туристи відвідують Торонто, Монреаль, Ванкувер, національні парки, Ніагарський водоспад, Скелясті гори. Ванкувер є найкращим курортом Канади.

Найгустіша транспортна мережа сформувалася поблизу кордону із США, де проходять майже всі магістралі. Головну роль у вантажопотоках у межах країни виконують залізниці. За їх протяжністю Канада посідає 5-те місце у світі та 2-ге (після США) в Америці (*мал. 153*). Найбільшими залізничними вузлами в країні є *Монреаль*, *Калгарі* та *Торонто*.

Мал. 153. Товарний потяг залізничної компанії Canadian Pacific Railway

У пасажиропотоках найважливішим є автомобільний транспорт. Головні міста країни сполучені між собою автострадами. Серед них найдовша – *Трансканадська автомагістраль*, що простягається на 8 тис. км від Тихого до Атлантичного океану. За протяжністю автомобільних доріг Канада посідає 8-ме місце у світі, а в Америці поступається лише США та Бразилії. У Канаді розвинений трубопровідний транспорт.

У перевезеннях істотне значення мають водні види транспорту. Для внутрішніх перевезень використовуються річки та озера. У міжнародних – дуже важливим є морський транспорт. Найбільший універсальний морський порт Канади – *Ванкувер*. Авіаційний транспорт допомагає досягати необжитих районів країни. Найбільші міжнародні аеропорти розташовано в *Торонто, Монреалі, Ванкувері* та *Калгарі*.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. На світовому ринку Канада знана видобуванням палива та рудної сировини, металургією, машинобудуванням, агровиробництвом.

Видобування мінеральних ресурсів. Канада має високорозвинену гірничодобувну промисловість. У країні добувають понад 60 видів мінеральної сировини та діють понад 250 гірничозбагачувальних фабрик (ГЗК). Канада є найбільшим постачальником мінеральної сировини.

Найбільшу цінність серед корисних копалин Канади мають *нафта* і *природний газ*, на які припадає понад $^2/_3$ загальної вартості видобутку корисних копалин. Близько 90 % канадських нафти й природного газу добувають у провінціях Альберта та Саскачеван у *Західноканадському* нафтогазоносному басейні. Ведеться видобування *кам'яного вугілля* на території чотирьох провінцій. Найбільший з них – у Західному басейні на території провінцій Альберта та Британська Колумбія. Канада посідає 9-те місце у світі за видобутком *залізних руд*.

Канада належить до числа провідних країн світу з видобутку *руд кольорових металів*, зокрема руд нікелю, вольфраму, цинку, молібдену, кобальту, платини, міді, свинцю, урану, срібла, золота. Переважна більшість копалень розміщується або в центральних та степових провінціях Онтаріо, Манітоба та Квебек, або на заході та півночі країни: у провінції Британська Колумбія, на території Юкон або Північно-Західній території.

У країні видобувають нерудну сировину, зокрема *калійну сіль* у провінції Саскачеван. *Сірку* в Канаді добувають з природного газу та супутніх газів перероблення нафти.

Металургія. У Канаді працює близько 20 підприємств *чорної металургії* у провінції Онтаріо *(Гамільтон)* та Нова Шотландія *(Сідні)*.

За виробництвом сталі Канада посідає 17-те місце у світі та 4-те серед країн Америки. Продукція чорної металургії повністю забезпечує внутрішні потреби країни. Майже половина виплавленої сталі експортується в США та Японію.

Канада має потужну *кольорову металургію*. З власної сировини виплавляють цинк, свинець, мідь, нікель у провінціях Манітоба (*Томпсон*), Онтаріо (*Садбері*), Британська Колумбія (*Трейл*). З імпортної сировини плавлять алюміній у провінціях Квебек (*Арвіда*) та Британська Колумбія (*Кітімат*) на підприємствах, розташованих біля електростанцій. За виплавленням алюмінію Канада є лідером серед країн Америки.

Машинобудування. Важливим промисловим виробництвом Канади є машинобудування. Провідна роль у ньому належить *автомобілебудуванню*. Хоча за кількістю складених автомобілів Канада посідає 15-те місце у світі та 4-те в Америці (після США, Мексики та Бразилії), у Канаді немає власних національних підприємств з виробництва автомобілів. Там працюють філії багатьох американських та японських автомобільних компаній (*мал. 154*).

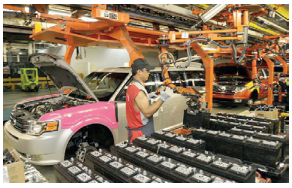

Мал. 154. Американська корпорація Ford збирає Flex на своєму канадському заводі в провінції Онтаріо

Пріоритетними виробництвами є також *авіабудування* та *виробництво поїздів метро*. Розвинуте сільськогосподарське машинобудування, виробництво устаткування енергетичного, для гірничодобувної та лісової промисловості. Найбільшим центром канадського машинобудування є *Монреаль*.

Лісова промисловість. Завдяки багатству ресурсів лісова промисловість Канади набула великого розвитку. Країна експортує багато пиломатеріалів і газетного паперу. За обсягом виробництва пиломатеріалів і фанери Канада посідає 2-ге місце у світі (після США). $^{2}/_{3}$ лісопильної промисловості країни зосереджено в провінції Британська Колумбія. За виробництвом паперу й картону Канада поступається лише США та Японії, а за виробництвом газетного паперу посідає 1-ше місце у світі.

Знайдіть на економічній карті найбільші промислові центри Канади. Поясність, які чинники вплинули на їх спеціалізацію.

Агровиробництво. У сільському господарстві Канади переважають великі фермерські господарства площею 50 га і більше (*мал. 155*). Вони займають 70 % усіх сільськогосподарських угідь, мають високий технологічний рівень забезпечення.

Зернове господарство посідає провідне місце в агровиробництві Канади. Основні райони вирощування зернових, в основному *пшениці*, – це степові провінції: Саскачеван (половина усієї пшениці країни), Альберта, Манітоба. За експортом пшениці та ячменю Канада посідає одне з перших місць у світі.

Мал. 155. Ферма у провінції Онтаріо

З метою диверсифікації виробництва у степових провінціях вирощують також *овес, ячмінь,*

жито, льон-довгунець, тютюн. В останні роки, зважаючи на чим раз більший попит на нові рослини, почали культивувати *сочевицю, ріпак* та *женьшень*. Основними районами садівництва та картоплярства є східні провінції країни. На півдні провінцій Британська Колумбія, Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія культивують *виноград*.

Природні пасовища та значне виробництво зернової продукції сприяють розвитку *тваринництва*. Переважають найбільш інтенсивні напрями: розведення великої рогатої худоби, домашньої птиці, свиней. Найбільш вирізняється поголів'ям корів м'ясних порід провінція Альберта. Звідси перевозять яловичину до інших провінцій Канади, а також експортують у США. Молочні породи корів розводять у провінціях Квебек та Онтаріо. Виробництвом м'яса курчат та яєць вирізняється Британська Колумбія.

Атлантичні провінції відомі своїм *рибальством*. Канада – відомий світовий постачальник мороженої риби. Традиційним для країни є *хутровий промисел*. На острові Принца Едуарда розташована звіринницька ферма, де вирощують норку, лисицю, нутрію, шиншилу.

Характерні риси просторової організації господарства. Для просторової організації господарства Канади характерні диспропорції розвитку різних регіонів. «Економічним серцем» Канади є центральні провінції *Онтаріо* та *Квебек*. На них припадає 65 % ВВП країни. Там зосереджено 77 % промислового виробництва країни та більшу частину сфери послуг.

Високими темпами розвивається економіка провінції далекого заходу Канади – *Британської Колумбії*. Її економічний центр Ванкувер перетворюється на важливий «полюс росту» всього АТР. У зв'язку з видобутком нафти та природного газу зростає також значення провінції *Альберта*. Водночас економічне значення чотирьох східних атлантичних провінцій (*Ньюфаундленду, Острова Принца Едуарда, Нью-Брансуїка* та *Нової Шотландії*) дуже незначне. На них припадає лише 5 % ВВП Канади.

Для нинішнього етапу розвитку економіки Канади характерний довгостроковий процес переміщення центру її ваги зі східних провінцій у західні. Це впливає на динаміку пропозицій робочих місць та напрямки міграцій всередині країни.

Зовнішні економічні зв'язки. Канада активно залучена до міжнародних економічних зв'язків. Основним торговельним партнером країни є США, на які припадає понад 70 % канадського експорту та 25 % імпорту. Відбувається подальша інтеграція канадської економіки з національним господарством США та їх співпраця в рамках Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА) з Мексикою. Близько 30 % вартості експорту з Канади припадає на мінеральну сировину: нафту, природний газ, кам'яне вугілля, руди металів, калійні солі. Країна вивозить багато лісу, пиломатеріалів, паперу, пшениці, а також прокат кольорових металів, деякі машини та обладнання. Велика частка електроенергії експортується до США. Канада імпортує продукцію точного та електронного машинобудування, тропічні фрукти, овочі, боксити, хімічну сировину тощо.

Міжнародні зв'язки України з Канадою. Канада – одна з перших країн, що визнала незалежність України та встановила дипломатичні відносини. З 2016 р. діє Угода про вільну торгівлю між Україною і Канадою. Вона відкрила для українських експортерів 98 % канадського ринку товарів. Ввізні мита на більшість сільськогосподарських і промислових товарів було скасовано. У структурі українського експорту товарів до Канади переважають постачання ядерних реакторів, котлів і машин, засобів наземного транспорту, залізничних локомотивів, чорних металів, продуктів перероблення овочів, молока та молочних продуктів, яєць птиці, меду. У структурі канадського імпорту товарів до України домінують мінеральне паливо, нафта та продукти її перегонки, фармацевтика, рибна продукція.

Між країнами здійснюється культурно-гуманітарне співробітництво. У багатьох містах Канади діють українознавчі музеї, освітні заклади, культурно-навчальні центри, мистецькі галереї. Усього в Канаді існує близько 1000 об'єктів, що пов'язані з історією українського народу. Щороку в Канаді відбуваються українські фестивалі. У містах Канади встановлено пам'ятники Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, Володимирові Великому, Василеві Стефанику. Крім того, встановлено монументи вшанування пам'яті жертв Голодомору.

1. Які чинники визначають місце Канади в міжнародному поділі праці? 2. Порівняйте природноресурсний потенціал Канади та США. 3. Поясніть вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал Канади. 4. Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості системи розселення та розміщення виробництва товарів та послуг у Канаді. 5. Назвіть головні складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки Канади. 6. Порівняйте структуру експорту та імпорту товарів та послуг США та Канади. 7. Оцініть доцільність використання досвіду Канади та потенціалу української діаспори в цій країні в реформуванні національної економіки України. 8*. Які ви вбачаєте перспективи взаємовигідного співробітництва України з Канадою?*

§ 42. БРАЗИЛІЯ

Офіційна назва – *Федеративна Республіка Бразилія*

Склад території – *26 штатів та федеральний округ*

Член міжнародних організацій – *ООН, МЕРКОСУР, БРІКС та ін.*

Офіційна мова – *португальська*

Релігія – *християнство (католицтво)*

Місце країни у світі та регіоні. Бразилія – нова індустріальна країна з величезним економічним потенціалом. Вона займає 20 % території американського регіону, у якому проживає майже 21 % населення Америки. Країна має багаті природні ресурси, унікальні умови для успішного ведення сільського господарства, величезні трудові ресурси.

Бразилія посідає 12-те місце у світі та 3-тє в Америці (після США та Канади) за ВВП, 9-те місце у світі та 1-ше в Америці – за золотовалютними резервами. Значний сплеск у розвитку країни відбувся після

Другої світової війни. Цьому сприяли імміграція та наплив кваліфікованих кадрів, кавовий бум, пільги підприємцям та закордонні інвестиції. Для Бразилії характерні проблеми корупції та бідності. У країні дбайливо ставляться до футболу та традиційного карнавалу. Це події, що на певний час змінюють звичайний спосіб життя бразильців.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Бразилії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (*мал. 156*).

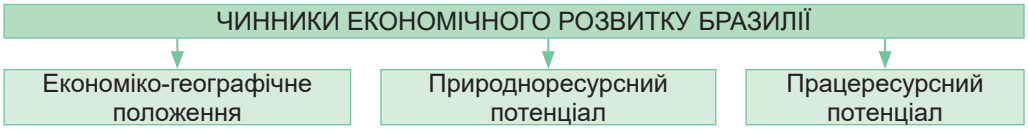

Мал. 156. Чинники, що визначають місце Бразилії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Бразилія розміщена в східній та центральній частинах Південної Америки й межує з країнами, що розвиваються, які мають різний рівень економічного розвитку, й активно співпрацює з ними. Сусідні держави є політичними та економічними союзниками Бразилії за регіональними міжнародними угрупованнями, такими як *Ла-Платська група, Амазонський пакт, Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ), МЕРКОСУР*.

Бразилія – морська держава: третина її кордонів проходить узбережжям Атлантичного океану. Проте висока транспортна освоєність характерна лише для східних прибережних районів, де основну роль відіграє автомобільний транспорт.

За політичною картою Америки визначте, з якими країнами межує Бразилія. До яких підтипів країн, що розвиваються, вони належать?

Природноресурсний потенціал. *Природні умови* Бразилії в цілому сприяють освоєнню її території. У *рельєфі* переважають рівнини: більшу частину території займають *Амазонська низовина* та *Бразильське плоскогір'я*. *Клімат* більшої частини країни дуже теплий і вологий. На її території формуються переважно такі типи клімату: екваторіальний (протягом року теплий і вологий), субекваторіальний (теплий з вологим літом і сухою зимою) і тропічний морський (теплий і вологий). Крайній південь заходить у субтропічний кліматичний пояс. Величезні площі в долині Амазонки займають вологі екваторіальні ліси.

Бразилія має найсильнішу економіку в Південній Америці. Країна багата на ряд видів *мінеральних* ресурсів, частину з яких експортує. У країні є невеликі поклади паливних ресурсів, але значні – рудної сировини. Власні нафтові родовища забезпечують потреби господарства лише на 50 %. Серед рудної сировини Бразилія вирізняється унікальними запасами *залізних* та *марганцевих руд* на сході країни в межах щита Південноамериканської платформи. Країна є світовим лідером за покладами залізних руд.

На сході країни в корі вивітрювання сконцентровано одні з найбільших у світі поклади *алюмінієвих руд*. На щиті платформи є поклади *вольфрамових, нікелевих, поліметалевих, уранових руд*. У західній

частині країни, у басейні Амазонки, відомі поклади *золота* та одні з найбільших у світі запасів *олов'яних руд*. З нерудної сировини розвідано значні поклади *алмазів, гірського кришталю* та *слюди*.

Водні ресурси Бразилії значні, але освоєні мало. Основні потреби господарства у воді задовольняє густа річкова мережа. Вирізняються своєю повноводністю річкові системи *Амазонки, Сан-Франсиску, Парани*. Багато є судноплавних річок. Порожисті річки Бразильського плоскогір'я багаті на гідроенергоресурси. На них збудовано ГЕС.

Найкращі *земельні ресурси* Бразилії розміщуються на північному сході та сході в зоні саван. Це червоні фералітні та червоно-бурі ґрунти.

Бразилія має унікальні *лісові ресурси*. За запасами цінних порід деревини країна посідає 1-ше місце у світі, а за загальними запасами деревини – 3-тє. Майже 60 % площі країни займає амазонська сельва. У ній є багато цінних порід дерев: гевеї, хінного, червоного (бальзового) та ін. У країні зосереджено понад третину світових запасів деревини екваторіальних лісів.

Працересурсний потенціал. У *демографічній ситуації* Бразилії відбувся демографічний перехід від II до I типу відтворення населення. Завдяки успіхам медицини скоротився рівень смертності: нині він становить 6,8 особи/тис. Але рівень народжуваності знизився ще більше: його показник – 11,5 особи/тис. Природний приріст становить 4,7 особи/тис. На одну жінку припадає 1,77 дитини, що вже не забезпечує розширеного відтворення майбутніх поколінь. За такої ситуації уже із середини XXI ст. кількість населення країни почне скорочуватися. Населення країни молоде: його середній вік становить 33,2 року. Однак унаслідок сучасної демографічної ситуації він зростає. Середня тривалість життя становить 75,92 року.

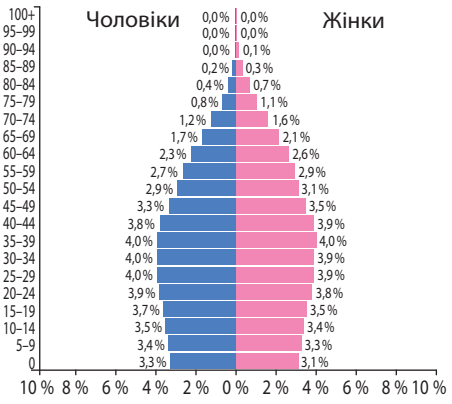

Мал. 157. Статево-вікова піраміда Бразилії, 2023 р.

1. За загальним силуетом статево-вікової піраміди Бразилії (*мал. 157*) поясніть, у чому помітний демографічний перехід країни від II до I типу відтворення населення. Чи нагадує розподіл населення за віком у Бразилії ситуацію в розвинених країнах або в тих, що розвиваються? **2.** Обчисліть частки економічно активного та неактивного за віком населення. **3.** Спрогнозуйте перспективи Бразилії щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

У зв'язку з високим рівнем безробіття для Бразилії характерне *негативне сальдо міграцій*. Переважна більшість людей у пошуках роботи їдуть до США або Канади.

Бразилія – *однонаціональна країна*. Понад 95 % її населення становлять бразильці – нація, яка склалася з представників різних людських рас. Нині понад половину бразильців – білі, майже 40 % – мулати, близько 6 % – темношкірі. Корінні індіанські народи проживають у західній частині країни. Є в країні півмільйонна *українська діаспора*. 96,5 % з українців уже

народилися в Бразилії й проживають переважно в сільській місцевості на південному сході країни у штаті Парана.

Країна достатньо забезпечена трудовими ресурсами. 8,8 потенційно працездатних осіб припадає на 1 пенсіонера. Основна частина населення належить до середнього класу, а рівень бідності надзвичайно високий: за межею бідності перебуває 21,4 % населення, в т. ч. 4 % – поза межею крайньої бідності. Нерівність прибутків є основною причиною високого рівня злочинності в країні. Рівень безробіття становить 6,4 % працездатного населення.

Система розселення. Країна має низький показник *середньої густоти населення* – 25,3 особи/км². Територія заселена нерівномірно: майже половина населення займає близько 7 % території. Понад 30 % населення проживає у вузькій смузі Атлантичного узбережжя завширшки до 100 км, а найбільшої концентрації досягає на південному сході. В Амазонії ж густота населення знижується до 1 особи/км².

Бразилія має надзвичайно високий рівень урбанізації – 87,1 %. Через великі темпи урбанізації більшість міського населення не має роботи та елементарних умов для існування. Околиці великих міст перетворюються на квартали нетрів – фавели, у яких живуть найбідніші верстви населення. Там лютують злочинність та інфекційні хвороби.

У Бразилії 17 міст-мільйонерів. До них належать *Сан-Паулу* (11,9 млн осіб) та *Ріо-де-Жанейро* (6,5 млн осіб). Ці міста віднесено до категорії світових міст. Містами-мільйонерами зокрема є: *Сальвадор* (2,9 млн осіб), *Бразиліа* (2,9 млн осіб), *Форталеза* (2,6 млн осіб), *Белу-Оризонті* (2,5 млн осіб), *Манаус* (2 млн осіб) та ін. Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільші з них розміщуються на південному сході країни: *Сан-Паулу* (20,9 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (11,9 млн осіб) та *Белу-Орізонті* (4,7 млн осіб).

Особливості структури економіки країни, що розвивається. Бразилія – індустріально-аграрна країна, яка завдяки передовим технологіям, іноземним інвестиціям і кредитам високорозвинених країн досягла значних успіхів у створенні сучасного промислового виробництва. Вона перетворилася з аграрної на нову індустріальну країну. Нині понад половину ВВП країни припадає на сферу послуг (*мал. 158*). Однак у країні помітний значний розрив між прибутками найбагатших і найбідніших верств населення.

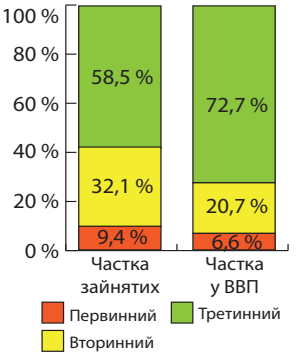

Мал. 158. Значення секторів економіки Бразилії, 2021 р.

Майже всі провідні промислові виробництва концентруються у «великій трійці» міст: *Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Белу-Оризонті*.

Видобування мінеральних ресурсів. У первинному секторі бразильської економіки особливе місце посідає видобувна промисловість. Тут видобувають понад 40 видів корисних копалин. Найзначнішими є *залізні* та *марганцеві руди*. Близько 90 % товарних залізних руд видобувається найбільшою гірничорудною компанією *Vale*. Приблизно 80 % видобутої руди експортується.

Бразилія посідає 3-тє місце (після Австрії та Китаю) за видобутком *бокситів*. Для потреб внутрішнього ринку видобувають *нікелеві, мідні, цинкові руди*, *золото*. Бразилія є постачальником на світовий ринок стратегічної сировини: *вольфраму, ніобію, танталу, цирконію, слюди*. Зростає видобуток радіоактивних матеріалів, що містять уран, торій, монацитові піски. Видобуваються алмази, золото, коштовне каміння.

Спеціалізація сільського господарства. Сільське господарство має яскраво виражену експортну спрямованість. Аграрні відносини Бразилії мають певні особливості. Зокрема, 80 % працівників на селі не мають власної землі. Існують великі землеволодіння – *латифундії*. Ними володіють 1,5 % власників, у руках яких сконцентрована майже половина земель. Вони здають землю в оренду. Провідна роль у вирощуванні експортних культур належить *плантаціям*. Близько половини зайнятих на плантаціях робітників не одержують зарплати. Існують також іноземні землеволодіння, особливо на Південному Сході країни. Поряд з великими поширені дрібні землеволодіння – *мініфундії*.

У виробничій структурі сільського господарства переважає *рослинництво*. На нього припадає близько 60 % вартості сільськогосподарської продукції країни. Рослинництво в Бразилії здатне задовольняти потреби населення в основних харчових продуктах, окрім пшениці (60 % її країна імпортує). За обсягом аграрного експорту країна поступається лише США та Франції. У структурі посівних площ домінують кукурудза, рис, пшениця, коричнева квасоля, маніок. Головна зернова культура – *кукурудза*. П'ять основних експортних культур – кава, какао-боби, бавовник, цукрова тростина та соя – охоплюють понад 30 % посівних площ і становлять понад 35 % вартості продукції рослинництва. Головна експортна культура – *кава*. За її виробництвом країна посідає 1-ше місце у світі й забезпечує 25 % світового виробництва. За виробництвом *какао-бобів, цукрової тростини* та *сої* Бразилія посідає 2-ге місце у світі. Бразилія відома збором *бананів* та *апельсинів*.

На *тваринництво* припадає близько 40 % вартості сільськогосподарської продукції. У ньому переважає м'ясний напрям розвитку. Провідні виробництва – розведення великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз. За поголів'ям великої рогатої худоби Бразилія поступається лише Індії.

Лісове господарство. Дві третини лісів Бразилії перебувають у державній або муніципальній власності. Понад 90 % їх розташовано в долині Амазонки. Основною функцією лісів в країні є екологічна: це ґрунто- та водозахисні ліси, заповідники, парки (національні, штатів), державні та приватні заказники. За обсягом заготівлі деревини Бразилія посідає 4-те місце у світі та 2-ге (після США) в Америці. Найбільше значення у лісовому господарстві Бразилії мають збирання латексу дикорастучих каучуконосів (гевеї) в лісах Амазонії, бразильських горіхів, карнаубського воску, плодів пальми та олійного дерева (північний схід), парагвайського чаю та заготівля деревини хвойних порід (південь).

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. За виробництвом багатьох видів промислової продукції Бразилія входить до першої десятки країн світу. Країна володіє значним промисловим потенціалом. Його основу становлять металургія та машинобудування. У 80-х роках XX ст. в країні виник ряд

наукомістких виробництв: радіотехніка, мікроелектроніка, біотехнологія, аерокосмічна промисловість. Традиційно важливими залишаються текстильна та харчова промисловість. Важливе значення має електроенергетика. За загальним виробництвом електроенергії Бразилія посідає 8-ме місце у світі й 3-тє в Америці (після США і Канади). Провідними є гідроелектростанції, на які припадає 65,8 % всієї виробленої енергії. У країні працює 7 найпотужніших ГЕС планети.

Металургія. Розвиток *чорної металургії* в Бразилії зумовлений наявністю власних залізних і марганцевих руд, а також привізного коксівного вугілля. Металургійні комбінати збудовано на сході країни з орієнтуванням на сировинний чинник у містах *Волта-Редонда* та *Ріо-де-Жанейро*. У місті *Ітабіра* працює завод з виробництва спеціальних сталей. За виробництвом сталі 2021 р. країна посіла 9-те місце у світі, а в Америці поступається лише США. Понад 45 % виплавленої в країні сталі експортується. Низька собівартість бразильської сталі зумовлена наявністю власної високоякісної сировини, дешевою робочою силою та енергоресурсами. Водночас великим внутрішнім споживачем вітчизняної сталі є машинобудування. Для розвитку бразильської чорної металургії залучено інвестиції з Німеччини, США, Японії, Китаю.

Швидкими темпами в Бразилії розвивається *кольорова металургія*. Її головним напрямом є виплавка *алюмінію*. Його виробництво, зорієнтоване на енергетичний чинник, розвивається на сході країни (Белен). Крім того, зростає випуск із власної сировини олова, цинкового концентрату та рафінованого цинку. Всередині країни споживається до 80 % виплавлених кольорових металів. Решта експортується.

Машинобудування. Найбільш розвиненим промисловим виробництвом Бразилії є машинобудування (понад 30 % усього виробництва промисловості країни). Пріоритетними напрямами економічної стратегії країни стали автомобіле-, судно- та літакобудування, точне машинобудування з широким залученням капіталу західних країн, Японії та Республіки Кореї. Важливе значення має виробництво сільськогосподарських машин і тракторів. Бразилія – виробник та експортер зброї.

Країна є однією з провідних у світі за кількістю випущених автотранспортних засобів. Бразилія, посідаючи 8-ме місце за цим показником (2021 р.), випереджає такі високорозвинені країни, як Франція, Велика Британія та Італія. Із загальної кількості складених автомобілів 82 % припадає на легкові, решта – на вантажні та автобуси. Центрами автомобілебудування є *Сан-Паулу* та *Ріо-де-Жанейро*.

Першим автомобілем, що його склали в Бразилії ще 1925 р., був французький *Chevrolet*. Першу власну марку автомобіля (*Romi-Isetta*) було випущено через 30 років. Водночас почали в країні з'являтися дочірні автоскладальні підприємства американських (*Ford, Chrysler*), японських (*Toyota*), німецьких (*Volkswagen*), французьких (*Simca*), а згодом італійських (*Fiat*) автомобільних компаній, які випускали бразильські модифікації світових автомобільних брендів.

Держава проводить політику протекціонізму щодо вітчизняних автовиробників, підтримуючи високий рівень митних податків на автомобілі. Це робить невигідним імпорт готових автомобілів і стимулює виробництво власних марок. Найуспішнішим бразильським автовиробником

є компанія *Troller* (*мал. 159*), продукція якої реалізується у країнах Південної Америки та Африки. Працюють національні автовиробники *Agrale, TAC*. Новим напрямом є випуск автомобілів *Flex-Fuel*, адаптованих до роботи на екологічно чистому спиртовому паливі – біоетанолі, що його добувають під час перероблення цукрової тростини. Нині майже 90 % автопарку країни працює на цьому виді палива.

Мал. 159. Автомобіль Troller Pantanal

Суднобудування Бразилії спеціалізується в основному на виробництві балкерів, нафторудовозів, танкерів і перебуває під контролем капіталу Японії. У Бразилії добре розвинено *судноремонт*, за масштабами якого країна посідає 1-ше місце в Америці. *Ріо-де-Жанейро* є найбільшим центром суднобудування та судноремонту.

У Сан-Паулу активно розвивається *літакобудування*. У країні налагоджено випуск пасажирських, сільськогосподарських, військових та військово-транспортних літаків. В останні десятиліття в Бразилії зросло *верстатобудування*, у якому переважає капітал Німеччини, Італії, Франції, США. Освоєння нових технологій дало змогу випускати найсучасніші засоби виробництва, у т. ч. верстати з числовим програмним управлінням. Одним із пріоритетних напрямів розвитку є *точне машинобудування* із центром у м. Кампінас.

Текстильна промисловість. Традиційно важливе значення має виробництво тканин. Раніше Бразилія як сировину використовувала власний бавовник, то нині 80 % завозять з-за кордону. Головним виробником бавовняних тканин є штат Парана. Близько половини текстильної продукції дають підприємства *Сан-Паулу* і *Ріо-де-Жанейро*.

Харчова промисловість. У виробництві харчових продуктів і напоїв переважає національний приватний капітал. Традиційними для Бразилії є виробництва цукру з тростини, м'ясних консервів і мороженого м'яса, тютюнових виробів. Країна є лідером за виробництвом та експортом консервованого та замороженого апельсинового соку та другою у світі за експертом переробленого м'яса птиці.

Особливості розвитку третинного сектору. Бразилія має різноманітну сферу послуг, що розвивається найбільш динамічно.

ГОЛОВНІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ БРАЗИЛІЇ

ПЕРВИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ТРЕТИННИЙ СЕКТОР
• Видобувна промисловість: *залізна та марганцева руди, боксити, вольфрам, ніобій, тантал, цирконій* • Рослинництво: *кава, какао-боби, цукрова тростина, соя, бавовник* • Тваринництво: *м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство* • Лісове господарство	• Металургія • Машинобудування • Текстильна промисловість • Харчова промисловість	• Фінансова діяльність • Освіта • Міжнародний туризм • Транспорт

Мал. 160. Головні складники економіки Бразилії

Розвивається *фінансова діяльність*. Реформується бразильська банківська сфера. Вона забезпечує місцеві підприємства широким спектром послуг та привертає численних іноземних інвесторів. Фондові біржі Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро піддаються консолідації. Банківська система Бразилії концентрована: на 10 найбільших банків припадає понад 70 % активів, депозитів і кредитів. Нині в Бразилії функціонує близько 180 приватних комерційних банків, включаючи банки широкого спектра діяльності. Існує близько 30 комерційних урядових банків розвитку і банків громадських заощаджень, а також банків видачі позик установам, 20 інвестиційних банків та багато інших фінансових установ. *Banco do Brasil SA* – найстаріший бразильський банк зі штаб-квартирою в столиці. Він контролюється державою.

Швидко розвивається система *освіти*. До першої половини XX ст. у Бразилії не було якісної системи освіти. Нині системою фундаментальної та середньої освіти охоплена більшість населення. Розвивається вища освіта. Університет Сан-Паулу входить до 200 найкращих вишів світу.

Міжнародний туризм є одним з ключових напрямів бразильської сфери послуг, що почав швидко зростати лише з початку XXI ст. Найбільш популярним є екологічний туризм, головними районами якого є дощові ліси Амазонії та водоспад Іґуасу. Всесвітньо відомі океанічні пляжі Копакабана, Іпанема, Лебанон. Культурним та історичним туризмом славиться штат Мінас-Жерайс. Осередками ділового туризму є Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро та Порту-Алегрі. Величезні маси туристів приваблює всесвітньо відомий карнавал у Ріо-де-Жанейро.

У країні добре розвинені *громадське харчування, готельне господарство, послуги з проведення міжнародних зустрічей та перемовин, індустрія розваг* та ін. Розвивається *транспорт*. Головним видом транспорту Бразилії є автомобільний. За протяжністю автошляхів країна посідає 4-те місце у світі, а в Америці поступається лише США. Велике значення для освоєння Амазонії має побудоване в останні десятиліття *Трансамазонське шосе* (*мал. 161*). Магістраль є однією з найдовших доріг Бразилії. Вона мала не лише з'єднати східне узбережжя країни з Амазонією, а й сполучити Перу та Еквадор з північно-східними регіонами Бразилії.

Мал. 161. Трансамазонське шосе

Важливе значення мають водні види транспорту. До категорії найбільших морських портів світу належать *Сан-Луїс, Тубаран, Сантус, Ріо-де-Жанейро, Сан-Себастьян*. Судноплавними річками є Амазонка та деякі її притоки, Сан-Франсіску. Роль залізничного транспорту є значно меншою. Широко розвинене повітряне сполучення між 150 містами країни. У країні – понад 4 200 аеропортів, лише найбільших – 29. Серед них *Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Бразиліа, Ресіфі*.

Характерні риси просторової організації господарства. У зв'язку з природними чинниками у просторовій організації господарства Бразилії спостерігаються значні диспропорції. Майже всі господарські об'єкти концентруються у Південно-Східному та Південному

Відшукайте на карті Бразилії зазначені регіони. Поясніть причини неоднорідності їх спеціалізації та рівнів розвитку.

регіонах країни. Ці території мають соціально-економічні стандарти на рівні найбільш розвинених країн світу. Найбільша територіальна концентрація промисловості характерна для штату Сан-Паулу (близько 3 % площі країни), а виробляє понад 60 % усієї промислової продукції. Сан-Паулу називають локомотивом, що тягне економіку Бразилії.

Найбіднішим регіон Бразилії – Північний Схід. Це густонаселений сільськогосподарський район, що спеціалізується на вирощуванні цукрової тростини. Найгірші економічні показники там пов'язані з поширенням корупції. Нині почалося відродження регіону завдяки залученню нових інвестицій у розвиток туризму та переробної промисловості. Північний та Центрально-Західний регіони освоєно недостатньо.

Зовнішні економічні зв'язки. Бразилія активно підтримує різні форми зовнішніх економічних зв'язків. Нині країна розширює свою присутність на світових ринках. Основними торговельними партнерами Бразилії є США, країни Азії (Китай, Японія) та країни ЄС (Німеччина, Нідерланди). Головними товарами експорту є мінеральна сировина (залізні та марганцеві руди, боксити), лісові матеріали (шпон, деревина) та харчові продукти (кава, какао, соя, цукор, апельсиновий сік). В експорті зростає частка промислової продукції: автомобілі, морські судна, літаки, електроапаратура, сталь, тканини, взуття. Країна імпортує енергоносії, машини та обладнання, кольорові метали, зерно.

На регіональному ринку країна є головним постачальником продукції машинобудування і промислових товарів. Провідна роль належить експорту автомобілів і запасних частин до них переважно на ринок Аргентини. Крім того, вона посідає 5-те місце у світі за вартістю експорту продукції військової промисловості в основному в країни Африки та Близького Сходу.

Міжнародні зв'язки України з Бразилією. Між Україною та Бразилією склалися міжнародні зв'язки різних видів. Найбільш важливе торговельно-економічне співробітництво. Бразилія – один з найбільших торговельних партнерів України в Америці. Основними товарами в структурі українського експорту в Бразилію є електроприлади для приготування кави або чаю, мінеральні добрива, металопрокат, штучні оболонки для ковбасних виробів тощо. Бразильський експорт в Україну складався переважно із сировини та аграрної продукції.

Важливим прикладом співробітництва в науково-технічній сфері є реалізація українсько-бразильського проєкту зі співпраці державного підприємства «Індар» (Київ) та бразильської державної фармакологічної компанії «Фіокруз» (Ріо-де-Жанейро) щодо налагодження випуску в Бразилії інсуліну за українськими технологіями.

1. Порівняйте чинники, що визначають місце в міжнародному поділі праці Бразилії та Канади. 2. Схарактеризуйте природноресурсний потенціал Бразилії 3. Назвіть головні складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки Бразилії. 4. Поясніть особливості розміщення основних промислових районів обробної промисловості та формування спеціалізованих районів товарного сільського господарства, існування мало освоєних і неосвоєних районів у межах Бразилії. 5. Зіставте позитивні та негативні економічні та екологічні наслідки глобалізації в Бразилії. 6*. Запропонуйте власні ідеї щодо об'єднання зусиль людства задля призупинення знеліснення сельви.*

Розділ V АФРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

§ 43. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АФРИКИ

Особливості економіко-географічного положення Африки. Африка є третім за площею регіоном світу й займає 20,4 % поверхні суходолу. Його площа становить 30,3 млн км². Населення регіону неухильно зростає. За його кількістю Африка поступається лише Азії. Там проживає 1,46 млрд осіб, тобто 18,1 % населення світу. Разом з тим у регіоні виробляється лише 3,2 % ВВП світу (*мал. 162*). Усі суверенні країни Африки є членами ООН.

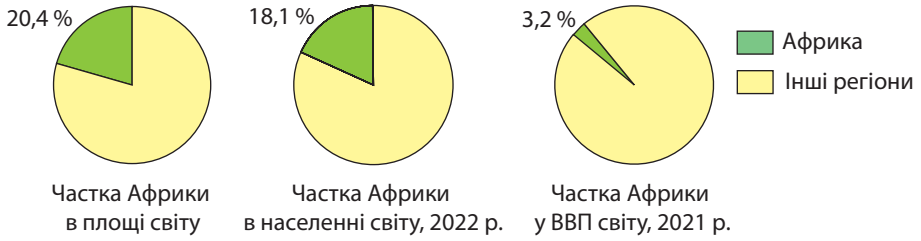

Мал. 162. Місце регіону Африка у світі

Економіко-географічне положення (ЕГП) країн Північної та Тропічної (на південь від Сахари) Африки є суттєво різним. На економічний розвиток Північної Африки найбільший вплив чинить наближеність до розвинених країн Європи та транзитне *транспортно-географічне положення* на перетині морських шляхів з Європи до Азії. Середземне та Червоне моря відокремлюють північну частину Африки від Європи та Західної Азії. Особливо поліпшилося транспортно-географічне положення регіону після відкриття *Суецького каналу*. Великі морські порти працюють у Єгипті (*Александрія, Порт-Саїд*) та Марокко (*Танжер*).

Порівняйте частку Африки та Азії в площі, кількості населення та ВВП світу. Зробіть висновки з одержаних даних.

ЕГП країн Тропічної Африки є менш вигідним. Вони відділені значними морськими просторами та Сахарою від економічно розвинених регіонів світу. Більшість країн мають широкий вихід до морів або океанів. Універсальні морські порти-велетні (вантажообіг яких – понад 50 млн тонн на рік) є лише у Південно-Африканській Республіці (*Річардс-Бей, Дурбан*). Водночас 16 країн є континентальними. Це суттєво стримує їхній економічний розвиток.

1. Наведіть приклади африканських країн, які мають приморське, півострівне, острівне положення, країни-архіпелаги та континентальні країни. **2.** Порівняйте транспортно-географічне положення країн, що розташовані в різних частинах Африки.

Майже всі країни Африки є союзниками в організації *Африканський Союз* (*АС*). Основними цілями організації є забезпечення в Африці демокра-

тії, прав та стабільної економіки, припинення всіх міждержавних конфліктів і створення ефективного спільного ринку. Серед пріоритетних планів Африканського Союзу – введення єдиної валюти (афро) та створення спільних збройних сил. Африканські країни-експортери нафти є членами організації *ОПЕК*.

Зробіть висновок про особливості ЕГП різних частин африканського регіону. Як ці особливості вплинули на рівень розвитку їхньої економіки?

Водночас для розвинених країн Європи, США, Китаю, Індії важливими чинниками їх подальшого економічного розвитку та збереження геополітичного впливу у XXI ст. є проникнення на африканські ринки та інтеграція з їх національними економіками. Необхідність співпраці з Африкою зумовлюють як ресурсний, так і геополітичний складники, а також ринки збуту продукції та послуг.

Райони збройних конфліктів. Важким спадком епохи колоніалізму залишаються в Африці територіальні та міжетнічні конфлікти, що виснажують і без того бідні бюджети країн. Характерною ознакою *політико-географічного положення* Африканського регіону є наявні райони збройних конфліктів. За їх загальним числом Африка опинилася на 1-му місці у світі. За останні пів століття в регіоні сталося 186 державних переворотів, 26 великомасштабних воєн й незліченна кількість різного роду конфліктів меншого масштабу, а кількість загиблих перевищила 7 млн. Окрім того, Африка – це єдиний район світу, де число конфліктів рік від року не лише не зменшується, а навіть зростає. За це Африку називають «киплячим континентом». При цьому більшість конфліктів відбувається у бідних і найбідніших країнах на тлі гострого дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів, величезного зовнішнього боргу. Там часто при владі перебувають представники однієї з місцевих народностей, яка має привілейоване становище й дискримінує інші етнічні групи.

Прикладом країни з особливо затяжним конфліктом може слугувати *Ангола*, де збройна боротьба Національного союзу за повну незалежність Анголи (УНІТА) з урядом почалася ще 1966 р., а закінчилася лише 2002 р. У ході громадянської війни в *Руанді*, що спалахнула на міжетнічному підґрунті, людські втрати перевищили 1 млн осіб, ще 2 млн стали біженцями. У результаті громадянської війни зі складу *Ефіопії* 1993 р. виокремилася *Еритрея*. Розпадом на дві країни завершилася 2011 р. тривала війна, що її вели урядові війська *Судану* з народами південної частини країни, які виступають проти насильницької ісламізації. В останні роки відбулися політичні перевороти в низці арабських країн Північної Африки (*Лівія, Єгипет*). В *Алжирі* уряд веде збройну боротьбу з Ісламським фронтом порятунку.

Територія *Західної Сахари* окупована Марокко. Її майбутнє підлягає врегулюванню згідно з відповідними рішеннями ООН.

Знайдіть на політичній карті Африки названі у тексті підручника «гарячі точки» в регіоні. Підготуйте інформацію про одну з них.

Райони проявів тероризму. До кінця XX ст. Африка була регіоном, вільним від тероризму. Усе змінилося 1998 р., коли зазнали нападів посольства США у *Кенії* та *Танзанії*. Будівлі посольств було зруйновано, загинуло понад 200 людей, понад 4000 було поранено. При цьому жертвами терористів стало лише 12 американців.

Нині Африка стала ледь не головною ареною міжнародного тероризму, в основі якого лежать здебільшого релігійні причини (*мал. 163*). У регіоні посилюються ісламський фундаменталізм та екстремізм. В Африці діють десятки великих міжнародних терористичних організацій.

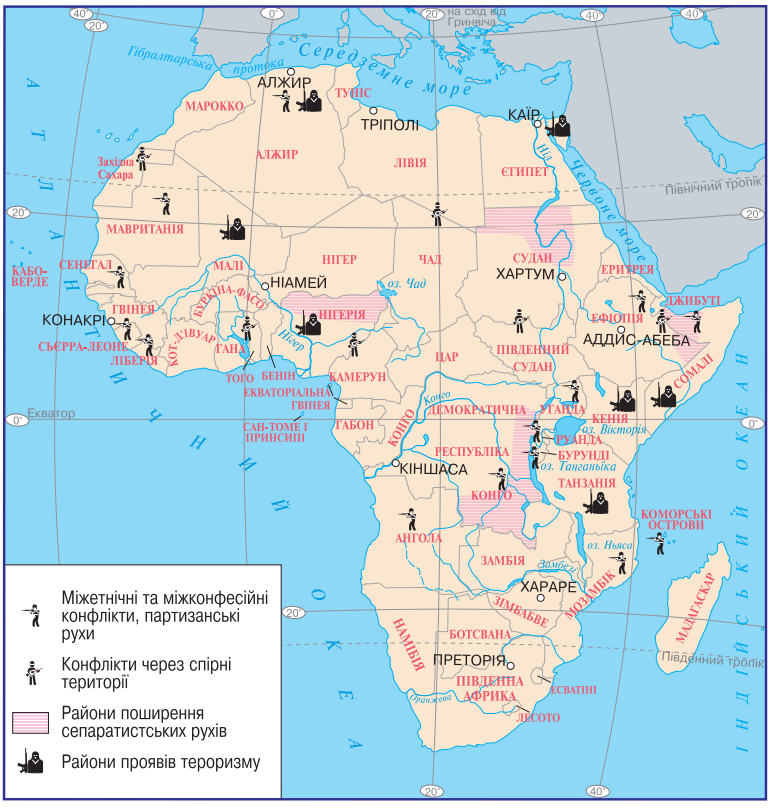

Мал. 163. Райони політичного напруження в Африці

Найбільшу небезпеку для світу має дестабілізація в *Нігерії*, де виникла ісламська терористична організація «Боко Харам» («Західна освіта гріховна»), яка закликає до викорінення моделі світського розвитку країни та проголошення ісламської держави.

У *Сомалі* існує ісламська терористична організація «Аш-Шабаб» («Молодіжний рух моджахедів»), мета якої – визволення країни від іноземних військ, створення ісламської держави та поширення істинної віри в країні та поза її межами. Під контролем організації перебуває південна частина Сомалі. Для боротьби з нею сусідня Кенія ввела свої війська в Сомалі. Відповіддю на це були терористичні акти в столиці Кенії – Найробі та інших містах. Районом піратського тероризму є територіальні води Сомалі. Ісламістське терористичне угруповання туарегів «Ансар ад-Дін» діє також на території *Малі*, яка силоміць прагне примусити частину країни жити за законами шаріату. Особливістю африканських терористичних організацій є їх висока мобільність. Кордони більшості держав, особливо у Сахарі, терористи вільно долають. Через те в Африці нині важко провести межу між міжнародним та місцевим тероризмом.

Склад регіону. На сучасній політичній карті Африки – 59 держав і територій. З них 53 суверенні країни, які є членами *ООН*. У регіоні існують різні за площею держави: від дуже великих (*Алжир, Демократична Республіка Конго, Судан*) до країн-карликів (*Сейшельські Острови* – 455 км², *Сан-Томе і Принсіпі* – 1000 км²).

Таблиця 12

Країни Африки

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S, тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023) $ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
1	Алжир *(Алжир)*		2381,7 / 46,3	244,7 / 5 285	91	ЗР	У	2
2	Ангола *(Луанда)*		1246,7 / 37,8	94,4 / 2 497	148	ПзР	У	5
3	Бенін *(Порто-Ново)*		114,8 / 14,1	19,4 / 1 376	166	ПзР	У	5
4	Ботсвана *(Габороне)*		582,0 / 2,7	20,5 / 7 593	117	ЗР	У	4
5	Буркіна-Фасо *(Уагадугу)*		274,2 / 23,8	20,4 / 857	184	ЗР	У	5
6	Бурунді *(Бужумбура)*		27,8 / 13,6	4,2 / 309	187	ПзР	У	5
7	Габон *(Лібревіль)*		267,7 / 2,5	20,5 / 8 200	112	ПзР	У	2
8	Гамбія *(Банжул)*		11,3 / 2,8	2,4 / 857	174	ПзР	У	5
9	Гана *(Аккра)*		238,5 / 34,8	76,3 / 2 193	133	ПзР	У	4
10	Гвінея *(Конакрі)*		245,8 / 14,5	23,0 / 1 586	182	ПзР	У	5
11	Гвінея-Бісау *(Бісау)*		36,1 / 2,2	2,0 / 909	177	ЗР	У	5
12	Демократична Республіка Конго (ДРК) *(Кіншаса)*		2345,4 / 105,6	67,3 / 637	179	ЗР	У	5
13	Джибуті *(Джибуті)*		23,2 / 1,2	4,0 / 3 333	171	ЗР	У	5
14	Екваторіальна Гвінея *(Малабо)*		28,1 / 1,8	10,3 / 5 722	145	ПзР	У	5
15	Еритрея *(Асмера)*		121,1 / 3,8	2,4 / 632	176	ПлР	У	5
16	Есватіні *(Мбабане)*		17,4 / 1,2	4,9 / 4 083	144	КМ	У	4
17	Ефіопія *(Аддис-Абеба)*		1104,3 / 129,7	159,7 / 1 231	175	ПлР	Ф	5
18	Єгипет *(Каїр)*		1002,0 / 114,5	393,9 / 3 440	97	ЗР	У	4
19	Замбія *(Лусака)*		752,6 / 21,1	28,4 / 1 346	154	ПзР	У	5
1	Західна Сахара *(Ель-Аюн)*		266,0 / 0,6		–	Територія, окупована Марокко		Марокканський дирхем

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, тис. км² / Населення, млн осіб (2024)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2023) $ млрд / $ на 1 особу	ІЛР*, (2021) місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
20	Зімбабве *(Хараре)*		390,8 / 17,0	32,2 / 1 894	146	ЗР	У	4
21	Кабо-Верде *(Прая)*		4,0 / 0,6	2,5 / 4 167	128	ПлР	У	4
22	Камерун *(Яунде)*		475,7 / 29,4	49,0 / 1 667	151	ПзР	У	4
23	Кенія *(Найробі)*		591,9 / 56,2	108,9 / 1 938	152	ПзР	У	4
24	Коморські Острови *(Мороні)*		2,2 / 0,9	1,3 / 1 444	156	ПзР	Ф	5
25	Кот-д'Івуар *(Ямусукро)*		322,5 / 29,6	80,0 / 2 703	159	ПзР	У	4
26	Лесото *(Масеру)*		30,4 / 2,4	2,2 / 917	168	КМ	У	5
27	Ліберія *(Монровія)*		111,4 / 5,5	4,4 / 800	178	ПзР	У	5
28	Лівія *(Тріполі)*		1676,2 / 7,0	45,0 / 6 429	104	ПлР	У	2
29	Маврикій *(Порт-Луї)*		1,9 / 1,3	14,4 / 11 077	63	ПлР	У	5
30	Мавританія *(Нуакшот)*		1030,7 / 5,0	10,5 / 2 100	158	ЗР	У	4
31	Мадагаскар *(Антананаріву)*		587,0 / 31,1	15,8 / 508	173	ЗР	У	5
2	Майотта *(Мамудзу)*		0,374 / 0,3		–	Залежна територія		Заморський регіон Франції
32	Малаві *(Лілонгве)*		117,7 / 21,5	13,1 / 609	169	ПзР	У	5
33	Малі *(Бамако)*		1240,2 / 24,0	20,7 / 863	186	ЗР	У	5
34	Марокко *(Рабат)*		446,6 / 38,2	144,0 / 3 770	123	КМ	У	4
35	Мозамбік *(Мапуту)*		799,4 / 34,9	21,4 / 613	185	ПзР	У	5
36	Намібія *(Віндгук)*		825,2 / 2,6	12,3 / 4 731	139	ПзР	У	4
37	Нігер *(Ніамей)*		1267,0 / 28,2	16,5 / 585	189	ЗР	У	5
38	Нігерія *(Абуджа)*		923,8 / 229,2	374,9 / 1 636	163	ПзР	Ф	2
3	Острів Святої Єлени *(Джеймстаун)*		0,31 / 0,005		–	Залежна територія		Залежна територія Великої Британії
39	Південно-Африканська Республіка *(Преторія)*		1221,0 / 61,0	377,7 / 6 192	109	ЗР	У	1

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	*S*, *тис. км²* / Населення, *млн осіб (2024)*	ВВП (номінал), *за даними МВФ (2023)* *$ млрд* / *$ на 1 особу*	ІЛР*, *(2021)* місце у світі	Державний лад: Форма правління	Державний лад: Територіальний устрій	Місце країни за типізацією ООН
40	Південний Судан *(Джуба)*		658,8 / 11,3	7,3 / 646	191	ПзР	Ф	5
41	Республіка Конго *(Браззавіль)*		342,0 / 6,2	14,4 / 2 323	153	ПзР	У	4
4	Реюньйон *(Сен-Дені)*		2,5 / 1,0		–	Залежна територія		Заморський регіон Франції
42	Руанда *(Кігалі)*		26,3 / 14,4	14,0 / 972	165	ПзР	У	5
43	Сан-Томе і Принсипі *(Сан-Томе)*		0,9 / 0,2	0,7 / 3 500	138	ЗР	У	5
44	Сейшельські Острови *(Вікторія)*		0,457 / 0,1	2,2 / 22 000	72	ПзР	У	3
45	Сенегал *(Дакар)*		196,7 / 18,2	31,4 / 1 725	170	ЗР	У	5
5	Сеута і Мелілья –		0,031 / 0,1		–	Залежна територія		Автономні міста
46	Сомалі *(Могадишо)*		637,7 / 18,7	11,7 / 626	–	ПлР	У	5
47	Судан *(Хартум)*		1886,1 / 49,4	25,7 / 520	172	ПзР	Ф	5
48	Сьєрра-Леоне *(Фрітаун)*		72,3 / 9,0	3,9 / 433	181	ПзР	У	5
49	Танзанія *(Додома)*		947,3 / 69,4	79,4 / 1 144	160	ПзР	У	5
50	Того *(Ломе)*		56,8 / 9,2	9,1 / 989	162	ПзР	У	5
51	Туніс *(Туніс)*		163,6 / 12,6	51,3 / 4 071	97	ПлР	У	4
52	Уганда *(Кампала)*		241,6 / 50,0	51,8 / 1 036	166	ПзР	У	5
53	Центральноафриканська Республіка *(Бангі)*		622,9 / 5,9	2,6 / 441	188	ПзР	У	5
54	Чад *(Нджамена)*		1284,0 / 18,8	17,5 / 931	190	ПзР	У	5

*__ІЛР__: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8–0,9); – середній (0,5–0,8); – низький (>0,5).

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, КМ – конституційна монархія.

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

Місце країни за типізацією ООН: 1 – високорозвинена; переселенська країна; 2 – країна, що розвивається, нафтодобувна країна; 3 – країна, що розвивається, «дрібні острови»; 4 – країна, що розвивається, країна великого потенціалу; 5 – країна, що розвивається, найменш розвинена країна.

Дві африканські країни – *Нігерія* та *Ефіопія* – належать до групи найбільших за кількістю населення країн світу (понад 100 млн осіб). Водночас у низці країн живе менш ніж 1 млн осіб (*Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Коморські Острови* та ін.).

На політичній карті Африки початку XX ст. було лише дві незалежні країни – *Ефіопія* та *Ліберія*. Усі інші території було поділено між європейськими країнами. Найбільші площі колоній дісталися *Франції, Великій Британії* та *Португалії*. Свої володіння мали в Африці *Німеччина, Італія, Іспанія* та *Бельгія*. Перші дві африканські країни здобули незалежність у першій половині XX ст. – *Південно-Африканська Республіка (ПАР)* та *Єгипет*. Масова деколонізація континенту розпочалася в 50-х рр. XX ст. з Північної Африки.

За довідковою таблицею «Країни Африки» (*табл. 12*): 1) наведіть приклади різних за площею країн: *дуже великі* (1 – 3 млн км²), *великі* (500 тис. – 1 млн км²), *середні* (100 – 500 тис. км²), *малі* (50 – 100 тис. км²) та *найменші* (1 – 50 тис. км²); 2) наведіть приклади різних за кількістю населення країн: *найбільші* (понад 100 млн осіб), *великі* (50 – 100 млн осіб), *середні* (10 – 50 млн осіб), *малі* (1 – 10 млн осіб) та *найменші* (менше ніж 1 млн осіб); 3) назвіть країни з найбільшими та найменшими показниками ВВП на 1 особу.

Нині від колишніх колоніальних імперій в Африці залишилося кілька невеликих за площею *залежних територій*, що перебувають під контролем Великої Британії (Острів Святої Єлени), Франції (острови Реюньйон та острів Майотта), Іспанії (міста Сеута і Мелілья на території Марокко).

За геосхемою регіонів ООН, Африка поділена на 5 субрегіонів (*мал. 164*): *Північна Африка* (6 держав), *Західна Африка* (16 держав), *Центральна Африка* (9 держав), *Східна Африка* (18 держав) та *Південна Африка* (5 держав).

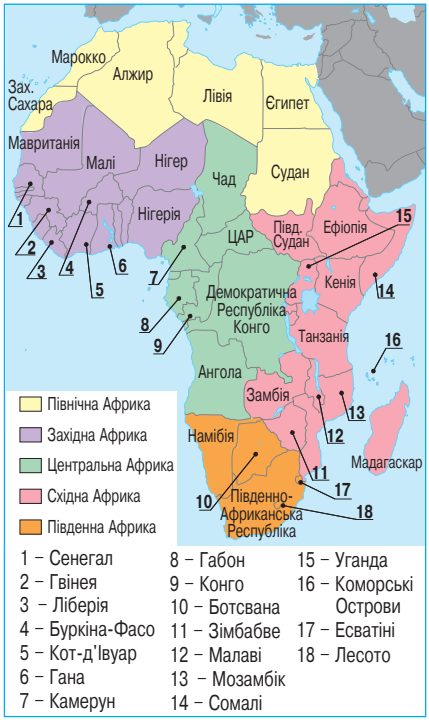

Мал. 164. Субрегіони Африки

За картою «Субрегіони Африки» (*мал. 164*) наведіть приклади держав, що належать до різних субрегіонів.

Форми державного правління і територіального устрою країн Африки. За формою правління більшість держав Африки є *республіками*. В Африці переважають *президентські республіки*, у яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд. Крім того, в Африці багато *змішаних республік*, де президент залежний від законодавчої влади. На материку небагато *парламентських республік*, у яких роль президента є переважно представницькою, а уряд очолює прем'єр-міністр (*Туніс, Ефіопія, Еритрея*). У ПАР та Зімбабве до 80 – 90-х рр. XX ст. зберігався режим

апартеїду, що дискримінував місцеве корінне темношкіре населення. Нині у більшості африканських країн правлять режими, які є дискримінаційними щодо білого населення. Низка країн (Нігерія, Мавританія, Сенегал, Демократична Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея) відступила від демократичних досягнень у бік авторитаризму.

В Африці збереглися 3 *монархії*. Вони є *конституційними*. Королівства *Марокко* та *Есватіні* – *дуалістичні монархії*. У них монарх має свободу прийняття рішень, але в заданих Конституцією рамках. *Королівство Лесото* є *парламентською монархією*. Там монарх не має влади. Законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду. Монарх виконує лише представницьку та церемоніальну роль (*мал. 165*).

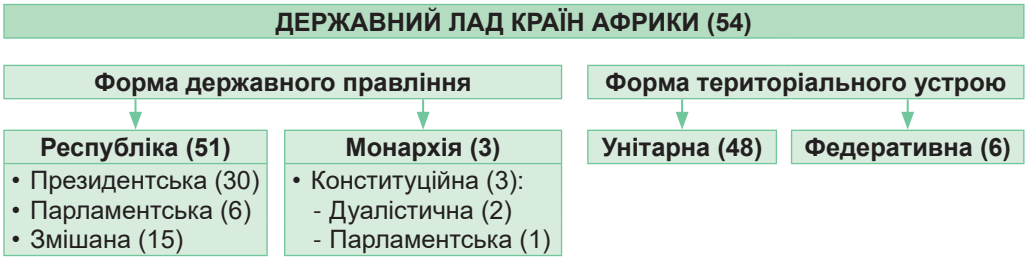

Мал. 165. Державний лад країн Африки

Типи країн Африки за рівнем економічного розвитку. Африканський регіон є одним з найменш розвинених. Лише одна держава *ПАР* належить до типу *високорозвинених країн* (*мал. 166*). Господарство країни склалося під упливом колоніального минулого та економічного порядку, запровадженого англійськими колонізаторами. ПАР є *переселенською країною*, яка зберігає свою аграрно-сировинну спеціалізацію.

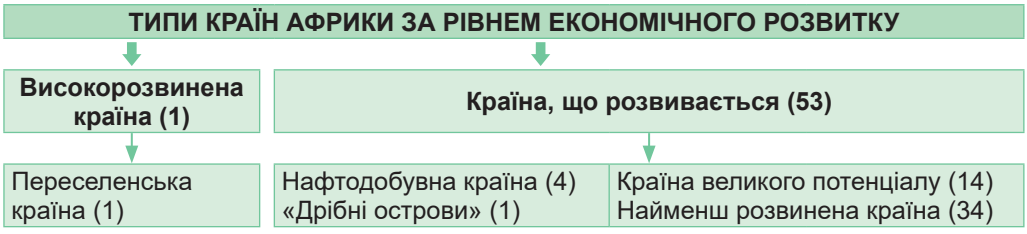

Мал. 166. Типи та підтипи країн Африки за рівнем економічного розвитку

Усі інші держави Африканського континенту є *країнами, що розвиваються*. Середній рівень ВВП у них на одну особу майже у 8 разів нижчий від середньосвітового показника. Значна соціально-економічна відсталість країн зумовлена їх тривалою колоніальною залежністю. Унаслідок цього господарство функціонувало в інтересах країн-метрополій, що виявлялося у нещадній експлуатації природних ресурсів, ігноруванні розвитку обробної промисловості, інфраструктури, соціальної сфери. Це стримувало процес формування національних економік, зумовило їх залежність від світового ринку та іноземного капіталу.

Які характерні ознаки економіки мають переселенські країни? Згадайте інші приклади переселенських країн у світі.

Найменш розвинені країни займають 56,4 % площі Африки, в них проживає 52,6 % населення регіону. Водночас ці країни виробляють 26 % ВВП Африки.

14 держав Африки відносять до групи *країн великого потенціалу*. У більшості з них переважають первинний сектор економіки, харчова та легка промисловість. В окремих країнах (Єгипет, Туніс, Марокко) значну частку ВВП створює міжнародний туризм. Найвищі прибутки мають *країни-дрібні острови* (Сейшельські Острови), які відомі своїм туристичним бізнесом, та *нафтодобувні країни* (Габон, Лівія, Алжир, Нігерія).

У таблиці «Країни Африки» (див. *табл. 12*) знайдіть назви найменш розвинених країн Африки. З'ясуйте, у яких субрегіонах Африки вони розташовані.

1. Порівняйте особливості ЕГП Північної та Тропічної Африки. Як вони впливають на економічний розвиток країн? 2. Наведіть приклади кількісних та якісних змін на політичній карті Африки протягом XX–XXI ст.? 3. У яких країнах Африки склалися райони збройних конфліктів та проявів тероризму? З чим це пов'язано? 4. Назвіть та покажіть на карті субрегіони Африки. 5. Назвіть приклади різних за формами державного правління та територіального устрою країн Африки. Покажіть їх на карті. 6. Покажіть на карті приклади країн Африки, що належать до різних підтипів країн, що розвиваються. 7. Чи здатна гуманітарна допомога найменш розвиненим африканським країнам з боку міжнародних організацій та світової громадськості розв'язати їхні економічні та соціальні проблеми?*

§ 44. ПРИРОДНІ УМОВИ Й РЕСУРСИ РЕГІОНУ. НАСЕЛЕННЯ АФРИКИ

Природні умови. Для *рельєфу* материка характерні величезні плато та плоскогір'я, які займають близько 90 % площі. Невисокі гори лежать на крайній півночі та крайньому півдні континенту. *Кліматичні умови* Африки характеризуються високими температурами. Близько 40 % території займають савани з тривалим сухим сезоном, близько 1/3 площі – пустелі (Сахара, Наміб, Калахарі). В екваторіальній смузі за надмірного зволоження сформувалися вологі екваторіальні ліси.

Мінеральні ресурси. Регіон посідає провідні місця у світі за покладами багатьох видів мінеральних ресурсів. Вони зазвичай вирізняються високою якістю та низькою собівартістю видобутку.

З *паливних ресурсів* вирізняються запаси *нафти* та *природного газу*. За їх покладами Африка поступається Азії та Америці. Особливе значення мають відкриті у середині XX ст. басейни: *Сахарський* (Лівія, Алжир, Єгипет) та *Гвінейської затоки* (Нігерія, Ангола, Габон).

Понад 90 % запасів *кам'яного вугілля* Африки сконцентровано в південній частині материка. Так, близько 80 % покладів припадає на *ПАР*, решта 10 % – на *Зімбабве*. ПАР посідає 5-те місце у світі за покладами кам'яного вугілля. Там сконцентровано понад 10 % його світових запасів, у т. ч. антрацитів.

Обчисліть ресурсозабезпеченість природним газом Нігерії та Алжиру, якщо їхні розвідані запаси становлять відповідно 5,118 трлн м³ та 4,505 трлн м³, а щорічні обсяги використання 42,5622 млрд м³ та 93,152 млрд м³ відповідно.

Рудні ресурси континенту переважно пов'язані з виходами кристалічних порід фундаменту давньої платформи на поверхню. Так, великими запасами *залізних* та *марганцевих руд* вирізняються *ПАР* та *країни Гвінейської затоки*. Промислові поклади *уранових руд* відомі в *ПАР* (10 % світових запасів), *Намібії*, *Нігері*. Величезними покладами *алюмінієвих руд* відомі країни Гвінейської затоки *(Гвінея, Гана, Сьєрра-Леоне)*. У надрах *ПАР* зосереджено близько 60 % світових покладів *золота*. У системі розломів земної кори на сході материка є великі поклади *мідних руд* (ДРК, Замбія), що їх називають *Мідним поясом Африки*. Крім міді, ці руди містять кобальт, свинець, цинк, уран. Запаси *олов'яних руд* відомі в ДРК та Нігерії, *поліметалевих руд* – у ПАР, Марокко та Тунісі, *хромових руд* – у ПАР та Зімбабве.

Проаналізувавши карту природних ресурсів Африки (*мал. 167*), згрупуйте країни за їх забезпеченістю мінеральними ресурсами за такими ознаками: а) країни, що багаті на різноманітні корисні копалини; б) країни, що багаті на 1 – 2 види корисних копалин; в) практично не забезпечені мінеральними ресурсами. У яких субрегіонах Африки розташовані країни з різних груп за забезпеченістю мінеральною сировиною?

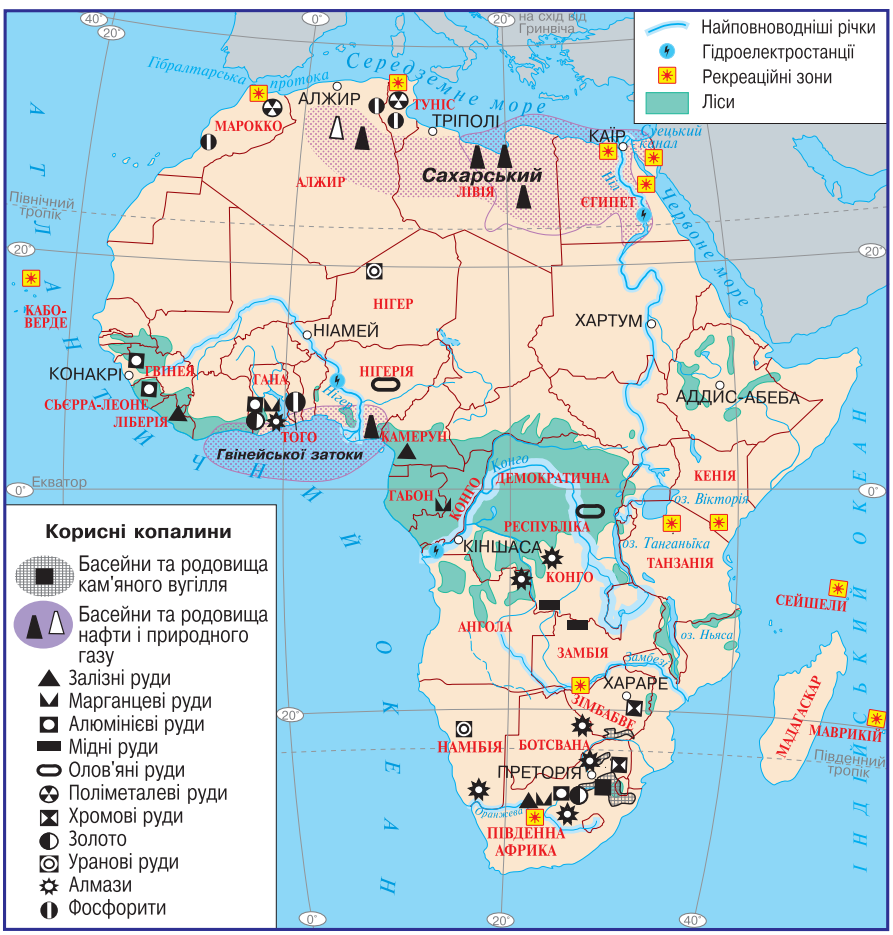

Мал. 167. Природні ресурси Африки

З *нерудних ресурсів* особливе значення мають африканські *алмази*, як технічні, так і ювелірні. За їх покладами вирізняється *ДРК*, яка дає 30 % технічних алмазів світу. Якісними ювелірними алмазами відома *ПАР* (20 % світових покладів). Значне місце посідає видобування алмазів у *Ботсвані, Намібії, Анголі, Гані*. «Коморою фосфоритів» називають *Марокко*, у якому сконцентровано близько 70 % їх світових запасів. Цю цінну хімічну сировину також знайдено в *Тунісі, Алжирі, Того*. Серед африканських країн бідними на мінеральні ресурси вважаються Чад, Судан, Центральноафриканська Республіка та ряд інших країн.

Якщо в минулому Африканський континент був традиційною зоною політичних та економічних інтересів Франції та Великої Британії, то згодом до них приєдналися США, а в останні роки, – Китай та Індія, висхідна економіка яких потребує значних обсягів природних ресурсів. Так, Китай уже захопив африканський ринок збуту товарів і послуг, витіснивши звідти США й значно послабивши позиції Франції.

Водні ресурси. В Африці водні ресурси розподілено вкрай нерівномірно. Великі площі пустель і саван відчувають нестачу води. Там річки не мають постійного стоку, а основним джерелом водопостачання є підземні води. Водночас найбільші африканські річки розташовані в західній та центральній частинах материка. Це такі річки, як *Ніл, Конго, Замбезі, Нігер, Оранжева.* Починає розвиватися гідротехнічне будівництво. Зведено тисячі дамб і водосховищ. Гідроенергопотенціал африканських річок великий, але використовується поки на 1,5 %. На материку є великі озера: *Вікторія, Танганьїка, Ньяса.*

Земельні ресурси. В Африці земельні ресурси достатньо обмежені. Хоча під розорювання придатна 1/3 ґрунтів, використовується для цих потреб лише 7 % земель. Це пов'язано з нестачею води та великими просторами пустель. Окрім того, значні території зайнято лісами. Значна частина ґрунтів зазнає вітрової та водної ерозії.

У більшості субрегіонів Африки частка орних земель у структурі земельного фонду менша за середньосвітовий показник. У Північній та Центральній Африці частка становить лише 4–5 %, в Південній – близько 6 %, в Східній – 8,5 % і лише в Західній Африці сягає 11 %. Найбільш родючі коричневі ґрунти розміщені на крайньому Півдні та Півночі Африки. У зоні саван родючі червоно-бурі ґрунти через недосконалі форми їх обробітку зазнають спустелення. Родючі алювіальні ґрунти трапляються вздовж річок.

Лісові ресурси. Африка має 17 % усіх лісових масивів планети. Ліси концентруються переважно в екваторіальній частині Африки в зоні гілей (вологих екваторіальних лісів). Запасами лісових ресурсів вирізняються *ДРК, Нігерія, Габон, Камерун, Кот-д'Івуар*. Нині загрозливих масштабів набуло знеліснення африканської гілеї через надмірне її вирубування заради цінних порід деревини та для очищення територій під орні землі. Окрім того, донині 80 % енергії у країнах Західної та Центральної Африки добувають завдяки спалюванню дров, а на півдні цей показник сягає 70 %. Лісовідновлення та поширення заповідних зон поки не дають очікуваних результатів, і ліси Африки перебувають під загрозою зникнення.

Рекреаційні ресурси. Своїми природно-рекреаційними та культурно-історичними ресурсами відомі країни Північної Африки. Це морські узбережжя Червоного та Середземного морів, культурні пам'ятки світового значення *Єгипту, Марокко, Тунісу*.

Ряд острівних країн приваблюють туристів своїми пляжами, круїзами на яхтах, дайвінгом, океанічною риболовлею, екотуризмом. Це *Сейшельські Острови, Маврикій, Кабо-Верде*.

В Африці створено численні національні парки, відомі унікальними краєвидами, екзотичними тваринами та рослинами. Передусім це стосується *Кенії,* в якій існує близько 60 національних парків. Найбільший з них *Цаво*, частиною якого є вулкан Кіліманджаро. Прибутки від міжнародного туризму в Кенії поступаються лише експорту кави. Найбільш масштабні та цікаві сафарі проходять саме там і в *Танзанії* з її національними парками *Серенгеті* та *Нгоронгоро*.

Населення. Загальними рисами населення Африканського регіону є частково спадний «демографічний вибух», велике етнічне розмаїття та переважання сільського населення.

До європейської колонізації в Африці проживало понад 20 % населення планети. Із середини XX ст. помітно знизилася смертність і почалося стрімке зростання населення (*мал. 168*).

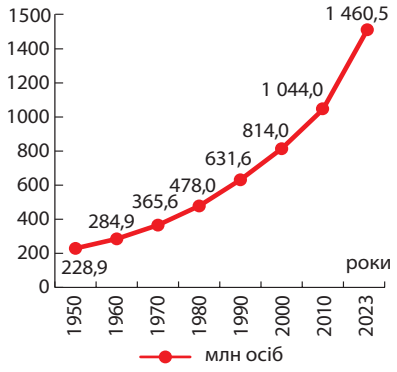

Мал. 168. Графік зростання кількості населення Африки

Для демографічної ситуації більшості африканських країн характерний II тип відтворення з дуже високими показниками народжуваності – 30,5 особи/тис. Завдяки тому, що в останнє десятиліття в Африці значно поліпшилися соціально-економічні умови життя, зокрема рівень медичного обслуговування, значно зменшилися показники смертності й нині становлять 7,4 особи/тис. Скоротилася дитяча смертність. Залишається високим рівень смертності від інфекційних захворювань, зокрема від СНІДу. У деяких африканських державах (Лесото, Замбія, Зімбабве, ПАР) носієм ВІЛ є кожна 5-та особа. В Африці найвищі у світі показники природного приросту – 23,1 особи/тис. За темпами приросту населення Африки випереджає всі інші регіони світу.

Статево-вікова піраміда Африканського регіону має типові ознаки висхідного типу (*мал. 169*). Характерні дуже велика частка дітей (понад 40 %) та незначна – людей літнього віку (3–5 %). Середня тривалість життя людей невелика: 61,14 року.

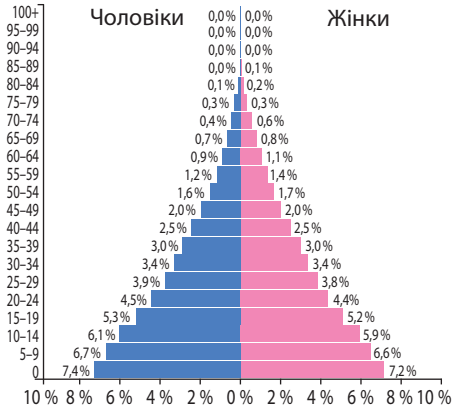

Мал. 169. Статево-вікова піраміда Африки, 2023 р.

Усе це змушує уряди країн проводити демографічну політику, але її ефективність є незначною. Людей працездатного віку в країні близько 50 %. Рівень безробіття дуже високий: у деяких країнах до 40 %.

Пригадайте, які причини призвели до «демографічного вибуху» в африканських країнах у другій половині XX ст.

Більшості країн Африки притаманне *негативне сальдо міграції*. Значні потоки емігрантів прямують до країн Європи (особливо до Франції та Великої Британії) та Західної Азії (з арабських країн). Усередині регіону населення з найменш розвинених країн переїжджає до країн з розвиненою промисловістю, зокрема до *ПАР, Алжиру, Нігерії*.

Расова та національна структура населення Африки дуже складна. За її особливостями значно різняться Північна та Тропічна Африка. На півночі регіону живуть представники європеоїдної раси – араби, бербери, туареги. У Тропічній Африці, на південь від Сахари, поширені численні негроїдні народи, які говорять мовами трьох різних мовних сімей. Лише на крайньому південному заході ПАР є представники європеоїдної раси – бури (африканери) – нащадки переселенців з Нідерландів.

Африка забезпечена дешевими *трудовими ресурсами* низької кваліфікації. Регіон посідає останнє місце у світі за рівнем письменності: близько 40 % населення є неписьменним. Там приблизно 80 % населення позбавлено медичної допомоги, понад 70 % перебуває за межею бідності, найнижчий рівень науково-технічного розвитку.

Система розселення. Попри стрімке зростання кількості населення Африки, його *густота* нижча за середньосвітовий показник – 48,2 особи/км². На величезних просторах пустель та вологих екваторіальних лісів цей показник знижується менш ніж до 1 особи/км². Найгустіше заселено долину Нілу (400 – 700 осіб/км²), невеликі острови (150 – 500 осіб/км²) та деякі морські узбережжя. Серед країн найбільшу густоту населення має острівна держава *Маврикій* (650 осіб/км²), найнижчу – *Намібія* (3 особи/км²) (*мал. 170*).

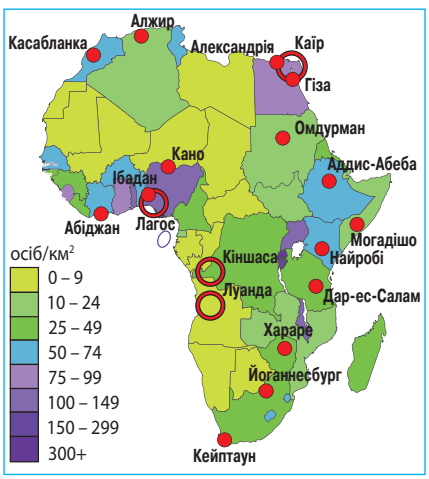

Мал. 170. Густота населення та найбільші (понад 2 млн осіб) міста Африки

Урбанізаційні процеси. За *рівнем урбанізації* Африка поступається всім іншим регіонам світу. Її середній показник становить 47,7 %. Однак *темпи урбанізації* в регіоні найвищі. Якщо на початку 90-х років минулого століття $^2/_3$ африканців жили в сільській місцевості, то до 2025 р. понад половину людей житиме в містах, а до 2030 р. кількість нинішніх городян подвоїться. Основною причиною «міського вибуху» є жебрацькі умови життя на селі.

Африка має найменші показники, що характеризують економічний розвиток міст. Через те для багатьох африканських країн характерна *хибна урбанізація*, за якої наплив міського населення значно

випереджає розвиток міської інфраструктури та промислових підприємств, що не сприяє підвищенню рівня добробуту містян. При цьому в промисловому розвитку країн зазвичай домінує одне місто, яке водночас є столицею, а часто й великим портом. Околиці величезних міст перетворюються на перенаселені нетрі (*мал. 171*). В Африці їх називають «бідонвілями». У них немає доріг, вуличного освітлення, водогону, каналізації, утилізації побутових відходів. Оскільки вік понад 40 % африканців менший за 15 років, ці квартали перетворилися на неконтрольовані місцевими органами влади перенаселені безробітною молоддю території.

Мал. 171. Кібера – нетрі Найробі

Найбільш урбанізованими є арабські країни Північної Африки: *Лівія* (80,7 %), *Алжир* (73,7 %), *Туніс* (69,6 %). Там переважає давно сформований тип арабського міста з традиційними для нього центром (мединою) та критими базарами, що їх у XIX – XX ст. було доповнено кварталами європейської забудови. Для Тропічної Африки характерний найнижчий рівень урбанізації, зокрема для східної частини континенту: *Бурунді* (13,7 %), *Руанда* (17,4 %), *Малаві* (17,4 %), *Ефіопія* (21,7 %), а також сахарських країн: *Нігер* (16,6 %), *Чад* (23,5 %). Багато міст Тропічної Африки вирізняються надзвичайною скупченістю населення. У них значна частка жителів зайнята в сільському господарстві, що робить їх подібними до великих сіл. Квартали розкоші в них чергуються з перенаселеними, позбавленими елементарних вигод районами. У матеріальному вигляді міст Південної Африки відображено як африканські, так і європейські риси, а соціальні контрасти залишаються дуже відчутними.

Нині в Африці є 36 міст-мільйонерів. Переважно це промислові центри. Найбільші з них – *Каїр* (10,2 млн осіб), *Кіншаса* (9,5 млн осіб), *Лагос* (7,9 млн осіб), *Луанда* (5,2 млн осіб), *Александрія* (4,5 млн осіб), *Йоганнесбург* (4,4 млн осіб), *Кано* (3,8 млн осіб), *Абіджан* (3,8 млн осіб), *Гіза* (3,4 млн осіб), *Кейптаун* (3,4 млн осіб), *Касабланка* (3,4 млн осіб), *Аддис-Абеба* (3,3 млн осіб), *Найробі* (3,1 млн осіб).

За картою, з'ясуйте, у яких африканських країнах виникли названі міста-мільйонери. Які з них є столицями держав?

Навколо великих міст сформувалися великі міські агломерації. Найбільшими серед них є агломерації *Каїру* (16,2 млн осіб), *Лагосу* (13,4 млн осіб), *Кіншаси* (11,9 млн осіб), *Йоганнесбург – Екурхулені* (11,9 млн осіб), *Луанди* (7,3 млн осіб), *Найробі* (5,5 млн осіб), *Хартуму* (5,3 млн осіб).

До категорії світових міст в Африці відносять *Йоганнесбург* і *Кейптаун* (ПАР), *Каїр* (Єгипет), *Порт-Луї* (Маврикій), *Касабланка* (Марокко), *Лагос* (Нігерія), *Найробі* (Кенія), *Туніс* (Туніс).

1. *Покажіть на карті Африки райони видобування нафти і природного газу, вугільні басейни, райони видобування мідних, алюмінієвих, залізних руд, золота, алмазів, фосфоритів.* **2.** *Порівняйте особливості ресурсозабезпечення та*

спеціалізації різних частин Африки. **3.** *Схарактеризуйте особливості відтворення населення, рівнів і темпів урбанізації в Африці.* **4.** *Поясніть особливості розселення в Африці.* **5.** *Назвіть світові міста в Африці та підготуйте коротку інформацію про одне з них.* **6*.** *Установіть взаємозв'язки між районами поширення збройних конфліктів і природними ресурсами, які є джерелом фінансування цих протистоянь.* **7*.** *Запропонуйте власні ідеї щодо розв'язування проблем знелісення та спустелення в окремих регіонах та країнах Африки.*

§ 45. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АФРИКИ

Особливості сучасного розвитку країн Африки. Важливе місце в економіці належить іноземному капіталу. Валова продукція іноземних і спільних підприємств формує близько половини ВВП. Основні обсяги іноземного капіталу вкладено переважно у видобуток корисних копалин у національних економіках ПАР, Нігерії, Габону, Лівії, ДРК. У виробничій структурі переважають малоефективне, часто монокультурне сільське господарство, лісове та рибне господарство, добувна промисловість.

Для просторової організації економіки африканських країн характерні невеликі окремі осередки промисловості та високопродуктивного сільського господарства на тлі величезних площ малоефективного дрібнотоварного виробництва (*мал. 172*). Від порівняно розвинених районів, де виробляють експортну продукцію, прокладено дороги до узбережжя в райони великих портів, звідки продукцію вивозять на світовий ринок.

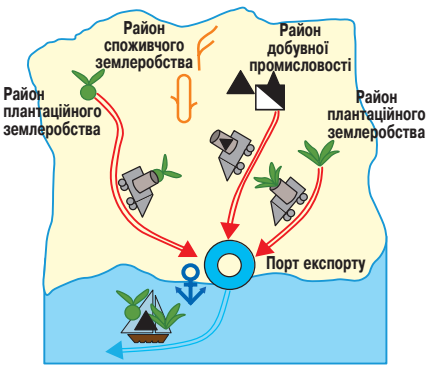

Мал. 172. Схема просторової організації господарства африканських країн

Первинний сектор економіки. Провідне значення в економіці африканських країн має первинний сектор економіки, зокрема сільське, лісове та рибне господарства, а також добувна промисловість. Серед усіх регіонів світу Африка вирізняється переважанням традиційних видів природокористування.

Сільське господарство. В Африці склалися три основні системи сільського господарства. Перша – землеробська, що ґрунтується на природній родючості ґрунту. У ній зайнято третину селян, які вирощують продукцію лише для власного споживання. Більшість господарств дрібні, натуральні або напівнатуральні, техніка та агротехніка примітивні. Найпоширеніше знаряддя праці – мотика. Господарства дуже залежать від природних умов. Надмірне зволоження та повені в сезон дощів, суховії у період посухи, нашестя комах – усе це різко зменшує врожаї. Друга система – землеробська, що використовує штучну підтримку родючості ґрунтів. Це плантаційне господарство з використанням найманої робочої сили, яке вирощує експортні культури та є основним постачальником іноземної валюти у бюджети країн.

Третя система сільського господарства – екстенсивно-скотарська, яка переважає в країнах Східної Африки.

У *рослинництві* для власного споживання культивують зернові культури (просо, сорго, кукурудзу) та тропічні коренеплоди (маніок, ямс, таро, батат). Головний «хліб» екваторіального поясу – банани. Високотоварний сектор склався в період колоніалізму й вирощує експортні технічні культури. Основними з них є какао (понад половину виробництва какао-бобів світу), кава та арахіс. Розміщення технічних культур має чітку зональну спеціалізацію. В екваторіальному поясі культивують *какао* (Кот-д'Івуар – 29 % світу, Гана – 12 %, Нігерія), *олійну пальму* (Бенін, Нігерія) та *гевею* (Нігерія). На межі екваторіального та субекваторіального поясів вирощують *каву* (Ефіопія, Уганда, Кот-д'Івуар, Ангола). У субекваторіальному поясі розміщені плантації *арахісу* (Нігерія, Судан, Сенегал, Гамбія), *бавовнику* (Єгипет, Судан, Танзанія), *цукрової тростини* (Судан, Мозамбік, Маврикій), *тютюну* (Зімбабве, Малаві), *чаю* (Кенія, Малаві, Уганда, Мозамбік), *сизалю* (Танзанія, Кенія). Тропічний пояс освоєний мало. Там розвинене землеробство в оазах, де вирощують *фінікову пальму*. Для крайніх північних та південних субтропічних частин Африки важливе значення мають *виноградарство* та *садівництво*. Експортом *цитрусових* вирізняються Єгипет, Марокко, ПАР.

1. Складіть продуктовий кошик жителів різних субрегіонів Африки. **2.** Порівняйте продукцію міжнародної спеціалізації сільського господарства субрегіонів Африки та перелік у їх межах основних споживчих культур. Поясніть, чому не збігається перелік експортних та споживчих культур.

Низькопродуктивним є *тваринництво* Африки, що розвивається на сезонних пасовищах. Переважають кочове, напівкочове та відгінно-пасовищне тваринництво. У саванах розводять велику рогату худобу, в напівпустелях і горах – овець та кіз, у пустелях кочівники-бедуїни випасають верблюдів. Головною продукцією тваринництва є шкіри, вовна, мохер.

Лісове та рибне господарства. Африканський регіон постачає на світовий ринок деревину екваторіального лісу. Заготівлю її ведуть іноземні або змішані компанії. Район їхньої дії – прибережні країни Західної та Центральної Африки: *Кот д'Івуар, Камерун, Габон, Конго*. Головними з них є червоне дерево (використовується для оздоблювальних та столярних робіт, виробництва фанери) та ебенове дерево (для підводних конструкцій, будівництва, машинобудування). У більшості випадків лісове господарство задовольняє місцеві потреби, передусім у паливі. Крім того, займаються збиранням дикорослої кави та дикого меду. У ряді країн доглядають за дикорослою гевеєю заради одержання каучуку.

У субтропічних лісах Північної Африки заготовляють кору коркового дуба, що є однією зі статей експорту країн субрегіону.

Головна зона африканського морського рибальства – атлантичний континентальний шельф, особливо в його південній та північній частинах. Риболовний флот та рибоконсервні заводи мають *Єгипет, Марокко, Нігерія, ПАР, Намібія*. Риба, що зазнала промислової обробки, йде на експорт.

Добувна промисловість. У промисловому виробництві Африки переважає добувна промисловість. У цій сфері діють великі міжнародні концерни. Серед них найвідомішою є компанія *De Beers*, що контролює видобуток та збут алмазів. Найбільшою є роль Африки в постачанні на світовий ринок марганцю, хрому, кобальту, ванадію, золота, платини та алмазів. Досить великим є також експорт урану, міді, бокситів, фосфоритів, залізних руд і вугілля.

Низка країн Африки є значними виробниками *сирої нафти* та *природного газу*, що експортують у країни Європи та США. Членами організації країн-експортерів нафти ОПЕК є *Нігерія, Алжир, Лівія, Габон* та *Ангола*. В роботі Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ) беруть участь *Алжир, Нігерія, Єгипет, Лівія* та *Екваторіальна Гвінея*.

Експорт нафти та природного газу з країн Африки не перевищує 10 % їх світового експорту, але за вартістю – це 70 % всього товарного експорту з регіону. Відносна обмеженість запасів нафти та природного газу африканських країн спонукає до прискореного розвитку промисловості з їх перероблення.

В Африці налагоджений видобуток *рудної сировини*. Видобутком залізних, марганцевих, хромових руд, платини та золота вирізняється *ПАР*, мідних руд – *Замбія* та *ДРК*, бокситів – *Гвінея* та *Гана*. З *нерудної сировини* налагоджений видобуток світового значення алмазів у *Ботсвані, Анголі, ПАР* та *ДРК*; фосфоритів – у *Марокко, Того* та *Тунісі*.

Вторинний сектор економіки. В Африці склалися промислові виробництва з трьома різними формами діяльності. Перші – займаються первинним переробленням експортної сільськогосподарської сировини: какао-бобів, кави, очищенням бавовнику, виробництвом олії, цукру, соків, вина. Вони поширені у багатьох країнах. Другі – виробляють споживчі товари для місцевого населення: кустарне виробництво тканин, харчових напівфабрикатів, напоїв. У країнах Північної Африки та ПАР працюють фабрики та заводи з виробництва тканин та харчових продуктів. Треті – виробництва важкої промисловості та новітні виробництва. Вони представлені лише в окремих країнах, де є родовища відповідної сировини. Зокрема, в ПАР, країнах Північної Африки, Замбії, Зімбабве, ДРК, Нігерії, Гані.

Електроенергетика. Користується електроенергією лише третина африканців. Обсяг споживання електроенергії в Африці в 5 разів менший, ніж середній показник у країнах, що розвиваються, та у 8 разів менший від середньосвітового рівня.

Близько $^2/_3$ електроенергії у регіоні дають гідроелектростанції. Для деяких країн основним джерелом електроенергії є ТЕС. Для їх роботи в Алжирі, Лівії, Єгипті використовують нафтопродукти, а в ПАР – кам'яне вугілля. У ПАР працює перша в Африці атомна електростанція. Країни, що розташовані південніше від Сахари, для приготування їжі та обігрівання будинків часто використовують деревину та сільськогосподарські відходи. Найбільше електроенергії серед країн регіону одержують у *ПАР, Єгипті* та *Алжирі* (*мал. 173*).

Африку вважають досить перспективною щодо використання *відновлюваних джерел енергії* (ВДЕ): енергії вітру, сонця, геотермальних

джерел. У Північній Африці розпочала роботу комбінована газово-сонячна електростанція *Abener*. На Єгипет, Марокко та Туніс припадає 85 % вітрового потенціалу Африки та Близького Сходу. У країнах Тропічної Африки обсяг інвестицій в енергетику є вкрай низьким. Там лише планують використовувати енергію вітру. В Кенії уже працює геотермальна електростанція *Olkaria*.

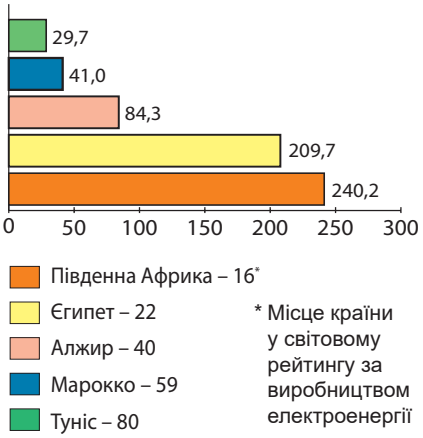

Мал. 173. 5 найпотужніших країн Африки за виробництвом електроенергії, млрд кВт/год, 2021 р.

Металургія. В окремих країнах помітного розвитку набула металургійна промисловість. *Чорна металургія* повного циклу представлена лише у *ПАР* (23-тє місце у світі, виробляє 80 % сталі регіону), *Єгипті, Алжирі, Тунісі* та *Зімбабве*. Також в Африці працює близько 40 переробних підприємств.

Кольорова металургія є одним з найважливіших виробництв у країнах, що багаті на руди кольорових металів. Так, за фінансової підтримки високорозвинених країн працюють заводи з виробництва *міді* у ДРК (7-ме місце у світі), Замбії (8-ме місце у світі), ПАР; *алюмінію* – у ПАР (13-те місце), Єгипті, Камеруні, Гані; *свинцю* та *цинку* – у Намібії (9-те місце у світі за виробництвом цинку), Марокко, Тунісі; *олова* – у Нігерії; кобальту – у *ДРК* (1-ше місце).

Машинобудування. Багатопрофільне машинобудування посіло чільне місце лише в національній економіці *ПАР*. Воно випускає гірниче обладнання, військову техніку, сільськогосподарські машини, залізничні вагони, складає автомобілі, ремонтує річкові судна.

Хімічна промисловість. Виробнича структура хімічної промисловості африканських країн характеризується значною часткою нафтохімії. Найбільші потужності хімічних виробництв мають *ПАР* та *Нігерія*. Особливе значення має синтез мінеральних добрив. Так, за виробництвом азотних добрив вирізняється *Єгипет* (8-ме місце у світі), фосфатних добрив – *Марокко* (3-тє місце у світі). У *Замбії, ДРК, ПАР, Зімбабве* важливе значення має виробництво вибухових речовин для добувної промисловості. Середнім рівнем розвитку хімічної промисловості також вирізняються *Алжир, Туніс, Лівія*.

Текстильна промисловість. На текстильних підприємствах зайнято третину всіх працівників в обробній промисловості Африки. Головною є *бавовняна промисловість*, що забезпечена власною сировиною. Головні її потужності сконцентровано в *Єгипті*. Бавовняні фабрики працюють також у *Судані, Нігерії, Сенегалі, Уганді, Кенії, Марокко, ПАР*.

Харчова промисловість. Швидкими темпами розвивається харчова промисловість. Основними виробництвами харчової промисловості є *олійна* (виробництво пальмової, арахісової та оливкової олії), *цукрова, фасування какао* та *кави, рибна, виноробна, плодоовочеконсервна*.

Особливості розміщення промислових районів в Африці. Найбільший з промислових районів Африки – *Південний*, у межах ПАР, Зімбабве та Ботсвани. Там видобувають майже всі види рудних і нерудних ресурсів, кам'яне вугілля. Розвинені різноманітні виробництва важкої, легкої та харчової промисловості. Другим є *Конго-Замбійський* промисловий район, через який проходить «Мідний пояс» з родовищами високоякісної мідної руди, а також супутніх руд кольорових металів: кобальту, цинку, свинцю, кадмію, германію, золота, срібла.

На основі родовищ нафти та руд металів (заліза, марганцю, алюмінію) склався *Західногвінейський* промисловий район. Окрім експорту сировини, там формуються центри її перероблення: виробництво глинозему, кольорова металургія, хімічна промисловість.

Три промислові райони склалися у Північній Африці: Єгипетський, Алжирсько-Лівійський у Сахарі та район Атлаських гір на півночі Марокко та Алжиру. Перший з них, *Єгипетський*, сформувався на основі родовищ нафти, природного газу, руд і фосфоритів, а також трудових ресурсів. Там розвинені металургія, машинобудування, хімічна, текстильна (бавовняна) та харчова промисловість. *Алжирсько-Лівійський* промисловий район виник на базі великих нафтогазових родовищ Сахарського басейну. Його основною спеціалізацією є перероблення нафти та хімічна промисловість. Промисловий район *Атлаських гір* вирізняється покладами руд металів і найбільшими у світі запасами фосфоритів. На їх основі розвинені хімічна промисловість та металургія.

Третинний сектор економіки: особливості становлення й закономірності розміщення. Ринок послуг почав формуватися в Африці в другій половині 90-х рр. XX ст. Якщо наприкінці XX ст. послуги забезпечували близько 35 % ВВП регіону, то нині їх частка зросла до 58 %.

Достатньо високою є частка сфери послуг у структурі ВВП країн Північної Африки – 42,3 %, а в Тунісі, Марокко, Єгипті – понад половину. Найвищими темпами там розвиваються туристичні й транспортні послуги, роздрібна інтернет-торгівля, інформаційні технології.

Найнижчою є частка сфери послуг у структурі ВВП країн Центральної Африки – 34,3 %. Через низький рівень життя спостерігається вкрай низький попит на послуги. Найвища частка сфери послуг у структурі ВВП спостерігається в країнах Південної Африки – 53,8 %. Найважливішим джерелом державних прибутків є міжнародний туризм, зокрема в ПАР та Зімбабве.

Транспорт. Транспортна інфраструктура Африки в основному складалася в колоніальний період і була орієнтована на обслуговування економічних і геополітичних інтересів країн-метрополій. Фактично в регіоні немає сучасної транспортної мережі. У багатьох країнах велика роль належить гужовому та в'ючному транспорту, а в районах поширення мухи цеце часто використовують працю носіїв.

Переважна більшість залізничних та автомобільних магістралей з'єднують райони розробки родовищ корисних копалин, орієнтованих на експорт промислових та сільськогосподарських виробництв, найбільших адміністративних центрів з портами. Найкраще транспортна мережа розвинена в *ПАР, Зімбабве, Єгипті* та прибережних частинах країн Північної Африки.

Більшу частину вантажопотоків у межах материка забезпечує *залізничний* транспорт. Але він має низький рівень технічного оснащення, різну ширину колій. Найбільшими темпами розвиваються *автомобільний* та *трубопровідний* транспорт. Газопроводи з Алжиру в Європу мають міжконтинентальний характер. У Тропічній Африці донині велика транспортна роль належить *річкам*. Більшість зовнішніх перевезень здійснює *морський* транспорт. Великими морськими портами є *Александрія* та *Порт-Саїд* (Єгипет), *Танжер* та *Касабланка* (Марокко), *Лагос* (Нігерія), *Дакар* (Сенегал), *Момбаса* (Кенія), *Дар-ес-Салам* (Танзанія), *Річардс-Бей*, *Дурбан* та *Кейптаун* (ПАР). В Африці є близько 300 аеродромів. Найбільші з них у *Каїрі* (Єгипет), *Рабаті* (Марокко), *Дакарі* (Сенегал), *Лагосі* (Нігерія), *Найробі* (Кенія), *Йоганнесбурзі* (ПАР). Величезне значення для світових морських перевезень має *Суецький канал* на території Єгипту.

Туристичні райони. Число туристів, які відвідують Африку, і надходження від них, дуже малі й становлять відповідно 4 % і 2 % загальносвітових. Туристів насторожують спекотний клімат, тропічні хвороби, злидні, політична нестабільність, відсутність розвиненої транспортної та туристичної інфраструктури.

Територія Африки лежить у межах двох рекреаційно-туристичних регіонів світу, що різняться за природними та історико-культурними особливостями: *Арабський світ* (країни Північної Африки) та *Африка* (країни усіх інших субрегіонів). Останнім часом у туристичному бізнесі стрімко зростає роль Арабського світу. Там активно розвиваються пляжний та діловий туризм. Окрім того, підвищується інтерес до пізнавального туризму країн з багатою історією. Найбільш популярними туристичними країнами з африканського Арабського світу є *Марокко, Єгипет* та *Туніс*.

1. Проведіть на контурній карті межі рекреаційно-туристичних регіонів Африки. **2.** За текстом підручника та додатковими джерелами інформації умовними знаками покажіть на карті основні райони розвитку різних за метою подорожей видів туризму.

Роль рекреаційно-туристичного регіону *Африка* поки що незначна. Проте особливо популярним у цьому регіоні є африканське сафарі – автомобільні мандрівки саваною з метою ознайомлення з дикою природою. Найвідоміші сафарі – у межах національних парків Кенії, Танзанії, Уганди, Ефіопії.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Африки. Особливості їхньої участі в міжнародному поділі праці. Економіко-географічне положення, а також природні, історичні, етнічні та соціально-економічні відмінності визначають особливості участі субрегіонів Африки в міжнародному поділі праці (*мал. 174*).

Північна Африка – найбільший за площею та часткою ВВП серед субрегіонів Африки. Субрегіон переважно розташований у субтропічних широтах, що визначає спеціалізацію сільського господарства на виробництві оливок, цитрусових, винограду, бавовнику. Арабські народи Північної Африки мають багаті традиції в ремісництві, зрошуваному землеробстві, кочовому тваринництві, самобутню культуру. Промислова спеціалізація субрегіону пов'язана з видобуванням нафти, природного

газу, фосфоритів, руд металів та їх переробленням. Північна Африка – один з регіонів міжнародного туризму, що швидко розвивається.

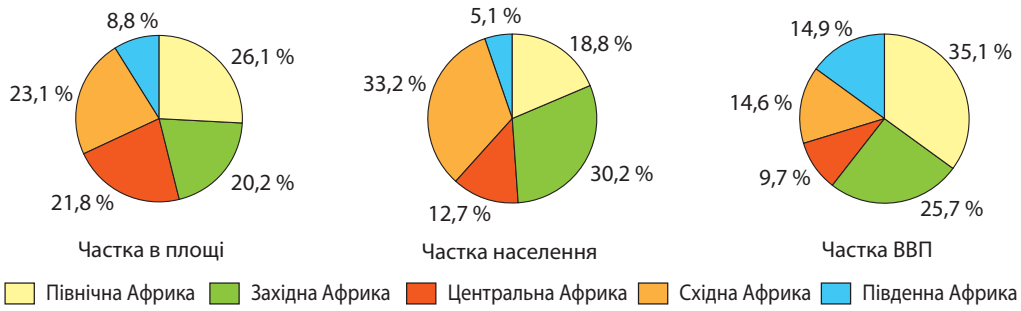

Мал. 174. Економічний розвиток субрегіонів Африки

Західна Африка – другий серед субрегіонів Африки за часткою ВВП. Там надзвичайно різноманітні природні умови та найбільш строкатий етнічний склад населення. Спеціалізацію субрегіону визначають сільське господарство, яке представлене виробництвом товарних (какао-боби, кава, олійна пальма) та споживчих культур; лісове господарство; видобування та первинне перероблення мінеральної сировини: нафти, природного газу, руд металів.

Найменшою часткою ВВП з-поміж субрегіонів вирізняється *Центральна Африка*. Там сформувався однорідний етнічний склад населення (народи банту). Мінеральні ресурси найбільш різноманітні: нафта, природний газ, мідні руди, алмази. Провідною спеціалізацією субрегіону є лісове господарство та добувна промисловість.

Східна Африка вирізняється найбільшою кількістю населення серед субрегіонів. Мінеральні багатства тут менш досліджено. Різноманітність природних ресурсів зумовлює господарську спеціалізацію субрегіону. У міжнародному поділі праці Східна Африка відома сільським господарством, металургією, екологічним та пригодницьким туризмом.

Південна Африка – найбільш віддалений від Європи, Америки та Азії субрегіон, але з широким виходом до важливих міжнародних морських шляхів. Економічним осередком субрегіону є багатопрофільне господарство ПАР, що відоме розвитком добувної і обробної промисловості, сільського господарства, сфери послуг.

За допомогою інформаційних джерел дайте характеристику субрегіонів Африки *(див. план на с. 207, § 38)*.

Зв'язки України з країнами Африки. Важливість Африканського континенту для України зумовлюється його великими природними багатствами та значними потенційними можливостями для взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, особливо в аграрній сфері. Серед експортованих країнами товарів великий інтерес для України становлять традиційні види африканських аграрних культур: какао-боби, кава, чай, арахіс, банани, оливки, цитрусові, бавовна, свіжі овочі, шкіряна сировина, рибна продукція, цінні породи деревини.

Країни півдня Африки відчувають потребу у вантажних авіаційних перевезеннях. Видається перспективним використання на умовах

лізингу української вітчизняної авіатехніки, зокрема літаків АН. Україна може запропонувати країнам Африки допомогу в будівництві гребель і водосховищ, штучних зрошувальних систем, геологорозвідувальні роботи з метою виявлення підземних вод, інженерні роботи, постачання будівельної і сільськогосподарської техніки та обладнання, допомогу кваліфікованих фахівців. Освоєння африканського ринку означатиме для українських підприємців вихід на один із найбільших споживчих ринків світу. Африканські держави відчувають потребу в українських інвестиціях, машинах, устаткуванні, чорних металах, різноманітних послугах. Основними споживачами українських товарів є Єгипет, Нігерія, Алжир, Марокко, Туніс.

1. Які склалися особливості виробничої структури та просторової організації економіки країн Африки? З чим вони пов'язані? 2. Поясніть зональну спеціалізацію товарного сільського господарства в Африці. 3. Покажіть на карті основні промислові райони Африки та поясніть чинники їх формування. 4. Установіть взаємозв'язки між районами видобування корисних копалин і товарного землеробства та конфігурацією транспортної мережі на прикладі окремих країн Африки. 5. Порівняйте особливості ресурсозабезпеченості та спеціалізації субрегіонів Африки. 6. Які причини відсталості соціально-економічного розвитку країн Африки? 7*. Обґрунтуйте подальші напрями розвитку транспортної інфраструктури в Африці. 8*. Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте інтенсивність прояву глобальних проблем людства в різних субрегіонах Африки.*

ТЕМА 2. КРАЇНИ АФРИКИ

§ 46. ЄГИПЕТ

Офіційна назва – *Арабська Республіка Єгипет*

Склад території – *29 губернаторств (мухафаз)*

Член міжнародних організацій – *ООН, Ліга арабських держав (ЛАД)*

Офіційна мова – *арабська*

Релігія – *мусульманство (іслам)*

Місце країни у світі та регіоні. Єгипет – батьківщина однієї із найдавніших цивілізацій світу, країна, якою проходять важливі торговельні шляхи між багатою капіталом Європою та багатою ресурсами Азією. За розміром ВВП Єгипет – у третьому десятку країн світу, а за ВВП на душу населення – у другій сотні. Проте серед африканських країн Єгипет посідає помітне місце. За розміром ВВП він поступається лише нафтодобувній країні Нігерії. Збройні сили Єгипту є найбільшими в Африканському регіоні та одними з найбільших у світі. Хоч Єгипет і не є членом НАТО, він залишається військовим і стратегічним партнером цієї військово-політичної організації.

Сучасний Єгипет – країна, що розвивається з індустріальним типом економіки. Місце Єгипту в міжнародному поділі праці визначають такі чинники економіки (*мал. 175*).

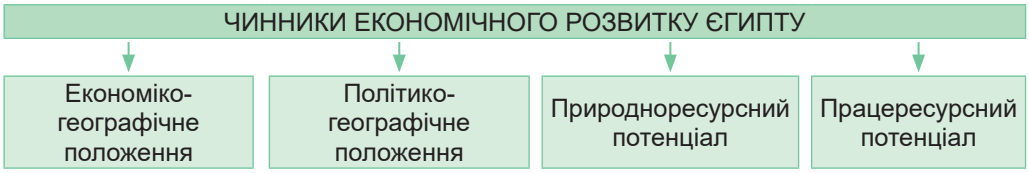

Мал. 175. Чинники, що визначають місце Єгипту в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Єгипет розташований у Північній Африці. Він має унікальне ЕГП, адже лежить на межі двох материків та двох частин світу. Більша частина території Єгипту географічно розташована в Африці, менша (північно-східна) – на Синайському півострові в Азії. Країна на півночі омивається водами Середземного моря Атлантичного океану, на північному сході – Червоного моря Індійського океану. Моря сполучені збудованим у другій половині XIX ст. *Суецьким каналом* (*мал. 176*), що скоротив морський шлях кораблів з Європи до країн Азії, Східної Африки та Австралії на 8 тис. км. Найбільшим морським портом країни є *Александрія*, розташована на березі Середземного моря.

Мал. 176. Суецький канал

Єгипет межує з трьома країнами. З них дві – арабські країни Північної Африки, які належить до країн, що розвиваються, та є союзниками Єгипту в *Лізі арабських держав (ЛАД)*: *Лівією* – на заході, *Суданом* – на півдні. У своїй азійській частині на північному сході Єгипет має спільні кордони з високорозвиненою державою *Ізраїлем* та частиною *Палестинської автономії – Сектором Газа*.

Геополітичне положення. Єгипет є політико-географічним мостом між Північною Африкою та Західною Азією. Цим визначається його важлива геополітична роль як трансконтинентальної країни, яка ще з найдавніших часів була вкрай важливим осередком для народів Близького Сходу, Африки та Європи. Нині зовнішня політика Єгипту діє за принципом помірного нейтралітету. Столиця країни Каїр завжди лежав на перехресті регіональних торгових шляхів і культурних сплетінь протягом багатьох століть. Потужний інтелектуальний потенціал і значний вплив ісламу перетворили столицю Єгипту на центр соціального і культурного розвитку всього арабськомовного світу. У Каїрі розміщується штаб-квартира Ліги арабських держав. Генерального секретаря цієї організації традиційно обирають з-поміж єгипетських лідерів. Єгипет був першою мусульманською державою, що в 1979 р. встановила дипломатичні стосунки з Ізраїлем, надавши приклад встановлення політичного порозуміння в такому складному регіоні світу. Через це на вісім років було призупинено членство Єгипту в ЛАД.

Дайте оцінку ЕГП і геополітичного положення Єгипту. Зробіть висновок про те, як вони впливають на економічний розвиток Єгипту та його місце в арабському світі.

Природноресурсний потенціал. Природні умови більшої частини країни складні для освоєння. Через посушливий клімат 95 % країни

вкрито пустелями з поодинокими оазисами. Ці пустелі ще за часів Стародавнього Єгипту захищали королівства фараонів від західної загрози кочівників.

Рельєф країни переважно рівнинний. Більшу частину території Єгипту займають плато з висотами 300 – 1000 м.

Клімат Єгипту на північному узбережжі шириною 30 – 40 км субтропічний середземноморський з жарким сухим літом та м'якою дощовою зимою. Сезон дощів триває з жовтня по березень. Випадає близько 400 мм опадів на рік. Але на більшій частині території країни клімат тропічний континентальний з різкими добовими коливаннями температури: денні температури влітку сягають майже +50 °С, а нічні опускаються до 0° ... +3 °С. У зимові місяці температура повітря рідко опускається нижче від +20 °С. Повітря дуже сухе, протягом року опадів вкрай мало: на південь від Каїру лише від 2 до 5 мм на рік, а в деяких районах бездощів'я триває роками. Сильні вітри спричиняють піщані й пилові бурі по всій території країни.

Оцініть забезпеченість Єгипту природними ресурсами. Які види ресурсів визначають господарську спеціалізацію країни?

У надрах Єгипту виявлений цілий ряд *мінеральних ресурсів*. Найбільше значення мають запаси *нафти* й *природного газу*. Серед країн Африки Єгипет посідає 5-те місце за запасами нафти та 3-тє за покладами газу. У країні є придатні для відкритої розробки запаси *залізних руд* осадового та метаморфічного походження. Знайдено значні запаси *марганцевих руд* на Синайському півострові. Є родовища руд урану, титану, міді, олова, золота, молібдену, ніобію, вольфраму. В Аравійській пустелі в корі вивітрювання є *алюмінієві руди* – нефелінові сієніти. З нерудних ресурсів Єгипет багатий на *фосфорити*, запаси яких є в кількох частинах країни й становлять 5,2 % від світових. Також є істотні запаси *кухонної солі* та *будівельних матеріалів*: вапняків, глини, мергелю. Всесвітню популярність мають асуанські граніти.

Практично усі поверхневі *водні ресурси* пов'язані з *Нілом*. Рівень води в річці сильно коливається протягом року. На диво, під час літньої спеки Ніл виходить з берегів (*пригадайте, з чим це пов'язано*). Родючий мул дає змогу щороку збирати високі врожаї. У зимовий сезон Ніл міліє.

Багато територій Єгипту позбавлено *ґрунтового покриву*. На заході країни панують рухливі й мало закріплені піски та кам'янисті поверхні. Там, де випадає хоч невелика кількість опадів і зростає бідна рослинність, формуються скелетні ґрунти. Найбільш родючими є алювіальні ґрунти долини Нілу та болотно-лучні в його дельті. Природна рослинність цих територій витіснена антропогенною: посівами зернових культур, бавовнику, плантаціями фінікової пальми. У цілому культивована площа становить лише 2,6 % від загальної площі країни.

Ще з початку XIX ст. зріс інтерес до єгиптології. Основні пам'ятки єгипетської архітектури та історії зосереджено уздовж Нілу. Морські узбережжя з чудовими піщаними пляжами, теплим протягом року кліматом, мальовничими краєвидами, фантастичним підводним світом стали підґрунтям для розвитку *оздоровчого туризму*.

Працересурсний потенціал. Кількість населення Єгипту стабільно збільшується. Для країни характерний II тип відтворення населення. З середини 60-х рр. XX ст. в країні проводилася демографічна політика, спрямована на обмеження народжуваності. Хоча її показник зменшився в 1,5 раза, але й досі залишається досить високим – 20,2 особи/тис. Завдяки поліпшенню медичного обслуговування у 4 рази знизилася смертність. Нині її рівень є одним з найнижчих в Африці – 4,3 особи/тис. Природний приріст – 15,9 особи/тис. На одну жінку припадає 2,8 дитини. Населення Єгипту дуже молоде: його середній вік 24,1 року. Середня тривалість життя вища, ніж в інших африканських країнах: 74,45 року (2022 р.). Така демографічна ситуація вплинула на вікову структуру населення Єгипту та забезпеченість трудовими ресурсами.

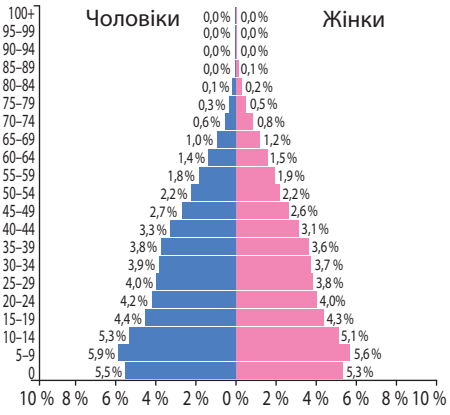

Мал. 177. Статево-вікова піраміда Єгипту, 2023 р.

1. За статево-віковою пірамідою Єгипту (*мал. 177*) з'ясуйте, до якого типу її можна віднести: зростального, скорочувального чи омолоджувального. **2.** Яке склалося співвідношення між працездатним та непрацездатним населенням у країні?

За межею бідності перебуває близько чверті населення країни. Через те для країни характерне *негативне сальдо міграцій* з незначним перевищенням кількості емігрантів над іммігрантами. Частина людей працездатного віку виїжджає до високорозвинених країн Європи, водночас у Єгипті перебуває кілька десятків тисяч політичних біженців з Палестини, Судану, Сирії, Сомалі.

Єгипет достатньо забезпечений трудовими ресурсами. Близько половини економічно активного населення зайнято у сфері послуг. Цей показник постійно зростає. Рівень безробіття високий: близько 12 % працездатного населення. Уряд країни дбає про зростання рівня кваліфікації трудових ресурсів. Державні витрати на освіту становлять 3,8 % ВВП. Рівень письменності дорослого населення дорівнює 73,8 %.

За *національним складом* населення Єгипет – однонаціональна країна. Араби-єгиптяни становлять 99,6 %, переважна більшість яких – мусульмани. Іслам є державною релігією в країні. Серед національних меншин відомі бербери (мешкають в оазах), нубійці різних племінних груп (живуть уздовж Нілу на півдні країни), бедуїни арабських племен Синайського півострова та Аравійської пустелі. Офіційна мова Єгипту – *арабська*. Місцева мова – *коптська* – збереглася завдяки літургійному використанню православною коптською церквою, послідовниками якої є близько 10 % єгиптян.

Система розселення. Єгипет є найбільш густонаселеною країною Північної Африки. Середня густота населення становить 110,9 особи/км². Приблизно 95 % населення живе лише на 5,5 % загальної площі країни.

Населення сконцентровано у вузькій долини Нілу, на узбережжях Червоного моря, Синайського півострова й навколо Суецького каналу. Там густота населення сягає 400 – 700 осіб/км² (*мал. 178*). Найменше заселено південні пустельні райони, де є навіть «білі плями». Незначна частина населення проживає в оазах Лівійської пустелі, невеликих шахтарських містечках Аравійської пустелі, по берегах Середземного моря та курортних містечках на узбережжі Червоного моря. Частина населення досі ще веде кочовий спосіб життя.

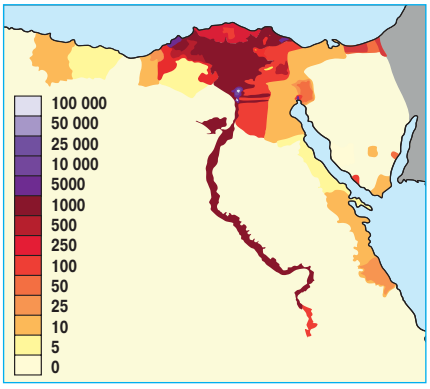

Мал. 178. Густота населення на території Єгипту (осіб/км²)

Рівень урбанізації середній – 42,8 %, темпи урбанізації високі. У Єгипті існує понад 40 великих міст. У країні є 4 міста-мільйонери, з них 2 – міста-мультимільйонери. Столиця країни *Каїр* (10,2 млн осіб) є найбільшим містом Африки та Близького Сходу. Понад 1 млн населення також мають *Александрія* (4,5 млн осіб), *Ель-Гіза* (3,4 млн осіб) та *Шубра-ель-Хейма* (1,1 млн осіб). Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільша з них *Каїрська* (16,2 млн осіб), до складу якої входять великі міста Шубра-ель-Хейма та Гіза. Другою за кількістю жителів міською агломерацією є *Александрійська* (4,9 млн осіб).

Особливості структури економіки країни, що розвивається. Основи єгипетської економіки було закладено ще у першій половині XIX ст. Тоді почалося вирощування бавовнику на експорт, інтенсивне будівництво зрошувальних каналів, залізниць, модернізація портів. У першій половині XX ст. долучилася текстильна промисловість. У другій половині XX ст. однією з головних задач національного розвитку стала індустріалізація Єгипту. Сформувалися добувна промисловість, металургія, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів. З'явилися автоскладальні та авіаскладальні заводи, виробництво вагонів та морських суден, верстатобудування. У 90-х рр. XX ст. почалося реформування економіки. Також відбулися лібералізація торгівлі, зниження ролі держави у сфері інвестиційної діяльності, інтеграція економіки Єгипту зі світовою економічною системою. Активно розвивається сфера послуг. Нині Єгипет – індустріальна держава. У країні створена змішана соціально-ринкова економіка за сильного впливу державного сектору. Темпи економічного зростання становлять близько 5 % на рік.

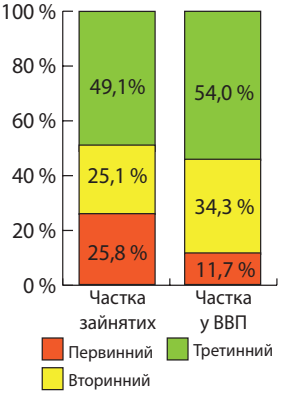

Мал. 179. Значення секторів економіки Єгипту, 2021 р.

Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. У структурі ВВП Єгипту переважають третинний та вторинний сектори економіки (*мал. 179*). У вторинному секторі провідними є виробництва тканин,

харчових продуктів, будівельних матеріалів, хімічних речовин. Країна повністю забезпечує внутрішні потреби в електроенергії завдяки використанню місцевої нафти, природного газу та гідроелектроенергії. На підприємствах широко використовується бездоменна металургія, для якої не потрібне імпортне коксівне вугілля. В останні роки виплавка сталі в країні дещо скоротилася.

Підприємства не забезпечують повною мірою потреби країни у сталевому прокаті. У третинному секторі переважають міжнародний туризм та транспорт (*мал. 180*). Ще одна важлива сфера – телекомунікації. Основні комунікаційні центри розміщуються в Александрії, Каїрі, Суеці та пов'язані поміж собою цифровим кабелем. У первинному секторі переважають видобування мінеральних ресурсів та сільське господарство.

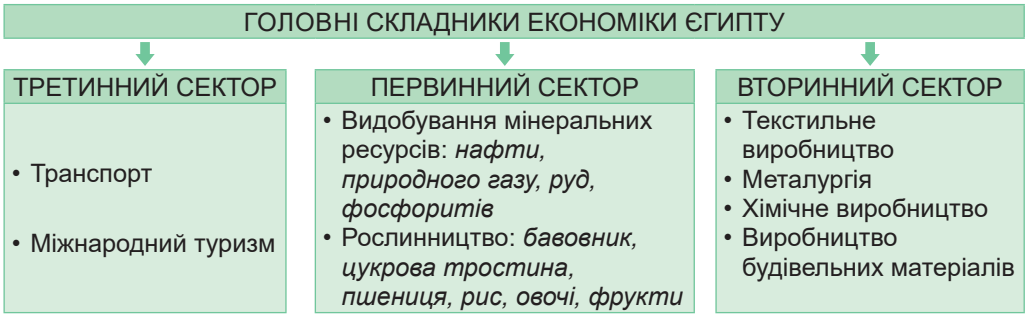

Мал. 180. Головні складники економіки Єгипту

Транспорт. У міжнародних перевезеннях першочергове значення має *морський транспорт*, немає зручних бухт для облаштування морських портів. Окремі природні гавані є на узбережжі Червоного моря. Через те найбільші морські порти Єгипту лежать на Середземноморському узбережжі в штучно створених бухтах: *Александрії* та *Порт-Саїді*. Найбільшим портом на Червоному морі є *Суец*. Ефективно працює керований державною компанією *Суецький канал*. Прибутки від експлуатації каналу є другим після туризму джерелом наповнення бюджету Єгипту. Після відкриття 2015 р. паралельного каналу був забезпечений двобічний рух кораблів. Нині Суецький канал забезпечує 7 % світового морського вантажообігу, відіграючи ключову роль у забезпеченні Європи близькосхідною нафтою.

У країні існує найстаріша *залізнична мережа* Африки загальною протяжністю близько 6,7 тис. км, більша частина якої перебуває в незадовільному технічному стані. Завдяки сухому клімату можна без особливих витрат підтримувати *автомобільну мережу*, хоча автошляхів з твердим покриттям – лише третина. В Єгипті працює 83 аеропорти. Найбільші з них розміщуються в *Каїрі* (аеропорт-хаб), *Луксорі*, *Шарм-ель-Шейху*, *Хургаді*.

Міжнародний туризм. Прибутки від туризму випередили надходження від видобутку та продажу нафти. Країну щорічно відвідують понад 11 млн іноземних туристів. Уряд країни спонукає своїх громадян до розвитку саме цієї сфери економіки, особливо на місцевому рівні серед представників середнього класу. Вкладаються кошти в

розвиток туристичної інфраструктури: зведено сучасні автомагістралі, комфортабельні готелі, нічні клуби, аквапарки, швидкісні залізниці, сучасні аеропорти.

Найпопулярніші курорти Єгипту оздоровчого (пляжного) спрямування розташовані на узбережжі Червоного моря: *Хургада, Шарм-ель-Шейх, Нувейба, Ель-Гуна*. Основні місця пізнавального туризму, що ознайомлюють з єгипетською давниною, це *піраміди Гізи, Каїр, Луксор, Александрія, Синайські гори з горою Мойсея*. Новим напрямом розвитку туристичної індустрії в Єгипті є відпочинок для туристів-мусульман (халяль-туризм). При цьому готелі пропонують меню без алкоголю та з відповідною їжею, окремі пляжі й басейни для чоловіків та жінок. На таких курортах оголошується час намазів (молитов), розваги організовано в рамках норм ісламу.

Видобування мінеральних ресурсів. З початку XXI ст. в Єгипті динамічно розвивається гірничодобувна промисловість. Нині серед країн Африки Єгипет за видобутком нафти посідає 4-те місце, за видобутком газу – 3-тє. Зростає видобуток *нафти* у Лівійській пустелі та на Синайському півострові (*мал. 181*). Єгипет став експортером природних вуглеводнів в Йорданію, Ліван, Сирію, Туреччину.

Мал. 181. Видобування нафти в Лівійській пустелі Єгипту

У східній часині Єгипту на узбережжі Червоного моря та на Синайському півострові видобувають рудну сировину. Зокрема, розвивається видобуток руд рідкісноземельного металу *танталу* за участі капіталу Австралії. Здійснюється розробка *золота* на трьох ділянках на узбережжі Червоного моря. Розробляються родовища *мідних, залізних, марганцевих руд*. З нерудної сировини в незначних обсягах розвивається видобуток *фосфоритів* на узбережжі Червоного моря та *кухонної солі* – в дельті Нілу.

Сільське господарство. У виробничій структурі аграрного виробництва переважає *рослинництво*. Посівні площі лежать у долині та дельті Нілу, в Ель-Фаюмській оазі на півночі країни.

Родючі алювіальні ґрунти та велика кількість тепла створюють надзвичайно сприятливі умови для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур. Водночас існує потреба у штучному зрошенні земель. Розвивається пустельне зрошувальне землеробство з використанням підземних вод. Основною експортною культурою є *довговолокнистий бавовник*. Частка країни у світовому виробництві бавовни становить 3 %. Єгипет – найбільш конкурентоспроможна держава у виробництві зернових (*пшениці, рису, кукурудзи, бобових*) і технічних культур (*цукрової тростини*). Деякі великі господарства спеціалізуються на вирощуванні *овочів* та *фруктів*. В оазисах доглядають за *фініковою пальмою*.

Тваринництво має допоміжне значення. Майже в усіх господарствах розводять буйволів як тяглову силу для будівництва іригаційних споруджень та для одержання молока. Існує молочне поголів'я великої рогатої худоби. Крім того, розводять овець, кіз, домашню птицю (курей, голубів, гусей).

Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішня компактність території Єгипту є досить умовною. Через природні чинники господарство країни розміщене вкрай нерівномірно, що ускладнює керування ним. Основні господарські об'єкти тягнуться двома вузькими, не більш ніж 30 км, меридіональними смугами з півночі на південь й займають лише близько 5 % площі країни. Створення інфраструктури таких осередків потребує значно більших витрат. Перша смуга простягається від Середземноморського узбережжя уздовж обох берегів Нілу до м. Асуан. Це основний економічний осередок країни, де сконцентровано більшу частину сільського господарства та промисловості країни. Друга смуга розташована на західному узбережжі Червоного моря та на Синайському півострові. Там переважають добувна промисловість та туризм. Решта територій країни майже не заселена.

Зовнішні економічні зв'язки. Політична нестабільність Близькосхідного регіону не позначається на розвитку зовнішніх економічних зв'язків Єгипту. Переважає експорт нафти та нафтопродуктів. Крім того, експортуються бавовняні тканини та сільськогосподарські культури: рис, картопля, фрукти та овочі. Основною продукцією імпорту є промислові вироби, харчові продукти, обладнання, лісоматеріали. Основними торговельними партнерами Єгипту є *США, Китай, країни ЄС* (зокрема, Італія, Іспанія, Німеччина). Арабським газопроводом транспортується єгипетський природний газ до *Йорданії, Сирії, Лівану* та *Туреччини*. Країна бере участь у Великій Арабській зоні вільної торгівлі (ВАЗВТ), яка містить 95 % всієї арабської продукції, вільної від мита. Основним партнером Єгипту в її межах є *Саудівська Аравія*.

Міжнародні зв'язки України з Єгиптом. Незалежність України Єгипет визнав одразу після її здобуття. З того часу, попри географічну віддаленість, країни налагодили співробітництво в торговельно-економічній, науково-технічній, політичній та культурно-гуманітарній сферах. Найглибші стосунки встановлено в нафтогазовій сфері. Єгипет є однією з країн, у якій наша держава здійснює один з найбільших інвестиційних проєктів за кордоном. Між країнами підписано угоду про співробітництво у сфері мирного використання космосу. 2007 р. було здійснено запуск першого єгипетського штучного супутника Землі українським ракетним носієм «Дніпро». 2010 р. єгипетська армія отримала за контрактом від України літак від українського підприємства «Антонов». У навчальних закладах України навчаються єгипетські фахівці, які беруть участь у космічній програмі Єгипту. Між Україною та Єгиптом існують угоди у сфері інформації, освіти, культури, туризму тощо.

1. Як економіко-географічне та політико-географічне положення Єгипту впливає на формування міжнародної спеціалізації країни? 2. Дайте оцінку природноресурсного та працересурсного потенціалу Єгипту. 3. Які особливості розселення в Єгипті? 4. Назвіть головні складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки Єгипту. 5. Покажіть на карті найбільші міста, світові міста, промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти та туристичні центри Єгипту. 6. Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості розміщення виробництва товарів і послуг в Єгипті.*

§ 47. ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА (ПАР)

Офіційна назва – *Південно-Африканська Республіка (Південна Африка, ПАР)*

Склад території – *9 провінцій*

Член міжнародних організацій – *ООН, Співдружність Націй, G-20, Африканський Союз, БРІКС та ін.*

Державні мови – *11 мов: англійська, африкаанс, венда, зулу, коса, південний ндебеле, сваті, північний сото, сесото, тсвана, тсонга*

Релігія – *немає абсолютної релігійної більшості*

Місце країни у світі та регіоні. Південно-Африканська Республіка – країна з величезним економічним потенціалом, багатими трудовими й природними ресурсами, цікавою історією, різноманітним етнічним складом та найбільшою часткою білого, азійського та змішаного населення на континенті. За класифікацією ООН, Південна Африка є країною із середнім рівнем прибутків. У країні найбільша розвинена економіка в Африці. Це єдина африканська країна у «Великій двадцятці» (G-20). Водночас у ній зберігається високий рівень бідності та безробіття, передусім серед чорношкірого населення. За розміром ВВП ПАР перебуває в третьому десятку країн світу, а в межах Африки поступається лише Нігерії та Єгипту. За військовою потужністю ПАР поступається в регіоні Єгипту та Алжиру, але це перша та єдина в Африці держава, що мала ядерну зброю та добровільно відмовилася від неї.

ПАР – одна з африканських країн, де не було жодного державного перевороту. Прикрою сторінкою в історії ПАР став расовий конфлікт між темношкірою більшістю та білою меншістю. Своєї кульмінації він досяг після того, як 1948 р. був установлений режим *апартеїду* – офіційної політики расової дискримінації та гноблення, що її впродовж більш ніж 40 років проводили керівні кола ПАР проти місцевого чорношкірого населення, переселенців з Азії. Мета цієї політики – створення «Південної Африки для білих». Зміна політичної системи відбулася після перших нерасових виборів на початку 90-х рр. XX ст.

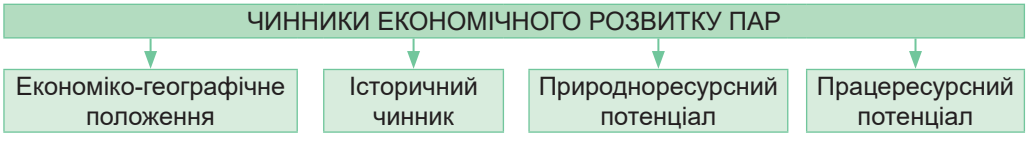

Мал. 182. Чинники, що визначають місце ПАР у міжнародному поділі праці

Нинішню ПАР часто називають Райдужною країною. Назву вживають як метафору нового, різнокультурного та багатонаціонального суспільства, яке долає наслідки апартеїду.

Економіко-географічне положення. ПАР – це приморська держава, що компактно розташована на крайньому півдні Африки. Межує з країнами, що розвиваються: на півночі з Намібією, Ботсваною та Зімбабве, на північному сході – з Есватіні та Мозамбіком. На території країни є анклав – країна Лесото. Північні сухопутні кордони проходять в основному малозаселеними напівпустельними територіями.

1. Дайте господарську оцінку ЕГП ПАР. Знайдіть його переваги та недоліки. Порівняйте з Єгиптом. **2.** Поміркуйте, як змінилося транспортно-географічне положення країни після відкриття Суецького каналу.

Південну Африку називають «Країною двох океанів». Вона має протяжну берегову лінію, що забезпечує вихід на заході до Атлантичного океану, на сході – до Індійського. Це зумовлює наявність кількох великих морських портів, які гарантують країні вихід до всіх морських напрямків: Азії, Європи, Америки.

Історичний чинник. У середині XVII ст. територію сучасної ПАР почали колонізувати голландці, які заснували перше поселення на місці сучасного Кейптауна. Голландських поселенців називали бурами (з нід. – селяни). Пізніше до Південної Африки прибували колоністи: французькі гугеноти, переселенці з Німеччини. З початку XIX ст. з'являються англійці. Після зіткнень з ними бури просунулися вглиб материка. У ході двох англо-бурських війн наприкінці XIX – на початку XX ст. бурські колонії визнали суверенітет Великої Британії. У 1910 р. створено Південно-Африканський Союз, який став домініоном Британської імперії й членом Співдружності Націй. У 1961 р. проголошено незалежність Південно-Африканської Республіки, яка вийшла зі Співдружності Націй через несприйняття політики апартеїду іншими державами-членами цієї організації. Після демонтажу апартеїду 1994 р. членство ПАР у Співдружності Націй поновлено, а національна економіка стала привабливою щодо іноземних інвестиційних програм.

Особливість історичного розвитку країни зумовлена співіснуванням у межах національної економіки ПАР високорозвиненої метрополії та відсталої колонії, що перешкоджає реалізації далекосяжних планів з інноваційного розвитку. Неготовність переважної більшості африканської частини південноафриканського суспільства до повноцінного входження в сучасні економіку, політику, соціальну сферу зумовлена всім попереднім колоніально-расистським порядком.

Природноресурсний потенціал. ПАР – країна з унікальними природними умовами та багатими природними ресурсами. У *рельєфі* переважають рівнини та давні гори (*мал. 183*). Країна займає південний край *Південноафриканського плоскогір'я*, крутий схил якого на сході називають *Драконовими горами*, обривається до вузької прибережної низовини. На південному узбережжі височать давні сильно зруйновані *Капські гори*.

У ПАР сформувалися різноманітні *кліматичні умови*. Внутрішні райони країни лежать у межах тропічного континентального клімату. Це малозаселений простір, зайнятий спустеленою саванною. Тут зими холодні, хоча сніг – рідкість. Східне узбережжя зволожене достатньо й рівномірно впродовж року: клімат тропічний морський. Там ведеться інтенсивне землеробство, а на схилах

Мал. 183. Особливості рельєфу ПАР

Драконових гір існують гірськолижні курорти. На крайньому південному заході клімат субтропічний середземноморський: дощова зима, спекотне, посушливе літом. Далі на схід опади випадають рівномірно й формуються морські субтропіки. Цю місцевість називають «шляхом садів».

ПАР – одна з найбагатших на *мінеральні ресурси* країн світу. Їх тут майже 60 їх видів. Велика частина родовищ унікальна за умовами й масштабами залягання ресурсів. На невеликій території трапляється унікальний набір руд: залізні, нікелеві, мідні, уранові, олов'яні, сурм'яні. У надрах країни зосереджено понад 90 % світових запасів марганцевих руд, понад 80 % платини, 60 % золота та хромових руд, 50 % ванадію. З нерудних ресурсів відкрито 20 % світових покладів алмазів. З осадових порід є запаси кам'яного вугілля та фосфоритів. Водночас у країні майже немає родовищ нафти та природного газу.

Країна недостатньо забезпечена *водними ресурсами*. Густота річкової мережі вкрай нерівномірна. Найбільша річка країни Оранжева сильно міліє в нижній течії. На ній та її притоках споруджено низку великих гідротехнічних споруд. Річки східного узбережжя повноводні, але короткі й порожисті. У напівпустельних районах є кілька сезонних річок, що пересихають. За умов нестачі поверхневих вод особливого значення набули підземні. На західному узбережжі діють установки з опріснення морської води, відбувається очищення води для повторного використання на промислових підприємствах.

Південна Африка має достатні *земельні ресурси*. 15 % площ придатні для сільського господарства. Посушливий клімат вимагає штучного зрошення. Більш ніж половину території країни від західного узбережжя до підніжжя Драконових гір займають родючі каштанові та червоно-бурі ґрунти. Найбільш родючими є чорні залізисті ґрунти сухих саван, що їх фермери називають «чорним торфом». На східному субтропічному узбережжі сформувалися родючі червоно- та жовтоземи. Усі ґрунти ПАР потребують боротьби з вітровою ерозією, внесення добрив.

Унікальні *природно-рекреаційні ресурси* – справжній скарб країни. Туристів приваблюють краєвиди тропічних лісів, незаймані ландшафти саван, узбережжя з дивними пляжами двох океанів, річкові долини з високими водоспадами.

Працересурсний потенціал. Населення країни перебуває на стадії демографічного переходу від II до I типу відтворення населення. Народжуваність серед білого населення почала зменшуватися ще в 50–60-х рр. XX ст., а серед африканців – у 70–80-х рр. Нині показник народжуваності є одним з найнижчих в Африці – 19,2 особи/тис. Завдяки поліпшенню якості медичного обслуговування рівень смертності знижувався (нині – 9,3 особи/тис.). Але нині епідемія СНІДу вразила ПАР чи не сильніше,

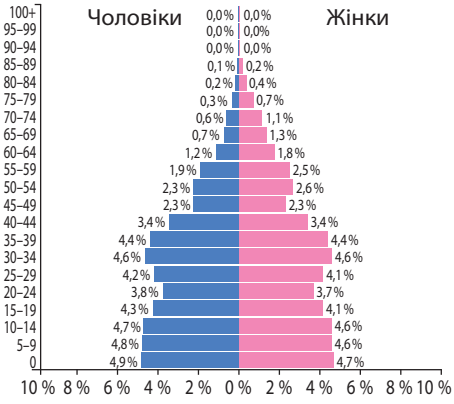

Мал. 184. Статево-вікова піраміда ПАР, 2023 р.

ніж будь-яку іншу країну світу (гірше було лише Свазіленді, Ботсвані та Лесото). Кількість заражених досягала 18 % дорослого населення, а після вжитих медичних заходів стабілізувався на позначці 10 %. Через високу зараженість ВІЛ та скорочення чисельності білих протягом останніх двох десятиліть кількість населення в країні майже не змінюється.

За статево-віковими пірамідами ПАР (*мал. 184*) та Єгипту (*див. мал. 177*) порівняйте статево-вікову структуру населення двох країн. Поясніть, у якій країні вона є більш оптимальною для подальшого розвитку економіки.

Природний приріст знизився й становить 9,9 особи/тис. Причому зростання населення сповільнюється. На одну жінку припадає 2,5 дитини, що трохи вище від рівня простого відтворення. Середня тривалість життя зростає, але поки що є низькою: 65,32 року (2022 р.). 25 років тому цей показник становив усього 43 роки.

Нині в ПАР гостро постала проблема *нелегальної міграції*. Після скасування апартеїду й значного ослаблення контролю на зовнішніх кордонах у країну хлинув потік нелегалів із Зімбабве, Анголи, Мозамбіку та інших країн Африки. Масовий приплив іноземців викликає невдоволення громадян ПАР. Претензії до мігрантів полягають головним чином у тому, що вони займають робочі місця, погоджуючись працювати за нижчу зарплату, а також скоюють злочини.

Етнорасовий, культурний та мовний склад населення ПАР є результатом тривалої історії формування (*мал. 185*). За найбільшу кількість державних мов (11) ПАР занесено до Книги рекордів Гіннесса. Проте більшість громадян країни знає англійську. Населення поділяють на 4 групи: темношкірі африканці, білі, мулати та азійці.

Мал. 185. Етнорасовий склад населення ПАР

Частка білого населення за останні 30 років скоротилася у 2,5 рази. Воно складається з нащадків іммігрантів-колоністів. Це африканери (бури), які говорять діалектом данської мови африкаанс, та англоафриканці, мовою спілкування яких є англійська. Біле населення найбільш компактно проживає у великих містах західних та південних провінцій країни, а також у столиці та на її околицях. Після ліквідації апартеїду почалася дискримінація білого населення. Часто воно стає жертвою фізичного і культурного геноциду. Багато хто виїжджає до Австралії, Нової Зеландії або Великої Британії.

Рівень соціального розшарування в ПАР – один з найвищих у світі. 15 % жителів належать до багатіїв. Половина населення живе в повній злиденності. Частина отримує соціальні гранти від держави.

Релігійний склад населення строкатий. Там проживають представники різних християнських церков. Є незначна кількість мусульман. Кожний шостий громадянин ПАР себе вважає атеїстом.

Національна економіка ПАР достатньо забезпечена *трудовими ресурсами*. Витрати на оплату праці в країні значно нижчі, ніж в інших

високорозвинених країнах світу. Це привертає увагу іноземних інвесторів. Країна має велику працересурсну базу, що складається з робітників різних рівнів кваліфікації: кваліфікованих, малокваліфікованих та некваліфікованих. У країні діє законодавство щодо сприяння навчанню та підвищенню професійного рівня працівників. Розвиток наукового потенціалу стає вирішальним чинником економічного зростання країни.

Залишається високим рівень безробіття – від 27 до 40 % економічно активного населення, яке живе на менш ніж $2 США на добу. Це пов'язано з тим, що за рівнем освіти, соціальної відповідальності та продуктивності праці більшість корінних чорношкірих африканців нині об'єктивно не здатна відповідати стандартам розвиненого постіндустріального суспільства (*мал. 186*).

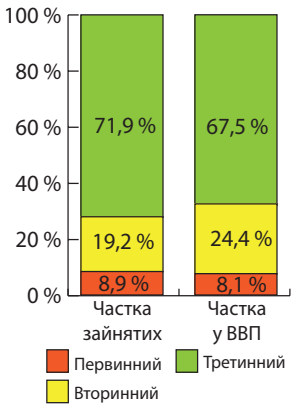

Мал. 186. Значення секторів економіки ПАР, 2021 р.

Система розселення. ПАР має середній рівень густоти населення, що становить 49,9 особи/км². Переважно через природні причини цей показник сильно коливається. Найбільш густо заселено вологі східні території, узбережжя океанів, гірничопромислові райони. Майже не заселеними є північні та центральні пустельні райони (*мал. 187*).

Рівень урбанізації в ПАР високий – 67,4 %. Найчисленнішими є малі міста з населенням від 2 до 10 тис. осіб. У країні існує близько 50 великих міст, є 2 міста-мільйонери: *Йоганнесбург* (4,4 млн осіб) і *Кейптаун* (3,4 млн осіб). Їх визнано світовими містами. В адміністративній столиці країни *Преторії* проживає 741,6 тис. осіб. Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільша з них – *Йоганнесбург* – *Екурхулені* (8,9 млн осіб).

Особливості структури економіки. До кінця XIX в. Південна Африка була переважно аграрною країною. Основним заняттям її населення було натуральне та напівнатуральне сільське господарства. У XIX ст. виявлення в країні унікальних родовищ алмазів і золота спричинило промислову революцію. Саме з «алмазної» та «золотої лихоманки» почався бурхливий розвиток економіки ПАР. Володіючи найбагатшими на Африканському континенті запасами кам'яного вугілля, залізних та марганцевих руд, ПАР створила потужну чорну металургію, а після Другої світової війни – інші виробництва обробної промисловості: машинобудування, хімічні, текстильні виробництва (*мал. 188*).

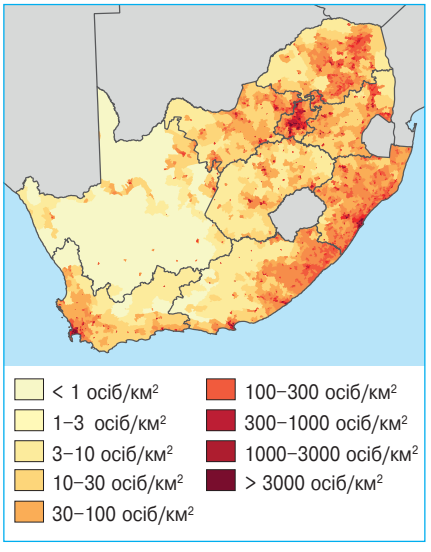

Мал. 187. Густота населення на території ПАР

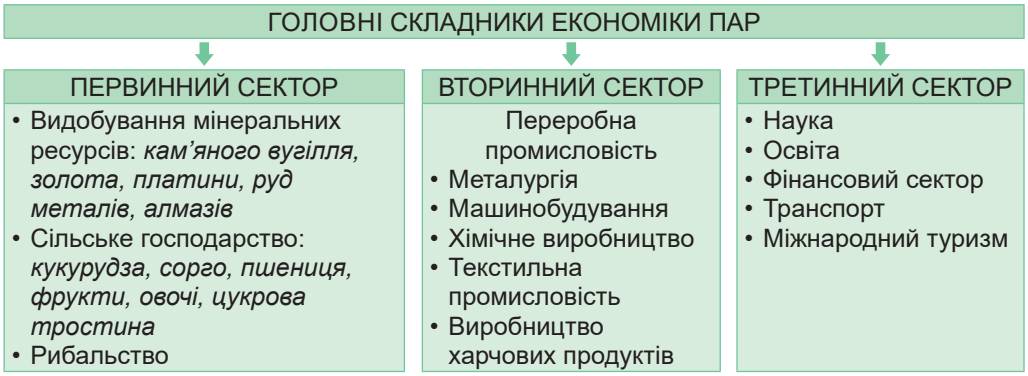

Мал. 188. Головні складники економіки ПАР

ПАР – країна з індустріальним типом економіки, у якій іноземний капітал посідає сильні позиції. У ПАР відбулася приватизація державних підприємств («реструктуризація державного майна»). Уряд тісно пов'язує макро- і мікроекономічні аспекти економіки шляхом вивчення коливань курсів національної і світових валют. Це створює сприятливі умови для експорту продукції у високорозвинені країни.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Видобування мінеральних ресурсів. Південна Африка – одна з небагатьох держав з подвійною системою прав власності (державної та приватної) на корисні копалини. Продукція гірничодобувної промисловості становить близько 7 % ВВП і близько $^2/_3$ загальної суми експортних надходжень ПАР. Більшу частину мінеральних ресурсів видобувають на сході та півночі країни. Координацію видобутку мінеральної сировини здійснює Гірнича палата.

Нині видобування *кам'яного вугілля* за внеском у національну економіку перевершило золотодобувну промисловість. За його видобутком країна посідає 7-ме місце у світі та 1-ше – в Африці. Великі запаси та зручні умови залягання зумовлюють низьку собівартість видобутку та перероблення вугілля. Це є причиною того, що вартість електроенергії в ПАР є однією з найнижчих у світі. Для експорту вугілля побудований спеціальний портовий термінал Річардс-Бей на східному узбережжі. У структурі гірничодобувної промисловості домінує видобуток рудної сировини.

З початку 70-х рр. XX ст. скорочуються обсяги видобутку *золота* через виснаження родовищ і коливання цін на ринку металів. ПАР посідає 5-те місце у світі за його видобутком. «Золотим містом» є *Йоганнесбург*, у районі якого розташовані золотодобувні копальні.

У вартісному вираженні головний експортний продукт ПАР – *платина*. За її видобутком країна на 1-му місці у світі. Країна дає до 85 % світового видобутку платини. Окрім власне платини, Південна Африка видобуває і експортує метали платинової групи: паладій (30 % світового видобутку), родій, іридій, осмій, рутеній. Видобування *алмазів* – найстаріше видобувне виробництво ПАР. Тривалий час країна була лідером у світі у кількісному і вартісному вираженні щодо видобутку цієї сировини. Нині країна посідає 5-те місце у світі за видобутком

алмазів (*мал. 189*) (після Росії, Австралії, ДРК та Ботсвани), за їх вартістю країні немає рівних. У ПАР сконцентровано $^2/_3$ світового виробництва діамантів. Усесвітньо відомою є південноафриканська компанія *De Beers*, яка контролює близько 40 % світового ринку алмазів.

Мал. 189. Вироблена алмазна шахта Кімберлі

За видобутком і переробленням *уранових руд* ПАР посідає 8-ме місце у світі та 3-тє в Африці (після Нігеру та Намібії). Майже весь уран вилучають як побічний продукт для перероблення золотоносних руд. Видобуток *залізних руд* у ПАР склався після Першої світової війни та активно зростав протягом усього XX – початку XXI ст. Нині країна на 5-му місці у світі за видобутком цієї сировини.

ПАР посідає провідні позиції у світі за видобутком марганцю, хромітів, ванадію, титану, цирконію, сурми. Розробляються родовища нікелю, міді, свинцю.

Переробна промисловість. Переробна промисловість ПАР має багатопрофільну виробничу структуру. У ній важливе місце посідає *металургія*. Уряд приділяє багато уваги розвитку чорної металургії. ПАР за виробництвом сталі 2016 р. посіла 1-ше місце в Африці та 23-тє у світі. Кольорова металургія представлена підприємствами з виробництва майже всіх відомих кольорових металів. ПАР перша у світі за виробництвом ферохромових сплавів.

Машинобудування країни різноманітне. Воно представлене виробництвом морських і річкових суден, локомотивів, залізничних вагонів, літаків, верстатів. Країна є складальником автомобілів, у т. ч. близько 30 світових брендів: *Mercedes-Benz, BMW, Toyota, Nissan, Ford, Volkswagen* та ін. З конвеєрів заводів, що належать провідним автомобільним корпораціям світу, сходять легкові та вантажні автомобілі, автобуси. Власні ж бренди – майже всі ручного складання, їх створено лише в кількох екземплярах (*мал. 190*).

Мал. 190. Joule EV – перший африканський електрокар, складений в одному екземплярі

У місцях видобування мінеральних ресурсів складають гірничошахтне обладнання. У великих містах розвинені приладобудування та електроніка. ПАР розширює виробництво аудіо- та відеотехніки, оргтехніки, лазерної техніки, теле- та радіокомунікаційного обладнання, напівпровідникових приладів, персональних комп'ютерів, електронної апаратури. В країні розвинене виробництво стрілецької зброї та бронетехніки. Найбільшими центрами машинобудування є міста Порт-Елізабет, Кейптаун, Іст-Лондон, Дурбан, Йоганнесбург, Преторія.

Хімічне виробництво є одним з провідних у переробній промисловості ПАР. Воно працює на місцевій сировині, виробляє продукцію переважно на експорт. Країна вирізняється виробництвом мінеральних добрив (Йоганнесбург, Преторія), вибухових речовин для видобування корисних копалин (Моддерфонтейн, Сомерсет-Вест, Сасолбург), нафтохімією (Дурбан, Кейптаун), вуглехімією (Сасолбург). ПАР – одна з небагатьох

країн, де існують технології для виробництва рідкого палива з вугілля. Заводи синтетичного палива забезпечує вугіллям компанія *Sasol*. Південна Африка – найбільший на континенті виробник фармацевтичної продукції. На цьому ринку діють корпорації (*Bayer, Hoechst*).

Центрами *текстильної промисловості* є великі міста, що забезпечені трудовими ресурсами (Іст-Лондон, Порт-Елізабет, Кейптаун, Йоганнесбург, Преторія, Дурбан). Вона представлена виробництвом бавовняних, вовняних, синтетичних та змішаних тканин, килимів, трикотажу. ПАР відома на світовому ринку як постачальник шкіри.

Експортне значення набуло *виробництво харчових продуктів*: цукру з тростини, мороженої риби, консервованих овочів і фруктів.

Сільське господарство. Попри недостатньо сприятливі природні умови, аграрний сектор Південної Африки повністю забезпечує власне населення сільськогосподарськими продуктами й має змогу експортувати сільськогосподарські товари на постійній основі. Успіхи аграрного сектору пояснюються тим, що великі фермерські господарства залишилися у володінні сімей африканерів, зайнятих землеробством впродовж багатьох поколінь (на відміну від сусідньої Зімбабве, де білі землю втратили, що спричинило голодування населення). У період апартеїду темношкіра більшість населення ПАР займала всього 13 % земель, що призводило до виснаження ґрунтів та голодування. У цих колишніх резерватах через відсутність штучного зрошення склалося сільськогосподарське виробництво, зорієнтоване на місцеве споживання. Основними культурами були кукурудза та маніок.

Нині за світовими стандартами продуктивність землеробства ПАР невисока. Частково це пояснюється примітивними методами обробітку земель. Іншими чинниками є ерозія ґрунтів і недостатня кількість опадів. Лише 10 % земель вирізняються високою родючістю, однак навіть вони зазнають раптових повеней та змивання родючого шару.

У ПАР вирощують практично всі відомі сільськогосподарські культури субтропічного та тропічного поясів. Найбільша частка в загальній вартості сільськогосподарської продукції припадає на *кукурудзу* – основу раціону темношкірого населення. Важливе місце належить *пшениці*, що її вирощують переважно на західному узбережжі. Також вирощують *сорго, овес, жито*, *ячмінь*. Великі території зайнято під плантаціями *цукрової тростини*. В країні збирають різноманітні *фрукти*: ананаси, яблука, груші, персики, абрикоси, сливи, виноград, гуава, цитрусові та ін. До найважливіших статей експорту ПАР належать кукурудза, сорго, пшениця, фрукти, овочі, цукор із тростини.

Важливим для країни є розвиток *тваринництва*. Переважно екстенсивними виробництвами залишаються розведення великої рогатої худоби та вівчарство. Більш інтенсивного характеру на фермах поблизу великих міст набули птахівництво та розведення свиней. Внутрішнє споживання м'яса забезпечує розведення овець, бурських кіз, свиней, корів, свійської птиці. На світовий ринок постачають шкурки каракульських овець та вовни ангорських кіз (до 50 % світового виробництва мохеру припадає на ПАР). В останні роки почали розводити страусів; зростає експорт шкіри, м'яса та пір'я цієї птиці.

Рибальство. За виловом риби ПАР посідає провідне місце в Африці. Основяні об'єкти морського рибного промислу – сардини, оселедець, хек, анчоус, морський окунь, скумбрія, тріска, капський лосось, макрель, тунець. Прибутковим є промисел акул, чиї плавці мають попит у країнах Південно-Східної Азії. Об'єктом полювання є капський тюлень. З безхребетних видобувають креветок, омарів, лангустів, устриць, восьминогів. Близько 40 % уловів припадає на прісноводну рибу, що її добувають у річках (зокрема Лімпопо), а також розводять у штучних водоймах.

Особливості розвитку третинного сектору економіки. В економіці країни значну роль виконує третинний сектор економіки, що представлений багатьма видами послуг.

Велике значення має розвиток *науки*. Південноафриканська наука відома своїми досягненнями в різноманітних сферах, зокрема перші пересадки серця, виробництво рідкого палива з вугілля та навіть створення власних атомних бомб. За рівнем розвитку науки ПАР не має собі рівних в Африці, більш того, за деякими якісними параметрами вона перевершує нові індустріальні країни. Розміри витрат на наукові дослідження в Південній Африці порівнянні з витратами інших високорозвинених країн – близько 2 % ВВП.

В *освіту* південноафриканська держава вкладає багато грошей: близько 6 % ВВП. Загальна *середня освіта* є обов'язковою. Школу відвідують до 90 % дітей. Грамотність по країні досягає 88 %. Розв'язування проблем освіти, якість якої, особливо в сільській місцевості, не така як треба, пов'язується з реалізацією формули «трьох Т»: *Teachers* (вчителі), *Textbooks* (підручники), *Time* (час).

Система *вищої освіти* та підготовки висококваліфікованих кадрів є ключовою ланкою формування науково-технічного потенціалу країни. У країні відбувається африканізація кадрів. Частка чорношкірих студентів зросла з 42 до 60 %.

У країні добре розвинений *фінансовий сектор*. Фондова біржа в *Йоганнесбурзі* є однією з 15 найбільших у світі. У банківському секторі широко використовують передові інтернет-технології. 5 південноафриканських банків входять до числа 500 найбільших у світі.

Безперебійна робота економіки Південної Африки залежить від сучасної розгалуженої *транспортної мережі*. Більшість африканських країн для перевезення своїх вантажів користуються послугами транспортної інфраструктури ПАР. Не лише великі міста, а й віддалені села сполучені дорожньою мережею. У внутрішніх перевезеннях переважає залізничний транспорт. За протяжністю залізниць ПАР на 1-му місці в Африці та на 9-му – у світі. На всіх магістральних лініях діють комп'ютеризовані центри керування рухом. Функціонує система внутрішніх авіаперевезень. Міжнародні аеропорти розміщуються в Йоганнесбурзі, Кейптауні, Дурбані. На морських узбережжях ПАР розміщено 6 великих портів: Дурбан (найбільший у країні за інтенсивністю вантажних перевезень), Річард-Бей (найбільший вантажний порт), Іст-Лондон (морський та єдиний річковий порт країни), Порт-Елізабет, Кейптаун, Салданья.

З року в рік зростає в країні роль *міжнародного туризму*. За кількістю туристичних відвідувань серед африканських країн ПАР несуттєво поступається Марокко та Єгипту. Для туризму привабливі унікальна природа країни, екзотика місцевого способу життя, національні парки, пам'ятки історії, східні базари, золоті пляжі. Найвідоміші курорти – Кейптаун, Дурбан, Порт-Елізабет, Йоганнесбург. «Африканським Лас-Вегасом» називають місто розваг і грального туризму Сан-Сіті, збудоване у центрі алмазного та золотоносного району.

Характерні риси просторової організації господарства. Територія ПАР освоєна нерівномірно. Однак через особливості історичного розвитку та сучасного адміністративного поділу в розміщенні економіки ПАР немає домінування одного центру. Найбільшими господарськими осередками тут є Йоганнесбург і Преторія. Особливо швидко розвиваються області, розташовані біля найбільших економічних центрів країни: Кейптауна, Дурбана, Порту-Елізабет, Іст-Лондона.

Зовнішні економічні зв'язки. Економіка ПАР – одна з найбільш відкритих у світі: частка прибутків від зовнішньої торгівлі у ВВП значно вища, ніж у багатьох інших країнах. ПАР входить до 25 найбільших світових країн-експортерів. Питома вага експорту корисних копалин у сукупному експорті ПАР, попри поступове зниження, нині становить понад 33 %. Інші сектори економіки ПАР, що забезпечують більшу частину національного та експортного прибутку, – це сільське господарство, машинобудування, металургія, телекомунікації. Основні статті імпорту: нафта та нафтопродукти, продовольство, продукція хімічної промисловості. Прибутки від зовнішньої торгівлі досягають 50 % ВВП, при цьому обсяг експорту перевищує обсяг імпорту. Основними торговими партнерами країни є США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада.

Міжнародні зв'язки України з ПАР. Південна Африка посідає одне з перших місць з-поміж африканських країн за товарообігом з Україною. Економічні відносини регулюються низкою документів, передусім Торговельною угодою між урядом України та урядом ПАР. ПАР виявляє інтерес до України як до великого виробника наукомістких товарів і технологій. Українські підприємства вивозять до Південної Африки вироби з металу (холодно-, гарячокатану сталь), хімічні речовини промислового призначення (амоніак), продукцію військово-промислового комплексу. З ПАР імпортуються мінеральна сировина, товари зі шкіри, вино, фрукти. Між країнами є чинними угоди про співпрацю в сільському господарстві, науково-технічне та торговельно-економічне співробітництво, співпрацю у сфері культури, науки й технологій.

1. Які основні чинники визначають місце ПАР у міжнародному поділі праці? 2. Дайте оцінку природноресурсного та працересурсного потенціалу ПАР. 3. Розкрийте провідне значення видобування мінеральних ресурсів в економіці ПАР. 4. Поясніть розміщення основних центрів переробної промисловості ПАР. 5. Порівняйте особливості спеціалізації сільського господарства ПАР та Єгипту. 6. Які особливості розвитку третинного сектору економіки ПАР? 7. Порівняйте структуру експорту товарів і послуг ПАР та Єгипту. 8. Оцініть місце ПАР серед країн Африки.*

Розділ VI УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРІ

ТЕМА 1. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

§ 48. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ ТА МІСЦЕ В НІЙ УКРАЇНИ

Геополітична структура сучасного світу. Вивченням сучасної геополітичної структури світу займається *політична географія*. Вона спирається передусім на знання з *країнознавства*, що показує унікальність окремих регіонів і країн у політичній, соціальній, економічній та культурологічній сферах з акцентом на вплив природного середовища на діяльність людини. Політична географія також займається аналізом і прогнозом міжнародного стану, дослідженням причин збройних конфліктів і політичних криз. Відображена геополітична структура світу на *геополітичній карті*.

На початку XX ст. існувала *багатополярна система світоустрою*, в якій не було єдиної панівної країни (*мал. 191*). Проте внаслідок двох світових війн, що розгорталися на теренах Європи, економічну та політичну міць цього регіону було підірвано. Після Другої світової війни багатополярна європейська ера у світовій політиці завершилася. Спадкоємцями щодо світового лідерства стали США та Радянський Союз (СРСР). Таким чином, на наступні 50 років світ став *біполярним* і ознаменувався протиборством провідної військово-морської держави США і найбільшої суходільної СРСР. Наприкінці XX ст. через розпад Радянського Союзу відбувся злам біполярного світу. На вершину світової геополітики зійшли США. З кінця 80-х рр. XX ст. світ став *монополярним*. США стали єдиним світовим лідером завдяки провідній позиції у військовій, економічній, технологічній та культурній сферах.

Кінець біполярного світу збігся в часі з процесом *глобалізації*, що дало підставу говорити про початок створення єдиного світу, у якому пророкували першість США. Однак глобальної політичної стабілізації не сталося. Разом з глобалізацією світ охопила хвиля *демократизації*, ідейного плюралізму та багатопартійності. Лише поодинокі держави «утрималися» від упровадження демократичних стандартів. Нині вони є головними об'єктами ідеологічного чи військового пресингу з боку США та їхніх союзників. Це Ірак, Іран, Судан, Афганістан, Лівія, Куба, Білорусь, КНДР.

Багатополярний світ (*1900–1945 рр.*)

↓

Біполярний світ (*1945–кінець 80-х рр. XX ст.*) *США – СРСР*

↓

Монополярний світ (*80-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.*) *США*

↓

Багатополярний світ (*з початку XXI ст.*) *США, ЄС, Східна Азія, ТНК*

Мал. 191. Зміна типів систем світоустрою у XX–XXI ст.

Нині на зміну монополярній знову заступає *багатополярна система світоустрою*. За фаховими оцінками, до середини XXI ст. свої позиції збережуть три основні геополітичні центри: *США* (або організація НАФТА), *ЄС* та *Східна Азія*. Однак унаслідок глобалізації Захід поступово втрачатиме своє лідерство, поступаючись новим гігантам Сходу: *Японії, Китаю* та *Індії*. Серед держав, які прагнуть змінити наявне становище у світі й уже сьогодні є вагомими регіональними лідерами, найчастіше згадують *Туреччину, Іран, Індонезію, ПАР, Нігерію, Єгипет, Бразилію, Республіку Корею*. За певних обставин свої претензії на політичне лідерство можуть висунути нині економічно потужні *Велика Британія, Японія, Канада, Австралія*.

Новими й цілком самостійними суб'єктами геополітичної структури світу стали *транснаціональні корпорації (ТНК)*, а їх протистояння та економічна експансія вже визначають співвідношення сил на регіональному й глобальному рівнях. Якщо розглянути макроекономічні показники держав і ТНК, то до зведеної півсотні лідерів входило б 13 ТНК. Серед них такі, як *General Motors, Wall-Mart Stores, Exxon Mobile, Ford Motor, Daimler / Chrysler, Mitsubishi Syoji, Toyota Motor, General Electric, Royal Dutch / Shell Group* тощо. Обсяг продажів, наприклад, *General Motors* перевищує ВВП Данії, Греції або Португалії, *Exxon mobile* та *Daimler / Chrysler* – Південної Африки або Польщі. У правовому аспекті держава поки що є вищою, а ТНК – підпорядкованою одиницею. Через домінування приватного інтересу над суспільним відбувається зрощування політики та бізнесу. При цьому ТНК отримали можливість активно лобіювати свої інтереси не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку.

Місце України на сучасній геополітичній карті світу. Важливу роль у сучасному світі відводять Україні. Вона є геополітичним центром тому, що сама її поява допомагає трансформувати Росію. Американець Зігмунд Бжезінський зазначає: «Без України Росія перестає бути Євразійською імперією. Без України Росія все ще може боротися за імперський статус, але тоді вона буде в основному азійською імперською державою». Втрата Україною незалежності автоматично перетворила б на геополітичний центр Польщу, позбавляючи її такої бажаної й безпрецедентної безпеки.

Основні критерії геополітичного положення України визначено її розташуванням між кількома геополітичними центрами. Через це для України надзвичайної ваги набуває необхідність вироблення загальних підходів до поняття багатополюсності світу з погляду створення умов для побудови системи трансконтинентального, а в перспективі – глобального співробітництва з метою розв'язування ключових соціально-економічних, гуманітарних, екологічних, інших проблем.

Висловіть власні думки щодо сценарію геополітичного майбутнього України.

Нині існує такий сценарій її майбутнього розвитку – прискорена інтеграція України з Європейським Союзом та набуття статусу його члена.

Основні вектори сучасної української геополітики. Особливості географічного положення України та історичне минуле держави

визначають основні вектори (напрямки) її геополітики: інтеграція з Європейським Союзом, американський та азійський вектори співпраці (*мал. 192*).

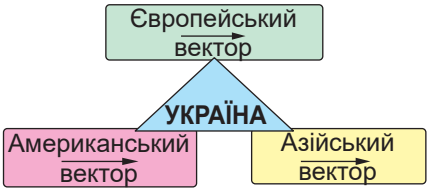

Мал. 192. Основні вектори сучасної української геополітики

Першим і пріоритетним з-поміж них є *інтеграція з Європейським Союзом*. Як одна з найбільших країн Європейського регіону вона не може залишатися осторонь масштабних інтеграційних процесів. Беручи до уваги географічне розташування України, загальну культуру і філософію сприйняття суспільних цінностей, українці цілком природно орієнтуються передусім на ЄС. Привабливість європейських ринків означає доступ до джерел валютних надходжень і капіталовкладень, новітніх технологій тощо.

Для Європи Україна є великим споживчим ринком європейських товарів, джерелом відносно дешевої робочої сили, а також країною з невикористаним повною мірою інтелектуальним, науково-технічним і виробничим потенціалом.

Ключовими критеріями, що сприятимуть реалізації європейського вибору України, мають стати відкрите громадянське суспільство, ефективне функціонування ринкової економіки, верховенство права, цивільний демократичний контроль над військовою сферою, послідовність і передбачуваність у зовнішній політиці.

З 1995 р. Україна стала членом Ради Європи. Вона прагне вступити в міжнародну систему колективної безпеки в Європі (НАТО), що засвідчила свої ефективність і миролюбство. Членство в таких системах разом з розвиненими цивілізованими країнами поліпшує геополітичне положення України як незалежної держави, оскільки будь-які претензії до неї стануть і претензіями до дружніх їй держав.

Геополітичні реалії не дають можливості Україні зосереджуватися лише на європейському геополітичному векторі. Не менш важливим є *американський вектор співпраці,* що передбачає встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та США. Національні інтереси України щодо розвитку партнерських відносин із США визначаються особливою роллю цієї країни в геополітичному ракурсі як наддержави, статус якої визначається економічним і військовим потенціалом, впливом на міжнародні фінансові організації, лідерством у розробці й упровадженні новітніх технологій та багатьма іншими чинниками.

США зацікавлені в розвиткові партнерських стосунків з Україною, враховуючи особливості її геополітичного положення і розглядаючи її як своєрідний геополітичний центр Центрально-Східної Європи.

У контексті реалізації стратегії багатовекторності української геополітики закономірно постає питання про можливості реалізації *азійського вектора співпраці* України з країнами *Азійсько-Тихоокеанського регіону* (АТР). Посилення трансрегіонального співробітництва на Євразійському континенті спонукає Україну активніше використовувати свій промисловий і науково-технічний потенціал для розвитку взаємовигідних

відносин з провідними країнами АТР, передусім Східної та Південно-Східної Азії.

Підготуйте інформацію про взаємовідносини України з однією із країн АТР.

Для успішного входження в економічний простір АТР Україні необхідно значно поглибити ринкові реформи. Насамперед потрібно реструктуризувати виробничий комплекс, оновити основні фонди та поліпшити інвестиційні й правові умови двостороннього співробітництва. Необхідні також радикальні зміни в науково-технічному, інформаційному та маркетинговому забезпеченні цього напряму зовнішньоекономічної діяльності.

1. Назвіть основні геополітичні центри світу. 2. Які чинники визначають світове лідерство США в сучасному світі? 3. Схарактеризуйте місце України на геополітичній карті світу. 4. Розкажіть про панівні вектори зовнішньої політики України. 5. Оцініть вплив на Україну геополітичних центрів світу.*

ТЕМА 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

§ 49. ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ З РЕГІОНАМИ ТА КРАЇНАМИ СВІТУ

Міжнародні економічні зв'язки України. Найважливішим завданням України є розвиток економіки відкритого типу. Її становлення – це проблема економічного, ідеологічного та політичного характеру. Перспектива формування в Україні відкритої економіки, під якою слід розуміти поступове налагодження різнобічних каналів взаємозв'язку зі світовим господарством, є об'єктивно зумовленою та практично безальтернативною (*мал. 193*).

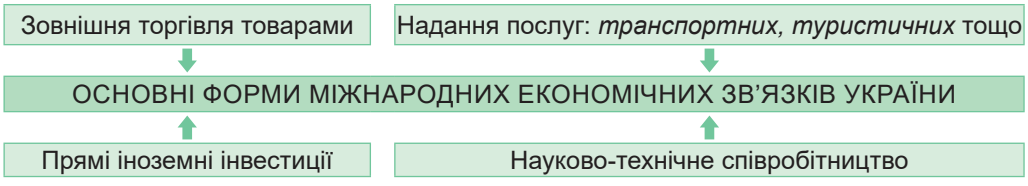

Мал. 193. Основні форми міжнародних економічних зв'язків України

Пріоритетними принципами формування відкритої економіки в Україні мають стати: розвиток власних виробництв, що мають конкурентні переваги у глобальній економіці, зокрема такі, як ракето-, судно- та літакобудування, порошкова металургія, виробництво надтвердих матеріалів, електрозварювальне виробництво, хімічні виробництва; створення потужного інтегрованого національного ринку як фундаментальної економічної основи для завоювання відповідних ніш на висококонкурентних світових ринках товарів і послуг; урахування відмінностей в інтенсивності національних виробництв, відповідних внутрішніх витратах та їх світових аналогах.

Україна втрачає свої колишні позиції у глобальному економічному середовищі через сировинну та напівсировинну структуру експорту, високу енергомісткість виробництва, відсутність інноваційного поступу й надійного захисту інтелектуальної власності, недостатнє відтворення виробничих фондів, невисоку якість продукції, зниження добробуту нації, корумпованість економіки, а також політичну нестабільність.

Географія зовнішньої торгівлі товарами. Основною формою зовнішньоекономічних зв'язків України є зовнішня торгівля товарами. Експортно-імпортні операції здійснюються як на валютній основі, так і в формі клірингу. Кліринг – система безготівкових розрахунків, заснованих на заліку взаємних вимог і зобов'язань. Вони здійснюються через банки або спеціальні розрахункові палати. Можливі бартерні операції, тобто безпосередній обмін товарами.

Вступ 2008 р. до Світової організації торгівлі (СОТ) і утворення зон вільної торгівлі з низкою країн поки що складно назвати успішними для України. Протягом останніх років основні позиції українського експорту залишились майже незмінними. До повномасштабного російського вторгнення український товарний експорт був орієнтований переважно на металопродукцію, аграрну продукцію та залізорудну сировину. У структурі імпорту товарів в Україну значна частка припадає на паливні ресурси (природний газ, нафту, вугілля), машини та обладнання, а також продукцію хімічної промисловості.

Зовнішньоторговельні операції з товарами Україна здійснює з партнерами із 217 держав та територій з усіх регіонів світу. Основна частина експорту та імпорту України припадає на Європу (*мал. 194*). Основним торговельним партнером України є *Євросоюз*. Його частка в товарообігу з нашою державою неухильно зростає. Основними торговельними партнерами України серед країн ЄС є *Німеччина*, *Польща* та *Італія*.

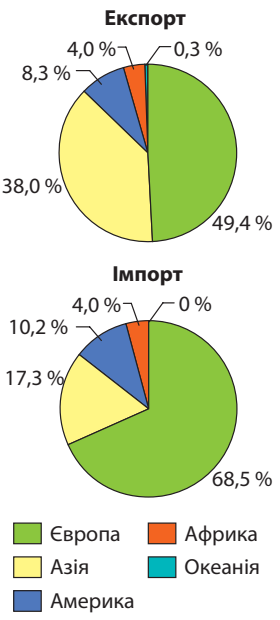

Мал. 194. Просторові аспекти зовнішньої торгівлі товарами України з регіонами світу

Географія надання послуг. Зовнішньоторговельні операції з послугами Україна здійснює з партнерами із 220 держав та територій. Серед видів послуг України, які мають конкурентні переваги у глобальній економіці, є *транспортні*, що пов'язані з транзитом через територію України різних вантажів. Велике значення в структурі експорту послуг з України також мають послуги у сфері *телекомунікації*, з *перероблення матеріальних ресурсів*,

Проаналізуйте діаграми просторового аспекту зовнішньої торгівлі України з регіонами світу (*див. мал. 194*). Обґрунтуйте роль різних регіонів світу в експорті та імпорті нашої країни. Назвіть основні товари, що надходять в Україну з різних країн світу. Поясніть, наскільки економічно виправданими є товаропотоки в нашу державу з різних регіонів світу.

комп'ютерні та *інформаційні послуги*. У структурі імпорту послуг переважають *транспортні, фінансові, ділові, туристичні, державні* та *урядові*.

Основна частина експорту та імпорту послуг (як і товарів) припадає на Європу (*мал. 195*). Серед країн Європи вирізняються *Велика Британія*, *Німеччина*, *Швейцарія*, *Кіпр*, *Нідерланди*. З цими країнами Україна пов'язана фінансовими, транспортними, професійними, консалтинговими, комп'ютерними, такими, що пов'язані з використанням інтелектуальної власності, та іншими послугами. В Азійському регіоні основними партнерами України в наданні послуг є *Туреччина* та *Китай*, в Америці – *США*.

Особливого значення у світі та Україні набувають *туристичні послуги*. Вони є не лише джерелом поповнення державного бюджету країн, а й засобом повноцінного відпочинку та оздоровлення людей, а також ознайомлення їх з історико-культурною та природною спадщиною. До повномасштабної війни в громадян України неухильно зростав попит на послуги міжнародного туризму. Український туристичний потік за роки незалежності зріс майже удвічі. $^2/_3$ усіх українських туристів їздили переважно до *Туреччини*, *Єгипту*, *Греції* та *Об'єднаних Арабських Еміратів*.

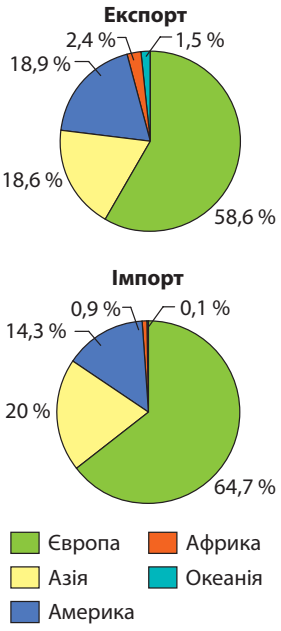

Мал. 195. Значення регіонів світу в економіці України в наданні послуг

Географія прямих іноземних інвестицій. Важливе значення для розвитку економіки Україна має залучення прямих іноземних інвестицій.

Пряма інвестиція – категорія міжнародної інвестиційної діяльності, яка відображає прагнення резидента однієї країни здійснювати контроль або істотний вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни. Інвестиція є прямою, якщо капітал вкладника становить не менш ніж 10 % вартості статутного капіталу підприємства або вкладник має не менш ніж 10 % голосів в управлінні підприємства.

Важливим є залучення капіталу великих транснаціональних корпорацій (ТНК). Для залучення іноземних інвестицій важливо створення певної правової бази всередині країни, яка гарантує права й інтереси інвесторів. Сприяють притоку іноземного капіталу політична та соціальна стабільність в країні.

У географічному аспекті більша частина прямих іноземних інвестицій в економіку України надходить із країн Європи та Азії (*мал. 196*). Найбільше – з *Німеччини, Нідерландів* та *Австрії* та *Кіпру*. Більша частина інвестицій вкладається у переробну промисловість, фінансову та страхову діяльність.

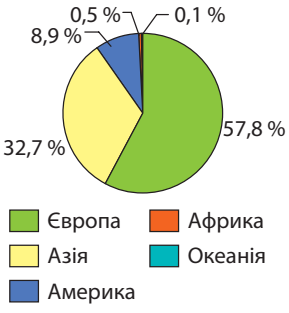

Мал. 196. Географія прямих іноземних інвестицій в економіку України

Науково-технічне співробітництво. В економічних зв'язках України із закордонними країнами використовується науково-технічне співробітництво. До нього належать торгівля патентами, ліцензіями, технічним досвідом (ноу-хау) та інші. Науково-технічне співробітництво сприяє прискоренню темпів економічного розвитку, втіленню новітніх технічних досягнень і здійснюється в кількох формах: *матеріальній*, тобто обміну продукцією, насамперед наукомісткою, створеною за новітніми технологіями; та *нематеріальній* – у формі креслень, формул, обміну інформацією, літературою та ін.

На світовому ринку виділяються 7 провідних країн-технологічних лідерів: *США, Японія, Фінляндія, Швеція, Великобританія, Німеччина* та *Республіка Корея*, що контролюють 80 % ринку наукомісткої продукції. У той час, як у високорозвинених країнах 70–85 % ВВП формується завдяки високотехнологічним виробництвам, в Україні ця частка становить менш ніж 6 %. За рівнем інновацій Україна на 81-му місці у світі.

Великі ТНК в Україні. За даними ООН, у світі існує понад 65 тис. ТНК, що контролюють понад 850 тис. закордонних компаній по всьому світу, у яких залучено понад 74 млн осіб. При цьому на території промислово розвинених держав розміщується понад 80 % материнських компаній і близько 33 % дочірніх; у країнах, що розвиваються, – відповідно 19,5 % і майже 50 %; у країнах з перехідною економікою – приблизно 0,5 % і 17 %. Експансія ТНК є одним із феноменів нашого часу. Саме ТНК фактично розв'язують питання нового економічного й політичного переділу світу.

Одним з чинників залучення в Україну іноземних інвестицій є стимулювання діяльності ТНК. До списку глобальних корпорацій, представлених на вітчизняному ринку, можна віднести *Coca-Cola, Samsung, Toyota, Nestle, Nokia, Metro Cash&Carry, Hewlett-Packard, British American Tobacco* та деякі інші ТНК. Найглибше проникнення в економіку України здійснили ТНК країн Європейського Союзу та США. Для них найбільш привабливими є виробництво харчових продуктів та напоїв, торгівля, фінансова сфера, машинобудування, транспорт, операції з нерухомістю, фармацевтика.

Спостерігається також негативний вплив експансії іноземних ТНК на деякі галузі української економіки (наприклад, автомобілебудування, тютюнову і харчову промисловість), домінування експортних стратегій завоювання ринку, переважаюча орієнтація ліцензійних та інвестиційних стратегій, що застосовуються в Україні, на отримання короткострокових прибутків і відтік коштів. Через те основне завдання – не протистояння іноземним ТНК, а узгодження їхніх інтересів із стратегічними пріоритетами економіки України, а також створення власних конкурентоспроможних ТНК. До таких, наприклад, належить «УкрАВТО» – транснаціональна автомобільна компанія. Найбільший в Україні виробник автомобілів, дистриб'ютор і постачальник сервісних послуг, він має підприємства в Україні та Польщі. Кондитерська корпорація «Roshen» – лідер національного ринку кондитерських виробів. Її підприємства працюють в Україні та Литві.

Участь України в процесах європейської економічної інтеграції. Пріоритетним напрямом України є європейський вектор розвитку та європейська економічна інтеграція. Остання має ряд стратегічних напрямів. По-перше, це системна інтеграція з європейським господарством з посиленням міжнародної конкурентоспроможності. По-друге, ефективна міжнародна спеціалізація, спрямована на перспективні сегменти європейського ринку. По-третє, міжнародна диверсифікація, спрямована на ліквідацію монопольної залежності від закордонних ринків. По-четверте, становлення вітчизняних транснаціональних економічних структур з менеджментом європейського рівня. По-п'яте, інтеграційна взаємодія з Європейським Союзом, Центрально- та Східноєвропейськими угрупованнями країн. По-шосте, підтримка економічної безпеки через механізми захисту від несприятливих змін європейської кон'юнктури, фінансових криз тощо.

Стратегія європейської інтеграції національної економіки має здійснюватися поетапно. На *першому* етапі передбачаються зростання експорту та одночасне скорочення промислового імпорту. Експорт окремих видів продукції хімічної промисловості, чорної металургії на цьому відрізку дещо знижується паралельно з відновленням внутрішнього попиту.

Заходи *другого* етапу мають бути реалізованими в межах Світової організації торгівлі (СОТ). Особливостями цього етапу є істотне збільшення експортної частки машинобудівельної та високотехнологічної продукції.

Третій етап відзначатиметься інтенсивним розвитком усіх сфер економіки, що стане головним чинником розвитку експорту. Повністю завершиться перехід на законодавство, побудоване на економічних важелях регулювання експорту та імпорту, яке відповідатиме європейським нормам і стандартам. Україна стане членом провідних європейських торговельних організацій та угруповань. Енергетичні ресурси надходитимуть принаймні з 6 – 7 ринків.

Окрім розвитку зовнішньої торгівлі перспективним напрямом євроінтеграції української економіки є залучення іноземного капіталу у формі прямих інвестицій та довгострокових кредитів. Можливості залучення в Україну іноземного капіталу пов'язані зі створенням сприятливого інвестиційного клімату – це відносно низька вартість робочої сили, дешевизна прав землекористування, прийнятний рівень розвитку виробничої та соціально-побутової інфраструктури, розвинуте зовнішньоекономічне законодавство.

Україна вдосконалює форми включення в європейський економічний простір насамперед у прикордонних регіонах. У Києві засновано технологічні парки «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» та «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона». Там діють міжнародні транспортні коридори № 3 Берлін – Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ.

У західному регіоні України створено СЕЗ «Закарпаття», «Яворів», «Інтерпорт-Ковель», курортно-рекреаційна СЕЗ «Курортополіс Трускавець»; встановлено спеціальний режим інвестиційної діяльно-

сті на територіях пріоритетного розвитку в Закарпатській, Львівській та Волинській областях; там діють міжнародні транспортні коридори: вищеназваний № 3, а також № 5 Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів.

Місце України в системі глобальних економічних відносин у контексті сталого розвитку. У зв'язку з наростальною глобальною кризою у сфері природокористування, що становить загрозу існуванню прийдешнім поколінням, на початку 90-х рр. XX ст. було розроблено концепцію сталого (збалансованого) розвитку суспільства. 2002 р. цю концепцію було прийнято в Україні.

Сталий розвиток – концепція, що передбачає необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Основні цілі сталого розвитку: економічне зростання, захист довкілля та соціальна справедливість.

Економічне зростання передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозбережувальних технологій, включаючи видобування і перероблення сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, перероблення і утилізацію відходів.

Захист довкілля має забезпечувати цілісність природних систем. Основна увага приділяється збереженню здатності їх до самовідновлення, а не збереження їх у незміненому стані.

Пріоритетом сталого розвитку має стати людина: її здоров'я, якість і рівень життя. *Соціальна справедливість* сталого розвитку орієнтована на скорочення конфліктів між людьми. Важливими аспектами цього підходу є справедливий розподіл благ, збереження культурного розмаїття в глобальних масштабах.

1. Назвіть основні форми міжнародних економічних зв'язків України. 2. Назвіть основні регіони та країни-торговельні партнери України. 3. Наведіть приклади країн-інвесторів і великих ТНК в Україні, районів транскордонного співробітництва. 4. Схарактеризуйте місце України на світових ринках товарів, послуг, капіталу. 5. Покажіть на карті напрямки товарного експорту з України, міжнародні транспортні коридори на території України. 6. Підготуйте інформацію про міжнародні науково-технічні проєкти за участі України. 7*. Запропонуйте шляхи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності України в контексті сталого розвитку.*

ЗМІСТ

Як працювати з підручником 3

ВСТУП

§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни» 4
§ 2. Політична карта 6

РОЗДІЛ І. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи

§ 3. Сучасна політична карта Європи 10
§ 4. Інтеграційні процеси в Європі 19
§ 5. Природні умови та природні ресурси Європи 23
§ 6. Населення Європи: демографічні процеси 27
§ 7. Структура населення та процеси урбанізації в Європі 31
§ 8. Особливості економіки країн Європи. Первинний сектор економіки 36
§ 9. Вторинний сектор економіки 40
§ 10. Третинний сектор економіки 47

Тема 2. Країни Європи

§ 11. Німеччина: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 53
§ 12. Німеччина: модель економічного розвитку країни 56
§ 13. Франція: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 60
§ 14. Франція: модель економічного розвитку країни 64
§ 15. Велика Британія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 70
§ 16. Велика Британія: модель економічного розвитку країни 75
§ 17. Італія 79
§ 18. Польща 86
§ 19. Росія 91

РОЗДІЛ ІІ. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії

§ 20. Сучасна політична карта Азії 97
§ 21. Природні умови, природні ресурси та населення Азії 105
§ 22. Особливості економіки країн Азії. Первинний сектор економіки 111
§ 23. Вторинний сектор економіки 116
§ 24. Третинний сектор економіки. Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії 118

Тема 2. Країни АЗІЇ

§ 25. Японія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення, третинний сектор економіки 122
§ 26. Японія: вторинний та первинний сектори економіки 128
§ 27. Китай: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення, експортна орієнтація економіки 134
§ 28. Китай: модель економічного розвитку країни 138
§ 29. Індія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 146
§ 30. Індія: модель економічного розвитку країни 150
§ 31. Республіка Корея 156

РОЗДІЛ ІІІ. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

§ 32. Австралія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 168

§ 33. Австралія: модель економічного розвитку країни 172

Тема 2. Мікронезія. Меланезія. Полінезія

§ 34. Острівні країни Океанії 178

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Америки

§ 35. Сучасна політична карта Америки 184
§ 36. Природні умови й природні ресурси. Населення Америки 192
§ 37. Особливості економіки країн Америки. Первинний та вторинний сектори економіки 199
§ 38. Третинний сектор економіки. Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Америки 204

Тема 2. Країни Америки

§ 39. Сполучені Штати Америки: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення 208
§ 40. Сполучені Штати Америки: модель економічного розвитку країни 213
§ 41. Канада 221
§ 42. Бразилія 230

РОЗДІЛ V. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки

§ 43. Сучасна політична карта Африки 239
§ 44. Природні умови й ресурси регіону. Населення Африки 247
§ 45. Особливості економіки країн Африки 253

Тема 2. Країни Африки

§ 46. Єгипет 260
§ 47. Південно-Африканська Республіка (ПАР) 268

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРІ

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі

§ 48. Геополітична структура сучасного світу та місце в ній України 278

Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин

§ 49. Просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу 281

Навчальне видання

КОБЕРНІК Сергій Георгійович
КОВАЛЕНКО Роман Романович

ГЕОГРАФІЯ (рівень стандарту)

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Підписано до друку 08.10.2024. Формат 70x100 $^{1}/_{16}$. Папір офсет. Ум. друк. арк. 23,22. Наклад 61 794 пр. Зам. № 414.

ТОВ «АБЕТКА». Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції від 19.06.2001 р. Серія ДК №495.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 9а.
Тел. моб.: 0984253404, 0501931724; e-mail: abetka2017@ukr.net, http://abetka.in.ua